

192-5
L 151



KAROĢS VĒJĀ

KAROĢS VĒJĀ

Žanis Unāms



LATVJU
GRAMATA



Trimdas lielie izdevumi:

LATVIEŠU TAUTAS TEIKAS UN PASAKAS
15 sējumos

B. Blaumaņa KOPOTI RAKSTI, 12 sējumos
DRĀMA UN KOMĒDIJA, 1120 lp.

A. Rupaiņa vēst. tril. MĀRA MOSTAS, 3. sēj.
ARCHEOLINGVISTIKA, I. II.

Aspazijas RAKSTI, 6 sējumos

Zeibolta RAKSTI, 5 sējumos

LATVIEŠU VĒSTURE DZEJĀ UN GLEZNĀS
6 sējumos

Dr. E. Andersona Cross Road Country - LATVIA
LATVIA - Past and Present
2 sējumos

JANIS ROZENTĀLS - rakstos un krāsās
Annus - Ivanovs - Silmalis

J. Kronlins - 379 BAIGĀ GADA DIENAS

Dr. A. Ziedoņa - THE RELIGIOUS PHILOSOPHY
OF JANIS RAINIS

Endzelins-Milenbachs-Šturma
SINONĪMU VĀRDNĪCA

J. Wihtola-J. Melngaiļa 50 LATVIAN SONGS

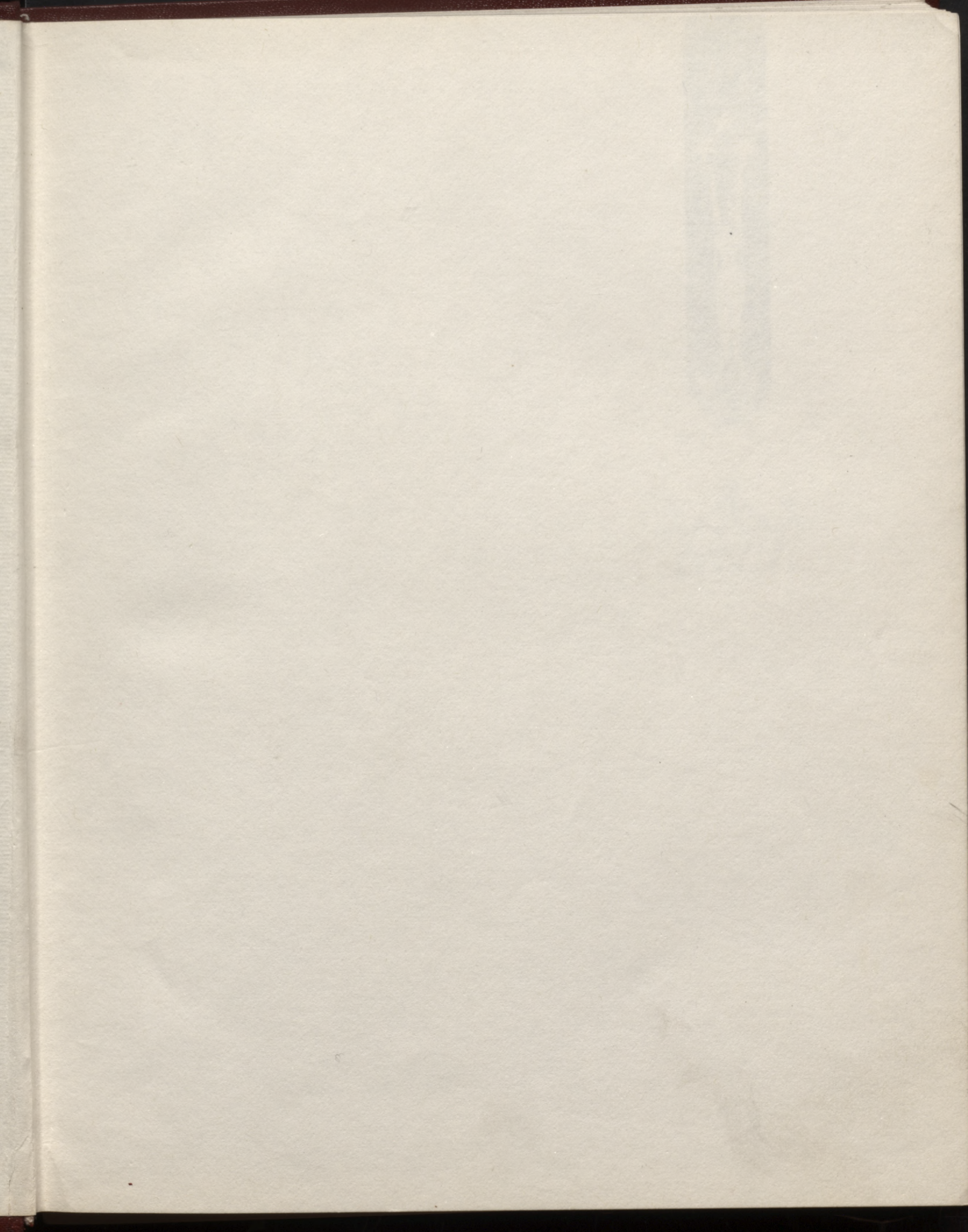
Eglīte-Kleine LATVIAN MUSICAL COMPOSITIONS

J. Jaunsudrabiņa - ZAĻĀ GRĀMATA, I. II.
SLIŅĶU VIRSNIĒKS

A. Gulbis biogr. - Z. A. MEIEROVICS, I. II.

R. Ērglis - PELEKO BARONU SENČI, 2 sēj.

A. Amendas bio. rom. APASIONĀTA, I-IV. kops.





LATVJU
GRĀMATA

B

Handwritten signature
J. Y. P. L. L.
1877

92-5
L 15

L
9

Žanis UNĀMS

KAROGS VĒJĀ

Kara laika atmiņas divos sējumos

Pirmais sējums

LATVJU GRĀMATA..... 1969

16

COPYRIGHT 1969 by LATVJU GRĀMATA
All rights reserved.

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTĒKA

91-5.990

0301054364

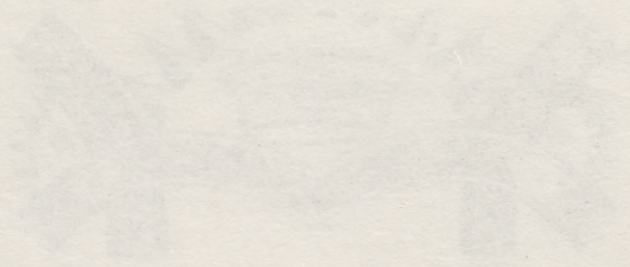
Otrais sējums ZEM BARBAROSAS ŠĶĒPA

31525



Cik mīļa esi, Latvija,
Es tavā klēpī piedzimis,
Pie tavas krūts es uzaudzis,
Tu manas laimes šūpulis,
Kas vien man ir, no tevis viss.
Kā bērnu mani svētīji,
Kad dzīvībā man' vadīji.

(Lapas Mārtiņš)



THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM
OF
NATURAL
HISTORY
AND
ANTHROPOLOGY
OF THE
SMITHSONIAN INSTITUTION
WASHINGTON, D. C.

SATURS

Pirmā daļa

STAĻINA GADS

Aiz nakts un tumsas

1. Pēc 5. augusta	11 Lpp.
2. Latviešu literatūras četri D dodas pret krievu kara kuģiem ..	14
3. Kas nestrādā, tam nebūs... ..	16
4. Daži vārdi par Birznieka-Upīša divsejību	16
5. Kā krievu okupācijas gads pārvērtā latviešus par vācu draugiem	18
6. Vāciešu otrā repatriācija	20
7. 14. jūnijs	21

Otrā daļa

KAROGS VĒJĀ

I. Atbrīvošanas skurbumā

1. Vācijas kara sākums ar Krieviju	29
2. Pirmie iespaidi un notikumi Rīgā	31
3. Organizācijas centrs	34
4. Pērkoņkrusts	40
5. Latviešu repatrianti	43
6. Faktiskā vara	44

II. Slēptā inkorporācija

1. Berlīnes slepenie Baltijas plāni	46
2. 16. jūlija protokols	49
3. Hitlera 17. jūlija rīkojums par okupēto austrumu apgabalu civīlo pārvaldi	51
4. Hitlera pirmais rīkojums par Ostlandes nodibināšanu un civilās pārvaldes ierīkošanu okupētos austrumu apgabalos	53
5. Vācu valsts komisārs pārņem izpildvaru un visus latviešu īpašumus. Vācu valoda – dienesta valoda	54
6. Kamdēļ slēpa Ostlandes nodibināšanu	56
7. Latvijas ģenerālapgabals tiesību spoguļi	57

III. Valsts bibliotēkā

1. Trīs vadītāji vienai iestādei	59
2. Militārā vara apķīlā latviešu kultūras iestāžu vērtības un darbiniekus izdzen uz ielas	61

3. Holsta laikmets	62
4. Vācu civilā pārvalde un SD sāk darbu	68
5. Alfrēda Rozenberga štābs Rīgā	76
6. Gustavs Šaurums	90
7. Jānis Misiņš	95
8. Jānis Endzelīns	99
9. Andrievs Niedra	101
10. Politika aiz loga	107

IV. Latvijas pašpārvaldē

1. Duālistiskās ģenerāldirekcijas	109
2. Rozenberga 7.3.42. rīkojums par Latvijas ģenerālapgabala pārvaldi	114
3. Kultūras un sabiedrisko lietu departaments	117
4. Melnās varas atkailinātā seja	125
5. "Latvju Mēnešraksts"	129
6. Gestapo pretakcija	140
7. "Latvju Mēnešraksta" redakcija	145
8. Ar saistītām rokām	151
9. "Rīkojumu vēstnesis"	156

V. Latviešu leģions nacionālpolitiskā perspektīvā

1. Nacionālās politikas prioritāte	162
2. Pirmās apspriedes par latviešu leģionu	163
3. Latviešu prasības un hitleriešu solījumi	165
4. Latviešu leģiona ģenerālinspektors	167
5. Himlers: "Latvieši cīnās par savu neatkarīgu valsti"	170
6. Demonstrācijas un divu bumbu atentāti	172
7. Mobilizācija	178
8. "Karavīru palīdzība"	180
9. "Daugavas Vanagi"	182

VI. Astopadsmītā novembra 25. gadskārta

IEVADAM

Latvija, atrazdamās uz lielā rietumu un ziemeļaustrumu tirdzniecības ceļa, jau kopš gadu simteņiem ir bijusi pakļauta nemitīgiem uzbrukumiem un iekarojumiem gan no austrumiem, gan no rietumiem. Tāpēc latviešu tauta un zeme pie Dzintara jūras ir pārdzīvojuši gan īsākus, gan ilgstošākus svešu varu okupācijas un valdīšanas laikus.

Pēc pirmā pasaules kara, kas starp divām kaimiņu lielvalstīm plosījās arī uz latviešu zemes, latviešu tauta izcīnīja sev neatkarību un nodibināja atkal patstāvīgu valsti. Tā savā īsajā pastāvēšanas laikā sasniedza ievērojamu kultūras un saimnieciskas dzīves uzplaukumu.

Otrais pasaules karš, kuŗa sākumā ar draudzības paktu un citu valstu sadalīšanas interesēm vienoti, bet vēlāk kā pretnieki, piedalījās tie paši divi lielie Latvijas kaimiņi, Latvijai uzvaroja trīskārtēju un ilgstošu okupāciju – divas reizes no austrumiem un vienu reizi no rietumiem.

Šī pieredzes un atmiņu grāmata runās par pirmo austrumu un par hitleriešu Barbarosas okupāciju mūsu zemē. Austrumu okupācijas notikumi personīgas saskaršmes plāksnē, kas nav visai plaša, apskatīti tikai pēc 5. augusta 1940. gadā, kad Latviju izsludināja par iekļautu Padomju savienībā. "Palīdzības pakta" uzspiešana, bāžu laikmets un okupācijas un inkorporācijas dienu notikumi jau aprakstīti manās grāmatās "Neatkarības saulrietā" (1950.), "Laiku atspulgā" (1953.) un "Dzīvā Latvija" (1964.). Toties plašāk ir attēlota hitleriešu okupācija Latvijā.

Šai laikā apstākļi mani bija ievirzījuši tādās vietās, kur bija jāaskaras un kur bija iespējams izsekot hitleriešu tiešajai un slepenajai politikai iepretim latviešu tautai un zemei. Tad nācās novērot un līdzdzīvot svarīgiem notikumiem latviešu tautas liktenī. Toreiz daudz kas no šo notikumu mērķniecības un īstās aizfasādes norises latviešu sabiedrībai palika apslēpts. Tagad šie notikumi ir plašāk apgaismoti un sniegs atklātībai zināmu pārskatu par nacionālsociālistiskās Vācijas varas metodēm iepretim citām tautām. Še būs runa tikai par latviešiem, bet tas pats attiecas arī uz igauņiem, lietuviešiem, daudz ļaunākā veidā uz poļiem u. c. tautām un viņu dzimtenēm, uz kuŗām nacionālsociālistiskā vara bija likusi savu papēdi.

Otrajā pasaules karā arī latvieši kā okupēta tauta bija spiesta piedalīties ar savu dzīvo spēku. Kā aizrāda vācu vēsturnieks Helmutš Heibers, kas izdevis grāmatu "Hitlers Lagebesprechungen" (Deutsche Verlagsanstalt Stuttgart, 1962.) tad latvieši iesaukti vācu bruņotajos spēkos – pārkāpjot tautu tiesību normas (519). Tas pats autors grāmatas 261. lapp. pasaka, ka 1945. g. janvārī vācu armijā iesaukto latviešu skaits ir bijis 104,000. Ja šim skaitlim pieliek kara laika nobirumu – kritušos, ievainotos un bez vēsts pazudušos no visiem "brīvprātīgi" un piespiesti iesauktajiem sākot ar 1941. gadu – tad latviešu skaits, kas cīnījušies hitleriešu ietērpā ar viņu ieročiem, aptuveni būs 150,000 – 170,000. Šis grāmatas dokumenti, kas latviešu valodā šē publicēti pirmo reizi, parādīs – par ko latviešu karavīri, dzimtenes atbalstīti, domāja un ticēja karojam un kāda būtu bijusi līdzuzvaras alga mūsu tautai, ja tie svešie ieroči, ko savās rokās turēja latviešu leģionāri, karā būtu uzvarējuši.

Tas, kas grāmatā teikts par hitleriešiem un nacionālsociālistiskās varas metodēm, kaut arī dažās vietās, rakstības veida un vārdu īsuma dēļ, tas atvietots ar vācu vārdu, nekādi neattiecas uz vācu tautu un vācietību vispār. Hitlerieši, izraisot un uzsākot otro pasaules karu, ar savām telpas iekarošanas un varas metodēm lielu postu ir sagādājuši netikai daudzām citām tautām, bet arī vācu tautai. Pēc otrā pasaules kara vācu tauta no hitlerisma ir atbrīvojusēs un daudz no viņu izdarītām pārestībām ir vērsusi par labu. Ar atklātību un drosmi vācu tauta ir centusēs un cenšas pārvarēt savu pagātni, lai netraucēti varētu iekļauties rietumu demokrātiju brīvības un cilvēku tiesību principos.

Arī šī grāmata, attēlojot un noskaidrojot notikumus hitleriskās okupācijas laikā, starp citu, grib dot ievirzi latviešiem, ja nu ne kara laika pagātni pārvarēt, tad vismaz apsvērt un vērtēt Barbarosas okupāciju arī no to notikumu un slepeno plānu viedokļa, kas agrāk nebija zināmi.

Grāmata uzrakstīta 1945. gadā, kad visi notikumi un pieredzes vēl bija svaigā atmiņā. Divdesmit gadus vēlāk, kad notikušais nogulsnējies un sācis vēsturiski skaidroties, kad vieglāk atšķirt svarīgo no nesvarīgā, manuskripts pārlabots un papildināts ar jauniegūtiem dokumentiem un liecībām. Grāmatā vairāk ievērota notikumu un problēmu vienotība, bet mazāk to chronoloģiskā sakarība. Notikumi savirknēti atsevišķos tematos, kas laika ziņā dažkārt iet paralleli, lai sasaistītos kopīgi pārdzīvotā laikmeta perspektīvā.

Grāmatai kā personīgas pieredzes un atmiņu stāstam vietumis būs memuāru subjektīvisms. Tomēr subjektīvu formu es esmu centies pieveidot ar iespējami objektīvu saturu. Es esmu centies notikumus un saskarsmes ar cilvēkiem attēlot tā, kā tas patiesībā ir bijis. Es neesmu vadījies no draudzības vai citām sajūtām un neesmu rēķinājies arī ar to, kas dažiem cilvēkiem vai grupām varētu patikt vai nepatikt. Mani ir vadījis tikai viens princips – palikt īstenības robežās, kaut arī tā ir dažreiz atkailināta un tāpēc neērta.

Pirmā daļa

STAĻINA GADS

Aiz nakts un tumsas

1. Pēc 5. augusta.

Piektais augusts Latvijai uzklāja nakts segu. Tumšu, smagu nakts segu. Mūsu teritorija vēl bija. Pār mūsu zemi saule vēl turpināja izliet savu mirdzošo atvasaras zeltu. Bet mūsu valsts vairs nebija. Brīvās, neatkarīgās, suverēnās Latvijas valsts vairs nebija.

Nepilnas divas nedēļas pēc Ulmaņa aizvešanas no Latvijas uz Krieviju, uz Maskavu devās prof. A. Kirhenšteins, Vilis un Jūlijs Lāči, ģenerālis R. Dambītis, Andrejs Upītis, Pēteris Blauss, J. Pabērzs un vēl piecu komunistu delegācija, lai "lūgtu" Padomju savienības augstāko padomi pievienot Latviju Padomju savienībai. Un 1940. gada 5. augustā, neievērojot tautas vairākuma gribu un vēlēšanos, Latviju izsludināja par Padomju Krievijas sastāvdaļu. Šai delegācijai uz Maskavu līdzī brauca arī Jūlija Lāča sieva, dzejniece Rūta Skujiņa, kuŗa bija bijusi audiencē, vai vismaz dabūjusi redzēt pašu Staļinu, un par to kā par "Saulvedi" "Atpūtā" rakstīja palagiem garus dzejoļus. Bet Latvijā pie radioaparātiem ar asiņojošām sirdīm un sažņaugtām dūrēm tauta bija spiesta noklausīties kā šo varas darbu izsludināja par tautas gribas izpildīšanu.

No visiem Latvijas iedzīvotājiem, cittautiešus ieskaitot, tādu, kas par jauno iekārtu, ar brīvās valsts iznīcināšanu un tās teritorijas iekļaušanu Padomju Krievijā samierinājās, vai kā līdzskrējēji – ideoloģiski politisku vai ekonomisku iemeslu dēļ – to klusu ciešot akceptēja, bija apm. 8%. Neatkarības laikā, kad komunisti un to simpatizētāji Saeimai uzstādīja un vēlēja savus pārstāvjus, viņu lielākais skaits, kaut arī drusku maskētā strādnieku un zemnieku sarakstā, bija 6 deputāti. Tas nozīmē, ka brīvi un neatkarīgi savu gribu vēlēšanās izsakot, komunistu un viņu simpatizētāju skaits no visām tautībām Latvijā aizsniedza apm. 6%. Varām mainoties, aizvien ir jāreķinas arī ar zināmu konjunktūras cilvēku skaitu, kas jaunajam virzienam piesliesies ne uzskatu un pārliecības, bet gan dzīves piemērošanās dēļ, jo katrs cilvēks grib dzīvot un eksistēt. Politikai un valsts varai šādiem cilvēkiem nav lielas nozīmes, bet gan svarīga ir viņu veselīgā egoisma apmierināšana. Bez tam katrā iekārtā ir arī zināma daļa neapmierināto, sarūgtināto, kas jūtas itkā atstumti dzīves pabērnībā. Tie cer uz augšupeju, uz eventueli labāku dzīvi valsts iekārtām mainoties. Tā tas ir bijis visos laikos un pie visām valsts varas maiņām. Arī no vecās iekārtas aktīviem un atbildīgiem darbiniekiem atradīsies kādi, kas lojāli un bez sevišķas vainas apziņas konjunktūrāli centīsies pieslieties vai piesliesies jaunajai iekārtai. Tā tas bija arī Latvijā 1940. gadā pēc 17. jūnija un pēc 5. augusta. Ja šie apskatāmās cilvēku pirmās grupas politisko noslieci varam vērtēt pēc nešaubīgas statistikas, ko sniedza Saeimas vēlēšanu dati, tad otro var vērtēt tikai aptuveni un pēc vispārējās pieredzes. Šķiet, nebūs liela kļūdīšanās, ja konjunktūrālo grupu varām mainoties 1940. g. Latvijā vērtēs uz apm. 2% no kopējā iedzīvotāju skaita. Protams, no šādas normālu apstākļu kalkulācijas pilnīgi jāizslēdz komunistu okupācijas 14. jūlijā izsludinātās Saeimas vēlēšanas, jo tās nebija ne brīvas vēlēšanas, ne demokratis- kas, nedz arī vēlēšanas vispār, bet okupācijas varas politisks farss.

5. augusts tumsas segu tā tad uzklāja apm. 92% Latvijas iedzīvotājiem. Tiem priekšā bija bezcerības vai pat iznīcības ceļš. Bet 8% iedzīvotāju šķietami uzgavilēja un cerēja uz jaunu, labāku dzīvi. Šie 92% bija nacionālie latvieši, pilsoniskie latvieši, valstiskie latvieši, kas bija devuši vadību politiskai dzīvei, saimniecībai, kultūrai un mā-

slai. Bet 8% bija veģetējuši dzīves apakšējos slāņos, vai arī nolūcīgi maskētā veidā uzvirzījušies uz augstākām dzīves kāpēm. Revolūciju un apvērsumu, arī no ārpuses, īpatnība nu ir tā, ka tie pielīdzināmi arklam, kas tīrumā apgriež velēnas otrādi. Zemes virskārtu ieņē apakšā, un zemes apakšu pagriež uz augšu. Tā tas notika arī Latvijā pēc 17. jūnija un 5. augusta, kad krievu durkļi un tanki 8% cilvēkus no apakšējā slāņa un pazemes uzgrieza netikai virspusē, bet uzvirzīja pat līdz pašam augšgalam, un 90% tautas nospieda uz dzīves zemākajām kāpnēm.

Pēc 5. augusta nacionālie un vadošie latvieši, kas kaut kas bija bijuši neatkarības laikā, politikā, valsts dzīvē, saimniecībā, mākslā, pamazām un sistemātiski viens pēc otra pazuda. Vispirms ministri Balodis, Berķis, Skujenieks, Gulbis u. t. t. Un tā tas gāja katru dienu, kad draugs draugu satikdams, varēja bažās pateikt kurš no pazīstamiem ir atkal apcietināts. 11. augustā, tai brīdī, kad es ar viņu runāju pa telefonu, apcietināja valsts kancelejas vicedirektoru Teodoru Veichertu. Visas iestādes iztīrīja no nacionāliem vai pilsoniskiem elementiem, to vietā ieliekot agrākos padībeņu cilvēkus un pat bijušos kriminālistus. Ar nacionālizācijas aktiem visus padarīja bezgala nabagus.

Vislabākais glābiņš no bolševiku vajāšanām bija pārceļšanās uz dzīvi citur, kur nav ienaidnieku un nav pat pazīstamu un dzīvot vienkāršu neuzkrītošu dzīvi, strādāt vienkāršu darbu vai nu uz laukiem vai citur un cik iespējams vairīties no lielinieku iestādēm. Kas tā darīja, tas izglābās. Bet daļa no mūsu intelīgences un vadošās ierēdniecības, kas bija pieraduši dzīvot labos apstākļos un strādāt vieglu darbu, ne labprāt gribēja mainīt dzīves veidu. Viņi neapzinājās nekādas vainas, īsti neizprata bolševisma būtību un ne reti tāpēc mēģināja palikt par dažādiem ierēdņiem arī pie bolševikiem, kauču gan citās, saimnieciskās vai mazākās iestādēs par vienkāršiem kancelejistiem, grāmatvežiem u. t. t. Arī no rakstniekiem un žurnālistiem, bet it sevišķi māksliniekiem, liela daļa šī paša iemesla dēļ turpināja darbu bolševiku dienestā. Tā piemēram pulkv. Skaistlauks ar Letas direktoru Bērziņu, K. Kacēnu u. c. bija dabūjuši redaktoru vietas valsts apgādniecību pārvaldē, šai ārkārtīgi svarīgā bolševisma ideoloģijas iestādē. Roberts Kroders ar Spures gādību bija dabūjis docenta vietu konservatorijā. Aleksandrs Grīns atkal aktivizējās par kapteini armijā. Tas bija pārdrošs, bet riskants un laikam arī kļūdainais glābšanās mēģinājums. Latvijas armijas sastāvu gan iekļāva krievu teritoriālajā korpusā, bet A. Grīnu tas kopā ar citiem latviešu virsniekiem caur Liteni tomēr aizveda uz nāves ieleju. Civīlistiem izvairīšanās un bēgulošanas ceļš izrādījās drošāks.

Tā bija kļūda, ka kultūras un administrācijas darbinieki iedomājās, ka spēlējot zināmu lojalitāti pret bolševismu un lojāli strādājot viņu iestādēs, bolševisms ar tiem samierināsies un tos saudzēs. Tāpēc arī aresta un aizvešanas akcijai sākoties, tai par upuri krita tik daudz kultūras darbinieki un augstāki ierēdņi. Vienalga, vai tie demonstrācijas gājienos piedalījās un sarkanos stūrīšus ierīkoja, vai nē.

Kad es novēroju bolševiku taktiku pret Latvijas laika nacionāliem cilvēkiem un to, ka tiem, kas meklēja un atrada bolševiku kancelejās vai līdzīgās iestādēs tā saucamo balto papīra darbu, par to bija jāmaksā diezgan augsta cena, vai nu pašcieņas ignorēšana, vai citādā veidā, es nolēmu, cik vien ilgi iespējams, turēties tālu no saskāršanās ar bolševiku iestādēm. Man bija uzturāmi trīs ģimenes locekļi. Bolševikiem ienākot, man bankā bija daži tūkstoši latu naudas, daļa uz tekoša rēķina. Pēdējo īsi pirms banku operāciju slēgšanas mana sekretāre ar čeku vēl paspēja no bankas izņemt. Bet pēc lata devalvācijas, resp. pielīdzināšanas krievu rublim, arī šī izglābtā summa saruka. Bet dzīves prasības man nebija lielas, arī mana sieva strādāja algotu darbu, un tā es cerēju kādu laiku klusībā nodzīvot. Kad mani izmeta no dzīvokļa, es pieteicu sētniekam, ka aiz-

braucu dzīvot uz laukiem, bet pierakstījos kādā citā dzīvoklī un patiesībā aizbraucu uz Rīgas jūrmalu, kur nepierakstījos dzīvoju savā mājā kopā ar savu māti. Mana sieva strādāja un dzīvoja Rīgā. Es centos nevienam un nekur nerādīties, atskaitot dažreiz kādu satikšanos ar paziņām kādā kafejnīcā, kad biju iebraucis Rīgā. Bet drīzi vien no darba Rīgas pilsētas izglītības valdē kā politiski neuzticamu, vīra dēļ, atlaida manu sievu. Ar grūtībām viņa sameklēja darbu kādā trestā, kur dažus mēnešus varēja noturēties tikai tamdēļ, ka ar tehniskā vadītāja kļuvis piekrišanu vilcinājās izpildīt kadru anketu.

Okupācijas laika pirmajām krācēm es biju ticis pāri samērā bezsāpīgi tamdēļ, ka mani ļoti ātri atcēla no visiem amatiem. Pēc 17. jūnija es biju pēc skaita otrais direktors, ko Kirchenšteina valdība jau 2. jūlijā atcēla no amata. Mani gan vēl atstāja "Grāmatnieka" sabiedrības valdē, lai es būtu ar sabiedrību formāli vēl saistīts, kamēr jaunās iekārtas revidenti izdara un noslēdz uzņēmuma revīziju. Sabiedrības valdes locekļiem atalgojums bija paredzēts tikai par sēdēm, bet tā kā neviena sēde nenotika, tad šai pārejas laikā es arī nekādu atlīdzību nesaņēmu. Bolševiku okupācijas laika pirmajās dienās bija skaidri redzams nodoms neatkarības laika darbiniekus nepazudināt politisku iemeslu dēļ, bet atrast kādus saimnieciski "koruptīvus" motīvus, lai tā tos vieglāk nolikvidētu un ar to atklātībā kompromitētu Ulmaņa laikmetu un tā darbiniekus.

Kad sabiedrībai 2. jūlijā iecēla jaunu direktoru, kādu pagrīdes partijnieku, kas agrāk bija strādājis kā referents amatniecības kamerā, radās divi uzņēmuma darbinieki, kas visādi centās pielabināties netikai jaunajam direktoram, bet arī jaunajai iekārtai citās piekritīgās iestādēs. Gadījumu ar vienu šādu darbinieku, ko pēc savas iniciatīvas biju pieņēmis darbā, esmu jau atzīmējis grāmatā "Dzīvā Latvija" 158. lapp. Otru darbinieku es biju pieņēmis darbā īsi pirms beigām pēc valsts kancelejas vicedirektora T. Veicherta ieteikuma kā viņa radnieku. Pēc 17. jūnija tad nu tie abi sevišķi labinājās klāt jaunajai iekārtai un to darīja ar vecās iekārtas un to vadošo darbinieku nomelnošanu. Šī iemesla dēļ tad arī sabiedrības veikalos un saimnieciskajā vadībā tūdaļ un paātrināti sāka plašu revīziju. Jaunā režīma valsts kontroles revidentu revīzija bija diezgan sāka un stingra, bet tā neatrada nekā, ko man varētu saimnieciskā plāksnē kā nelikumīgu vainepareizu pierakstīt. Saimnieciski sabiedrība bija darbojusies labi. Veikali Rīgā un Jelgavā bija pilni mantām, kasē un bankās bija diezgan prāvas naudas summas.

Bet tad kādu dienu izsauca un sāka pratināt par kādu itkā bīstamu lietu. Mani apvainoja, ka, izmantojot savu stāvokli, es esot licis uz Vāciju aizsūtīt slepenas militāras kartes. Ar to es esot kalpojis svešām varām. Es līdz tam par šo lietu tiešām maz ko zināju un biju to arī aizmīrsis, bet, izrādās, ka par to gan ļoti labi bija informēts iepriekš minētais sabiedrības ierēdnis, kas veikalā kārtoja ārzemju korespondences. Īstenībā lieta nemaz nebija tik ļauna. Brūns'a firma, kas no Rīgas pārcēlās uz Vāciju, no Pozenes turienes augstskolai mūsu veikalā pasūtīnāja Latvijas topografiskās kartes, kuras bija izdevusi Zemkopības ministrija un armijas štābs. Pēdējām bija bijis uzspiedums "Slepenas". Bet tā kā kartes jau bija novecojušas, tad tās bija laistas pārdošanā Armijas ekonomiskā veikalā. Minēto pasūtīnājumu izpildīt, kartes iepirkt un uz Vāciju aizsūtīt bija uzdots veikala darbiniekam Vilim Grāvītim. Pēdējais bija diezgan kreisinoskaņots un Ulmaņa laikā, kā vēlāk izrādījās, darbojies arī kaut kādā pagrīdes kustībā. Pēc lielnieku ienākšanas viņš drīzi vien aizgāja par atbildīgu ierēdni uz sabiedrisko lietu ministriju un vēlāk uz kinofikācijas pārvaldi, bet kā cilvēks Grāvītis bija godīgs. Viņš, sabiedrības darbvede L. Baumanē un mūsu Rīgas veikalvedis V. Jaunslavietis, kurš arī, kā izrādījās, bija bolševikiem tuvs cilvēks, jo vēlāk viņu iecēla par visas Padomju Latvijas grāmatniecības tresta direktoru, apliecināja, kā patiesībā karšu sūtīšana uz ārzemēm notikusi.

Šiem cilvēkiem un tam apstāklim, ka tas norisinājās trešajā nedēļā pēc bolševiku ienākšanas Rīgā, kad viņi vēl nebija palaiduši valā savu cilvēku likvidēšanas maši-

nu, kad darbojās vēl vecās iestādes ar daļēji jauniem vadītājiem, man ir jāpateicas, ka toreiz mana galva palika uz pleciem. Še es gribētu pieminēt vēl vienu cilvēku, kas bija palīdzējis nobremzēt pret mani vērstās pieminēto divu ierēdņu denunciacijas. Tas ir Vilis Pētersons. Latvijas laikā viņš bija bijis virsnieks. Pēc 15. maija kreisu uzskatu dēļ izslēgts no armijas. Viņš īsi pirms tam bija sācis strādāt Rapas firmā kā ārzemju nodaļas vadītājs. Lieliniekiem ienākot viņu vispirms iecēla par sabiedrisko lietu ministrijas preses un izdevniecību nodaļas vadītāju un vēlāk par Valsts apgādniecību pārvaldes – Vappa vicedirektoru. Dažreiz dzīve tomēr mīl tādas divvainības, ka tas, kam tu esīdarījis labu, vai tā sakot, izvilcis viņu no ūdeņa, tev to atdara ar citu mērauklu, bet cilvēki, kam tu neko labu neesi darījis, to ar ļaunu neatmaksā. Tā piem. pieminētais V. Grāvītis saņēma diezgan mazu atalgojumu. Kad reiz viņš griezās pie manis un lūdza, vainēvarētu viņam pielikt algu, es, labā omā nebūdams, viņu diezgan asi noraidīju. Tas Grāvīti tā sasāpināja un apvainoja, ka viņš izgāja no manas darba istabas ar asarām acīs. To viņš man neatdarīja ar ļaunu, bet gluži otrādi.

2. Latviešu literatūras 4 D dodas pret krievu kara kuģiem.

Iepretim bolševikiem man tomēr bija savi diezgan redzami ideoloģiska rakstura grēki, bet tie piederēja agrākiem gadiem. Kad krievu sūtniecība ierosināja un Rīgā nodibināja Latvijas un Padomju savienības tautu tuvināšanās biedrību, (šādas biedrības krievi centās nodibināt daudzās ārzemju galvas pilsētās, bet neatlāva nevienai tādai darboties Maskavā) kuŗas uzdevums bija radīt latviešu sabiedrībā simpatisku noskaņojumu Maskavas ideoloģijai un kultivēt tā saucamo salonkomūnismu un kad šai biedrībā ar dažādiem materiāliem labumiem centās ievilkāt un ievilka mūsu kultūras dzīvē plaši pazīstamas personas, es pret šo biedrību un to ideoloģiju, kas nāca viņai līdz, uzrakstīju vairākus rakstus laikrakstos un žurnālos. Šī ideoloģija bija jau laidusi tik dziļas saknes, ka tā 1931. gadā pat noveda pie rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības sašķelšanās, kad pilsoniskie literatūras un preses darbinieki nodibināja Latvijas preses biedrību. Tad es uzrakstīju prāvāku brošūru par to, kā komūnisms cenšas dezorganizēt pilsonisko sabiedrību. Brošūrai uz vāka bija nenozīmīgs, bet minējumu pilns virsraksts – "Latviešu literatūras 4 D" un uz titullapas "Komūnisma iebrukums latviešu literatūrā" jeb "Latviešu literatūras demorālizācija, decentrālizācija, dezorganizācija un diskreditācija" (Formulējums ņemts no kādas komūnistu partijas rezolūcijas). Brošūra iznāca 1932. gadā un radīja diezgan dzīvas pārrunas mūsu presē. Uz to reaģēja arī Maskavas izdevumi (1960. g. Rīgā lielinieku izdotajā "Latviešu literatūras kritikas" 4. sējuma 1. un 2. grāmatā brošūra apskatīta no komūnistu viedokļa un tur ievietotas arī trīsdesmito gadu komūnistu kritikas par to). 1940. gadā lieta gan bija novecojusies, bet tā varēja nākt atkal dieņas kārtībā, ja brošūra būtu nokļuvusi kāda bolševika vai uzraudzības iestādes rokās. Šīs brošūras faktiskais izdevējs bija Latvijas preses biedrība un formāli izdevējs skaitījās autors. Es pats ar veikaliem kārtoju arī grāmatas finansiēlo pusi.

Bolševikiem ienākot, pēc mana lūguma mani paziņas, kas bija publisko bibliotēku vadītāji, šo grāmatu izņēma no bibliotēku cirkulācijas un noglabāja vai iznīcināja. Pāris veikalos, kur vēl bija palikuši daži grāmatas eksemplāri, es tos paņēmu atpakaļ, bet es biju aizmirsis, ka grāmata ir tikusi nodota komisijā arī Letai. No kioskiem atpakaļ saņēmti, daži brošūras eksemplāri bija kaut kur gulējuši Letas noliktavā. Bet tagad arī Leta gribēja no šīs grāmatas tikt valā un man uz adresi, kur es dzīvoju pirms 10 gadiem, bija sūtīts uzaicinājums ierasties Letas ekonomiskā daļā nokārtot šīs grāmatas komisijas lietu. Šo uzaicinājumu es saņēmu tikai septembra beigās. Aizgāju uz Letu, dabūju vēl drusku naudas un kādus 15 minētās grāmatas eksemplārus, ko gleznotāja Liepiņa kundze, kas Letā strādāja, iesaiņoja glītā paciņā.

Letas nams atradās Daugavas malā. Izgājis uz ielas domāju, ko ar saini lai iesāku. Visa Rīga jau bija aizdomu un aģentu pilna. Dzīvokli, kur es biju pierakstījies, pēc jauniem noteikumiem bija salikts daudz iedzīvotāju, starp tiem arī daži bolševiku cilvēki. Tur grāmatas sadedzināt nebija ērti. Kur noslēpt man tās nebija. Kaut kur no mest arī nevarēja. Tās varēja atrast un nodot attiecīgām iestādēm. Tā vērstu tikai uz manību uz šādas brošūras esamību. Izgājis Daugavas malā, pēkšņi iedomājos gar pašu krastu ejot, grāmatu sainītīm ļaut neuzkrītoši iekrist Daugavā, cerot, ka tas tūlīt nogrims, jo nelielais sainītis bija pasmags. Bet Daugavmalā iepretim pilij bija piestājuši vairāki krievu kara kuģi, ap kuriem drūzmējās skatītāji. Gāju labu gabalu uz tilta pusi, kur bija pilnīgi klaja krastmala. Tur paciņa man itkā izslidēja no paduses un ievēlās ūdenī, bet man par šausmām tā negrima un negrima dibenā. Uz Daugavas bija vējš un prāvi vilpi, kas paciņu gar krastu nesa uz leju. Viņa negrima. Arī tad vēl nē, kad bija jau piepeldējusi pie kara kuģiem. Iepeldējusi starp kādu kara kuģi un krastu, glīti iesaiņotā paciņa, gan samirkusi, palika šūpojoties uz ūdens. Uz viņu sāka skatīties viens otrs no krastmalā stāvošiem ļaudīm. Arī dažos krievu matrožos tā bija pamodinājusi ziņkārību. Bet es stāvēju netālu un svīdu bailu sviedrus. Tad kāds matrozis paņēma pagaru ķeksi un mēģināja manu brošūru sainīti izvilkēt no ūdens. Uz reizi tas viņam neizdevās. Bet kad ķeksis brošūru sainīti bija vairākas reizes apvalstījis, tas, acīmredzot, bija jau tiktāl piesūcies mitruma, ka nogrima.

Šīs brošūras un vispār manas politiski ideoloģiskās nostājas dēļ man bija vēlēšanās tikt uz ārzemēm, lai izvairītos no komunistu okupācijas režīma Latvijā. Bolševiku okupāciju Latvijā es sagaidīju apm. uz vasaras vidu, kāmēr Vācijai vēl bija saistītas rokas plašajā ofensīvā rietumos, pēc Norvēģijas un Holandes, Beļģijā un Francijā. Pirms šo operāciju noslēguma bija sagaidāms, ka krievi sāks operēt Baltijas telpā. Tāpēc jau aprīlī es sāku plānot par aizklūšanu uz Šveici. Vairākus gadus es nebiju bijis atvaļinājumā. Man bija sagurusi veselība, es biju nodomājis Šveicē ārstēties un pie reizes izdarīt arī dažus literārus pētījumus Šveicē un Itālijā, kas bija nepieciešami tādiem darbiem, ko bija iecerējis Kārlis Ulmanis. Es par savu braukšanas nodomu lūdzu informēt Ulmani un viņš tam piekrita. Man ieteica pat pieprasīt šim nolūkam komandējuma naudu no Kultūras fonda. Kad es uzrakstīju lūgumrakstu un lūdzu 1500 ls., Ulmanis sekretārs to atdeva atpakaļ ar piebildumu, vai nebūšot par maz. Iesniedzu otru lūgumrakstu par 2000 ls un Kultūras fonda mazā dome man tos piesprieda, kas tikai formāli vēl bija apstiprināmi lielajā domē, kam vajadzēja sanākt maija mēnesī. Bet dažādu pienākumu aizņemts Ulmanis neatrada laiku, lai varētu sasaukt Kultūras fonda lielās domes sēdi. To atlika no vienas nedēļas uz otru, bet pirms tam man bija neērti uz ārzemēm aizbraukt. Jūnija sākumā, kad Kultūras fonda domes sēde atkal bija nolikta, Ulmanis izbrauca garākā braucienā uz skolu izlaiduma aktiem Augškurzemē un uz Jersikas pilskalnu, kur prof. Francis Balodis viņam rīkoja uzņemšanu senvēsturiskā garā. Tā lielinieki Rīgā ienāca agrāk, nekā es paspēju aizbraukt.

Kad lielinieku valdīšanas pirmajos mēnešos es redzēju kas notiek un, bīdamies, ka kautkur kādā viņu iestādē neizpeld vai kāds neatceras manu brošūru, vai citus pretkomunistiskos rakstus, es gribēju mēģināt nelegāli izkļūt ārā no Latvijas.

Kāds Nīcas jūrmalnieks reiz nejautāts bija piesolījis vajadzības gadījumā pa netaļo jūras ceļu, apbraucot Palangu, mani nogādāt Vācijā. Lai tikai pie viņa aizbraucot. Septembra beigās aizbraucu. Bet agrākais labvēlis bija nelaīmīgs, kad mani tagad ieraudzīja. Neesot vairs nekādu iespēju. Par savām laivām viņš brīvi vairs nedisponējot. Nereti esot redzami arī lielāki krievu kara kuģi. Viņš bija kā atvieglots, kad pēc īsas uzkavēšanās es devos uz Nīcas autobusu, lai brauktu atpakaļ uz Liepāju un Rīgu. Tas bija drūms brauciens.

3. Kas nestrādā tam nebūs...

Lielineku okupācijas laikam ieilgstot, bažas radīja jaunā režīma visur daudzīnātā pamattēze, — kas nestrādā, tam nebūs ēst, un šīs tēzes konsekvents iedzīvinājums: — dzīvokļu, sagaidāmo pārtikas kartīšu un tamlīdzīgā nozīmē. Tā kā bija liela grupa ļaužu, kuriem bolševiki neuzticējās un negribēja dot nekādu darbu, tad es ar lielām bažām sagaidīju, ka tos paņems un izsūtīs piespiedu darbos uz Krieviju, lai tādā veidā kā buržujus iznīcinātu. Šīs bažas sevišķi lielas kļuva februārī, kad izsludināja jaunus noteikumus par pasēm. Pēc tiem ikvienam Padomju Latvijas pilsonim bija jāizņem pasas, bet pasi izņemot, bez citiem dokumentiem, kā viens no galvenajiem, bija jāiesniedz darba vietas apliecība. Tuvojoties mana alfabēta pasas izņemšanas termiņam, es sāku apklausīnāties, vai nevarētu kautkur dabūt šādu apliecību, kauču arī uz laiku būtu jāiesaistās darbā, vienalga kādā. Kad pase būtu izņemta, varētu mēģināt atkal kādu laiku klusībā dzīvot. Bet man neveicās. Visur, kur es gāju, fabrikās, kantoros, darbnīcās, darbu man nedeja. Kur mani nepazīna, vajadzēja pieiet otrreiz. Tad nāca noraidījums. Kur man bija priekšā paziņas no vecajiem laikiem, tie saņēma ar retu laipnību, bet kad ieminējos par kaut kādām darba iespējām, mani uzskatīja itkā es būtu ar spitalību slims.

Vairāki literāti bija tikuši par līdzstrādniekiem, galvenokārt kā tulkotāji, Vappā un saņēmuši tur apliecības, kas nodrošināja netraucētu pasas apmaiņu. Jānis Veselis arī man ieteica tāpat darīt un bija pārliecināts par panākumiem. Pats tūdaļ negribēju pie Vappa priekšnieka Niedras iet, bet izteicu savu vajadzību puskomunistiski noskaņotajam rakstniekam Adolfam Talcim, ar kuru kā ar cilvēku agrāk biju puslīdz labi saticis un kurš Niedram bija draugs. Pēc tam, kad Talcis ar Niedru bija runājis, viņš man teica, lai pie Niedras aizejot. Aizgāju. Pieteicos. Mani pieņēma. Bet saruna ilga pus minūti un sastāvēja no diviem teikumiem. Pēc apsveicināšanās, jautāju, vai man nebūtu iespējams kaut kādu, pat visvienkāršāko darbu dabūt. Atbilde: "Jūs gan nekādu darbu nevarat dabūt." Piecēlos, atsveicinājos un aizgāju. Trepēs izgājis un savu nācienu nožēlodams, pukojos, ka biju aizmirsis kādu gadījumu, kas man šo nācienu būtu aiztaupījis.

4. Daži vārdi par Birznieka-Upīša divsejību.

Es agrāk labi satiku ar rakstnieku Birznieku-Upīti. Man bija pret viņu pietāte netikai kā pret rakstnieku, pret "Pelēkā akmens stāstu" autoru, bet cieņa arī kā cildenu cilvēku. Lielinekiem ienākot, viņš tiešām izrādīja rūpi par mani un līdzjūtību. Kā demokratisko laiku Rīgas pilsētas bibliotēku centrāles vadītājam viņam bija pazīšanās ar kreisajiem bibliotekāriem. Viņš, manis nelūgts, bija vairākās vietās aizrunājis par mani, lai man atļauj strādāt kādā bibliotēkā, bet bez panākumiem. Tad viņš bija runājis tai pašā Vappā, lai man dod tulkot kādu literāru darbu. Tas noraidīts. Tad Birznieks-Upītis tam pašam Niedram, kas bija bolševiku rakstnieku biedrības priekšnieks, lūdzis, lai viņš klusu ciešot piekrist, ka kāda darba tulkojumu ņems viņš, liks tam savu vārdu, bet faktiski darbu izdarīšu es. Arī šis priekšlikums bija noraidīts. Ja es to būtu atcerējies, man pie Niedras nebija ko iet.

Birznieka-Upīša izturēšanās bija augsti vērtējama. Kad viņš Rīgā bija uzmeklējis manu sievu, lai tai to atstāstītu, tā bija par Birznieka-Upīša rīcību aizkustinātā. Bet tad nāca kāds gadījums, kas manas domas un ieskatus par Birznieku-Upīti apvilka itkā ar ledus kārtu. 1941. g. 6. aprīlī "Pelēkā akmens stāstu" autors svinēja savu 70. dzimšanas dienu. Bolševiki viņu izsludināja par nopelniem bagātu rakstnieku. Tas nekas. Šad tad komunistu izdevumos, kur bija izvērtētas rakstnieku ideoloģiskās nostājas, Birz-

nieks-Upītis bija izteicies, ka viņa sirds, tā sakot, vienmēr bijusi kreisajā pusē. Arī tas nekas. Bet tad tas pats rakstnieku savienības un Vappa priekšnieks Niedra, viņu cildinādams, bija uzsvēris, ka Ulmaņa laikā Birznieks-Upītis ir bijis viens no redzamākiem komunistu pagrīdes izdevumu līdzstrādniekiem un arī materiāliem atbalstītājiem.

Šis fakts ir iespiests Birznieka jubilejas aprakstā "Cīņā" vai "Padomju Latvijā", iespējams pat, ka abos laikrakstos.

Bet es biju pazinis pavisam citu Birznieku-Upīti, gan kreisi noskapotu, 1905. gada emigrantu, sirdscilvēku un taisna un atklāta ceļa gājēju. Niedras konstatējums par Birznieka-Upīša pagrīdes darbību Ulmaņa laikā mani pārsteidza. Ne tamdēļ, ka viņš būtu bijis komunistu pagrīdes izdevumu līdzstrādnieks un materiāls atbalstītājs. Bet tamdēļ, ka šis fakts atklāja Birznieka-Upīša grūti pieņemamo divsejību. Cienīt un respektēt var katru godīgu pārliecību, arī pretējus politiskus ieskatus, pat komunistu vai fašistu, ar noteikumu, ka ieskatu cilvēks ir godīgs savā rīcībā un stājā un ka viņš atklāti un sirdsapzinīgi stāv par savas pārliecības principiem. Turpretim cieņa grūti sekos tāda cilvēka rīcībai, kas vienlaicīgi sēd uz diviem krēsliem un kalpo divām pārliecībām, vai nu abām atklāti, vai vienai atklāti un otrai paslepus. Ar Birznieku-Upīti tas nu diemžēl tā daļēji bija. Kamdēļ vajadzīga tāda divsejība? B.-U. nebija ne vienā, ne otrā virzienā.

Neilgi pirms 17. jūnija, bolševiku bāžu laikā Latvijā, pie manis atnāca Birznieks-Upītis un piedāvāja rakstīt grāmatu par "Kūdru" tādā veidā, kā viņš dažkārt rakstīja par cukuru un tml. Grāmata bija domāta galvenokārt jaunatnei. Kaŗa notikumu dēļ toreiz Latvijā bija izjūtams kurināmā, sevišķi ogļu trūkums. Tad Ulmanis lika jūtami pastiprināt kūdras rakšanas darbus. Uz šiem darbiem bija jāiet dažkārt pat piespiedu kārtā. Tas dažās aprindās radīja īgnumu pret Ulmani un arī pret kūdru vispār. Birznieks-Upītis nu gribēja ar šo grāmatu aprādīt kūdras derīgumu un nepieciešamību dzīvē un pa daļai kļiedēt arī tos aizspriedumus, kas bija sabiedrībā radušies pret kūdru, kūdras rakšanu un kūdras purviem. Viņš lūdza manu atbalstu, lai varētu ar kūdras rakšanas darbiem sīkāk iepazīties un vai mūsu sabiedrība būtu ar mieru šo Birznieka grāmatu izdot? Man priekšlikums patika un mēs par tā realizēšanu vienojāmies.

Kādu mēnesi vēlāk, apm. nedēļu pēc bolševiku okupācijas, kad pa Rīgas ielām staigāja komunistu demonstrācijas un organizētā runas korī sauca: "Nost ar Ulmani! Ulmani uz kūdras purviem!", pie manis atkal atnāca Birznieks-Upītis un, atnesis kādu jaunatnes žurnālu, ja nemaldos prof. L. Bērziņa izdoto un rediģēto "Jauno Cīrulīti" (varbūt arī kādu citu līdzīgu jaunatnes žurnālu) teica: "Tagad visi uzstājas pret Vadoni (Birznieks-Upītis neteica Ulmanis vai prezidents, bet – Vadonis). Man tas kremt sirdi. Te es esmu rakstījis par viņu jaunatnei kādu rakstu. Vai jūs viņam šo žurnālu nevarētu nogādāt un pateikt, ka es esmu šī raksta autors." Raksts bija bez paraksta un tā bija īstenībā kritika par Ulmaņa rakstiem "Tēvzemes brīvībai un slavai". (Vācu okupācijas laikā, kad Birzniekam-Upītim materiāli klājās ļoti grūti, es piešķīru viņam no Kultūras fonda līdzekļiem 800 markas pabalsta).

Nevarēdams nekur dabūt darbu vai fiktīvu darba apliecību, ko iesniegt pasēs izdošanas vietai, es iestājos Skadiņa grāmatvedībasursos, iepriekš noskaidrojis, ka tur izdod tā saucamās mācekļa apliecības, jo tos, kas mācījās, studentus, skolniekus u. t. t. lielinieki pielīdzināja strādātājiem. Dabūjis no sievas viņas darba vietas apliecinātu apliecību, ka es mācos grāmatvedībasursos un pārtieku no viņas algas, es to kopā ar kursu apliecību iesniedzu pasēs izdošanas vietai. Lieliniekiem par nodarbošanos bija 5 kategorijas, ko viņi atzīmēja pasēs. Derīgas bija pirmās trīs kategorijas, kur ietilpa strādnieki, ierēdņi, mācekļi. Nevēlāmas bija pēdējās 2 kategorijas, kur ietilpa tirgotāji, rūpnieki, kapitālisti un tie, kas nekā nestrādāja, bet itkā dzīvoja no citu darba aug-

liem. Es cerēju ar saviem dokumentiem dabūt vismaz 3. kategorijas atzīmi pasē, bet kad pasi izsniedza, tajā bija ierakstīta pati pēdējā – 5. kategorija. Ko tas nozīmē, to es redzēju, kad gribēju mainīt atkal savu oficiālo adresi, pierakstīties uz dzīvi Jūrmalā savā mājā Majoros, bet faktiski dzīvot Asaros. Kad aizgāju ar savu mājas grāmatu un pasi uz policijas iecirkni, ierēdņi, apskatījušies 5. kategorijas atzīmi manā pasē, prasīja man darba vietas apliecību. Tā kā man tādas nebija, tad mani nepierakstīja, jo policijiski pierakstot tikai tos, kas strādā. Nelīdzēja arī aprādījums, ka es gribu dzīvot pats savā mājā, lai nodarbotos ar dārziecību. Kādas sekas īstenībā būtu bijušas šai jaunajai pasei, to es un citi ar 4. vai 5. kategorijas atzīmēm būtu izjutuši diezgan drīzi, ja citi notikumi tam nebūtu aizsteigušies priekšā.

5. Kā krievu okupācijas gads pārvērtā latviešus par vāciešu draugiem.

Boļševiku okupācijas laiks latviešu tautai uzlika lielas grūtības visās dzīves nozarēs. Un tas ļoti daudzus pietuvināja iznīcināšanas vārtiem. Latviešu tautas nostāja – iepriekš minētie 92% – pret staļinisko boļševismu bija noteikti negatīva. Ja kāda daļa gāja boļševikiem līdz – iepriekš raksturotie 8% – vai izturējās pret tiem lojāli, tad tikai tamdēļ, ka tā cerēja saglabāt savu dzīvību līdz tam laikam, kādā nāks citi notikumi. Kā skrejošu paroli daudzināja kādreiz agrāk un citos apstākļos teiktos Raiņa vārdus: "Tā nevar palikt un nepaliks." Ka tā nevar palikt un nepaliks, to latvieši ticēja un bija gatavi nest upurus, lai tikai nāktu kādas pārmaiņas. No kurienes šīs pārmaiņas varēja gaidīt? Bija daži, kas pārmaiņas gaidīja no Zviedrijas, cerot, ka zviedri nāks un mūs glābs no boļševiku okupācijas, bet šie ļaudis nepazīna ne lielinieku, ne citus pasaules spēkus, ne arī to, kāds reāls spēks slēpjas Zviedrijā, kuŗas iedzīvotāju skaits nebija neko lielāks kā visām trim Baltijas valstīm kopā un militārais spēks arī neko nozīmīgāks par to, kādu kādreiz varēja uzstādīt Baltijas valstis.

Visi vairuma skati, glābiņu meklējot un gaidot, tad nu vērsās uz Vācijas pusi, kaut gan Vācijai bija ar Krieviju draudzības līgums un Krievija Vācijai deva pat labību un degvielas. Vāciju uzskatīja par militāri ļoti spēcīgu un ne bez zināma pamata. Viņa bija uzbrukusi Polijai un to trīs nedēļās sakāvusi, viņa bija bez cīņām okupējusi Dāniju, ar cīņām Norvēģiju, uzbrukusi un sakāvusi Holandi un Beļģiju, 5 nedēļās uzvarējusi Franciju. Vāciju uzskatīja par neuzvarāmu, viņas armiju par visu uzvarošo.

Kad lielinieki sāka Baltijas telpas okupāciju, Vācija bija jau gandrīz galā ar Francijas sakāvi. Lielajā politikā tolaik apsveramas bija trīs varbūtības: 1) Vācija uzbruks Anglijai un izdarīs invāziju. Pat diezgan gudri politiķi paredzēja Anglijas salu ieņemšanu 2 mēnešu laikā, vai vismaz līdz vēlam rudenim. Pēc tam Vācija norēķinātos ar galveno atlikušo kontinentālo spēku – Krieviju. 2) Anglija neļaus notikumiem tik tālu iet un noslēgs ar Vāciju kompromisa mieru. Vācija ar to iegūs sev brīvas rokas austrumos. (Bet vēlāk neseismīgais Hitlera vietnieka Hesa diplomātiskais lidojums uz Angliju taustīt pēc miera iespējām, liecināja, ka Anglija nedomā slēgt ar Vāciju kompromisa mieru. Sevišķi pret to bija V. Čerčils). 3) Ja tas nenotiks, Vācija nostiprināsies kanāla krastā un vērsīsies pret Krieviju. Šādu notikumu attīstību vairums lielo politiķu gaidīja jau 1940. gadā. Bet kad gadu vēlāk, nevarot iznīcināsi piekļūt Anglijai, Hitlers 22. jūnijā sāka karu pret Krieviju, amerikāņu vadošās aprindas bija ieskatos, ka Vācija arī Krieviju drīzi sakaus un pēc tam ar visu savu spēku vērsīsies pret britu salām. U. S. A. kara ministrs Stimsons šos valdošos ieskatus izsaka Ruzveltam iesniegtā memorandā: 1) Vācija sakaus un okupēs Krieviju mazākais viena vai augstākais 3 mēnešu laikā.

2) Pa to laiku Vācija apturēs vai palēninās invāzijas mēģinājumu pret britu salām. Tāpēc maksimāli jāatbalsta Krievija, lai atslābuma periods pret Angliju būtu ilgāks. Šis karš, kas bija sācies ar zibens kara raksturu, loģiski prasījās pēc tāda pat turpinājuma un noslēguma, jo pagausinājumā vai strupceļā iestidzis, tas varēja beigties savādāk, nekā tā izraisītāji bija domājuši.

Arī Kārlis Ulmanis savos apsvērumos un lēmumos ļoti rēķinājās ar vienu no pēdējām varbūtībām. Bet kara notikumi gāja citā virzienā. Plānoto invāziju Anglijā Hitlerš, stipras kara flotes un tonnažas trūkuma dēļ, neriskēja sākt. Viņš sāka gaisa uzbrukumus Anglijas galvas pilsētai, cerībā ar to Angliju terrorizēt, iebaidīt un piespiest slēgt mieru, bet lielo gaisa cīņu, kas visu atvasaru plosījās virs Anglijas un nodarīja daudz posta, Vācija zaudēja. Angļi nebija tik viegli uzvarāmi un nospiežami ceļos kā Hitlerš to bija iedomājies. Kaut gan Anglijas spēks bija sācis pieaugt, Vācijas spēks un trieciena spars tomēr nebija mazinājies. Tā kā rudenī nekas izšķirošs kaujas laukos nebija noticis un tāpat bija pagājusi arī ziema, tad notikumu risināšanos gaidīja pavasarī.

Ar katru dienu, ko latviešiem nācās nodzīvot zem bolševiku okupācijas, naidis pret tiem pieauga un ar katru dienu vairojās simpatijas pret Vāciju. Ne tamdēļ, ka nacionālsociālistiskā Vāciju būtu devusi kādu iemeslu šādām simpatijām. Gluži otrādi. Turpmāk pēc autentiskiem dokumentiem redzēsim, ka šādas latviešu cerības bija tukšas illuzijas. Ja hitleriskā Vācija karā uzvarētu, izredzes latviešu nācijas etniskai eksistencei būtu bijušas ļoti bēdīgas. Bet jau pirmajos okupācijas mēnešos staļiniskais bolševisms Latvijā radīja tik krasu pagriezienu uz slikto pusi, ka tas latviešu tautā izdzēsa un pat par simpatijām pārvērtā to naidu, kas latviešos kā kārtu aizspriedums no paaudzes uz paaudzi gadu simtiem nebija varējis izplēnēt pret vāciešiem, kas 12. g. s. kā iekarotāji ienāca mūsu zemē. Vāciešu vārda pieminēšana vien latvietim aizvien bija radījusi zināmu priekšstatu par iebrukumu un uzkundzēšanos. Latviešu tautas īsto noskaņojumu un attiecības pret vāciešiem visspilgtāk raksturo dažas mūsu senās tautas dziesmas. Bet tagad no Vācijas visi instinktīvi gaidīja, ka tā, sākot karu ar Krieviju, reizē ar to atbrīvos Latviju no bolševiku okupācijas. Kļūdaina irreālitate. Un arī liktenīga.

Ka karš starp Vāciju un Krieviju ir gaidāms, to liecināja krievu rīcība un gatavošanās Baltijas telpā, to liecināja arī vācu aģentu darbība Latvijā. Izmantojot latviešu, it sevišķi jaunatnes patriotismu un brīvības mīlestību, vācieši bija radījuši Latvijā diezgan plašu pagrīdes tīklu, kas īstenībā gan apzīmējams par vācu spiegu tīklu, jo nekāda pagrīdes kustība nacionālā nozīmē nebija iespējama. It visus, kaut cik redzamākos darbiniekus, pastāvīgi uzmanīja un izsekoja. Tie, kas kaut ko darīja pagrīdē un domāja, ka viņi veic kādu nacionālu darbu, īstenībā pakalpoja tikai vācu aģentiem un viņu spiegu dieņesta organizētājiem. Daudzi ļaudis to darīja arī pilnīgi apzinīgi, ticībā, ka kaitējot krieviem un strādājot pret tiem, viņi kalpo latviešu nacionālām un valsts interesēm. Un ja arī sniedza ziņas vāciešiem, tad reizē ar to domājās kalpojam Latvijai.

Vairums ideālās jaunatnes pat neapzinājās, ka kautko slepeni darot, novērojot un informējot par bolševikiem kādus pagrīdes nacionālistus, viņi ar to varētu būt iesaistīti vācu spiegu dienestā. Viņiem bija teikts, un viņi domāja, ka ir kāda liela slepena nacionāli-valstiska pagrīdes organizācija, kas šo darbu veic un vada. Daži "zināja" un daži domāja, ka šī organizācija varētu būt Pērkonkrusts, kuŗas daži vadītāji bija vai nu aizbēguši vai repatriējušies uz Vāciju, un tur "strādāja Latvijai". Tā tas pa daļai arī bija bijis. Vairākkārt Latvijā ar vācu kuŗiem iebrāuca par matrožiem pārgērbusies daži latvieši, kuŗi savāca pietiekoši daudz ziņu par tautas noskaņojumu u. t. t., lai visu to aizvestu uz Vāciju. Viņi uzņēma Latvijā sakarus ar nacionālo organizāciju biedriem, aizsargiem u. c., deva tiem norādījumus un pat zināmas cerības. Bet patiesībā tā bija vācu novērošanas un izlūkošanas iestāžu nekorektība iepretim latviešu nacionāli valstiskajām

jūtām. Šiem nolūkiem sākumā bija izmantots arī bijušais sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš, kad viņš, lielinieku okupācijas pirmajās dienās no Latvijas aizbēdzis, caur Skandināviju ar pieņemtu vārdu ieradās Vācijā. Protams, vācu iestādes zināja, kas P. Koks īstenībā bija. Ar viņu tūdaļ bija stājušies kontaktā vācu slepenā dienesta ierēdņi. Sarunas ar Alfrēdu Bērziņu bija vedis kāds vācu ierēdnis, kas sevi bija nosaucis par Dr. Tādu un Tādu. Bērziņu ar viņu kopā bija savedis kāds no mūsu pārstāvjiem ārzemēs. Kad vācieši no Bērziņa visu, kas tiem vajadzīgs, par aizsargiem u. t. t. bija izvilkuši, viņi padevās Baltijas vāciešu prasībām un Alfrēdu Bērziņu apcietināja. Viņš vairs nebija vajadzīgs.

Vācu mērķi Baltijas telpā īstenībā bija pavisam citi, nekā to domāja tie latvieši, kas Vācijā uzņēma kontaktu ar vācu iestādēm, galvenokārt ar SS un Gestapo organizācijām un cerēja, ka šie mērķi nerunās pretim un būs saskaņojami ar mūsu valsts interesēm. Sevišķi daudz ziņu un informācijas vācieši tā ieguva otrās repatriācijas laikā. Vairumam no tiem vācu komandas dalībniekiem, kas repatriācijas laikā ieradās Rīgā, bija kādi blakus uzdevumi.

6. Vāciešu otrā repatriācija.

Otro repatriāciju, kad no Latvijas uz Vāciju aizbrauca pāri par 10,000 cilvēku, centās izmantot daudzi, lai glābtu savas galvas no bolševikiem, bet repatriantu skaitā šoreiz iekļūt nebija viegli. Ja pirmajā repatriācijā, 1939. g. oktobrī un novembrī, kad no Latvijas uz Vāciju izbrauca apm. 60,000 cilvēku, pietika, ja uzdevās par vācieti, vai pateica, ka ir vāciski noskaņots, tad tagad, kad darbojās jauktā krievu-vācu repatriācijas komisija, savu vācietību bija jāpierāda dokumentāri. 1939. gada rudenī uz Vāciju aizbrauca tikai nedaudzi simti īstu latviešu, pat tādi, kas neprata vācu valodu, bet 1941. gada februāra-marta repatriācijā reflektantu bija ļoti daudz, bet izredzēto ne visai daudz. Tiem, kas aizbrauca, tiešām bija kaut kādi vāciski sakari vai saknes, ko varēja dokumentāri pierādīt. Daļa dabūja viltotus vāciskas izcelsmes dokumentus, bet tas tomēr maksāja ļoti dārgi un bija arī riskanti. Šad tad vienam otram palaimējās izkļūt cauri repatriācijas komisijām ar diezgan nesvarīgiem un nenoīmīgiem dokumentiem, bet bija arī gadījumi, ka pat ar 1930.-34. gada vācu tautas kopības biedru kartēm nevarēja tikt uz Vāciju. Ar vācu sūtniecības palīdzību tika projām daudzi tādi, kas vācu mērķiem kā ziņu piegādātāji vai tml. bija jau kalpojuši, vai arī ko vācieši kā tādus cerēja izmantot, piem. bijušos virsniekus, administratīvo iestāžu ierēdņus u. c. Tos tad Gestapo ierēdņi tūdaļ pie robežas pārbraukšanas vilcienos bija uzmeklējuši un sīki iztaujājuši. Šādus gadījumus par sevi man atstāstīja pulkvedis S., kapt. M. u. c. Ar vācu repatriācijas transporta palīdzību, bet ārpus repatriācijas komisiju reģistrācijas un caurlaides uz Vāciju tolaik tika nogādāts toreizējās karaskolas audzēknis Paulis Kovaļevskis, vēlākais "Tēvijas" redaktors ar kundzi. Vairākos gadījumos tā uz Vāciju aizveda latviešus paslēptus pat mantu kastēs. Bet šo eksportu pārtrauca, kad lielinieki mēbeļu liftos atklāja kādus 5 uz Vāciju transportējamus rīdziniekus, starp tiem arī prezidenta Kārļa Ulmaņa brāļa dēlu, kas gan jau agrāk bija turējies pie vāciešiem un bija bijis arī vācu sporta biedrības valdes loceklis un vēlāk direktors kādā vācu kapitāla ietekmē esošā fabrikā Rīgā.

Arī man bija vēlēšanās ar repatriācijas palīdzību tikt projām no bolševiku okupētās Latvijas, bet nekādu vācu dokumentu man nebija. Es sadabūju gan kristāmo apliecību vācu valodā savai sievai, kas bija kristīta Rīgas Jāņa baznīcas latviešu draudzē. Tā

kā šai baznīcai bija arī vācu draudze, tad dati bija rakstīti vācu valodā, bet ar to nepietika. Man pašam nebija nekādu dokumentu. Domāju iet to pašu ceļu, ko gāja viens otrs latvietis, un uzņemt kontaktu ar vācu sūtniecību. "Grāmatniekā" pie manis bija strādājis kā aģents un vācu firmas pārstāvis Vācijas pavalstnieks Hince, kurš pirmajā repatriācijā nebija aizbraucis tamdēļ, ka sieva tam bija ar židisku izcelšanos. Viņš arī tagad vēl pastāvīgi gāja uz vācu sūtniecību. Ierunājos ar viņu par savu nodomu. Viņš par to bija runājis sūtniecībā un tur bija pateikta diena un stunda, kad lai es uz sūtniecību aizejot un griežoties pie fon Bruemmera. Tas labi runāja arī latviešu valodu. Iet uz vācu sūtniecību, kas atradās Raiņa un Brīvības bulvāra stūrī un, jādoma, bija pakļauta zināmiem novērojumiem, bija diezgan riskanti. Vienīgais labums, ka gar sūtniecību bija dzīva kustība un bija cerības puslīdz nemanītam iekļūt sūtniecības ēkā.

Kad ierados pie Bruemmera, tas sarunā bija rezervēts un vēss. Jautāja, kamdēļ es neesot repatriējies 1939. gadā. Atbildēju, ka esmu taču latvietis, ne vācietis. "Tas nekas. Pozenes ielās tagad dažkārt latviešu valodu," teica fon Bruemmers, "dzird vairāk kā vācu valodu." Kāpēc es neesot reģistrējies vācu tautas kopības birojā tūdaļ pēc lielinieku ienākšanas vai vismaz rudenī? Atbildēju, ka es to uzskatīju par tīru vācu lietu un neparedzēju, ka var sekot vēl otra repatriācija un ka šāda reģistrēšanās tad būtu pietiekama, lai tiktu ārā no bolševiku nāves draudiem. Pie tam es sevi neuzskatu par vācieti un nedomāju savu latviešu tautību noliegt, tāpēc arī mana vēlēšanās īstenībā ir caur Vāciju izkļūt uz Zviedriju.

"Teorētiski tas ir iespējams, bet praktiski ļoti grūti realizējams," noteica fon Bruemmers un piebilda: "Un pie tam jūs nestāvējāt tālu Ulmaņa valdībai un tā mums pašam nebija labvēlīga."

No fon Bruemmera vārdiem sapratu, ka vācieši cilvēciskuma dēļ vien nekā nedomā un negrib darīt, un bez tam viņiem ir pat zināms naidis pret neatkarīgo Latvijas valsti un visiem, kas ir par to stāvējuši. Savu labvēlību viņi izrāda un palīdzību sniedz tikai tiem, no kā cer sagaidīt kādu labumu sev vai kalpošanu saviem mērķiem. Piecēlos, atvadījos un reziģnētā noskaņā aizgāju.

7. 14. jūnijs.

Pēc visu repatriantu aizbraukšanas, kurus daudzi, un ne bez pamata, uzskatīja par laimīgajiem, kam izdevies izglābt savu galvu no drošas cilpas, bolševiku nežēlīgais režīms mūsu zemē jūtami pastiprinājās. Tā pagāja marta mēnesis, uz kuru daudzi lika cerības, ka tas nāks ar notikumiem, kas mūs iepriecēs. Daudzi, atcerēdamies Hitlera iepriekšējos brutālos pasākumus marta mēnešos Austrijā un Čehoslovākijā, teica, ka Hitlera mēnesis ir marts, bet austrumu virzienā nekas nenotika.

Latvijā iestājās drausmīgas depresijas laikmets, kādam līdz tam trūka precedenta. Aprīlī pēkšņi vācu kara mašīna sāka velties pret Balkāniem un Grieķiju, jo tur Vācijas sabiedrotā, 40 milj. lielā Itālija, rudenī sākdamā karu pret 6 milj. grieķu tautu, bija iestrēgusi galīgā strupceļā. Vācijai vajadzēja iet Itālijai palīgā. Pret 120 miljonu tautu bruņotiem spēkiem ne mazā Grieķijā, ne Dienvidslāvijā, protams, nevarēja noturēties.

Pēc Balkānu kara gājiena noslēguma latviešu tautā atkal iestājās baigu gaidu un neziņas pilnas bezcerīguma dienas, kamēr to satrauca un savīļoja drausmīgie 14. jūnija notikumi, kas tautai atrāva un aizvaroja uz Padomiju vairākus desmit tūkstošus labā-

ko un vērtīgāko locekļu un lielu daļu tautas vārda patiesā nozīmē sadzina mežos. Es vēl tagad nevaru beigt brīnīties par to lielo Dieva žēlastību, kas mani naktī no 13. uz 14. jūniju izglāba no tāda paša drausmīga likteņa.

Līdz 14. jūnijam lielinieku laika lielāko daļu es nepierakstījos uzturējos Rīgas jūrmalā, Majoros, Lauku ielā Nr. 5, kur man bija neliela māja ar dārzu. Tur dzīvoja mana māte. Šai nelielajā ieliņā ir nedaudzas mazas mājas, kurās dzīvo tikai zvejnieki vai citi vienkārša darba strādnieki. Tur savās mājās dzīvoja tikai kāds agrāk pazīstams tirgotājs un kāda vācu baronese, kas bija repatriējusies uz Vāciju. Vieta bēgļošanai un neuzkrītošai dzīvošanai bolševiku laikā tur bija piemērota. Pierakstījos es biju Rīgā, kur pārnakšņoju tikai nedaudzas naktis un arī tikai pēc plkst. 2 no rīta, kad šķietamās čekas revīzijas dzīvokļos vairs nebija gaidāmas. Šad tad es pārnakšņoju arī nomaļās vietās Rīgā, vai Jūrmalā netīrās un blakšainās izstabiņās. Man bija noorganizēti tādi apstākļi, ka tikko Rīgas dzīvoklī mani kāds meklēja, tas ar šifrētu telefona sarunu tūdaļ tika pazinots uz Jūrmalu.

Netālu no manis Majoros savā īsi pirms kara patīkami izbūvētā mājā Majoru muižas otrajā pusē dzīvoja rakstnieks Līgotņu Jēkabs ar kundzi. Jau kopš 15 gadiem mēs bijām labi paziņas un ļoti labi satikām. Lielinieku laiks Līgotnim bija grūts. Visus brīvos līdzekļus viņš pirms kara ieguldīja savas mājiņas izbūvē un iedzīvošanās arī parādos. Ienākot lieliniekiem, literārie ienākumi apsika un viņam noņēma arī agrākpiešķirto rakstnieka pensiju. Darba iespējas nekur nedeja. Andrejs Upītis, kuram pensijas izgādāšanā Līgotnis, būdams rakstnieku biedrības priekšnieks, bija bijis ļoti izpalīdzīgs (šai sakarībā es atceros kādu Andreja Upīša pateicības vēstuli Līgotnim), lieliniekiem ienākot radiofonā nolasīja kādu lekciju par literatūru un presi Ulmaņa laikā, ko iespieda arī "CĪŅA" vairākos numuros. Tur Andrejs Upītis ļoti neglītos vārdos nomelnoja Līgotņu Jēkabu kā iztapīgu Ulmaņa rokas puisī. Tāpat viņš tur ņēma priekšā visus preses biedrības valdes locekļus, bet it sevišķi asi veco revolucionāru Arni, kuru lielinieku laika sākumā atkal iecēla par "Jaunāko Ziņu" galveno redaktoru. Viņš palika šīs avīzes redakcijā arī tad, kad to pārdēvēja par "Padomju Latviju" un rakstīja ar pilnu parakstu rakstus, kuros slavēja komunistus un komunistu partiju.

Visi tie preses biedrības valdes locekļi un latviešu rakstnieki, kas ar nievām pieminēti Andreja Upīša rakstā: Līgotņu Jēkabs, Aleksandrs Grīns, E. Arnis – Runcis, O. Nonācs, Jānis Benjamiņš, Alfons Francis, Leonids Breikšs u.c., 14. jūnijā aizgāja moku pilno ceļu uz Sibīriju. Izņēmums bija vienīgi Jānis Lapiņš, par kuru Upītis bija rakstījis puslīdz saudzīgi, apzīmēdams Lapiņu pat par 15. maija režīma cietušo, jo viņš bija atlaists no "Sējēja" redaktora amata.

Uz Sibīriju vai uz nāves ieleju Staļina okupācijas pirmajā gadā ir vajadzējis doties aptuveni 84 latviešu rakstniekiem un žurnālistiem. Šis skaits man palicis atmiņā no 1941. gada, kad, pēc lielinieku izdzīšanas, es sastādīju bojā gājušo, apcietināto un deportēto latviešu literātu un rakstnieku sarakstu. 1953. g. šādu sarakstu bija sastādījusi Latviešu preses biedrība un atsūtīja man pārbaudei un papildināšanai. Šajā sarakstā sākotnēji bija 37 personas un pēc papildinājuma tas aizsniedza 66. No deportētiem deportētiem latviešu rakstniekiem tikai kādi 5 ir vēlāk atgriezušies un miruši dzimtenē. No nepilnu 2 milj. tautas 84 rakstnieku zudums gada laikā nozīmē ļoti dziļu un smagu robu, ko latviešu preses darbinieku rindās bija cirtis Staļina gads Latvijā. Tas nozīmē, ka rakstnieku un žurnālistu arods, salīdzinot ar citiem, bija cietis vissmagākos zaudējumus. Vācu okupācijas laikā, cik tagad aptuveni var atcerēties, ir tikuši apcietināti 16 literāti, autoru ieskaitot, kas tieši, vai arī blakus nodarbībā bijuši grāmatu vai periodikas autori. Pieci no tiem bez tiesāšanas un lietas noskaidrošanas nošauti (J. Aberbergs, Ed. Lautenbergs, J. Lieknis, K. Upelnieks un pazīstamais lugu rakstnieks Rob.

Luks, kas laikam bija sajaukts ar viņa komunistiski noskaņoto brāli V. Luksu). Iespējams, ka šis skaits ir arī lielāks.

Es nekad neesmu varējis atbrīvoties no sajūtas, ka par tiem 84 latviešu rakstniekiem un literātiem, kas bolševiku gadā gāja bojā, vai tika aizvesti uz Sibīriju, liela vai pat galvenā vainas daļa piekrīt Andreja Upīša atklātajam denuncijas rakstam, par kādu to var uzskatīt komunistu režīma priekšā. Ir domājams un pieņemams, ka pēc minētās Upīša lekcijas parādīšanās "Cīņā", kādā kartotēkā tika ierakstīti visi pieminētie rakstnieki un tas kā Upītis viņus bija raksturojis un novērtējis. Andreja Upīša nostāju pret Staļina režīma vajātiem latviešu literātiem ļoti labi var raksturot gadījums ar Nikolaju Kalniņu. 14. jūnija vakarā Rīgā bija iebraucis zv.adv. un bijušais sociāldemokrātu deputāts Saeimā Nikolajs Kalniņš, rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības biedrs, un uzzinājis, ka viņa kundze un bērni naktī apcietināti un aizvesti. 14. jūnijā Rīgā bija sanācis arī komunistu rakstnieku kongress un tās pašas dienas vakarā viņiem bija mieļlasts Virsnieku klubā, kur piedalījās arī Andrejs Upītis. Nikolajs Kalniņš piezvanījis uz Virsnieku klubu Andrejam Upītim, kā paziņam un kollēgam pateicis, ka pagājušā naktī viņš meklēts, lai to apcietinātu un ka patiesībā paņemta viņa ģimene. Viņš lūdzis Upīša kā augstākās padomes prezidija locekļa palīdzību. Upītis atteicis, ka viņš nekā nevar palīdzēt un uzkāris telefona klausuli. Tad Nikolajs Kalniņš aizgāja pieteikties iestādēm pats, lai atbrīvo viņa ģimeni, bet vairs neatgriezās ne viņš, ne viņa ģimene.

Arī par Līgotņu Jēkabu ir ļoti ticama iespējamība, ka 14. jūnija likteni viņam sagādāja Andreja Upīša iespiestais denunciacijas raksts, jo ārpus šīs apsūdzības Līgotnim nebija ne personīgu, ne politisku ienaidnieku. Satiksmē ar cilvēkiem viņš bija satīcīgs, savos izteicienos ļoti saudzīgs. Viņš gandrīz par visiem runāja un vēlēja tiem tikai labu. Arī par lieliniekiem Līgotnis atturējās kautko asu sacīt. Šad tad iebraucis Rīgā satikties ar draugiem, viņš pārbraucis aizvien teica, ka laikam jau mums būšot tai krievu putrā jāizvāras. Vāciešus Līgotnis neieredzēja un nosodoši izteicās par Hitlera kara gājienu.

Andreja Upīša raksts Līgotnim jaunā režīma laikā bija aizvēris visas darba, pat tulkošanas iespējas, nerunājot nemaz par pensiju. Līgotnis dzīvoja no tā, ka pārdeva dažādas mantas, it sevišķi grāmatas. Vapps bija pārņēmis visu agrāko izdevniecību likvidāciju un neatlāva Līgotnim tos honorārus, kas viņam par tā darbiem pienācās no agrākām izdevniecībām. Līgotnim šad tad ar naudu drusku izpalīdzēja arī vecie draugi, bet šādu palīdzību, kaut arī aizdevumu veidā, viņš ne labprāt gribēja pieņemt. Lai kaut kā īsinātu laiku, Līgotnis kārtoja savus rakstus vairākos sējumos kādreizējai eventuālai izdošanai. Reiz viņš izsacījās, ka gadījumā, ja viņam būtu jāaiziet, lai kundze atrastu visus rakstus kārtībā, viņa paša sakārtotus. Šad tad Līgotnis uzrakstīja arī pa dzejai. Atceros kādu raksturīgu viņa dzejoli pēc kādas viduslaiku gleznas motīva: "Tie pieci, kas nesaUCA vivat!" Kādā pilsētā ielaužas ienaidnieka karaspēks. Gandrīz visi iedzīvotāji, bailu dzīti, ienaidnieka kara vadonim sauc vivat, bet pieci pilsētas iedzīvotāji to nedara. Lai viņus iebiedētu, tos ved uz kāršanu, bet viņi nesauc: "Lai dzīvo!", kauču arī tos pakār.

Ar Līgotni mēs bieži satikāmies, spēlējām šachu. Kad likās kautkas draudošs gaidāms, arī pabēguļojām, aukstā ziemas laikā naktis dažreiz pavadījām vilcienā, aizbraucām uz Rīgu, iegājām kinematografā uz pēdējo seansu, ar pēdējo vilcienu braucām no Rīgas uz Ķemeriem, Asaros izkāpām un nācām kājām uz Majoriem, lai uz rīta pusi, kad vairs čekistu revīzijas nebija gaidāmas, ietu gulēt. Uz pavasara pusi Līgotņa kundze dabūja grāmatvedes vietu Jelgavas dzelzceļa stacijā. Viņa katru rītu 4 vai 5 cēlās augšā un caur Rīgu no Jūrmalas brauca darbā uz Jelgavu. Vakārā vēlu pārbrauca mājās. Mājas saimnieciskās lietas uzņēmas kārtot Līgotnis pats. Es ieteicu, lai viņi no-

ņem Jelgavā istabiņu un lai tur pāriet dzīvot arī Līgotnis. Būs drošāk pret vajāšanām, vai arī, lai tur dzīvo vismaz kundze un neuzņemas katru dienu nakts melnuma dēļ grūto ceļu, jo lielinieku iestādes bija tādā kārtībā, ka pēcpusdienās bija jāstrādā ļoti ilgi, dažreiz pat līdz vēlai naktij. Bet ne kundze, ne arī Līgotnis pats no savas iemīļotās mājiņas negribēja šķirties. Līgotņa vēlēšanās bija kaut tikai jaunais režīms, ja ne vairāk, ļautu tam viņa paša mājā mierīgi nomirt.

Man mājā bija radio aparāts, es bieži klausījos ārzemju ziņas, Vācijas un it se višķi angļu stacijas, vai nesaklausīs kautko, kas arī mums solītu kādu cerību, bet ne vācieši, ne krievi par savām attiecībām neziņoja neko tādu, kas liecinātu par nesaskaņām. Pēkšņi 13. jūnija vakarā plkst. 10 Droitvičas raidītājs ziņoja par dažiem vācu gatavošanās darbiem, kas lika sagaidīt militārus notikumus Eiropas dienvidaustrumos. Vācieši bija sākuši pārvietot savu kara spēku, Rumānijā visi dzelzceļi bija pakļauti militārās mobilizācijas stāvoklim. Caur Čehoslovākiju austrumu virzienā esot nobeigtas izbūvēt 5 militāro vajadzību šosejas. Šīs ziņas satrauca prātus un liecināja, ka drīz kautkam ir jānotiek, kas nesīs arī mums pārmaiņas. Tūdaļ aizgāju pie Līgotņa, lai viņam pavēstītu šīs ziņas. Līgotnis par tām bija ļoti priecīgs un arī domāja, ka nu lieli notikumi sāks velties uz mūsu pusi. Viņa kundze no Jelgavas vēl nebija pārbraukusi. Līgotnis teica, ka nu arī viņa kundzei vajadzēšot atstāt darbu, lai viņu Jelgavā uz dzelzceļa strādādot, notikumu gadījumā neaizrauj kautkur projām. Pēc pāris dienām, laikam 16. jūnijā, kundze saņemšot algu (Līgotnim toreiz vairs bija tikai 5 rubļi naudas) un tad viņš kundzi negribot vairs darbā uz Jelgavu laist. Līgotnis apsvēra domu un gribēja to pārrunāt vēl ar kundzi, vai viņiem pēc algas saņemšanas nebūtu labāk aizbraukt uz Saldu pie Līgotņa kundzes māšas.

Norunājām, ka otrā dienā, 14. jūnijā, jau plkst. 9 no rīta, kad varēs sākt klausīties ārzemju raidītājus, Līgotnis atnāks pie manis un mēs kopēji klausīsimies, vai nebūs kāds turpinājums iepriekšējās dienas radio ziņām. Es pārgājis mājās devos pie miera un netraucēts un nekā nenojauzdam nogulēju līdz rītam. Ap plkst. 9 Līgotnis tomēr neatnāca. Izgāju un sāku šo to dārzā strādāt. Pēc kādas pusstundas izgāju uz ielas, baidoties iet pie Līgotņa. Nesapratu, kamdēļ daži kaimiņi dārziņos strādādami ar lielu izbrīnu uz mani noskatās. Pie Līgotņa aizgājis pārsteigts atradu viņa dārza vārtiņus aizslēgtus. Man bija zināma viņa dārza vārtiņu atslēgas paslēptuve, lai es vajadzības gadījumā varētu ērti iekļūt viņa dārzā un mājā. Bet atslēgas tur nebija. Tas notika tikai tais gadījumos, kad Līgotnis ar kundzi aizbrauca kautkur uz ilgāku laiku, bet tad viņš taču agri no rīta būtu atnācis pie manis to pateikt. Nākot atpakaļ uz māju, pie manis pienāca dārznieks Krauze, kam turpat netālu bija sava māja un maza dārzniecība, un izbrīnējies teica: "Kā tad jūs te esat vēl palikuši? Pagājušā naktī taču jums un Līgotnim brauca pakāļ lai aizvestu."

Tā bija pirmā ziņa, ko es saņēmu par 14. jūnija drausmīgajiem notikumiem. Sarunās ar kaimiņiem tad noskaidrojās, kas pagājušā naktī ir noticis Majoros un kā ar likteņa roku man pagājis secen. Mazā gaismiņā ap plkst. 3 pa Aleksandra ielu no Rīgas ielas puses braukusi smagā automašīna ar vairākiem čekistiem. Pie Majoru muižas mašīna pieturējusi un kādai sievietei, kas pāri ielai devusies uz otru māju izslaukt govi, čekisti prasījuši, kur Lauku iela. Šī mazā ieliņa no laukuma, kas ir pie Majoru muižas, Jachtkluba tuvumā, iegriežas sānis un izbeidzas pļavās. Ne no Aleksandra ielas, ne Jaunās ielas Lauku iela nav redzama. Laukuma vidū pie kāda gruntsgabala, ko varētu uzskatīt par vienu ielas pusi un kur agrāk bija ielas uzraksts, nedarbji puikas to bija noplēsuši. Minētā sieviete, kad čekisti tai prasījuši pēc Lauku ielas, jautājusi, kādu numuru viņiem vajag. Tas čekistus mazliet aizkaitinājis un tie nepacietīgi uzklieguši: "Jums prasa ielu, ne numuru!" Tas sievieti sabiedējis un viņa uztraukumā pateikusi ceļu uz Pļavu ielu, kas atrodas mazliet tālāk pa kreisi. Pēc kādas pusstundas tā pati au-

tomašina atgriezusies atpakaļ un piebraukusi pie Līgotņa mājas. Līgotnis ar kundzi arestēti un tiem pavēlēts saģērbties un braukt līdzī. Klāt pieaicināta arī Līgotņa kaimiņiene, vasarnīcas īpašniece Oļas kundze, kuŗas māja ir Konkordijas ielā 71, bet Līgotņa mājiņai 73. Līgotnis par čekistu iebrukumu bijis ārkārtīgi pārsteigts, uztraucies un nav varējis pat apģērbties. Kad kāds no čekistiem teicis, lai paņemot līdzī arī drēbes, 67 gadus vecais rakstnieks atbildējis: "Man nekas vairs nav vajadzīgs." Tad kundze, kas pakojusi dažādas mantas, uzsviedusi viņam uz rokas ziemas mēteli, un tad abi izvesti un ievietoti automašīnā. Mājiņas un vārtu atslēgas uzglabāšanai līdz tālākam nodotas Oļas kundzei.

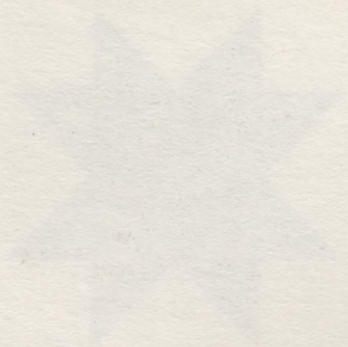
Kad Līgotnis ar kundzi jau bijuši automobīlī, kāds no čekistiem, kas grasījies kāpt automašīnā, pēkšņī pieskrējis Oļas kundzei klāt un prasījis: "Kur ir Lauku iela Nr. 5?" Šāds numurs bija manai mājai. Oļas kundze parādījusi uz Majoru muižas pusi un teikusi: "Tur, aiz muižas." Tad čekists noteicis: "Tur mēs viscaur izmeklējamies, bet tādu ielu tur atrast nevar." Tad čekists iekāpis mašīnā un tā aizbraukusi. Šai naktī es pretēji daudzām citām naktīm mierīgi gulēju savā mājā un nezināju, ka čekisti mašīnā bija braukuši to meklēt un nebija varējuši atrast.

Dažas dienas es tad vēl pabēguļoju pa Rīgu un Jūrmalu. Kādu dienu Jūrmalas nomaļā vietā klusu ieliņu stūrī es pēkšņī gandrīz krūtīs saskrējos ar dzejnieci Elzu Stērsti, kuŗa vienkāršās drēbēs ģērbusies bija izbēgusi no Rīgas, no visām tām drausmām, kas tur notika. Viņa teica, ka arī tur, kur mēs atrodamies, nevarot palikt, jo viņai ziņots, ka šo rajonu drīz ielenkšot čekas patruļas, lai meklētu dažus 14. jūnija naktī izbēgušos. Man vēl šodien neiziet no prāta Elzas Stērstes tolaik bailu izmocītā, sagraustā seja un viņas sāpīgie vārdi, ko tā šķīroties teica: "Man nav vairs miera ne dienu ne nakti. Nemitīgi man galvā skan preču vagonu klabēšana, kuŗos mūsu tautu ved projām uz Sibīriju!"

Ilgāka slapstīšanās un pārnakšņošana pēc 14. jūnija notikumiem ne Rīgā, ne Jūrmalā gandrīz nebija iespējama. Ļaudis bija ārkārtīgi iebaidīti un arī vislabākie paziņas, kas agrāk ar prieku nakts melnumam deva patvērumu un pajumti, tagad aiz miera un bailēm ne acu neaizdarīja, kad boļševiku režīma vajāts cilvēks bija viņu pajumtē. Bet ilgstošā pārnakšņošana zem klajas debess vai mežā arī nebija iespējama, jo jūnija naktis 1941. gadā līdz pat Jāņiem bija krietni vēsas. Tāpēc es kopā ar sievu devos uz laukiem un atradu patvērumu pie svaigā Grenču pagastā, 14 km aiz Tukuma, kādā nomaļā un mežainā apvidū, kuŗa mājas Upītes atradās tālu no lielajiem ceļiem, tālu no centriem un kur tolaik nepiemita neviens svešs cilvēks. Bet arī uz laukiem noskanojums bija ļoti nospiests, nekur nebija miera un ļaudis likās kā trenkāti meža zvēri. Nebija pagasta, kur 14. jūnijā nebūtu izrautas vairākas ģimenes, kur daudzi nebūtu sabēguši mežos. Retais gulēja mierīgi mājās. Liela daļa cilvēku dzīvoja mežos vai arī bija gatavi, redzot kautko šaubīgu braucam uz mājām, pa otru pusi izbēgt, noslēpties krūmos, rudzu laukos vai citur.



Otrā daļa



ATBRĪVOŠANAS SKURBUMĀ

1. Vācijas kara sākums ar Krieviju.

Kad bezcerība un bažas bija vislielākās, pēkšņi 22. jūnijā bija sācies visu gai-dītais karš starp Vāciju un Krieviju. Arī nomaļā lauku vietā tas kļuva zināms tai pašā dienā, bet ļaudis negribēja tam pat lāga vairs ticēt. Kaimiņu mājās bija neliels radio aparāts, ar kuŗu bija iespējams uztvērt netikai Rīgas, bet arī Karalauču raidītāju. Tas faktu par kara darbības sākšanos apstiprināja.

Ievērojot vācu armijas lielos militāros panākumus visos šī kara agrākos kara gājienos, vairums ļaužu domāja, ka vācu kara gājiens pret Krieviju būs tikai pastaigas brauciens vācu motorizētām vienībām.

Bet Krievija bija veikli nomaskējusi savu militāro spēku Somijas ziemas karā, kad viņa neguva ne ātrus, ne efektīgus militārus panākumus. Divi simts milj. lielā krie-vu tauta 3.8 milj. lielo somu tautu ar savu milzīgo cilvēku un materiālu pārsvaru gan pamazām piespieda pie zemes, bet tikai pēc ārkārtīgi sīvām un asām cīņām, kuŗās zau-dējumi krievu pusē, salīdzinot ar somiem, bija 8 pret vienu. Un pie tam mieru lūdza un piedāvāja ne Somija, bet Krievija. Tagad mēs zinām, ka šis solis, piedāvāt mieru So-mijai, bija veikls politisks manevrs, lai Vakareiropas sabiedrotās valstis un Amerika, kas gatavojās sniegt Somijai netikai materiālu, bet arī militāru palīdzību, neiemanevrē-tos militārā koalīcijā pret Krieviju. Arī tas kara spēks un viņa apbrūpojums, ar ko krie-vi okupēja Baltijas valstis un kas, bez šaubām, bija pakļauts vērīgām novērotāju acīm, neliecināja par sevišķi izcilām kaujas spējām. Ne bez pamata latviešu tautā cirkulēja anekdotiska paruna, ka, ja sāksies Vācijas karš ar Krieviju, būs ļoti daudz kritušo... , jo daudzi smieklos locīdamies kritīs gar zemi, redzot, ka par neuzvarāmo izdaudzinā-tā krievu armija dezorganizētā pānikā bēg. Arī tādas anekdotes cirkulēja, un ne bez zi-nāma pamata, kauču gan allegoriskā nozīmē, ka Daugavmalā kāds velosipēdistis saskrē-jies ar krievu tanku un tam ielauzis sānus. Tomēr pirmo un otro dienu vācu radiofons neziņoja nekādus militārus panākumus.

Tas radīja baigu nojautu un priekšsajūtu, ka Vācija šo karu sākdama var ie-strēgt itkā lielā mālū skrīnī un tur nosmakt, neizpildīdama savu illuzionāro misiju — sakaut Krieviju un iznīcināt bolševismu, atbrīvot Latviju un latviešu tautu no bolševis-ma un pati tik tālu noasiņot, ka sabiedrotām valstīm tad būtu viegli uzvarēt Vāciju un radīt jaunu tautu brīvības ēru Eiropā, jo tikai tad šim karā būtu bijusi kāda jēga un no-zīme. Pasaules nemiera un grūtību īstie cēloņi taču bija meklējami netikai vācu nacio-nālsociālistiskā režīmā vien, bet arī Krievijā un tajā iekārtā, kas tur valdīja. Krievija, aizņemdamā sesto daļu no zemes lodes, ar dabas bagātībām plaši apveltīta, bija tomēr hermetiski noslēgusies no Vakareiropas un no visas pasaules, tā radot saimnieciskus sarežģījumus un grūtības, it sevišķi Eiropā. Bet ar savu režīmu apspiežot un iznīcinot katru brīvību, Krievijas tieksmes bija šādu sistēmu radīt visā pasaulē, lai pirmkārt no-drošinātu eventuālus no ārpuses nākošus draudus savas iekārtas gāšanai un otrkārt, lai visu pasauli izveidotu par tādu Padomju sociālistisku federatīvu republiku, kāda ir Krie-vija. Ne brīvas evolūcijas, bet kailas varas veidā. Pēc pagājušā pasaules kara Krie-vija bija pirmā, kuŗā nodibinājās diktatūra un pie tam tāds diktatūras režīms, kādam vē-sturē nebija precedenta. Un tieši tamdēļ, ka šī bolševistiskā diktatūra ar dogmatiskā

komūnisma un trešās internacionāles palīdzību centās iespiesties citās valstīs, tā kļuva bīstama ārzemēm, bet vispirmām kārtām tās kaimiņiem.

Kā pretspars komunistiskai diktatūrai radās pilsoniskās diktatūras, jo jaunās demokratijas, kas nāca Eiropā pēc pirmā pasaules kara, nebija spējīgas stāties pretīm tām terrora metodēm, ar kādām pie varas nāca, noturējās un centās savu varu izplatīt komunistiskā diktatūra. Jaunās demokratijas bija ļoti labs placdarms komunistiskai diktatūrai. Tā komunisti vispirms pārvarēja un iznīcināja demokratisko Krieviju un ar varas metodēm (oktobra revolūcija) likvidēja Kerenska valdību. Tāds pat politisko notikumu attīstības gājiens gatavojās Itālijā, Ungarijā, Vācijā, vēlāk Spānijā, Polijā, Somijā un Baltijas valstīs. Tur visur radās pilsoniskās diktatūras, jo šo valstu demokratijas boļševiki centās izlietot, lai tur mēģinātu organizēt komunistiskas iekārtas. Un tā kā pret komūnismu sekmīgi cīnīties varēja tikai vecās klasiskās demokratijas zemes: Anglija, Šveice un Ziemeļamerikas savienotās valstis, tad visās iepriekš minētās valstīs pilsoniskās diktatūras nodibinājās kā tautas dabiskās aizsardzības instinkta vadīta vēsturiska likumība. Būtu bijis dabīgi, ja šīs diktatūras savstarpējā cīņā tā novājinātos, ka viņu zemēs varētu atjaunoties demokratiskas valsts iekārtas. Bet ja nu tomēr no šī kara komunistiskā Krievija, vai hitleriskā diktatūra izietu kā uzvarētājas, kas tad notiks ar latviešu tautu?

Šādas bažīgas pārdomas, šādas baigas nojautas radās pirmajā un otrajā dienā pēc kara sākuma, kad vācu radiofons klusēja par notikumiem jaunajā milzīgajā kaujas laukā. Trešajā dienā jau ziņoja par sīvām cīņām, par panākumiem, pieminēja arī vienu otru vietu un teica, ka vairāk pagaidām nevarot ziņot, lai nekalpotu ienaidniekam. Radušās bažas tomēr neizgaiss. Bet drīzi bija iespējams uztvērt Kauņas raidītāju, kas lietuviešu valodā ziņoja par Kauņas atbrīvošanu no boļševikiem. Es drusku protu lietuviešu valodu un tas, ko pirmajās dienās ziņoja Kauņas raidītājs, liecināja, ka no boļševikiem Lietuva gan ir atbrīvota, bet automatiski neiestājās Lietuvas neatkarības iekārta. Ir vācu okupācijas vara un vācu teikšana, kaut arī lietuvieši nodzied vienu otru savu dziesmiņu un savā valodā var izteikt prieku par boļševiku padzišanu un apsveikt vāciešus kā atbrīvotājus. Ja tāpat būs arī Latvijā, tad mēs varam savās cerībās vilties, bet Kurzemē vēl valdīja lielinieki un tur no kara darbības nekā nejuta.

Boļševiku terrrors viņu valdīšanas pēdējās dienās nemazinājās. 25. jūnijā mana svaiga mājās iebrauca divi bruņoti boļševiku miliči un meklēja kādus šaubīgus svešniekus. Es tai brīdī gadījos ārpus mājas. Svainiene bija pateikusi, ka pa Jāņiem atbraukuši ciemos māsa ar vīru. Tad miliči atkal aizbraukuši. No kara darbības Grenču pagastā jūta tikai tikdaudz, ka bieži bija redzamas gan krievu, gan arī vācu lidmašīnas, kas krievu karaspēka kolonnām, kas atkāpās pa Kuldīgas-Tukuma lielceļu, apm. 5 km no mana svaiga mājām, šad tad uzmeta pa bumbai. 26. jūnijā manam svainim bija jāaizbrauc pagasta šķūītīs. Viņš bija bijis līdz Lielupei un Slokai un 29. jūnijā pārbraucis mājās zināja vēstīt, ka vācu priekšējās vienības jau bijušas pie Jelgavas un Lielupes. Krievi nemitīgi pie Kalnciema atkāpušies pār Lielupi un vācu aviācija krievu karaspēku pastāvīgi bombardējusi vai apšaudījusi.

29. jūnija vakarā Tukuma virzienā sākās nemitīgi sprādzieni un apšaudes, arī ugunsgrēka blāzmokumi. Domājām, ka tur jau notiek cīņas, bet izrādījās, ka krievi atkāpjoties Jaunmokās, bija uzspridzinājuši municijas noliktavas, kas dega un tik sistemātiski sprāga, ka atgādināja kara troksni. Dienu vēlāk mājām no meža puses tuvojās kāda neliela boļševiku matrožu vienība, kas sen jau bija nogriezta un atkāpās no Liepājas. Tomēr kāds kaimiņš sarunā tos bija sabaidījis ar vāciešu tuvumu un tie pa mežiem un laukiem aizgāja Tukuma virzienā.

1. jūlija priekšpusdienā atskrēja kaimiņš Lociņš un aicināja uz savām mājām

pie radio aparāta, jo Rīga jau esot atbrīvota un radiofonā atskaņota Latvijas himna. Visi aizgājām. Pusdienas laikā Rīgas raidītājs atkal ziņoja latviešu valodā, ka vācu armija iesoļojusi Rīgā un atkārtotja atkal Latvijas himnu. Bija patīkama sajūta pēc tik ilgiem mēnešiem atkal dzirdēt "Dievs, svētī Latviju". Visi bijām aizgrābti. Sievietes nopriekā raudāja, bet man bija skeptisks noskaņojums. Raidījums no Rīgas, kauču arī armūsu himnu, neliecināja neko vairāk kā Kaupas raidījums un tas nesolīja tā piepildīšanos, ko mēs gaidījām. Kad es izteicu pārējiem savas bažas, ka mēs visi tomēr laikam piedzīvosim vilšanos, mana svaine pussašutusi, pusironizēdama mani nosauca par barbaru. Tā kā vilcieni no Tukuma uz Rīgu nebrauca un nebija arī nekādas citas satiksmes iespējas, tad jūlija pirmajās dienās uz Rīgu nebija iespējams nokļūt. Bija gan ziņas, ka vilcienu satiksmi kārtojot un drīz atjaunošot, bet to nebija iespējams sagaidīt un tāpēc es 7. jūlijā devos uz Tukumu, lai no turienes kautkā mēģinātu nokļūt uz Rīgu.

Kad mēs pa Jaunsātu lielceļu caur klusajiem laukiem un bērzu birzīm tuvojāmies Tumes pagasta namam un tas atvēra uz sevi skatu, augsta masta galā pie Tumes pagasta nama es ieraudzīju plīvojam mūsu nacionālo karogu. Šī aina radīja pavisam divainu un neizsakāmu sajūtu un lielā mērā ietekmēja manu, tāpat kā vairuma latviešu turpmāko nostāju. Dažus gadus vēlāk es ar viņas attēlojumu noslēdzu kādu daudzus izdevumos un vairākkārt iespiest runu kultūras darbinieku sanāksmē Rīgas operā. Ne bez zināma nolūka es gribu pēc atmiņas šē rekonstruēt toreizējos vārdus: "Kad pirms nepilniem diviem gadiem daudzi latvieši, bārdām apauguši un pārmocīti iznāca no mežiem un mežu biezokņiem, kur tos bija iedzinis bolševistiskās čekas cilvēku iznīcināšanas neprāts, un varēja atkal brīvi uzelpot, es pie kāda pagastnama Kurzemē augsta masta galā ieraudzīju plīvojam mūsu nacionālo karogu un reizē ar dienas un dzīvības gaismu manā sirdī iedziedājās Eduarda Virzas vārdi: "Karogs sarkani-balt-sarkans, Vējos atraisījies skrej!" Šis mūsu nacionālais karogs, kas pēc vesela gada, kad tam bija jāiegremdējas vistumšākajās paslēptuvēs, neskrēja, bet lepni un stalti plīvoja augstā masta galā. Tikai vēji, brīvie jūlija dienvidu vēji, skrēja mūsu karogam garām un to mīļi sveicināja. Tik lepni un tik stalti, kā šis karogs Kurzemes klusajā pagastā, tā veselu mēnesi ilgi mūsu karogi plīvoja visā mūsu zemē, pilsētās un uz laukiem. Līdz tam latviešu tauta nepazina gadījuma, kad veselu mēnesi no vietas visā mūsu zemē būtu plīvojuši nacionālie karogi. Šos mūsu karogus tik lepnai plīvošanai atraisīja Vācijas sarkanais cīņas karogs ar melno, mūsu ugunskrustam tik līdzīgo kāšu krustu baltajā aplī, un tagad abi šie karogi draudzīgi pland kopā, jo viņi abi kalpo vienam mērķim un plīvo vienam uzdevumam – cīņai un uzvarai par civilizācijas, kultūras un mūsu tautas ienaidnieku – bolševismu. No šīs cīņas iznākuma arī atkarājas, vai mūsu nacionālais karogs arī nākotnē plīvos pār mūsu laukiem un pilsētām, vai nogrims visdziļāko dzelmju dziļumos, lai nekad vairs augšām neceltos. Bet mēs ticam un ceram, ka augstais Dievs uzvaru piešķirs tikai godīguma, taisnīguma un patiesības ideāliem."

Ar apmēram šādiem toreiz teiktiem vārdiem ļoti labi var raksturot latviešu tautas attieksmes pret jauno okupāciju, kas ar 1. jūliju bija iesākusies mūsu zemē. Sevišķi ja ievēro, ka uzvaras piešķirumu no augstā Dieva mēs sagaidām tam, kas cīnās par godīgumu, patiesības un taisnības ideāliem. Mēs ar 1. jūliju šādu cīņu sākām, vai vismaz gribējām sākt. Bet vai tas, ko liktenis bija mums piešķīris par sabiedroto mūsu svētajā atbrīvošanas cīņā un cīņā par mūsu eksistenci, gāja un cīnījās par tiem pašiem ideāliem?

2. Pirmie iespaidi un notikumi Rīgā.

Tukumā bija daudz bēgļu kas gribēja nokļūt Rīgā. Citi bija sadabūjuši pajūgus

un brauca ar tiem, citi bija atraduši kautkādu iespēju iekļūt pienotavu mašīnās, daži vācu transporta līdzekļos, bet liels vairums ceļu no Tukuma uz Rīgu un savām mājām mēroja kājām. Viss ceļš bija gājēju un braucēju pilns. Man ar sievu palaimējās un mūs abus no Tukuma līdz Jūrmalai atveda kāda vācu transporta kolonna. Kad Majoros pie stacijas es izkāpu, jo karavīri līdz Rīgai nevarēja un nedrīkstēja privātos vest, lai ietu aplūkoties, kas noticis ar manu māti un māju Majoros, pirmais pazīstamais, neatkarības laika publicists Ernests Blanks, ko satiku pie Majoru stacijas, mani apsveica ar šādiem vārdiem: "Nu, tad sveiki pusatbrīvotajā Latvijā!" Tas bija ļoti trāpīgs toreizējā un arī vēlākā stāvokļa raksturojums.

Jūrmalā atpūtai bija nometušies diezgan daudzi vāciešu karavīri. Iedzīvotāji izturējās pret viņiem sirsnīgi un ar viņiem apgājās kā ar mīļiem, ilgi gaidītiem viesiem. Starp Jūrmalu un Rīgu vilcieni vēl neapgrozījās, jo bija saspridzināti tilti, bet bija jau atjaunota un iekārtota kuģišu satiksme, kuŗu tad plaši izmantoja. Kuģītis, ar kuŗu es otrās dienas rītā braucu uz Rīgu, bija braucēju pilns. Arī daudz vācu karavīru, ar kuŗiem daudzi centās sarunāties. Skanēja jautras valodas, smieklī un mūzika.

Rīgā iebraucot mani pārsteidza lielie postījumi Daugavmalā un Iekšrīgā. Manas pirmās gaitas bija lai noskaidrotu stāvokli un mēģinātu dabūt atpakaļ mūsu sabiedrības veikalus un mantu, jo es biju iedomājies, ka atkal varēs turpināt to darbību tāpat kā pirms bolševiku okupācijas. Lielinieku laikā mūsu sabiedrības veikalus un mantu bija pārņēmušas divas iestādes – Vapps ar grāmatitirdzniecības trestu un krievu preses izplatīšanas savienība – Padomju prese, kas bija pakļauta satiksmes komisāriātam. Rīgā šai nedēļas laikā pēc pašu iniciatīvas bija paspējušas uzsākt vai atjaunot darbu vairākas provizorisks iestādes. Veikalu un tirdznieciskās lietas kārtoja tirdzniecības direkcija, kuŗas vadītājs bija Latvijas laika cenu inspektora palīgs kapteinis Ķikuts. Kad aizgāju pie viņa interesēties par mūsu sabiedrību, viņš paskaidroja, ka pēc vācu rīkojuma nekāda privatizācija, vismaz tuvākā laikā, nebūšot. Arī darbības atjaunošana agrākā veidā privātām vai tām sabiedrībām, kas agrāk darbojās ar valsts kapitālu, neesot iespējama. Satiksmes resora lietu kārtošanai no latviešu puses bija izvirzījies kads kapt. Šteinbergs, un tā kā šī resora rīcībā arī atradās daļa mūsu sabiedrības vērtību, aizgāju arī pie viņa. Bet tur sapēmu tādu pat atbildi. No lielinieku laika radītā stāvokļa saimnieciskā dzīvē nekas nebija grozīts un, kā likās, neviens arī nedomāja pagaidām nekā grozīt. Mainījies bija vienīgi tas, ka pazudušo vai lieliniekiem līdzī aizbēgušo vadītāju vietā bija sevi iecēlušies vai izvirzījušies viņu palīgi vai citi līdzīgi ļaudis no tā paša uzņēmuma, vai no kādas blakus iestādes.

Man nu bija jādomā par citu nodarbošanos un eksistences atrašanu. Līdz manai iebruksanai Rīgā mani vairākkārtīgi bija meklējis Rīgas pilsētas izglītības valdes priekšnieks. Es agrāk biju bijis Rīgas pilsētas dienestā, bibliotēkas pārzinis, kāpēc nedomāju, ka man grib piedāvāt agrāko nodarbošanos. Aizgāju uz Izglītības valdi un attiecīgā daļā man paskaidroja, ka meklēts es gan neesot, mana kādreizējā vieta esot aizņemta, bet, ja man esot vajadzīgs darbs, tad jāpagaidot, kāmēr kāda iespēja radīšoties. Intereses dēļ pieteicos arī pie Izglītības valdes priekšnieka. Tas man paskaidroja, ka viņš esot mani licis meklēt tamdēļ, ka bijis nodoms mani iecelt par Rīgas pilsētas kultūras daļas vadītāju, bet tā kā es neesot atradies, šai vietā atgriezies agrākais vadītājs. Arī Rīgas pilsētas bibliotēku centrālē bijis vajadzīgs jauns vadītājs, kur arī būtu varējusi būt runa par mani, bet nu šis amats esot aizņemts, jo tās jaunais vadītājs esot pat 150 km nogājis kājām, lai nokļūtu Rīgā.

Izglītības resorā pašplūsmes veidā bija sākuši darboties daži agrākie Izglītības ministrijas darbinieki ar skolu departamenta direktoru Jāni Celmu priekšgalā. Šim resoram pakļautajā valsts bibliotēkā vēl nebija aizņemts direktora amats un tajā 12. jūlijā

iecēla mani. Bet iekams tuvāk runāt par valsts bibliotēkas, šīs plašās kultūras iestādes darbību jaunajos apstākļos un par visu, kas ar to saskārās, iepriekš drusku jāraksturo vispārējais stāvoklis.

Lai saprastu, kas tolaik un arī vēlāk Rīgā notika, pirmkārt jāapskata tie faktori, kas pretendēja uz latviešu tautas politiski sabiedriskās un saimnieciskās dzīves vadību – vai nu ar uzdevumu, vai tikai ar cerībām. Un otrkārt – jāapskata nacionālsociālistiskās Vācijas politiskie mērķi austrumos un Baltijas telpā, kā arī jāaprāda lēmumi, kas šai sakarībā vācu valdībā bija pieņemti.

Tie spēki, kas pēc 1. jūlija Latvijā spēlēja vai gribēja spēlēt zināmu lomu, jāsadala vairākos nogrupējumos. Pirmie nogrupējumi radās uz vietas un tie bija: 1) Organizācijas centrs, 2) Pērkonkrusts un 3) izglābušies un vēl dzīvi palikušie neatkarības laika ierēdņi un iestāžu vadītāji (kas faktiski iekļāvās abos pirmajos nogrupējumos). Otrā pusē bija: 1) Vācu militārā (vēlāk civilā) pārvalde, 2) SS un SD (vācu drošības dienests), 3) repatrianti vai emigranti (Baltvācieši un latvieši), kas ar speciāliem uzdevumiem bija atsūtīti uz Rīgu. Ja pirmajiem, lokālajiem grupējumiem, bija tikai pretenzijas un cerības, tad otrā nogrupējuma pārstāvji Rīgas skatuvē uznāca ar daudz ko vairāk – ar noteiktu uzdevumu un mērķi, pie kam noteikts uzdevums bija paredzēts ne tikai katrai organizācijai, bet pat katram atsevišķam cilvēkam.

Kādi šie uzdevumi katram bija, kas pirmajā laikā pēc lielinieku izdzīšanas no Vācijas atgriezās Rīgā, to būs grūti uzzināt, jo uzdevuma saņēmēji paši par to nerunās. Vismaz labprātīgi nē, un archivālistiskus noskaidrojumus būs grūti dabūt. Bet zināmus secinājumus un indicijas gan var iegūt no tā apstākļa, ja ievēro – kas pēc Vācijas kara sākuma ar Krieviju, vienīgi bija tiesīgi ar speciāliem uzdevumiem iesūtīt cilvēkus Padomijā, resp. Latvijā. 1962.g. Walters Hubatsch's grāmatā ir izdevis Hitlera slepenos karvedības rīkojumus (Hitlers Weisungen fuer die Kriegsfuehrung 1939-1945). Rīkojums Nr.21, kas izdots 18.12.1940. ar Barbarosas segvārdu, ir par kara sagatavošanu pret Krieviju. Bet rīkojums Nr.21-a, kas izdots 13.3.41. runā par kara darbības apgabaliem un izpildvaru tajos. Šī rīkojuma II.d.8.p. teikts, ka "ar kara darbības uzsākšanu armijas virspavēlnieks slēdz vācu-padomju robežu, vēlāk kara operāciju apgabala atpakaļējo robežu, katrai nemilitāru personu, preču un sazināšanās satiksmei. Izņēmums ir vienīgi ar SS valsts vadītāja (Himlera) rīkojumu pēc vadoņa (Hitlera) norādījuma ieceļamie policijas orgāni. Robežu slēgšana attiecas arī uz vadošām personām un augstāko valsts un partijas iestāžu pilnvarniekiem. Izņemot SS valsts vadītāja speciālos nokārtojumus policijas orgāniem, iebraukšanas atļaujas pieprasāmas vienīgi armijas virspavēlniecībai."

Šis noteikums pēc Hitlera 17.7.41. rīkojuma bija spēkā tik ilgi, kamēr katrs ieķarotais apgabals skaitījās militārās pārvaldes rīcībā. Ar Hitlera speciālu rīkojumu (pilni teksti turpmāk) ar 16. jūliju 1941.g. Baltijas telpa līdz Daugavai (tā tad ne Rīga) tika izņemta no militārās pārvaldes un nodota vācu "civilai" pārvaldei. Tikai ar 18. 8. 41. rīkojumu (Kaupā) izpildvaru (civilo) visā Baltijas telpā pārņēma valsts komisārs Loze. Tad arī zaudēja savu spēku 13.3.41. rīkojums par nemilitāru personu iebraukšanu Latvijā no Vācijas. Pēc tam arī citi vācu valsts resori, bez armijas un policijas piederīgajiem, varēja savus pārstāvjus ar speciāliem uzdevumiem iesūtīt Latvijā. Tas nozīmē, ka agrākie baltvācieši un repatriējušies vai uz Vāciju aizbēgušie latvieši līdz 18. 8.41. Rīgā no Vācijas varēja ierasties tikai tad, ja tiem bija vācu armijas vai policijas speciāluzdevums. Tie, kas pirms šī datuma ieradās Rīgā vācu armijas ietvaros, tie tai bija piesaistīti un tiem arī vajadzēja sekot armijas tālākām kustībām.

Bet kas Rīgā ieradās civilās drēbēs, vai kas uniformas Rīgā nolika, tie acīmredzot bija braukuši ar speciāliem vācu policijas, sevišķi ar drošības policijas uzdevu-

miem. Protams, bija arī ļoti nēcīgs tāds personu (agrāko Latvijas iedzīvotāju) skaits, kas ar vācu armiju Rīgā ierodoties tur palika kā izpalīgi militārās valdības rīcībā, lai līdzdarbotos militārās pārvaldes organizēšanā.

3. Organizācijas centrs.

Organizācijas centrs bija radies no latviešu sabiedrības vairuma illuzorās cerības, ka ar lielinieku okupācijas likvidēšanu un viņu karaspēka padzišanu no mūsu zemes, ko izdarīja vācu armija, latviešu partizāniem jūtam piepalīdzot, automatiski atjaunosies agrākā neatkarīgās Latvijas valsts iekārta, vai kautkas tai līdzīgs, kas tad, pats par sevi saprotams, cieši un draudzīgi sadarbosies ar Vāciju un vācu karaspēku un to visādi atbalstīs, noorganizēs un atjaunos Latvijas bruņotos spēkus, kuŗi kopā ar vācu armiju turpinās kara gājienu uz Krieviju un likvidēs tur bolševismu. Tā atbrīvos un pārvedīs atpakaļ tos desmitus tūkstošus nevainīgo latviešu, kuŗus 14. jūnija naktī un vēlākās dienās bolševiki aizveda uz Padomju savienību. Šāda iespēja likās ne tikai dabiska un loģiska, bet arī realizējama, jo mūsu labi strādājošais valsts aparāts, ja arī bija likvidētas vai pārdēvētas iestādes un uzņēmumi, tomēr bija visiem itkā asinīs iegājis. Arī ierēdniecības daļa bolševiku okupācijas gadā nebija gājusi bojā. Daļa atbildīgo ierēdņu bija izslapstījušies un izbēguši. Arī no mazākiem ierēdņiem bija liels vairums tādu, kas varēja uzņemties un sekmīgi veikt arī atbildīgos pienākumus. Labi strādājošu valsts un pašvaldību iekārtu varētu atjaunot dažās dienās. Protams, mums nebija vairs savas suverenitātes un nebija vairs savas valdības, bet to varēja radīt un suverenitāti atjaunot. Vai tad vācieši liegs mums to, kas mums bija un ko mums bija atpēmuši vāciešu ienaidnieki – bolševiki?

Šādā garā un virzienā bija strādājuši un cerējuši arī uz zināmiem panākumiem daži Vācijā palikušie, vai Latviju okupējot, uz turieni aizbēgušie latviešu atklātības darbinieki, galvenokārt virsnieki, bet it sevišķi militārais atašejs Berlīnē pulkv. Aleksandrs Plensners un mūsu militārais atašejs Kauņā pulkv. leitn. Viktors Deglavs. Pēdējais, lielinieku okupācijai sākoties no Kauņas bija aizbēdzis uz Vāciju. No latviešu repatriantiem, piesaistot vēl dažus desmitus cilvēku, viņi bija neoficiāli atjaunojuši arī latviešu karavīru nacionālo savienību ar atklāti noteiktu mērķi – virzīt savu darbību tā, lai Latvijā atkal varētu palīdzēt atjaunot mūsu valsti. Protams, oficiāli viņiem bija jāiesaistas par tulkiem un izpalīgiem vācu armijā, un kad sākās karš, jādodas vācu armijai līdzī dažādos uzdevumos un virzienos. Bet līdz kara sākumam viņi bija varējuši turēties iespējami vienkopus un uzturēt arī biedrisko nacionāli valstisko garu.

Šai latviešu virsnieku grupai, kā jau karavīriem, ir bijis liels respekts pret vācu militāro spēku un arī zināmas cerības, ka Vācija pēc Latvijas atbrīvošanas tai piešķirs zināmu patstāvību, kur tad arī viņi varēs līdzdarboties. Vai viņi nekā nenojauta no hitleriešu īstajiem plāniem austrumos un Baltijas telpā? Varbūt nē, kaut gan Krievijas kara gājienu slepeni gatavojoties, vācu valdība bija jau izplānojusi un izlēmusi Baltijas valstu likteni. Krietnu laiku pirms rīkojuma par Barbarosas kara gājiena sagatavošanu (18. 12. 40.), bija izstrādāti politiskie plāni. Jau 28. 5. 1940. g. Himlers bija iesniedzis Hitleram plašu slepenu memorandu par austrumu apgabalu etniskā jautājuma izkārtošanu, no kuŗa vēlāk attīstījās austrumu ģenerālpāns. Tajā gan tikai ar 12. 1. 43. Himlera slepenu rīkojumu iekļāva Latviju. Bet Alfr. Rozenbergs 29. 4. 1941. bija iesniedzis Hitleram gatavu plānu par austrumu apgabalu uzdevumiem un pārvaldes uzbūvi, kas visi vēlāk ietvērti 16. un 17. 7. 1941. konkrētajos lēmumos.

Skaidrs, ka šie plāni toreiz nevienam latvietim nebija zināmi, bet gan tikai vā-

cu vadības pašām galotnēm. Bet pēc sarunām ar piekritīgām personām un vērojumiem zināmi secinājumi par vācu īsto austrumu politiku tomēr varēja būt. Vismaz mūsu sūtnim Ed. Krieviņam, kas tad vēl dzīvoja Berlīnē, ir bijis ļoti pareizs ieskats un vērtējums par vācu nodomiem un sagaidāmo politiku Latvijā. Pēc Alfr. Bērziņa liecības (Lābie gadi, 330, 331) sūtnis Ed. Krieviņš noteikti brīdinājis no paļāvības, uzticēšanās un sadarbības ar vācu iestādēm. Viņš teicis, ka "vāciem mūsu zemē ir tāda politika, kas nepavisam nesaskan ar mūsu interesēm". Skaidrāki to vairs nevar pateikt. Vēlākie notikumi rādīja, ka sūtņa Krieviņa vērtējums bijis pareizs. Par veltīgām sūtnis Krieviņš arī uzskatījis pūles stāties sakaros ar vācu ārlietu ministriju vai citām kompetentām personām. Arī Lietuvas sūtnis Berlīnē Šķirpa izteicis līdzīgas domas. Ir gan aizrādāms, ka Krieviņš pats savos memuāros Viņas dienās, 1966. par hitlerisko politiku Latvijā vācu okupācijas laikā nesaka nekā. Gluži otrādi. Bez steidzīgajām un treknajām vācu firmu sinekūrām (7, 8), kas nelīdzsvaroja ar tekstu 152.lp. par hitleriešu šūniņām uzņēmumos un ar Gestapo interesi par K. gaitām un nodarbību, Kr. savu politisko nostāju kā Latvijas diplomāts atklāti deklarē 126.lpp., teikdams, ka "pēc mūsu (sūtniecības) iekšējās pārliecības mēs nevarējām solidarizēties ar Rīgas stāju iepretim vācu minoritātei". Kā konkrētus viņš min skolu politiku, tad Jēkaba un Doma baznīcas jautājumus un likumus, kas ierobežojuši mazākumtautības tiesības kultūrālā un saimnieciskā laukā (?). Viņš piemin arī "Jaunāko Ziņu" rakstus par Latvijas-Vācijas politiskajām attiecībām, kuru autoram Civis'am bijusi veikla spalva, bet ar augstu žurnālistisko ētiku tā lepoties nevarējusi. Liktenim nu ir paticis tāds humors, ka šo Kr. nosmādēto rakstu autors ir bijis netikai kādu laiku Kr. kolēģa, bet arī priekšnieks. Civis ir bij. Latvijas sūtnis un ārlietu ministrs A. Balodis. Par augstu ētiku diplomātijā varētu saukt tādu, ka subordinēti ierēdņi, ja viņu iekšējā pārliecība nesaskan ar uzdevuma devēju ieskatiem un rīcību, lūgtu valdību viņus no amata atbrīvot vai pārcelt darbā uz citu valsti, kur politiskās attiecības un uzdevums nerunā pretim iekšējai pārliecībai. Acīmredzot sava pārliecība dažreiz diplomātijā augstu nekotējas, tāpat kā var būt arī divējādi ieskati: vieni internām vajadzībām, ko pateikt labiem paziņām, un otri eksporta vajadzībām, ko nodeklarēt atklāti, publikācijās.

Minētai virsnieku grupai, jādoma, šie sūtņa Krieviņa ieskati nevarēja būt nezināmi. Bet kara laikā karavīri vairāk vadīties no militāru panākumu sajūsmas, nekā no reālpolitiskiem apsvērumiem. Fabians fon Šlabrendorfs savā grāmatā par 20. jūlija revolūciju Vācijā saka, ka "Karavīri nav labākie politiķi. Vācu virsnieku galvenais spēks esot viņu militārā vienpusība. Bet šai spēkā esot arī viņu vājums, jo militārā vienpusība padarījusi vācu virsniekus sprieduma nespējīgus visās nemilitārās lietās, sevišķi politiskos apsvērumos". (Pēc Heinrich Frenkel – Roger Manwell "Der 20. Juli"). Jāpieņem, ka latviešu virspavēlniecība šai ziņā ir varējusi būt izņēmums. Protams, kad notikumi ir iestājušies, vai kad tie ir jau garām, par tiem ir vieglāki runāt un kritiski spriest, nekā kad tie vēl priekšā. Latviešu virsnieku grupa Vācijā labā ticībā bija cieši sastrādājušies ar vācu militārajām u.c. iestādēm un reizē ar to arī ar vācu valdību. Viņi bija iesnieguši projektus par mūsu valsts dzīves atjaunošanu. Tie bija pieņemti zināšanai un ja ne nu tieši akceptēti, tad arī ne noraidīti, bet vairumā gan pieņemti ar tādu žestu un tādu sejas izteiksmi, ka "lieta tā varēs iet".

Ka lietai "tā būs jāiet", domāja arī vadošie latvieši Rīgā un tādā garā lielinieku okupācijas laikā gan ar vācu repatriācijas dalībniekiem, gan citādi bija saņemti norādījumi, vēstules un tml. Tāpēc jau pirmajā dienā pēc vāciešu ienākšanas izglābušies un Rīgā palikušie latvieši bija sapulcējušies, apspriedušies un tūdaļ noorganizējuši tā saucamo organizācijas centru, kas kārtotu latviešu pārvaldes lietas un uzņemtu kontaktu ar vācu iestādēm. Organizācijas centrā aktīvākie darbinieki bija kalpakieši, bijušie virsnieki un valsts ierēdņi. Par centra vadītāju bija izvirzījies Latvijas atbrīvošanas cīņu

virsnieks un vēlākais kara ministrijas intendantūras ierēdnis plkv. leitn. E. Kreišmanis.

Kad organizācijas centrs pirmā dienā bija griezies pie kādas vācu daļas komandiera, un runājis par iestāžu darbības atjaunošanu, tas atbildējis, lai tās iestādes, kas var darboties, pagaidām to dara, kāmēr nāks attiecīgi rīkojumi, kas lietu nokārtos. Organizācijas centrs ar to uzskatīja, ka arī viņam darbības uzsākšana un iespēja ir akceptēta un sāks darboties par savu rezidenci izvēloties tradicionālo latviskās domas mitekli – Rīgas latviešu biedrību. Centrs sāka izdot arī latviešu laikrakstu "Tēvija", par kura izdevēju parakstījās E. Kreišmanis, bet par redaktoru Arturs Kroders. Tad izlaida uzaicinājumu Latvijas laika ierēdņiem atgriezties darbā un uzņemties savus pienākumus. Tā sāka pamazām atjaunoties agrāko iestāžu darbība. Organizācijas centrs un atsevišķi tā darbinieki izdeva visādas apliecības, iecēla un atcēla iestāžu un uzņēmumu vadītājus u. t. t. Šī rīcība, kaut gan tās labo grību nevar apšaubīt, gāja pat tik tālu, ka daži centru, un ne bez zināma pamata, sāka saukt par dezorganizācijas centru. No otras puses arī daži lielinieku laika iestāžu un uzņēmumu vadītāji, kas nebija aizbēguši lieliniekiem līdz, stājās sakaros ar vāciešiem, uzdevās par to draugiem un saņēma pilnvarojumu vai apstiprinājumu savas darbības turpināšanai agrākā veidā.

Organizācijas centrs pirmajās dienās uzņēma un nodibināja diezgan labu kontaktu ar to vācu kara spēka vienību komandieriem kas atradās Rīgā un kuru rokās bija militārā vara. Šiem komandieriem piekomandēja latviešu sakaru virsniekus, organizēja un centralizēti vadīja partizāņu kustību Rīgai un apkārtnē, lai iztīrītu mežus un citas paslēptuves no palikušiem bolševikiem un viņu noklīdušā kara spēka. Šim darbam pieteicās daudzi bijušie Latvijas armijas karavīri, aizsargi u. t. t. Tāpēc Rīgā redzēja ļoti daudz Latvijas formās tērptus vīriešus.

Partizāņi bija organizējušies ne tikai Rīgā, bet it sevišķi uz laukiem, gandrīz ikvienā Latvijas pagastā. Tie lielā mērā palīdzēja vācu kara spēkam viņu militārajās operācijās. Kā vietējo apstākļu labi pazinēji viņi vairākkārt no paslēptuvēm bija uzbrukuši ienaidniekam, izcīnījuši īstas kaujas un tam nodarījuši jūtamus zaudējumus, kad tie atkāpās uz austrumiem.

Vēlākos mēnešos, kad partizāņu vienības vācu pārvalde jau bija likvidējusi, Rīgas laikraksts "Tēvija" publicēja sistemātiskus aprakstus par viņu cīņām, rezultātiem un arī skaitlisko sastāvu dažādās vietās. Cik šie skaitļi aptuveni palikuši atmiņā, tad partizāņu vai pašorganizēto latviešu cīņu vienību dalībnieku kopējais skaits aizsniedza kādus 7000. Tīrīšanas cīņās viņi bija zaudējuši ap 100 kritušo, bet krievu armija atkāpdamās šais cīņās bija zaudējusi vairākus simtus kritušo un pāris tūkstošu gūstekņu, ko partizāņi nodeva vācu rīcībā.

Krievi toreiz vāciešiem gūstā labprāt nepadevās un latviešu partizāņi Latvijas teritorijā bija saņēmuši vairāk gūstekņu, nekā vācu kara spēks. Atzīmējams gan ka ka partizāņu cīņās lielā mērā bija iesaistījušies arī tādi, kas lielinieku laikā bija vai nu avansējušies vai palikuši atbildīgos amatos. Lai savu stāvokli un ādu glābtu, šie ļaudis devās partizāņu cīņās pret bolševikiem un katram no viņiem tad kabatā bija partizāņu štāba apliecība, ka viņi ar ieročiem rokās ir piedalījušies cīņās, lai padzītu bolševikus no mūsu zemes.

Viens no svarīgākiem un praktiski nepieciešamākiem darbiem, pie kā, ja ne vairāk, tad vismaz mēģināja stāties organizācijas centrs Rīgā, bija jaunas Latvijas valdības sastādīšana. Kā aktīvākais šai darbā izvirzījās bij. ministrs Einbergs un citi politiķi. Tikai viņi nevarēja atrast ne iestādi, ne personu, kas ar viņiem runātu kā ar nākošiem Latvijas ministru amatu pretendentiem.

Bet tad apm. nedēļu pēc 1. jūlija Rīgā no Vācijas caur Liepāju ar kādu vācu karaspēka daļu ieradās Latvijas agrākais militārais atašējs Berlīnē pulkv. A. Plensners un arī pulkv. leitn. V. Deglavs. Plensneram bija līdzīgs kāds vācu militārās vadības raksts komandējošam ģenerālim Rīgā, ka viņam uzdots līdzdarboties pārvaldes organizēšanas darbā. Es šo rakstu redzēju, bet no tā grūti bija ko izlobīt. Drīzāk likās, ka šie pāris teikumi, kas skāra Plensneru un viņa uzdevumus, bija rakstīti, lai īstenībā būtu tikai kaut kas teikts, kas nekā neizsaka. Pazīstot vācu pedantiskumu pret dienesta papīriem un to, ka visus amata uzdevumus sīki precizē rakstos un aktīs, ir skaidrs, ka šis nekā neizteicošais divu teikumu raksts Plensneram bija tikai taktisks manevrs pārejas laika nesaistošai novilcināšanai, kāmēr apstākļus neuzkrītoši ievirzīs vācu mērķu gultnē. Bet kaut kāds raksts bija un tas toreizējos apstākļos likās daudz. Tas vispirms izgaistināja Einberga grupas pretenzijas kā vienīgi tiesīgajiem sastādīt jauno Latvijas valdību. Kad Plensners reiz ieradies pie vācu spēku pavēlnieka Rīgā, ja nemaldos, ģenerāļa de la Roka prefektūras namā, viņš tur priekšistabā uz pieņemšanu gaidot, saticis Einbergu ar dažiem kollegām, kas gribējuši ar vācu ģenerāli runāt par jauno Latvijas valdību. Arī Plensneram pēc viņa paša atstāstījuma bijis nodoms runāt par to pašu jautājumu. Tad Einbergs sācis ar Plensneru runāt par pilnvarām, jeb kas īsti esot pilnvarots šo jautājumu kārtot. Kad Plensners parādījis savu papīru, Einbergs noteicis: "Tad jau nu mums te nav ko darīt, jo arī līdz šim neviens ar mums vēl nav runājis," un kopā ar pārējiem aizgājis.

Bet neveicās arī Plensneram ar Deglavu. Te viņiem bija aizrādīts, ka noteicēja Latvijā ir militārā vara un par civilās pārvaldes organizēšanu vēl nevar runāt, to varēs darīt vēlāk. Citreiz teikts, ka jāgaida vēl direktīvas no virspavēlniecības štāba un tā tālāk, bet lai Plensners strādājis vien mierīgi tālāk. Esot sagaidāma arī ģenerāļa Dankera ierašanās un iespējams, ka tas pat atvedīšot tuvākas direktīvas. Arī Plensners, kas sava papīra un savas darbības dēļ Berlīnē tagad tika uzskatīts par šķietami lielāko latviešu politiskā spēka autoritāti, par savas darbības rezidenci izvēlējās Rīgas latviešu biedrību un netieši uzņēmās organizācijas centra virsvadību. Viņam tomēr bija politiski pretspēlētāji ar stipru aizmuguri citās Berlīnes iestādēs. Rīgas latviešu biedrībā tagad pulcējās netikai valsts neatkarības laikmeta, bet it visi latviešu pozitīvie spēki. Bija cerības, ka Latviešu biedrība, ja ne tieši rīt, tad tuvākā laikā izveidosies par oficiālo latviešu pārvaldes vai valdības centru.

Plensneram bija arī kāds cits uzdevums. Baltijas jūras spēku komandējošais admirālis, ar komandas centru Liepājā, Plensneram bija uzdevis rūpēties par Latvijas kārtības un pašaizsardzības spēku veidošanu. Šai ipašībā nu Plensners kopā ar Deglavu Rīgas latviešu biedrībā uzņēmās arī jau saorganizēto un topošo aizsardzības un kārtības spēku vadību. Bet šī latviešu pašaizsardzības spēku organizēšana un pastāvēšana ilga tikai pāris dienas. Plensners ieradās Rīgā 5. vai 6. jūlijā. Bet tad jau Rīgā bija sākusi darbu arī augstākā SS un policijas vadība ar sēdekli agr. pilsētas valdes namā Raiņa bulvārī. Un jau 8. jūlijā augstākais SS un policijas vadītājs ģen. Stālekers izdeva rīkojumu, kas likvidēja latviešu pašaizsardzības spēkus. Rīkojumā bija teikts, ka augstākais SS un policijas vadītājs vienīgais atbild par drošību karaspēka aizmugurē. Tāpēc ir aizliegts valkāt jebkādas nevācu uniformas. Arī visi ieroči, kas atrodas kādu organizāciju vai pašaizsardzības spēku rīcībā, jānodod vācu SS un policijas vadībai. Saorganizējušās vienības, vai pareizāki to locekļi, tad lielā mērā kā palīgpolicija iekļāvās vācu policijā un bija pakļauti vācu policijas pulku komandieriem. Sakarnieku štābs Annas ielā pēc tam izvērtās par vervēšanas centru vācu vadītājiem latviešu policijas bataljoniem, kuŗu mazāko daļu izlietoja kārtības un speciālam dienestam Latvijā, bet lielāko daļu, vairāk kā desmit bataljonus, aizsūtīja uz fronti vai tās aizmuguri, kur tiem dažkārt bija arī kaujas saskares, bet galvenokārt cīņas ar krievu partizāniem un arī

citi nekareiviski uzdevumi. Tā ir necildena kara gadu lapas puse.

Bet arī ar "provizoriskās valdības" dibināšanu Plensneram neveicās. Pirmā un galvenā kārtā tāpēc, ka tas nemaz neietilpa vācu programmā un otrkārt – pretendentu bija tikdaudz, ar dažādām un arī spēcīgām aizmugurēm, ka pat valdības surogātu nebij viegli radīt. Ja Plensners būtu bijis elastīgāks un aktīvāks un ja ne ar diktatoriskār, tad vismaz ar tādu cilvēku īpašībām, kas laužas uz priekšu ar elkoņu palīdzību, viņš jaunajos sarežģītajos apstākļos būtu noturējies augšgalā arī tad, kad beidzot izveidojās Latvijas pašpārvalde. Bet Plensners tāds nebija un, gribētos domāt, praktiski iepazīties un nojautis vācu politikas īstos mērķus Latvijā, viņš vairs īsti nevēlējās ar tiem iet kop-solī. Viņš, šķiet, arī pats ar godu un neuzkrītoši, tikai gribēja atvirzīties no neveiklās situācijas, kādā bija iekļuvis.

Par topošās provizoriskās latviešu valdības lietvedi Plensners tāpēc izraudzīja bij. finanšu ministru Alfrēdu Valdmani, kurš savu darba vietu iekārtoja finanšu ministrijas namā. To Plensners, kā viņš vēlāk apliecināja, darījis lai būtu viens, bet ne daudzas un dažādas grupas, kas jaunajos apstākļos aktīvi kārtu latviešu sabiedriski-politiskās dzīves jautājumus. Valdmani viņš izvēlējies tamdēļ un stādījis priekšā vācu militārām amatpersonām, ka viņš uzskatījis Valdmani par ideālu un aktīvu darbinieku. Ar Valdmani viņš iepazīties agrāk, kad tie kopā darbojušies Dailes teātra valdē. Valdmanis tad atstājis uz viņu ideālista iespaidu. Vēlāk Plensners savus ieskatus par Valdmani grozīja.

Šai valdības lietvedības laikā Alfr. Valdmanis, cik domājams, lai nodrošinātu un paplašinātu savu aizmuguri kādā neparastā, bet tolaik ambīciju pilnā virzienā, ir iestājies vai mēģinājis iestāties par biedru Pērkonkrustā. Šī ziņa liksies neticama, un arī autors to ilgu laiku apšaubīja. Rīgā par to neatceros dzirdējis nekādu norādījumu. Gluži otrādi. A. Valdmana valdības lietveža laikā man par viņu bija saruna ar vienu no Pērkonkrusta vadītājiem. Viņš par V. vispār un par viņa toreizējo politisko aktivitāti izteicās diezgan skeptiski, pat negatīvi. Varēja secināt, ka Valdmanim ar Pērkonkrustu nav un nevar būt nekas kopīgs. Bet kāds latviešu karavīrs, kas bija bijis Pērkonkrusta biedrs un līdz kapitulācijas dienai cīnījies Kurzemē, pēc A. Valdmana grāmatas "Dienās baltās nebaltās" izlasīšanas, 1953. g. 12. martā man atrakstīja plašu vēstuli, kur minēts šāds fakts: "Es esmu viens no divi dzīvajiem, kuŗu noslēpumā ir kādu dokumentu krājuma aprakšana kādā Kurzemes vecā ķieģeļu dedzinātavā. Tur glabājas A. Valdmana Pērkonkrusta anketa un daudz citu dokumentu par vācu un bolševiku laiku." Uz manu jautājumu, kad A. V. iesniedzis Pērkonkrustam savu iestājas anketu, vēstules autors otrreiz rakstīja, ka tas noticis 1941. g. augustā, īsi pēc G. Celmiņa atgriešanās no Vācijas Latvijā. Otrajā vēstulē minēts arī vēl viens liecinieks, kam fakts par V. iestājas anketu zināms un kas to redzējis. Autoram tomēr šķiet, ka Valdmanis Pērkonkrustā par biedru diezgan vai būtu uzņemts, un ja tas noticis, tad viņš pats no šīs organizācijas drīzi būs šķīries. Uz to norāda daudzi apstākļi. Bet tā kā abas vēstules ir uzglabājušās tad pieminam šo stāvokli un cilvēkiem raksturīgo faktu informatīvā nolūkā, bez apgalvojuma pretenzijām. Vēstulu autora patiesīgumu nav iemesla apšaubīt. Viņš ir atklājis un konkrēti apliecinājis daudz svarīgus notikumus, par kuŗiem atklātībā vēl nevar runāt un arī tie ir bijuši patiesi.

Dažas nedēļas organizāciju centrs ar Plensneru rezidēja pa Latviešu biedrību un Valdmanis pa jauno finanšu ministrijas namu. Tikai, ja Plensners gribēja latviešu laikrakstā "Tēvija" publicēt kādu rīkojumu vai norādījumu, vācu cenzūra tos neatļāva iespiest. Cik atceros, "Tēvijā" tolaik parādījās tikai viens vai divi Plensnera vispārējie rīkojumi. Bet vācu cenzūra gan necēla nekādus iebildumus, ja "valdības lietvedis" Alfrēds Valdmanis, kuŗš tagad arī "Tēvijas" izdevniecībā skaitījās par galveno noteicē-

ju, rakstīja rakstus, kuŗos diezgan kritiski izteicās par Ulmaņa laikmetu. Piekļāības pēc viņš gan ar vienu vārdu sacīja, ka šo laikmetu, kuŗa aktīvi līdzdarbinieki paši esam bijuši, nevajag pārāk noliegt, bet ar otru vārdu viņš tur atrada daudz kritizējama politiskās nostājas ziņā.

Bet gandrīz bumbas sprādziena iespaidu latviešu sabiedrībā un ļoti pozitīvu atsaucību vācu aprindās atstāja rakst. "Tēvijā", kuŗu nebija parakstījis Valdmanis, bet kas bija rakstīts par Valdmani un ne bez viņa ziņas, un kuŗa sacerētājs bija "Tēvijas" mākslas nodaļas redaktors Kārlis Strauts, Valdmaņa konfilistrs Tālavijā. Raksta virsraksts bija "Paredzējums" vai kas tml. Tā autors atsaucās uz Virzas dzejoli "Baigā vasara", kuŗā dzejnieks esot ļoti labi paredzējis baigo notikumu atnākšanu Latvijā. Blakus minot, ka Virza ar šo dzejoli ir paredzējis kaut kādus politiskus notikumus vai par tiem domājis dzejoli rakstot, ir pilnīgi nedibināta leģenda. Šī dzejoļa pamatā ir sentiments un tīra romantika, par ko uzglabājušies pat dokumentāri pierādījumi. Bet šāda leģenda tautā bija izplatījusies un "Tēvijas" autors to pauda tālāk, piebilzdams, ka politikā šādi paredzējumi nākot reti priekšā. Kā vienīgais izņēmums esot Valdmanis, kuŗš ar lielu gudrību un tālredzību paredzējis pasaules notikumu attīstību. Ulmaņa valdībā viņš bijis vienīgais ministrs, kas aizstāvējis vāciešiem draudzīgo politiku, uzstājies pret līguma slēgšanu ar krieviem, kā arī pret anglofilo noskaņojumu. Šī iemesla dēļ viņam vajadzējis no ministru kabineta aiziet.

Neapstāsimies pie iemesliem, kamdēļ "Tēvijā", kur galvenā noteikšana toreiz bija Valdmanim, par viņu parādījās šāds raksts. Īstenībā Valdmanis Ulmaņa laikā nepauda nekādu vāciešiem draudzīgu noskaņojumu un par kaut kādu politisku orientāciju ministru kabinetā neuzstāj. un tamdēļ krist viņš nevarēja. Viņa aiziešanas iemesli no ministru kabineta bija pavisam citi. Tolaik notika pirmā vāciešu repatriācija no Latvijas. Par vācu pilsoņu Latvijā atstātiem īpašumiem vācu valdība pret Latvijas valsti uzstādīja diezgan augstas prasības. Valdmanim kā finansu ministram bija uzdots noslēgt līgumu ar Vāciju par aizceļojošo vācu īpašumu atpirkšanu. Bet viņam neizdevās šo līgumu noslēgt. Tad līgumu noslēgt uzdeva Latvijas kredītbankas galvenajam direktoram Andrejam Bērziņam, kurš ar Valdmani labi nesatika. Andrejs Bērziņš devās uz Berlīni un 3 dienu laikā noslēdza līgumu daudz izdevīgāk, nekā sākumā par to bija runāts. Valdmanis jutās aizvainots un domādams, ka Andrejs Bērziņš to var apdraudēt viņa pozīcijās, sāka pret Andreju Bērziņu cīņu un Tālavijas konventā noturēja priekšlasījumu, kuŗā līgumu kritizējot uzsvēra, ka Latvijas saimniecība bez satricinājuma nespēj to pildīt, ka saimnieciski un arī politiski līgums Vācijai ir daudz izdevīgāks kā Latvijai. Tā bija diezgan asa ne tikai Andreja Bērziņa, bet arī valdības rīcības kritika ārpusē, kādu Ulmanis nevarēja ciest un tāpēc Alfrēdam Valdmanim 1939. g. 25. oktobrī no ministru kabineta bija jāšķiras.

Kā "valdības lietvedis" Valdmanis nedabūja finansu ministrijas namā ilgi darboties. Vispirms vācu kuŗa iestādes pārņēma savā rīcībā finansu ministrijas namu, kuŗu atstāt Valdmanis bija lūgts ne sevišķi laipnā veidā. Notikumu tālākā attīstībā izgaissa arī viņa valdības lietveža postenis un ar pieminēto rakstu Valdmanis bija izpelnījies tikai latviešu tieslietu kārtotāja, vēlākā tieslietu ģenerāldirektora amatu pēc tam, kad T. Zvejnieks bija iecelts par Tiesu palātas priekšēdētāju. Arī Plensneram drīz vajadzēja noiet no skatuves. Viņš saslima ar plaušu karsoni un viņa slimības laikā politiskos jautājumus aktīvi kārtoja Viktors Deglavs, kuŗš drīzi un savās cerībās vīlies, lielā sarūgtinājumā par to kādā virzienā iet notikumi, arī pats aizgāja bojā. Nav izslēgta varbūtība, ka Deglavu, kas bija gājis uz mājām pie slimā Plensnera apspriesties, viņu nama trepēs 18.7.41. gadā nošāva. Aizkulisēs bija parādījušies jau tādi spēki, kam viņa politika, par kuŗu stāvēja Plensners, Deglavs un organizācijas centrs, bija viņu ceļā

liels šķērslis. Deglava bēres 23. jūlijā Plensners savā runā pieminēja kādu jaunu politisku faktoru – ģenerāļa Dankera štābu, kuŗa vārdā viņš nolika vainagu. Šis jaunais politiskais faktors uz āru savu darbību vēl nebija parādījis. Tomēr latviešu avīzes to atzīmēja un tas skanēja diezgan improzanti. Bet kad Dankers ieradās Rīgā, viņam vairs nebija ne štāba, ne štāba priekšnieka. Aizkulišu spēki arī Plensneru no latviešu politiskās dzīves bija jau izslēguši. Drīzi no Rīgas latviešu biedrības bija jāpazūd visiem latviešu sabiedriskās dzīves pavadieniem, jo šo vēsturisko latviešu mītni pārņēma savā rīcībā vācu armija.

4. Pērkoņkrusts.

Otrs faktors, kas pēc organizāciju centra pretendēja uz latviešu politiskās dzīves vadību un kas pie tam domāja būt vienīgi tiesīgais šādās pretenzijās, bija Pērkoņkrusts. Ja par organizācijas centru varēja teikt, ka tas veco labi norūgušo vīnu gribēja pārliet jaunā traukā, tad Pērkoņkrusts jaunā traukā gribēja izraudzēt jaunu vīnu. Pērkoņkrusts bija tipiska diktatūras organizācija, kas radās Latvijā līdzīgi tam kā diktatūras organizācijas radās citās zemēs. Bet Pērkoņkrusts nebija ne liela, ne arī vienīgā šāda veida organizācija Latvijā. Motīvi, kamdēļ šādas kustības radās pēckara Eiropas jaunajās demokratiskajās valstīs, ir diezgan plaši apskatīti grāmatā "Dzīvā Latvija", sākot ar 88. un tālākām lapp. Pērkoņkrusta priekštecis "Latvju nacionālais klubs", kas radās 20. gadu sākumā un kuŗā pulcējās nacionālā inteliģence, studenti un skolnieki, bija plašāka, bet sliktāki organizēta kustība, un to viņas vadoņi ar vieglprātīgu personīgās dzīves veidu dezorganizēja un nolaida dibenā.

Pērkoņkrusts, kas sākumā saucās Ugunskrusts, nodibinājās Latvijā pēdējās demokratiskās Saeimas laikā. Mūsu demokratiskā satversme bija jau pārāk izkurtējusi, demokratiskās politiskās partijas palikušas pārāk nepopulāras. Irstošās demokrātijas pamatos sāka parādīties ļoti jūtamas kādas aizrobežas diktatūras diģļu pazīmes. Lai izmantotu tautas nemieru ar politisko partiju rīcību un lai radītu zināmu pretsparu aizrobežas diktatūras tieksmēm, sāka rasties vairāki virzieni, kas pretendēja uz pilsoniskās diktatūras lomu mūsu zemē. Šādas grupas ap kuŗām pulcējās neliels skaits karjeristu, kas cerēja tikt uz augšu, bija četras: tā saucamie leģionāri ar plkv. leitn. Voldemaru Ozolu priekšgalā, saimnieciskais centrs ar Karlsonu un Freimani kā vadītājiem, Štelmachera latviešu nacionālsociālisti un Pērkoņkrusts, ko nodibināja Gustavs Celmiņš kopā ar dažiem savas korporācijas "Selonijas" dalībniekiem. Pirms tam neilgu laiku Gustavs Celmiņš bija Berga partijas latviešu nacionālās apvienības ģenerālsekretārs.

Ja Berga partija pēdējās Saeimas vēlēšanās, Berga nostājas dēļ Māras baznīcas lietā, nebūtu kritusi cauri un pazaudējusi visas vietas Saeimā, ļoti iespējams, ka Gustavs Celmiņš organizētas kombinācijas dēļ ar balsīm būtu pārlēcis pāri Arvedam Bergam un iekļuvis Saeimā. Tāda demokratiska vēlēšanu sistēma, kāda bija Latvijā, deva iespēju zināmai balsu zvejošanai un aizklūšanai priekšā citiem kandidātiem. Ja vienojās ar citām partijām, tās savos sarakstos ierakstīdamas kādas svešas partijas kandidātu, pēdējo viņa partijā pacēla uz augšu priekšā pārējiem kandidātiem. Tādā veidā piem. no namsaimnieku listes Saeimā iekļuva kāds jauns un nenoīmīgs šīs organizācijas biroja darbinieks, bet vecie līderi Purgailis, Krastkalns u. c. krita cauri.

No Berga apvienības Saeimā neiekļuvis Gustavs Celmiņš sāka organizēt Pērkoņkrustu, lai ar tā palīdzību tiktu uz augšu. Bet Pērkoņkrusts neizvērtās par lielu tautas kustību. Tur bija studenti, skolnieki un nedaudzā skaitā arī strādnieki, pat komunisti-

ski noskaņoti. Jādomā, ka daļa komunistisko strādnieku tur iestājās ar zināmu nolūku.

Pērkonkrusta mērķis bija stipras varas radīšana Latvijā uz nacionāliem pamatiem. Nacionālisms bija tas, kas Pērkonkrustam pievilka lielāko un vērtīgāko piekritēju kodolu – nacionālo inteliģenci. Pērkonkrusts ar līdzīgu vai ar Ugunskrusta nosaukumu izdeva arī savu nedēļas laikrakstu. Viņa uzbūve bija dibināta uz tā saucamo pilnīgi autoritāro principu. Kā Pērkonkrusta laikrakstā tika deklarēts, kustības vadītājs bija vienīgi kompetents un tiesīgs izlemt un kārtot visus jautājumus. Pērkonkrusts bija Gustavs Celmiņš. Šai ziņā lieta nogāja pat līdz zināmam komismam. Nacionālā apvienība sava ministra Petrevica laikā bija Gustavu Celmiņu ielikusi par saimniecības departamenta vicedirektoru. Sakarā ar Ivara Krēgera aferu tika minēti arī daži finansu ministrijas direktoru vārdi. Tad laikrakstā Ugunskrusts, kura atbildīgais redaktors bija Gustavs Celmiņš, parādījās kāds pirmā personā rakstīts paskaidrojums, kuru lasot ilgu laiku nevarēja saprast ap ko lieta grozās, jo paskaidrojums nebija parakstīts. Tikai beidzot lasītājs varēja atšifrēt, ka paskaidrojumu ir rakstījis Gustavs Celmiņš un kā kustības un avīzes vadītājs viņš to nav parakstījis, jo šai kustībā un avīzē pirmajā personā varēja runāt tikai Gustavs Celmiņš.

Pērkonkrusta dalībnieku skaits līdz Ulmaņa apvērsumam nebija sevišķi liels. Man ir prātā kāds Pērkonkrusta demonstrācijas un gājiena apraksts "Jaunākās Ziņas" Rīgas Jūrmalā. "Jaunākās Ziņas", kas gāja visiem vējiem līdz, vispirms šīs diktāturas kustības pilnīgi ignorēja, bet kad nojauta, ka Pērkonkrusts var kļūt, vai ir jau kļuvis par zināmu sabiedrisku faktoru, sāka arī par to rakstīt. Minētās demonstrācijas apraksts liecināja, ka tā ir bijusi pavisam mizerabla. Pērkonkrusts gan sarīkoja dažādas mazākas demonstrācijas Rīgā, it sevišķi Kongresa kafejnīcā, kur tā dalībnieki par uzturinājumu publikai, ieradās peldmēteļos u.t.t. Par plašāku tautas kustību Pērkonkrusts nekļuva tamdēļ, ka viņa priekšniekam trūka tautas vadītāja īpašību šī vārda plašākā nozīmē. Gustavs Celmiņš nebija sevišķi veikls politiķis un iespaidu uz masām tas atstāt nevarēja, jo nebija ne labs ne aizrautīgs runātājs. Šai ziņā daudz lielākas priekšrocības bija agrākā Nacionālā kluba priekšniekam Indriķim Ponem, bet kurš noklīda no ceļa vāja rakstura un dzeršanas dēļ.

Gustavam Celmiņam bija arī pozitīvas rakstura īpašības. Viņš bija stipras dabas cilvēks, nelokāms, neatlaidīgs un iespītīgs. Tās ir īpašības, kas lielā mērā palīdz tikt pie mērķa. Bet par Pērkonkrusta vadības politisko gudrību liecina šāds raksturīgs gadījums. 17. maijā, kad rīdnieki jūsmoja un gaviļēja par to, ko 15. maija naktī bija izdarījis Ulmanis, jo tā nu reiz ir masu psychoze, ka tā jūsmo un priecājas par katru jaunu pārmaiņu, no kā var sagaidīt labāku apstākļu iestāšanos, it sevišķi, ja šīs pārmaiņas ir nākušas viegli, bez lielām sāpēm un asins izliešanas, Kaļķu ielā pie Švarca kafejnīcas es satiku Pērkonkrusta priekšnieka vietnieku. Kad prasīju, ko viņš saka par jaunajiem notikumiem, tas atbildēja: "Ulmanis ir iebraucis mūsu tīrumā un nopļāvis mūsu iesētos rudzus." "Bet ko tad jūs tagad domājat darīt?" es jautāju. – "Divas dienas nogaidīsim un tad turpināsim strādāt tāpat kā līdz šim," bija atbilde. Ja atbilde būtu bijusi divus mēnešus vai pusgadu agrāk, es būtu varējis kautko saprast, bet tagad varēja redzēt, ka Pērkonkrusta vadība neizprot ne radušos stāvokli, ne tautas psiholoģiju un nepareizi novērtē politiskos notikumus.

Dažas dienas vēlāk paklīda baumas, ka Ulmanis piedāvājis Gustavam Celmiņam ministra vietu jaunajā valdībā, lai jaunajam režīmam piesaistītu Pērkonkrustu. Vai tas ir patiesība, es skaidri nezinu, bet bija pielaižams, ka Pērkonkrustu Ulmanis labprāt būtu gribējis piesaistīt un dažiem no viņu vadītājiem dot arī zināmus amatus. Bet Pērkonkrustā, atskaitot Gustavu Celmiņu un prof. Plāķi, tolaik nebija nevienas spilgtākas

personības, ko varētu likt amatos. Ka Ulmanis visā nopietnībā būtu Celmiņam domājis piedāvāt Tautas labklājības ministra amatu, tas liekas neticami. Ja par to ir varējusi būt kāda runa, tad tikai politiskas manevrēšanas un taustīšanās nolūkos, jo pat Arvēdam Bergam, kas bija persona grata pati par sevi un reprezentēja pavisam citus sabiedriskus faktorus, Ulmanis piedāvāja Rīgas pilsētas galvas biedra un finansu nodaļas vadītāja amatu, ko Bergs sākumā domādams tikai par līdzdarbošanos laikam arī pieņēma, bet vēlāk paklausīdams paziņu aizrādījumam, ka tik necīgs amats īstenībā ir Berga niecējums, pirms stāšanās amatā no tā atteicās.

Drīzi pēc šiem notikumiem Pērkonkrusts pārvērtās par nelegālu cīņas organizāciju pret 15. maija režīmu. Bet nevis kautkādas principiālas politiskas nostājas dēļ pret to, jo Pērkonkrusts bija sludinājis tos pašus mērķus ko realizēja Ulmanis, bet pret šo režīmu tamdēļ, ka viņa iedzīvīnātājs bija Kārlis Ulmanis, nevis Gustavs Celmiņš.

Bet aiz personīgiem motīviem vai personu dēļ radītas politiskas cīņas vēsturē nekad nevar uzrādīt ne sevišķu sekmīgumu, ne auglīgumu. Pērkonkrusts sāka izplatīt paskvilas un proklamācijas pret Ulmani un aizgāja pat tik tālu, ka kādos valsts svētkos izkrāsotu un izdekorētu sīvēnu, kuŗam uz muguras bija uzkrāsots: "Es eju pieņemt parādi!" palaida Esplanādē parādes laikā. Tā bija zobošanās par Ulmani, kas savu darbību bija sācis kā lauksaimniecības darbinieks un savu pirmo brošūru bija sarakstījis par cūkkopību. Pats par sevi saprotams, ka neviena valsts vara nebūtu šādas un līdzīgas parādības cietusi un Pērkonkrusta vadītāji un aktīvisti viens pēc otra dabūja nosēdēt vairākus gadus cietumā. Kad Gustavs Celmiņš bija izcietis savu soda laiku, viņam neatļāva uzturēties Latvijā, bet tam vajadzēja dzīvot ārzemēs. Viņš bija bijis Somijā, un Latviju okupējot lieliniekiem, devies uz Vāciju. Uz turieni lieliniekiem ienākot bija aizbēguši vai repatriējušies arī citi Pērkonkrusta vadītāji un Gustava Celmiņa vietnieki, Evalds Andersons, Melliņš, Puksis u. c. Piekritīgā iestāde Vācijā, kas šādus ārzemju politiskos darbiniekus aprūpēja, bija kāda Gestapo nozare.

Pērkonkrusta ideoloģijā bija daudz kopēja ar nacionālsociālismu un tam arī daudz pretēja. Kopējais bija tā pati autoritārā režīma bāze, ko par politiskās darbības pamatu atzina abas kustības, cīņa pret židiem un naids pret nacionālo Ulmaņa Latviju. Šais punktos pērkonkrustieši ar hitleriešiem labi sapratās, bet pretstats bija tas, ka nacionālsociālisms ideoloģiski neatzina ne citu kustību, ne citu nāciju līdzvērtību sev, bet tikai subordināciju un izmantošanu saviem mērķiem un nodomiem. Pērkonkrustam, kā nacionālai kustībai, bija pirmā vietā jāstāda savs tautiskums un sava nacionālā pašcieņa, kas nevarēja svešai un mums līdz tam nelabvēlīgai kustībai padoties. Pērkonkrustieši domāja, ka šādas pretešķības nepacelsies, vai viņi tām tiks pāri, bet galvenais, ka ar hitleriešu palīdzību dažu kopējo ideoloģisko mērķu dēļ tagad varēs iegūt ilgi kāroto un gaidīto varu Latvijā. Hitlerieši par kautkādam pretešķībām nemaz nerunāja, jo viņi zināja, ko viņi grib un vai tad viņi būtu aizmirsuši to, ka tad, kad Rīgā bija vēl vācu tautības grupa un neoficiāli darbojās hitleriskās organizācijas un Hitlera jaunatne stāigāja ar baltām zeķēm, Hitleris piespieda piekāpties Lietuvu un atņēma tai Klaipēdas apgabalu. Latvijā tad daži aktīvisti, lai gūtu pūļa simpātijas, uzvilka lieliem suņiem kājās baltas zeķes un saitē vadāja apkārt pa Rīgas ielām. Kad suņi apstājās pie kāda staba vai mājas stūra gribēdami to apostīt, to vedēji rāva ar saiti atpakaļ un sauca: "Adolf, kur līdīsi!?"

Kad 1. jūlijā vācu karaspēks iesoļoja Rīgā, pērkonkrustieši domāja, ka nu ir sītusi viņu īstā stunda, ka uz varu Latvijā pretendēt tikai viņiem tiesības, jo viņu galvenie vadītāji bija Vācijā un ar vācu iestādēm sastrādājušies, jo biedri Rīgā un visā pārējā Latvijā visā lielinieku laikā bija vāciešiem devuši pakalpojumus, snieguši ziņas, noorganizējuši dažādus slepenos dienestus u. t. t. Pērkonkrustiešiem vācieši arī bija

kautko solījuši un tāpēc viņi tūdaļ uzsāka un attīstīja ļoti aktīvu darbību. Pērkoņkrusts bija vienīgā latviešu organizācija no agrākiem laikiem, kas vāciešiem ienākot varēja uzsākt darbību. Tā nebija oficiāli atļauta, bet viņu arī neaizliedza un tā Pērkoņkrusts paspēja darboties vairākus mēnešus. Savu pirmo pagaidu biroju Pērkoņkrusts ierīkoja prefektūrā, turpat, kur bija apmeties vācu komandējošais ģenerālis Rīgā. Steigā tika dibinātas Pērkoņkrusta nodaļas un organizācijas visā zemē. Tā radās arī liels biedru pieplūdums, kas aizsniedza pat kādus 10,000 līdz 15,000. Vienu laiku likās, ka Pērkoņkrusts vācu laikā spēlēs apm. tādu pat lomu kā latviešu komunistu partija bolševiku laikā. Ļaudis, kas Pērkoņkrustā saskatīja nākošo varas faktoru, ziedoja tam prāvas naudas summas, it sevišķi saimniecisko uzņēmumu vadītāji, kas ar to gribēja nostiprināties savos amatos un avansēties.

Ar vācu vienību komandieru palīdzību vai arī pašiniciatīvas veidā pērkoņkrustieši saņēma savās rokās daudzus atbildīgus amatus administrācijā un pašvaldībā. Apm. un policiju priekšnieki, pilsētu iestāžu un pašvaldību vadītāji ļoti daudzi bija pērkoņkrustieši, ja ne agrākie, tad tādi, kas tagad šai kustībai pieslēgās un iestājās tajā par biedriem. Pērkoņkrustieši noorganizēja vai saņēma savās rokās arī daudzus preses izdevumus provincē. Tā kā Vācijā nacionālsociālistiskā režīma varas galvenais balsts bija Gestapo ar SS un arī Latvijā pērkoņkrustieši šai organizācijā saskatīja vienu no galveniem, ja ne pašu galveno varas faktoru, kas viņiem var būt palīdzīgs, tad, tikko Gestapo parādījās Rīgā, daļa pērkoņkrustiešu iestājās tās dienestā. Viņi vācu drošības dienestam kā vietējo apstākļu labi pazinēji bija ļoti palīgi. It sevišķi vācieši varēja izmantot un viņiem bija patīkams pērkoņkrustiešu naids pret Ulmaņa laika nacionālajiem darbiniekiem.

Vācu drošības policijā radīja latviešu nodaļu, kas saucās Sevišķā grupa R (Sondergruppe R), kas tika tā nosaukta pēc tās vadītāja uzvārda pirmā burtā. Kādu pusotru gadu vēlāk, kad šī nodaļa savu moņa darbu pret Ulmaņa laika u. c. darbiniekiem bija paveikusi un sākusi iet arī patstāvīgākus politiskus ceļus, Gestapo šo nodaļu likvidēja un dažus tās vadošos darbiniekus uz laiku apcietināja.

Otrais stiprākais faktors, kas līdzās Organizācijas centram bija pieteicis savas pretenzijas uz latviešu sabiedriskās dzīves vadību, Pērkoņkrusts, tāpēc pie pirmās iespējas savu rezidenci no prefektūras arī pārcēla uz Rīgas latviešu biedrību, šo tradicionālo latviešu nacionālās domas un vadības centru. Lai tā ārēji kautkā līdzsvarotos ar Organizācijas centru un vismaz novietojuma dēļ būtu līdzvērtīgā pozīcijā. Bet ar Rīgas latviešu biedrības nama pārņemšanu vācu armijas rīcībā sākās arī Pērkoņkrusta kā oficiālas organizācijas norieta stunda. Viņu neoficiālais iespaids turpinājās tikai tajās iestādēs un organizācijās, kur vācu okupācijas sākuma periodā bija iefiltrētas šīs organizācijas uzticības personas. To skaits un tāpēc arī iespaids nebija mazs.

5. Latviešu repatrianti.

Bez nozīmes nebija arī tie latviešu repatrianti un bēgļi, kas agrāk vai vēlāk atgriezās Latvijā. Tikai tiem nebija kopējas organizācijas un vienveidīga mērķa. Viņus varētu raksturot tikai kā zināmas noskaņas vai toņa devējus. Par latviešu repatriantiem runājot vispirms jāievēro, ka tie uz Vāciju aizbrauca uzdodamies par vāciešiem un iestājoties vācu tautas kopībā, kauču arī tikai formāli, kļuva tās locekļi. Tos, kas no ārzemēm tā ieceļoja Vācijā, vācu valdība principā vairs negribēja laist atpakaļ uz turieni, no kurienes viņi bija nākuši. Tas pilnīgi sedzās ar vācu valdības nākotnes plāniem.

Tie, kas atbrauca atpakaļ, bija tikuši tikai kāda noteikta un svarīga uzdevuma dēļ, kādus viņiem vācu iestādes bija paredzējušas. Vienalga kāda iestāde un kāds uzdevums bija, bez tāda atpakaļ tikt nevarēja.

Kaŗa pirmajā posmā šādas braukšanas uzdevumus uz Latviju varēja dot tikai divas iestādes – armijas virspavēlniecība un SS un policijas vadītājs Himlers.

Vēlāk šādos uzdevumus varēja dot arī citas centrālās valsts iestādes, galvenokārt Rozenberga austrumu ministrija. Es zinu daudzus gadījumus, kad šādos uzdevumus mēģināja izgudrot un radīt, bet tos neatzina par pietiekami svarīgiem un repatrianti mājās netika, augstākais, ja viņi varēja atbraukt apciemot piederīgos vai nokārtot kādus mantiskus jautājumus. Protams, katram likumam un noteikumam ir savi izņēmumi un tādi bija arī šajos gadījumos. Tāpēc izņēmuma gadījumos arī dažs repatriēts latvietis tika uz Latviju atpakaļ. Tie, kas nāca ar kādu uzdevumu, vēlāk uz Latviju varēja atvest arī savas ģimenes.

Vairums repatriēto latviešu, kam Latvijā bija paredzēti kādi uzdevumi, ieradās jau pirmajās dienās. Uniformās tērpti viņi nāca līdz vācu kaŗaspēkam kā tulki un apstākļu pazinēji. Bet Rīgā tikuši viņi varēja novilkt uniformas un nodoties saviem iestādiem uzdevumiem. Ja šie uzdevumi būtu nesvarīgi, šie ļaudis nebūtu sūtīti uz Rīgu, vai arī būtu izlietoti tālāko militāro operāciju vajadzībām. K. kaŗavīrus vācu armijā sākmā gan iesauca tikai tos, kas pēc aizbraukšanas uz Vāciju bija ieguvuši Vācijas pavalstniecību, vai uz to pieteikušies. Bet pavalstniecības piešķiršana aizbraucējiem neatkarājās tik daudz no viņu pašu gribas vai negribas, kā no vācu iestāžu ieskata un novērojumiem. Uzdevumi, ar kādiem atgriezās repatrianti, bija militāra, policejiska un arī saimnieciska rakstura. Atskaitot pirmos, ko deva tīri militārās iestādes, pārējie nāca galvenokārt no Gestapo un vēlāk no Ostministrijas, bet arī tikai saziņā ar Gestapo. Vispārējos vilcienos šē teikto varētu ilustrēt ar vairākiem konkrētiem gadījumiem, bet tad būtu jāpieskaŗas tādām personām un tādiem notikumiem, par kuŗiem pagaidām ir labāk nerunāt.

Vispārējam raksturojumam piezīmējams, ka tie latvieši, kas bija repatriējušies uz Vāciju, lai viņus tur neuzskatītu par otrās šķiras pilsoņiem, kā tas patiesībā bija, centās sevi parādīt par ļoti uzticīgiem Vācijas iedzīvotājiem. Kāds latviešu diplomāts, kam ar šiem cilvēkiem nācies satīkties un pat sastrādāt, teica, ka viņi ir bijuši vāciskāki par pašiem vāciešiem. Par latviešu lietām ar viņiem ir bijis grūtāk runāt kā ar pašiem vāciešiem. Daži no viņiem atgriezās kā pazudušie dēļi, kas ar kvēlu dzimtenes mīlestību gribēja kalpot savai tēvijai. Bet daži atgriezās ar aizspriedumiem, daži pat ar naidu sirdī pret neatkarīgās Latvijas laikmetu un tā darbiniekiem, vai, kā viņi paši teica, pret Ulmaņa laika cilvēkiem. Tā kāds latvietis ar diezgan pazīstamu vārdu, no Vācijas atsūtīts lai strādātu Latvijā, atnācis pie manis darīšanās uz valsts bibliotēku un runādams par Ulmaņa laika cilvēkiem, kas tagad vēl bija amatos, teica: "Vai tad tiešām tie nav vēl pakārti?" Milzīga žults un sarkasms bija viņa vārdos. Protams, vēl reiz jāuzsver, ka ne visi bija tādi. Bet šie cilvēki, katrs ar savu uzdevumu atgriezušies Latvijā un savā nozarē un iestādē darbodamies, tomēr radīja zināmu noskaņojumu arī latviešu sabiedriski-polītiskās dzīves atmosfērā.

6. Faktiskā vara.

Divus mēnešus pēc vācu okupācijas sākuma Rīgā faktiskā vara atradās militārā pavēlnieka rokās. Visilgāk šajā amatā sabija ģenerālis de la Roks. Pret latviešiem tas bija vēss, bet pret Baltijas vāciešiem, kas daudz bija viņa štābā, draudzīgs.

Kamēr fronte no Latvijas teritorijas nebija aizvirzījies pietiekoši tālu, par civilās pārvaldes organizēšanu patiesībā nevarēja būt runa. Optimisti gan domāja, ka tas notiks ātri, bet notikumi frontē risinājās gausi, it sevišķi ieilga Igaunijas atbrīvošana, kur vāciešiem bija maz spēku. Kad latvieši centās pie militārās varas kautko noskaidrot sava stāvokļa labā, vai arī spert kādus soļus pret negatīvām parādībām, militārās varas pārstāvji pret latviešiem bija atturīgi un nogaidoši. Arī nekādi krasi rīkojumi nenāca. Radās iespaids, un daži fakti to vēlāk apstiprināja, ka vāciešu rīcībai Latvijā kautkas itkā saista rokas.

Vāciešus pārsteidza un viņu rīcībai pašā sākumā nedeva pilnīgu brīvību tas noskaņojums un tā uzņemšana, ar kādu latviešu tautas vairākums sagaidīja vācu karavīrus kā savus atbrīvotājus. Kamēr visā zemē plandījās karogi par godu vācu karaspēka ieņākšanai un Latvijas atbrīvošanai no boļševisma okupācijas, vācieši negribēja un atklāti arī nevarēja darīt neko tādu, kas šo manifestāciju aptumšotu. Bet latviešu tauta, kas savus karogus mastos bija uzvilkusi, tos nenopēma veselu mēnesi ilgi. Un varbūt tie būtu plīvojuši vēl ilgāk, ja vācieši diezgan delikātā veidā nebūtu izdevuši rīkojumu par nacionālo karogu noņemšanu.

Divos virzienos, saimniecības un kultūras dzīvē, militārās varas nodibinātie un iedarbinātie pamata principi divu mēnešu ilgajā darbības laikā Rīgā, tādā pat veidā tika turpināti arī civilās pārvaldes laikā. Saimniecības dzīvē šos pamatus lika vācu armijas saimniecības komandas vadītājs Dr. Kemna, kas kādu laiku sabija amatā arī vēl civilās pārvaldes laikā un kuŗa galvenās pūles izgāja uz to, lai no visām Latvijas saimnieciskām vērtībām un uzņēmumiem, kas bija Latvijā un bija bijis latviešu īpašums, iespējami mazāk atgrieztos un paliktu latviešu rokās. Tāpēc bija piepaturama lielinieku laikā radītā saimnieciskā sistēma, ja vajadzīgs ar nelieliem formāliem grozījumiem, lai no tās maksimālos labumus sev iegūtu Vācijas valsts.

Kultūras dzīvē lomu spēlēja divi faktori – vācu armijas propagandas nodaļa, kuŗas vadītājs Dresslers bija vēlāk ģenerālkomisāriāta propagandas pārvaldes šefs un kultūras nodaļas vadītājs un vācu virspavēlnieka ģenerāļa de la Roka pilnvarotais kultūras lietās Dr. Nils fon Holsts. Pēdējais bija Baltijas vācietis no Igaunijas. Arī propagandas nodaļā strādāja vairāki repatriējušies Baltijas vācieši. Starp tiem arī vēlākais ģenerālkomisāriāta preses pārvaldes priekšnieks un "Rigasche Rundschau" redaktors E. fon Menzenkampfs, Verners Grossbergs u. c.

Baltijas vācieši, kas atgriezās Rīgā, nebija daudz savādākā stāvoklī kā repatriētie latvieši, tikai ar to starpību, ka viņi gandrīz visi bija partijas biedri un uzskatīja sevi par situācijas kungiem. Viņiem sirdī bija ja ne naids, tad ar rūgtums pret latviešiem, un viņi bija visur kā necaurejama siena priekšā tām Vācijas iestādēm, kur latvieši gribēja kārtot savas lietas. Kā bez priekštelpas nav iespējams iekļūt dzīvoklī, tā arī bez Baltijas vāciešu starpniecības latvieši gandrīz nekur netika. Bet gaiss šinī priekšnamā, ko radīja Baltijas vācieši okupācijas laikā, daudzas reizes bija ļoti biezs. Militārās un arī civilās pārvaldes laikā Baltijas vācieši ieņemdami galvenos vadošos amatus bija vācu ideoloģijas sardzes virsnieki Latvijā.

Viņiem tādiem pēc pienākuma vajadzēja būt. Bet, un tas sevišķi jāuzsver, ne visi Baltijas vācieši, kas okupācijas laikā atgriezās Latvijā, tādi bija. Nereti nācās satikt un sadarboties ar cilvēkiem, kas bija korekti, izpalīdzīgi un latviešiem un Latvijai kā savai dzimtenei vēlēja labu.

Gestapo vai SD, kuŗas varu un nozīmīgumu tikai retais latvietis zināja, Rīgā bija ieradusies jau reizē ar vācu armiju un tūdaļ sākusi organizēt savas nodaļas un iestādes. Bet sākumā viņas darbību uz āru maz juta. Tas tamdēļ, ka sākumā visa vara

faktiski vēl atradās militārās pārvaldes rokās un Gestapo šīs nedaudzās nedēļas īstenībā veltīja savu ieroču asināšanai un visa organizācijas tīkla izveidošanai.

II

SLĒPTĀ INKORPORĀCIJA

1. Berlīnes slepenie Baltijas plāni.

17. jūnijā 1940. gadā Padomju savienības karaspēks okupēja Latviju un tā pašā gada 5. augustā Kremli pieņēma lēmumu par Latvijas inkorporēšanu Padomijā. 1. jūlijā 1941. gadā Rīgu okupēja vācu armija un jau 16. jūlijā tai pašā gadā Vācijas valsts vadība pieņēma lēmumu par Latvijas inkorporēšanu Vācijā. Izlemjot Latvijas likteni, Vācijas vadība arī noteica slepenus plānus pēc kādiem, ieksējo mērķtiecību slēpjot, virzīt ārējo notikumu attīstības gaitu Latvijā. Tāpēc jāapskata nacionālsociālistiskās Vācijas politiskie mērķi un tos realizētāji lēmumi ne tikai austrumos vispār, bet sevišķi viņas konkrētā politika Baltijas telpā. Šai ziņā vispirms jāmin Vācijas SS valsts vadītāja un iekšlietu ministra Himlera augstākā mērā konfidenciālie politikas plāni, ko Hitleris bija akceptējis.

Šie vācu valdības mērķi un lēmumi par Baltijas telpas likteni toreiz tika turēti lielā slepenībā, slēpti pat no vācu vidējās pakāpes ierēdniecības un pilnīgi maskēti pret okupācijas tautām un ārpasauli. Šī vācu austrumu politika un viņu pārvaldes sistēma visā pilnībā atklājās tikai pēc kara, kad kļuva pieejami daļēji saglabājušies vācu kara laika slepenie arhīvi, kas galvenokārt ietvērti Nirnbergas tribunāla 42 biezajos sējumos, kā arī tie, kas tagad pieejami vācu arhīvos. Tikai šos kara laika slepenos dokumentus konfrontējot ar notikumiem Latvijā, iegūsim skaidrāku ainu par to, kas un kā un kāpēc kara laikā pēc lielinieku padziļšanas notika mūsu zemē.

Nacionālsociālistiskai Vācijai noteikti politiski mērķi austrumos bija jau ilgu gadu pirms kara sākuma. Bet tad tie bija tikai ideoloģiski teorētizējumi, kas dibinājās uz Hitlera ieskatiem viņa grāmatā "Mein Kampf", ka vācieši ir tauta bez telpas, kas iegūstama austrumos un pārvēršama par vācu dzīves telpu. Kad Vācija sāka karu ar Poliju un to ar Krieviju kopā sadalīja, šos teorētiskos plānus sāka realizēt, vispirms gan tikai Polijas apgabalos. Bet sākoties Vācijas-Krievijas karā, politiskajos un telpas izveidošanas plānos iekļāva visus austrumu apgabalus un triju Baltijas valstu telpu. Vienā no iepriekšējām nodaļām (1.3.) jau esam pieminējuši Vācijas SS valsts vadītāja un iekšlietu ministra Himlera austrumu "ģenerālplānu". Šī ģenerālplāna dokumenti atrodami Nirnbergas internacionālā militārā tribunāla protokolu 13. sējumā. No turienes šo ģenerālplānu ar nelieliem komentāriem pārspiedis vācu vēstures žurnāls "Vierteljahreshefte fuer Zeitgeschichte" 1957. g. 196. lapp. un 1958. g., kur apskatīta arī plāna tapšanas gaita. Plāna izstrādāšana nobeigta 1940. g. maijā, tā tad 8 mēnešus pēc Polijas sakāves un apm. gadu pirms kara sākuma ar Krieviju. Tāpēc sākotnēji plāns runā tikai par tām tautām, kas dzīvoja Polijas teritorijā. Bet kad pēc Baltijas telpas, Baltkrievijas un Ukrainas iekarošanas ar Himlera rīkojumu ģenerālplānā ietvēra arī šos apgabalus, tad tas, kas sākotnēji bija teikts par poļiem, tika attiecināts arī uz lietuviešiem, latviešiem, igauņiem, baltkrieviem, ukraiņiem u. t. t.

28. maijā 1940. g. Himlers plāna pirmo daļu kā slepenu valsts lietu izziņojis visiem piekritīgiem augstāko valsts iestāžu vadītājiem. Himlera plāna pavadrakstam ir šāds saturs: "Sestdien, 25. 5. (1940) es nodevu vadonim manu plānu par apiešanos ar svešautām austrumos. Vadonis izlasīja tās 6 lapas un atzina manu plānu par ļoti labu un pareizu. Viņš tomēr deva rīkojumu, ka plāns drīkst eksistēt tikai nedaudzos eksemplāros, to nedrīkst pavairot un ar to jāapietas ļoti slepeni. Ministrs Lammers (valsts kancelejas šefs) bija klāt."

Ka Himlera plāns ietver arī Baltiju un pārējos austrumu apgabalus, ar to stingrā slepenībā iepazīstina jauno apgabalu piekritīgo iestāžu vadītājus ar norādījumu, ka Hitleris plānu atzinis par pareizu. Plānu nodod izlasīšanai, bet tikai izlasīšanai, visiem austrumu apgabalu "gauleiteriem" (tā tad Lozem arī Rīgā), visiem augstākajiem SS un policijas vadītājiem austrumos (tā tad arī Jeckelnam Rīgā), arī SD augstākajiem priekšniekiem. Visām minētajām amatpersonām plānu nodod izlasīšanai kāds SS vadītājs, kuram turpat jāgaida, kāmēr plānu izlasa un par to jāpaņem paraksts. Arī katram, kas plānu lasījis, ar parakstu jāapstiprina, ka izlasītais plāns ir tikai darbības vadlīnijas, bet no plāna nekā nedrīkst izrakstīt un arī nevienā pavēlē vai rīkojumā par tā saturu darīt atklāti zināmu. Par personām, kas ar plāna saturu iepazīstinātas, jā sastāda speciāls saraksts, kas iesniedzams Himleram personīgi.

Šis vācu slepenās valsts lietas austrumu plāns, starp citu, nosaka šādas vadlīnijas, kā apieties ar austrumu tautām: "Pie apiešanās ar svešautām austrumos, mums vajaga rūpēties par to, lai tik daudz cik iespējams, atsevišķas tautību grupas atzītu un viņu eksistenci veicinātu, arī ja kādas vismazākās tautību grupas būtu atrodamas, arī to eksistenci jāveicina. Es negribu ar to teikt, ka mums būtu liela interese tautas austrumos vienot, bet gluži otrādi – saskaldīt tās iespējami daudzās daļās un nogrupējumos. Bet arī katrā tautībā atsevišķi mums nav interese tās vienot un darīt lielas, viņām ieaudzināt un veicināt varbūt nacionālo kultūru un nacionālo apziņu, bet gan viņas atšķaidīt neskaitāmās mazās daļiņās un nogrupējumos. (Ar to arī kļūst saprotams un izskaidrojams, kamdēļ vācu okupācijas laikā vācu pārvalde ar sevišķu un nenobremzējamu tieksmi centās veicināt latgaliešu separātisma tieksmes un viņu dialektu. Aut.)

Šo tautību piederīgos, it sevišķi mazāko tautību, mēs, pats par sevisaprotams, gribam izlietot policijas ierēdņu un birģermeisteru amatos. Augstākie amati šādām tautībām drīkst būt tikai birģermeisteri un vietējās policijas iestādes. Apvienošanās uz augšu nedrīkst notikt. Tikai tā mums būs iespējams izdarīt rasisko izsijāšanu, kas ir mūsu apsvērumu pamats un no šīs putras izzvejot rasiski vērtīgos elementus, pārvietot uz Vāciju un tur asimilēt. Jau nedaudzos gados, es domāju 4-5 gados, piemēram, tāda veida jēdzienam kā kašubiem jāizzūd, jo tad kašubu tautas nedrīkst vairs būt. Žīdu esamību, piem., es ceru ar kādu lielu izceļošanu uz Afriku vai arī citādi pilnīgi izdzēst. Drusku ilgākā laikā arī tādiem jēdzieniem kā ukraiņiem, goraļiem un lemkiem ir jāpazūd. Tas pats, kas uz sīkajām tautām, attiecas arī uz poļiem (jāievēro, ka ukraiņi un poļi ir katra pāri par 30 milj. tautas. Aut.)

Pamata jautājums šīs problēmas nokārtošanā ir skolu lieta. Un reizē ar to jaunatnes izvērtēšana un izsijāšana. Nevācu tautībām austrumos nedrīkst būt nekādu augstāku skolu par 4 klasīgām tautskolām. Šo tautskolu uzdevumam jābūt vienīgi šādam: iemācīt vienkāršo rēķināšanu līdz augstākais 500, sava vārda parakstīšanu un mācīt to,

ka ir dievišķīgs bauslis – būt vāciešiem paklausīgam, būt godīgam, čaklam un krietnam. Lasīt mācēšanu es uzskatu par nepieciešamu. Ārpus šādām skolām austrumos nedrīkst būt nekādas citas skolas. Vecāki, kuŗi saviem bērniem jau no sākuma grib dot labāku un augstāku izglītību, jāiesniedz attiecīgs lūgums augstākajam SS un policijas vadītājam. Šos lūgumus var izšķirt tikai no tā viedokļa vadoties, vai bērns ir rasiski nevainojams un atbilst mūsu noteikumiem. Ja mēs šādu bērnu atzīstam par mūsu asinīm, (vai līdzvērtīgām), tad vecākiem jāpaziņo, ka bērns var iet uz skolu Vācijā un Vācijā arī palikt. Lai cik nežēlīgs un traģisks katrs atsevišķs gadījums šādā nozīmē būtu, bet ar bolševiku fiziskām iznīcināšanas metodēm salīdzinot, šī metode ir maigāka un labāka. Šo labo asiņu bērnu vecāki varbūt tiks nostādīti izvēles priekšā: bērnus atdot – viņi varbūt tad bērnus vairs neražos, tā kā drauds, ka šie austrumu zemcilvēki caur labu asiņu cilvēkiem iegūs mums nevēlamu vadonību, mums izzudīs – vai arī vecāki apņemsies nākt uz Vāciju un palikt te par lojāliem pilsoņiem. Kā kļūda pret viņiem būs viņu mīlestība pret viņu bērniem, kuŗu nākotne un izglītība atkarāsies no viņu lojālītātes. Neatkarīgi no lūgumu pārbaudes, ko vecāki iesniedz labākai skolas izglītībai viņu bērniem, katru gadu jāizdara vispārēja 6-10 gadīgu bērnu sijāšana, no vērtīgo vai nevērtīgo asiņu viedokļa. Ar vērtīgo asiņu bērniem jāapietas tāpat kā ar tiem bērniem, kuŗu vecāku lūgumi ir jau izšķirti pozitīvi.

No sajūtu un saprāta viedokļa raugoties, es uzskatu, ka tie bērni un viņu vecāki no tā acumirkļa, kad viņi nāk uz Vāciju, skolās un dzīvē nedrīkst tikt uzskatīti kā spītālie, bet, pēc viņu vārdu pārmaiņas, uzticīgi jāieklauj vācu dzīvē ar visu uzmanību un modrību. Nedrīkst notikt, ka šie bērni sajostos izstumti, jo mēs tomēr ticam šīm mūsu pašu asinīm, kas caur vācu vēstures maldiem ir ieplūduši svešās nacionālītātēs. Mēs esam pārliecināti, ka mūsu pasaules uzskats un mūsu ideāli šo bērnu rasiski līdzīgā dvēselē atradīs atbalsi. Audzināšanai jānotiek priekšskolā, pēc kuŗas 4 klasēm tad jāizšķir, vai šie bērni var apmeklēt tautskolu tālāk, vai arī tie ir jāievieto kādā nacionālpolitiskā audzināšanas iestādē. Pēc konsekventas šo noteikumu iedzīvināšanas nākošajos 10 gados ģenerālgubernatūrā (un citos austrumu apgabalos) paliks tikai mazvērtīgā tautas daļa, kuŗa vēl ar izstumto tautas daļu no austrumu provincēm, kā arī no visām Vācijas valsts daļām (piem. sorbi un vendi) sastādīs vienu rasisku un cilvēcisku vienību.

Šī tauta, kā bezvadoņu darba tauta, būs Vācijas rīcībā un katru gadu varēs kā kļaidoģstrādnieki tikt izlietoti speciāliem darbiem (ceļu būvēs, akmeņlauztuvēs, māju būvēs). Viņi gan būs labāk paēduši kā mājās, bet pie pašu bezkultūribas un zem stingras, konsekventas un taisnīgas vācu tautas vadības, viņi būs aicināti līdzdarboties pie šīs tautas mūžīgiem kultūrdarbiem un būvēm. Lai gan arī tikai kā rupjā darba strādnieki, viņi šos lielos darbus darīs iespējamus.”

Šie ieskati, kas izteikti austrumu ģenerālpplānā, ir gan Himlera formulēti, bet patiesībā tie ir paša Hitlera ieskati par austrumu atvēršanu vācu dzīves telpai un par apiešanos ar vietējiem iedzīvotājiem, resp. par turienes tautu likvidēšanu. Nerunājot par viņa grāmatu "Mein Kampf", ko Hitlers rakstīja toreiz kā nelielas partijas vadītājs, jau 4 dienas pēc varas pārņemšanas Vācijā, 3. februārī 1933. gadā, Hitlers kā Vācijas valsts kanclers politiskos mērķus ir deklarējis sekoši: "Jaunas dzīves telpas iekarošana austrumos un tās nežēlīga (ruecksichtslose) ģermanizēšana" ("Spiegel" 1964. Nr. 20, 39). Arī savās galda runās, kas pēc stenogrammām izdotas pēc kuŗa divos izdevumos, Hitlers izteicis līdzīgas domas kā Himlera formulētajā austrumu plānā (piem. galda runā Nr. 72, 66, 307, 417). Pēc Dr. Henrija Pickera izdotās grāmatas "Hitlers Tischgespräche im Fuehrerhauptquartier" (Atheneum, Bonn 1951.) jau pirmajā kuŗa gadā ar Krieviju Hitlers teicis: "Pēc 10 gadiem viņš sagaida gauleiteru ziņojumus, ka austrumu apga-

li ir pilnīgi vāciski," (302, 303. lapp.) un – "Vēlākais 10 gados jābūt ziņojumam, ka iekļautajos apgabalos (kā redzēsīm no 16.7.41. protokola, tad Hitlers par Vācijā iekļautiem apgabaliem noteica Baltiju – Lietuvu, Latviju, Igauniju un Krimu un Volgas vācu kolonijas. Aut.) jau jādzīvo 10 miljoniem vāciešu (305. lapp.)." Tas nozīmē, ka šais apgabalos katru gadu bija novietojams 1 milj. vāciešu. Tikai tā Vācijas nacionālsociālistiskā vadība cerēja austrumos iekaroto telpu nodrošināt kā vācu dzīves telpu, ja tajā valdīs vācu gars un vācu asinis. Un tikai kādas mazas tehniskas neuzmanības dēļ šī doma 20.8.42. iekļuva Himlera avīzē "Das schwarze Korps". (Skat. "Dzīvā Latvija" 203).

Kad pēc Vācijas-Krievijas kara sākuma vācu armija ieņēma Baltijas valstis, Himlers savu sākotnējo austrumu ģenerālplānu paplašinot un izvēršot arī uz Latviju, Lietuvu un Igauniju, savā plānā sevišķi uzsvēra šo zemju ārisko tautu asimilēšanos vajadzību. Daļa vērtīgāko asiņu cilvēki pēc iepriekš minētā plāna principiem bija pārvietojami uz Vāciju un tur pārvācojami, bet mazvērtīgākā daļa sūtāma uz iekarotiem Krievijas apgabaliem, piešķirot viņiem tur dažādus uzraugu, policistu un citus līdzīgus zemākās valdības postenus. Ja Vācija otro pasaules karu būtu uzvarējusi, tad Hitlera-Himlera ģenerālplāns būtu iedzīvināts un latviešu tauta no Latvijas pamazām un sistemātiski aizvietota prom, vai nu uz Vāciju, kur to pārvācotu, vai arī uz Krievijas apgabaliem, kur kļuviši par vācu landsknechtiem un austrumu apgabalu iedzīvotāju apakšvagāriem. Latvijā tai vietā ieplūstu vācieši un tur valdītu vācu asinis un vācu gars.

2. 16. jūlija protokols.

16. dienā pēc Rīgas krišanas vācu rokās un 22. dienā pēc kara sākuma ar Krieviju, Vācijas valsts kanclers Hitlers Berlīnē sasauca apspriedi, lai kara un pēckara gadīem izlemtu nacionālsociālistiskās Vācijas austrumu politiku un konkrētizētu tās tālejošos mērķus. Par šo apspriedi rakstīts protokols, kas pēc nacionālsociālistiskās likumdošanas prakses (Meijera leksikons, 1939. 4. sēj. 1416-17) uzskatāms par valsts tiesisko normu avotu. Šai apspriedē pie Hitlera piedalījušies Alfrēds Rozenbergs, vēlākais austrumu ministrs, valsts kancelejas šefs Lammers, bruņoto spēku virspavēlniecības štāba šefs feldmaršals Keitels, valsts maršals Gērings un Martins Bormans, kas rakstījis arī protokolu. Protokols ievietots Nirnbergas tribunāla dokumentu 38. sējumā, sākot ar 86. lapp. (Dok. Nr. L-221, U.S.-317). Latviešiem šis protokols pirmo reizi iespiests grāmatas "Dzīvā Latvija" pielikumā. Protokolā (saīsināts) teikts: "Pēc vadoņa rīkojuma šodien (16.7.41.) plkst. 15 pie viņa notika apspriede ar valsts vadītāju Rozenbergu, valsts ministru Lammeru, feldmaršalu Keiteli, valsts maršalu un mani.

Ievadījumā vadonis uzsvēra, ka viņš vispirms grib pieņemt dažus principiālus noteikumus. Svarīgi ir, ka mēs savu mērķu nospraudumus tagad nedaram zināmus visai pasaulei. Tas arī nav vajadzīgs. Bet galvenā lieta ir, lai paši zinām, ko mēs gribam. Ar nevajadzīgiem paskaidrojumiem mēs nekādā gadījumā nedrīkstam apgrūtināt savu ceļu. Paskaidrojumi ir nevajadzīgi tāpēc, ka tik tālu, cik mūsu vara sniedz, mēs varam visu darīt, un kas ir ārpus mūsu varas robežām, tur mēs tā kā tā nekā nevaram darīt.

Mūsu rīcības motivējumam pasaules priekšā jāvadas no taktiskiem viedokļiem.

Mēs atkal uzsvērsim, ka mēs bijām spiesti kādu apgabalu okupēt, kārtot un nodrošinot. Mūsu izkārtojums ir tāds tāpēc, ka okupētās zemes iedzīvotāju interesēs mums bija jā rūpējas par mieru, pārtiku, satiksmi u. t. t. Nedrīkst kļūt zināms, ka ar

to veidojas galīgs nokārtojums! Visu vajadzīgo rīcību – nošaušanas, personu pārvieto-
jumus u. t. t. – mēs darīsim un varam tā kā tā darīt.

Mēs tomēr negribam priekšlaicīgi un nevajadzīgi kaut kādus laudis padarīt par saviem ienaidniekiem. Mēs rīkosimies (uz āru) vienīgi tā, itkā mēs izpildītu kādu mandātu. Mums pašiem tomēr jābūt skaidrībā, ka mēs paši šos apgabalus nekad vairs neatbrīvosim.

Sakarā ar to ir jānotiek sekojošam:

1. Galīgam nokārtojumam (priekšlaicīgi) neko neaizbūvēt, bet visu sagatavot zem rokas.
2. Mēs uzsveram, ka mēs esam brīvības nesēji.

Atsevišķi:

Krima jāatbrīvo no visiem svešajiem un tur jānovieto uz dzīvi vācieši.

Tāpat vecās Austrijas Galīcijai jāklūst par Vācijas valsts apgabalu.

Mūsu rīcības pamatiem jābūt tādiem, lai šo milzu kūku parocīgi tā sadalītu, ka mēs to, pirmkārt, varētu pakļaut, otrkārt, pārvaldīt un treškārt, izmantot.

Krievi tagad izdevuši pavēli partizāņu karām mūsu frontes aizmugurē. Šim partizāņu karām ir arī savas priekšrocības: tas dod mums iespēju iznīcināt visu, kas ir pret mums.

Pamatjautājumi:

Jautājums par militārās varas dibināšanos uz rietumiem no Urāliem nekad vairs nedrīkst rasties, un ja arī tamdēļ mums būtu jākaŗo simts gadus ilgi.

Visiem vadoņa pēcnācējiem jāzin: valsts drošība tikai tad ir iespējama, ja uz rietumiem no Urāliem nepastāv nekāda militārā vara. Šīs telpas aizsardzību pret iespējamām briesmām uzņemas Vācija. Dzelzs likums ir un paliek: nekad nedrīkst atļaut, ka kāds cits būtu apbruņots, izņemot vāciešus.

Tas ir sevišķi svarīgi: pat ja no sākuma izrādītos vieglāki kautkādas svešas pakļautas tautas piesaistīt ieroču palīdzībai, tas tomēr ir nepareizi. Vienu dienu tas tomēr noteikti un nenovēršami vērsīsies pret mums pašiem. Tikai vācietis drīkst turēt ieročus, ne slavs, ne čechs, ne kazaks, ne ukraiņis! (Autora piezīme: Kad vācu militārās operācijas Krievijā iestrēga, Hitlers, savus ieskatus mazliet grozot, teica, ka mēs karā netaupīsim arī svešu tautu asiņu upurus. Tad mobilizēja arī citu tautu piederīgos, bet no tiem nerādīja nacionālas karaspēka vienības. Tās iedalīja SS vienībās kā vācu karaspēka sastāvdaļas, vācu vadībā un pilnīgā vācu pavēļu dispozīcijā. Arī viss izvietojums kaujas līnijās u. c. bija tāds, ka viņi nevarēja radīt nekādu nacionālu un vāciem nevēlamu kodolu, bet gan tikai segt bīstamākās un apdraudētākās cīņu vietas. Ka vācu augstākā vadība savus ieskatus par ieroču došanu citām tautām nebija daudz grozījusi, liecina tas, ka 1944. gada jūlija vidū, kad frontē jau cīnījās t. s. latviešu leģiona vienības un kaujas josla bija iesniegusies Latvijā, Himlera vietnieks Austrumzemē un latviešu leģiona organizēšanas darbu pavēlnieks Jeckelns kādā vadošo latviešu pārstāvju sasauktā apspriedē teica: ieroči latviešu rokās ir noziegums, – ja tos neizlieto cīņām frontē. Kādos apstākļos tas notika, par to būs runa šo atmiņu beigu daļā.)

Tālāk Hitlers, pēc 16.7.41. protokola, ir teicis: "Jaunieģūtajos austrumu apgabalos mums jāizveido Ēdenes dārzs. Šie apgabali mūsu dzīvei ir ļoti svarīgi. Kolonijām pret tiem ir tikai pilnīgi pakārtota loma.

Ja atsevišķus apgabalus mēs jau tagad atdalām (iekļaujam Vācijā), vienmēr mums jāraŗa, ka uzstājamies kā tiesību un iedzīvotāju aizstāvji. Tāpēc mums arī jāiz-

vēlas vajadzīgie formulējumi, mēs pagaidām nerunāsim par jauniem Vācijas valsts apgabaliem, bet par kara vajadzību diktētiem uzdevumiem.

Atsevišķi:

Baltijā tagad apgabals līdz Daugavai, pēc tuvākas vienošanās ar feldmaršalu Keiteli, jānodod (civīlai) pārvaldei (vācu).

Vadonis tagad liek apsvērt, vai vecās Austrijas Galīcijas daļu tūdaļ neiekļaut gubernātūrā. Pēc iebildumiem vadonis izlemj, ka šī daļa nav pievienojama gubernātūrai, bet vienlaicīgi tiek pakļauta valsts ministram Frankam (Lembergā).

Valsts maršals atrod par pareizu, ka dažas baltu zemes daļas, piem. Bjali-stokas meži, tiktu piedalīti Austrumu Prūsijai. Vadonis uzsver un nosaka, ka visai Baltijai (Lietuvai, Latvijai, Igaunijai) jāklūst par Vācijas apgabalu.

Tāpat ar Krimai ar prāvu aizmuguri, ar apgabalu uz ziemeļiem no Krimas, jāklūst par Vācijas valsts apgabalu, ar iespējami lielu aizmuguri. Rozenbergs pret to izsaka iebildumus tur dzīvojošo ukraiņu dēļ (Protokola piezīme iekavās: vairākkārt parādas, ka Rozenbergs daudz iestājas par ukraiņiem. Viņš grib arī iespējami palielināt veco Ukrainu).

Vadonis tālāk nosaka, ka arī Volgas kolonijai jāklūst par Vācijas valsts apgabalu, arī apgabalam ap Baku. Tur jābūt vācu koncesijai (militāra kolonija).

Somi grib austrumu Kareliju, bet lielo niķeļa ieguvumu dēļ Kolas pussala jāpievieno Vācijai. Ar lielu uzmanību jāsapatavo Somijas kā federālas valsts pievienošanu Vācijai. Somi pretendē uz apgabalu ap Ļeningrādu, vadonis grib Ļeningrādu likt nolīdzināt ar zemi, lai tad to atdotu somiem.

Pēc pārtraukuma vadonis uzsver, ka mums ir jābūt skaidrībā par to, ka tagadējā Eiropa ir tikai ģeogrāfisks jēdziens. Īstenībā Azija sniedzas līdz mūsu līdzšinējām robežām.

Noslēgumā tiek nolemts, ka Baltija jānosauc par "Ostlandi".

Ar 16. jūlija Hitlera apspriedes lēmumiem ir iepazīstināti visi centrālo Vācijas valsts iestāžu vadītāji tādā pat veidā, kā tas bija noticis ar Himlera plāniem, sevišķi to iestāžu vadītāji, kam dienesta sakars ar jaunajiem apgabaliem. Tāpēc arī atsevišķas centrālās Vācijas iestādes Latviju ir jau uzskatījušas par Vācijā iekļautu valsts apgabalu. Tā piem. agrākais vācu slepenā politiskā dienesta vadītājs Valters Šelenbergs savos memuāros (Verlag fuer Politik und Wirtschaft, Koeln, 1959.) 199. lapp. raksta, ka valsts drošības galvenās pārvaldes šefs R. Heydrichs viņam (Šelenbergam) no savas piezīmju grāmatiņas nolasījis, ka konferencē pie Hitlera 16.7.41. pamatlinijās noteikta turpmākā valsts austrumu politika un ka ar civīlpārvaldē esošiem austrumu apgabaliem (valsts komisāru pārvaldes piekritībā) jāapietas kā ar Vācijas valsts apgabaliem. Tas nozīmē, ka uz šiem apgabaliem attiecas tie paši piekritības norobežojumi kā Vācijā.

3. Hitlera 17. jūlija rīkojums par okupēto austrumu apgabalu pārvaldi.

Jau nākošā dienā pēc 16. jūlija apspriedes Hitlers izdeva pirmos rīkojumus par

par okupēto austrumu apgabalu un Latvijas pārvaldi, kam pēc nacionālsociālistiskās jurisdikcijas bija likuma spēks. Šis 17.7.41. "Pirmais vadoņa rīkojums" nosaka:

"Lai jaunos okupētajos apgabalos atjaunotu un uzturētu sabiedrisko kārtību un atklātības dzīvi, es izdodu šādu rīkojumu:

Paragrafs 1.

Tiklīdz un ciktālu jaunos okupētajos austrumu apgabalos izbeidzas militārā kaujas darbība, šo apgabalu pārvalde pāriet no militārās uz civilo pārvaldi. Tos apgabalus, kuri šai sakarībā nododami civilai pārvaldei un laiku, kad tam jānotiek, es noteikšu katrreiz ar sevišķu rīkojumu.

Paragrafs 2.

Civīlpārvalde jaunos okupētajos austrumu apgabalos, ciktālu šie apgabali nav iekļauti pierobežojošās valsts vai ģenerālgubernatūras pārvaldē, ir pakļauta "okupēto apgabalu valsts ministrijām".

Paragrafs 3.

Militāro suverēnitāti un pilnvaras jaunos okupētajos apgabalos pārstāv bruņoto spēku pavēlnieki saskaņā ar manu 25. jūnija 1941. g. rīkojumu.

Četrģadu plāna pilnvarotā rīcības tiesības jaunos okupētajos apgabalos ir nokārtotas ar manu 29. jūnija 1941. g. rīkojumu, SS valsts vadītāja un vācu policijas šefa tiesības nokārtotas ar manu 17. jūlija 1941. g. rīkojumu, tās netiek skartas ar šiem noteikumiem.

Paragrafs 4.

Par valsts ministru okupētiem austrumu apgabaliem es ieceļu valsts vadītāju Alfrēdu Rozenbergu. Viņa sēdeklis ir Berlīnē.

Paragrafs 5.

Okupēto austrumu apgabalu valsts ministram pakļautās jauno okupēto austrumu apgabalu daļas tiek iedalītas valsts komisāriatos, pēdējie ģenerālapgabalos un tie atkal aprīņķu apgabalos. No vairākiem aprīņķu apgabaliem var sastādīt vienu galveno apgabalu. Tuvākus noteikumus par to izdod okupēto apgabalu valsts ministrs.

Paragrafs 6.

Katra valsts komisāriata priekšģalā stāv valsts komisārs, ģenerālapgabala priekšģalā – ģenerālkomisārs un katra aprīņķa apgabala priekšģalā – apgabala komisārs. Ģadījumā, ja nodibina galveno apgabalu, tā priekšģalā stāv galvenais komisārs. Valsts komisārus un ģenerālkomisārus ieceļu es. Galveno nodaļu vadītāģus valsts komisāriatos un galvenajos komisāriatos un apgabalu komisārus ieceļ okupētu apgabalu valsts ministrs.

Paragrafs 7.

Valsts komisāri ir pakļauti okupēto austrumu apgabalu valsts ministram

un vienīgi no viņa saņem norādījumus, ja nav pielietojams
3. paragrafs.

Paragrafs 8.

Tiesas vara jaunajos okupētajos austrumu apgabalos piekrīt okupēto austrumu apgabalu valsts ministram. Pilnvarojumu taisnību izlemīt viņš var nodot tālāk valsts komisāriem.

Paragrafs 9.

Valsts komisāriem ir pakļauta visa viņu apgabalu pārvalde civīlajā apjomā. Dzelzceļa un pasta darbības nodrošināšanas pienākums ir uzlikts piekritīgām augstākām valsts iestādēm pēc bruņoto spēku virspavēlniecības šefa norādījumiem, tik ilgi, kā mēr norit militāras operācijas. Par laiku pēc militāro operāciju nobeigšanas tiks izdoti citi noteikumi.

Paragrafs 10.

Lai rīcība, ko okupēto austrumu apgabalu valsts ministrs, vai valsts komisāri viņu apgabalos realizē, saskanētu ar vispārējām valsts interesēm, okupēto austrumu apgabalu valsts ministrs uztur tiešu kontaktu ar augstākām valsts iestādēm. Pie domstarpībām, kuŗas tiešās sarunās nav nokārtojamas, caur valsts ministru un valsts kancelejas šefu ir pieprasāms mans lēmums.

Paragrafs 11.

Šī rīkojuma izpildīšanai un papildināšanai vajadzīgos noteikumus izdos okupēto austrumu apgabalu valsts ministrs saziņā ar bruņoto spēku virspavēlnieku.

Vadoņa galvenā mītnē
17. jūlijā 1941. gadā

Parakstījuši: Adolfs Hitlers, vadonis,
Keitels, bruņoto spēku virspavēlniecības šefs,
Dr. Lammers, valsts ministrs
un valsts kancelejas šefs.

4. Hitlera pirmais rīkojums par Ostlandes nodibināšanu un civīlpārvaldes ierīkošanu okupētos austrumu apgabalos. (17.7.1941.)

I.

Bjalistokas apgabala civīlpārvaldi pārņem Austrumprūsijas provinces virsprezidents.

Agrāk Polijai piederīgā Galicijas apgabala civīlpārvaldi pārņem ģenerālgubernātors.

Agrāko brīvvalstu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas, kā arī baltkrievu apdzīvotā telpa pāriet okupēto austrumu apgabalu valsts ministram pakļautā civilpārvaldē. Viss šis apgabals sastāda vienu valsts komisāriatu mana 17. jūlija 1941. gada rīkojuma nozīmē un par pārvaldes rādīšanu jaunajos okupētos austrumu apgabalos. Šis apgabals dabū nosaukumu Ostlande. To mazāko agrākās Lietuvas brīvvalsts apgabalu, kas pierobežojas Austrumprūsijai, pakļaušana Austrumprūsijas virsprezidenta pārvaldei, tiek atlikta līdz turpmākam.

II.

Ostlandes valsts komisāriata ārējās robežas un pārējo pirmajā punktā minēto apgabalu ārējās robežas, kauju stāvoklim atbilstot, es galīgi noteikšu piemērotā laikā. Laiku, kad pirmā punktā minētos apgabalos daļās uzsākama civilpārvalde, noteikšu es.

III.

Par Ostlandes valsts komisāru es ieceļu gauleiteru un virsprezidentu Hinrichu Lozi. Viņa dienesta vieta ir Rīga.

Vadoņa galvenajā mītnē
17. jūlijā 1941. gadā

Parakstījuši: Adolfs Hitlers, vadonis,
Keitels, bruņoto spēku virspavēlniecības šefs,
Dr. Lammers, valsts ministrs
un valsts kancelejas šefs.

5. Vācu valodas komisārs pārņem izpildvaru un latviešu īpašumus. Vācu valoda – dienesta valoda.

Ostlandes valsts komisārs H. Loze savu darbību uzsāka 18. augustā 1941. gadā un par savu pagaidu sēdekli izvēlējās Kauņu. Šai dienā viņš arī izdeva pirmo rīkojumu par pārvaldes pārņemšanu Ostlandē. Šis rīkojums bija zināms tikai vadošām un piekriktīgām vācu amata personām. Latvijā šis rīkojums praktiski tad vēl attiecās tikai uz Kurzemi un Zemgali, līdz Daugavai. Visa Latvija vācu civilās pārvaldes rīcībā pārgāja ar 1.9.41.

Šai rīkojumā teikts:

Paragrafs 1.

Ar civilās pārvaldes pārņemšanu izpildvara ir pārgājusi Ostlandes valsts komisāru rokās (Militārā vara paliek Ostlandes bruņoto spēku pavēlnieka rokās un ar šo rīkojumu netiek skārta.).

Paragrafs 2.

Rīkojumus civiliedzīvotājiem valsts komisāra pārvaldītos apgabalos izdod vācu civilās pārvaldes iestādes (Brupoto spēku pavēlnieka valsts aizsardzības piekritība netiek skārta).

Paragrafs 3.

Vācu civilās pārvaldes iestādes ir: Ostlandes valsts komisārs, ģenerāl-komisāri, galvenie komisāri un apgabalu komisāri.

Paragrafs 4.

Vācu civilā pārvalde Ostlandes valsts komisāra pārvaldītos apgabalos pārņem visu kustāmo un nekustāmo īpašumu, kas piederējis Padomju savienības republikām, tās daļu valstīm, atklātām sabiedrībām un apvienībām, ieskaitot visāda veida prasības, dalības, tiesības un intereses pēc 20. jūnija 1941. g. stāvokļa, saskaņā ar tuvāku noteikumu izdošanu.

Pēc 20.6.41. izdotie rīkojumi, izdarītie pārgrozījumi un īpašumu maiņas ir nelikumīgi, ja tas nav vācu iestāžu darīts. Vācu iestāžu jau izdarītie izkārtojumi paliek spēkā tik ilgi, kā mēr tos neatsauc. Īpašuma tiesību jaunnokārtošana tiek atstāta līdz turpmākam. Par Padomju armijas īpašumiem disponē vācu militārie spēki.

Paragrafs 5.

Dienesta valoda Ostlandes valsts komisāriatos ir vācu. Katrā apgabalā ir pielaista arī vietējā valoda.

Paragrafs 6.

Rīkojums stājas spēkā tā izdošanas dienā.

Kaupā, 18. augustā 1941.

Loze,
Ostlandes valsts komisārs.

Šai rīkojumā, kura teksts tāpat kā visi pārējie, iegūts tikai pēc kara federālās Vācijas arhīvos, ir svarīgi trīs principi: 1) Izpildvara Latvijā, kas ir viens no galvenajiem varas veidiem, kurā pēc nacionālsociālisma principiem iekļaujas arī legislatūra un jurisdikcija, pārņem vācu valsts komisārs. 2) Vācu pārvalde Latvijā pārņem visu kustāmo un nekustāmo mantību. Tā kā krievi Latvijā visus īpašumus, kustamos un nekustamos, bija nacionālizējuši, atskaitot katra personīgai dzīvei nepieciešamo sīkmantu un dzīvokļa iekārtu, tad vācu pārvalde, paturot šo iekārtu spēkā un visu krievu nacionālizēto mantību pārņemot savā rīcībā, atstāja latviešus tādā pat nabadzības stāvoklī kā krievu okupācijas laikā. Denacionālizācijas nenotika. Ja kādi dabūja savus īpašumus atpakaļ, tad tikai rīcībā un izmantošanā, juridiski neatgūstot atpakaļ īpašuma tiesības. Tas pats attiecās arī uz zemnieku saimniecībām. Ja vēlāk dažiem simtiem tās sāka atdot atpakaļ, tad šie atdošanas raksti bija tā formulēti, ka īstenībā tie nozīmēja tikai saimniecību saņemšanu atpakaļ savā rīcībā un izmantošanā. Ja pēc dokumentiem iepriekš

nebūtu apskatīti nacionālsociālistiskie plāni un viņu konkrēta austrumu politika, šāda rīcība būtu grūti izprotama. Bet vācu valdība zināja, ko un kāpēc viņa dara tā un rīkojas. 3) Vācu valodas izsludināšana par dienesta valodu un latviešu valodas pielaišana tikai otrajā vietā!

1. septembrī 1941.g. Latvijas ģenerālkomisārs Drekslers ir izdevis internu rīkojumu, ka ar šo dienu visā Latvijā ierīkota civilā pārvalde un viņš uzņēmies tās vadību. Vācijas armijas virspavēlnieka pārstāvis ģen. de la Roks svinīgā aktā militārās pārvaldes funkcijas nodevis Latvijas ģenerālapgabala civilpārvaldes vadītājam. Reizē ar to ģenerālkomisārs paziņo, ka viņš iecēlis 4 apgabalu komisārus: Rīgai, Vidzemei – divus un Latgalei.

6. Kamdēļ slēpa Ostlandes nodibināšanu?

Ostlandi nodibināja un Latviju tajā iekļāva ar 16.7.41. apspriedes lēmumiem un ar Hitlera 17.7.41. rīkojumiem. Augustā Ostlandes civilpārvalde faktiski sāka darboties, tās ierēdņi jau pirms tam bija uz vietas sākuši iekārtoties. 18.8.41. valsts komisārs Loze no Kaunas Ostlandē pārņēma izpildvaru. Tikai to visu slēpa triju Baltijas valstu iedzīvotājiem, vācu tautai un arī pasaules atklātībai. Arī visa austrumu ministrija darbojās apslēptā un maskētā veidā. Kamdēļ? Par to var izteikt tikai minējumus.

Vienas varbūtības norādījumus var atrast Hitlera 16. jūlija apspriedē.

Ir skaidrs, ka Hitlers 17.7.41. rīkojumus uzskatīja tikai par pagaidu nokārtojumu, kas domāti īsam pārejas laikam. Viņš cerēja uz Krievijas ātru sakāvi un tad ar jaunu aktu Ostlande būtu izsludināta par iekļautu Vācijā, bez komisāriskās vācu pārvaldes. Bet kad Hitlera cerības ar ātru Krievijas kara gājieni nerealizējās, četrus mēnešus vēlāk vajadzēja atsegt austrumu ministrijas noslēpumu plīvuri un Ostlandē palikt pie komisāriskās pārvaldes, kas pastāvēja 3 un pus gadus.

Līdzīgu, bet gan krietni tušētu izskaidrojumu var atrast kādā Dr. O. Braeutigama manuskriptā. Dr. O. Braeutigams kara gados darbojās par vācu armijas virspavēlniecības sakaru ministru ārlietu ministrijā, vēlāk viņš bija austrumu ministrijas nodaļas vadītājs. Pēc kara viņš uzrakstījis pārskatu par Vācijas kara laika austrumu politiku: "Ueberblick ueber die besetzen Ostgebiete waehrend des 2. Weltkrieges". Šis manuskripts mašīnraksta iesējumā atrodas Gettingenas universitātes bibliotēkā. Dr. O. Braeutigams raksta, ka "ziņa (par austrumministrijas un Ostlandes nodibināšanu) tomēr aizturēta presei (un atklātībai), jo Hitlers gribējis pēc kāda liela un militāra sasnieguma personīgi un svinīgi proklamēt ministrijas nodibināšanu un tās vadītāja iecelšanu. Par šādu notikumu Hitlers uzskatījis Maskavas vai Leningradas ieņemšanu (ka tas tomēr īsti neatbilst Hitlera nodomam, norāda 16.7.41. protokols, kur viņš saka, ka Leningradu liks nolīdzināt ar zemi, ne ieņemt, lai tad to atdotu somiem. Ž. U.). Tā ka abi notikumi lika uz sevi gaidīt, austrumu ministrijai vajadzēja mēnešiem ilgi darboties slepenībā un prese nedrīkstēja pieminēt ne ministrijas, ne tās vadītāja vārdu. Tikai, kad Hitlers ieskatīja, ka abu minēto pilsētu ieņemšana tuvākā laikā nav sagaidāma, novembra sākumā viņš atļāva publicējumu presē. Pats par sevi saprotams, ka ministrijas inkognito pastāvēšana, sevišķi svarīgajā sākuma posmā, ļoti apgrūtināja tās darbību" (Braeutigams, 8. lapp.).

Lai gan Hitlers novembra sākumā bija atcēlis informācijas aizliegumu par Ostlandes un ministrijas nodibināšanu un paziņojums atklātībā, iestāžu darbības dēļ, prasīja steigu, tas tomēr tik drīzi nenotika. Rozenbergs, liekas ne bez nolūka, publicējumu

par Ostlandes nodibināšanu un Latvijas iekļaušanu tajā novilcināja līdz 18. novembrim. Bez tam nepublicēja arī nevienu no 16. jūlija lēmumiem un nevienu no 17. jūlija rīkojumiem.

Publicējumu arī Hitlers vairs neizdarīja, nedz arī ar viņa parakstu, bet – Rozenbergs. Šī paziņojuma teksts, kas parakstīts 17.11.41. un presē publicēts 18.11.41., pēc Rozenberga avīzes "Voelkischer Beobachter", ir šāds: "Vadonis ir norīkojis, ka tajos vācu karaspēka jauniešiem austrumu apgabalos, kur cīņu darbība izbeigušās, ierīkojamas civilās pārvaldes.

Šo civilo pārvalžu uzdevums vispirms ir atjaunot un uzturēt sabiedrisko kārtību un atklātības dzīvi.

Pēc vadoņa rīkojuma šīs civilās pārvaldes ir pakļautas vienam valsts ministram. Šajā nolūkā vadonis ir iecēlis valsts vadītāju Alfrēdu Rozenbergu par okupēto austrumu apgabalu valsts ministru. Par viņa pastāvīgo vietnieku vadonis ir iecēlis gauleiteri un valsts pilnvaroto Dr. Alfrēdu Meijeru.

Vispirms civilās pārvaldes ir iekārtotas agrākās brīvvalstīs Lietuvā, Latvijā, Igaunijā un vienā Baltkrievijas daļā. Šie apgabali kopā sastāda Ostlandes valstskomisāriātu. Par Ostlandes valstskomisāru vadonis ir iecēlis gauleiteru Hinrichu Lozi.

Arī daļā Ukrainas ir jau iekārtota civilā pārvalde. Par Ukrainas valsts komisāru vadonis ir iecēlis gauleiteru un virspresidentu Erichu Kochu."

Šai austrumu ministrijas paziņojuma novilcināšanai, no novembra sākuma līdz 18. novembrim, ir neapšaubāmi pret Latviju tēmētas politiskas nianšes raksturs. Alfrēds Rozenbergs bija Baltijas vācietis. Viņš bija studējis Rīgā un bija studentu korporācijas "Cunonia" loceklis. Rīga bija izvēlēta par valsts komisāra sēdekli un par Ostlandes pārvaldes centru. Latvijas valsts ir dibināta 17. novembrī un proklamēta 18. novembrī. Ja nu Rozenbergs līdz 17. novembrim (1941.) novilcināja rīkojuma parakstīšanu un tieši 18. novembrī publicēja paziņojumu par vācu pārvaldes ierīkošanu Latvijā un Rīgas izsludināšanu par Ostlandes galvas pilsētu, tad ar to latviešiem ir gribējis nē tieši norādīt, ka neatkarīgās Latvijas valsts laiks pieder pagātnei. Pusgadu vēlāk, kad Rozenbergs kā austrumu ministrs oficiāli ieradās Rīgā, viņš par savu ierašanās dienu atkal izvēlējās tieši 15. maiju. 17./18. novembra un 15. maija izvēle šādiem notikumiem nevar būt nejauša. Tas ir raksturīgi maskēts dūriens latviešu nacionālai pašapziņai. Vai šāda rīcība no politiskā, kaut arī no vācu politiskā viedokļa, smagās kara dienās bija gudra un veikla, par to domas dalīsies.

7. Latvijas ģenerālapgabals tiesību spogulī.

Ar 16. jūlija apspriedes lēmumiem un ar Hitlera 17.7.41. rīkojumiem, kas saīsināti publicēti 18.11.41., ir likti pamati pilnīgi jaunai iekārtai un pārvaldes sistēmai Latvijā, kas pastāvēja līdz kara beigām. Par rīkojumiem, kas regulēja latviešu iestāžu un personu lomu šai vācu pārvaldē, būs runa turpmāk, jo šos rīkojumus izdeva 8 mēnešus vēlāk.

Šie Vācijas valsts akti ir atslēga vācu okupācijas laika notikumu izpratnei Latvijā. Tāpēc no tiesību viedokļa pie tiem drusku jāpakavējas. Pirmais un svarīgākais jautājums, kas izriet no 16.7.41. apspriedes protokola un no 17.7.41. rīkojumiem, ir: vai no Hitlera uzsvērtā norādījuma, ka Baltijai jāklūst par Vācijas valsts apgabalu, var pieņemt, ka Latvija un pārējās Baltijas valstis ir tikušas iekļautas Vācijas valsts teritorijā un pārvaldes sistēmā? Ka de facto tas bija, par to daudz šaubu nav. To pierāda

Ostlandes pārvaldes sistēmas uzbūve, finansu izkārtojums, nodokļu sistēma, muitas noteikumi, jurisdikcija, rīkojumi par sociālo nodrošināšanu u. t. t. Ka pie 16.7.41. lēmu-
miem lieta negrozās ap vācu austrumu politikas nākotnes nodomiem, bet tie nozīmē kon-
krētu Baltijas iekļaušanu Vācijā, to liecina ne tikai šiem lēmumiem sekojošie rīkojumi,
bet arī tas, ko Vācijas valsts kanclers teicis pēc tam. Savās galda runās 303. lapp.
Hitlers runā par Vācijā patlaban jau iekļautiem austrumu apgabaliem. Tas attiecas arī
uz Baltijas valstīm. Tai pašā grāmatā 71. un 72. lapp. Hitlers teicis, ka valsts aus-
trumus pakļautajām tautām gan jāapsola individuāla brīvība, bet jāaizliedz katra val-
stiska organizācija.

Bet vai šādu de facto stāvokli arī no starptautisko tiesību viedokļa var uzskatīt
par Latvijas (Ostlandes) iekļaušanu Vācijas valsts struktūrā? Starptautiskais militārais
tribunāls Nirnbergā, pēc viņa rīcībā esošajiem materiāliem, nostājas uz tā viedokļa, ka
Baltijas valstis ir tikušas nelikumīgi iekļautas Vācijas valsts teritorijā. Pret ie-
kļaušanas teoriju zināmus iebildumus gan cels valsts tiesību pārstāvji, jo nav bijusi ne-
kāda atklāta aneksijas vai Baltijas valstu iekļaušanas deklarācija. Bet tam pretim jāsa-
ka, ka Hitlers tieši to ir gribējis novērst, kad viņš deva rīkojumu – "nedrīkst kļūt re-
dzams, ka ar to veidojas galīgs nokārtojums". Faktiskais stāvoklis tomēr liecina par
Baltijas valstu iekļaušanu Vācijā. Un no šī viedokļa, kad īstais stāvoklis atklātībai kļu-
va zināms tikai ar 16.7.41. slepenā protokola u. c. dokumentu iegūšanu pēc Vācijas sa-
grāves, jāatzīst, ka Latvija kara laikā nebija okupēta zeme starptautisko tiesību nozīmē
(*occupatio bellica*), kas tiesiski vēl būtu paturējusi savu suverēnitāti. Latvijai nebija
nekādas valdības, arī eksila valdības nē, un nebija bruņotu spēku kara laikā, arī ne uz
kādas svešas, kaut draudzīgas valsts teritorijas, kas būtu mēģinājusi Latvijas suverē-
nitāti atgūt. Hitleriskā Vācija pēc okupācijas Latvijā radīja vācu pārvaldes sistēmu. Tā
nebija radīta ne pēc starptautisko tiesību principiem, ne pēc Latvijas valsts likumiem,
un arī ne pēc Hahas kara laika likumu kārtības, lai gan pirmajās nedēļās, līdz 17.7.
41., likās, ka Latvijā būs *occupatio bellica* kārtībā. Turpretim 17.7.41. rīkojumi Lat-
vijā radīja *sujugatio* stāvokli. Latviešus vācu armijā un SS vienībās vēlāk iesauca ne
pēc starptautisko tiesību principiem (ko 2. pasaules karā vispār maz ievēroja), nedz arī
pēc Latvijas likumiem, kas vairs nebija spēkā. Arī vācu autors Helmutš Heibers grā-
matā "Hitlers Lagebeschreibungen" (Deutsche Verl. Anst., 1962. 519 lapp.) atzīst, ka
latvieši iesaukti vācu armijā, pārkāpjot tautu tiesības.

Pēc šī īsā pārskata par to, kā Latvijas teritorijas un latviešu tautas liktenis
bija izlemts ārpus Latvijas, bez latviešu tautas ziņas un piekrišanas, un kādu virzienu
notikumiem bija devusi tā šķietami varenā vara, kas nepazīna humānos principus un ne-
atzina citu tautu tiesības, varam atkal atgriezties pie apstākļiem un pie dzīves mūsu
dzimtenē.

III

VALSTS BIBLIOTĒKĀ

1. Trīs vadītāji vienai iestādei.

Tas mantojums, ko es saņēmu savās rokās aizejot uz valsts bibliotēku, nebija sevišķi spožs. Valsts bibliotēka bija liela iestāde, centrālā un vislielākā zinātniskā bibliotēka Latvijā, kuras iespiesto vienību, grāmatu, brošūru u.t.t. skaits pārsniedza 1 miljonu. Darbinieku bija pāri par 130. Bet šī lielā iestāde bija samērā nolaista. Viņas uzbūves un organizācijas pamatos bija daudz plaisu. No milzīgā grāmatu krājuma tikai nepilna puse bija bibliotēkāriski apstrādātas, klasificētas un katalogizētas. Visā bibliotēkā nebija vienveidīgas klasifikācijas sistēmas. Katra no 8 bibliotēkas nodaļām bija gandrīz iestāde par sevi, ar saviem iekārtas principiem un klasifikācijas sistēmu. Bet galvenais, ka bibliotēkas telpas, kas aizņēma veselus 3 namus un bez tam vēl 3 atsevišķus dzīvokļus vai noliktavas, bija pavisam nepiemērotas.

Bibliotēkas galvenajā namā Pils laukumā, kur agrāk bija bijusi kāda ģimnazija, no grāmatu svara bija saplaisājušas un sašķobījušās sienas un draudēja sabrukt. Latvijas celtniecības laikmetā, kad būvēja daudzas jaunas ēkas, agrākais valsts bibliotēkas direktors Mārtiņš Štumbergs nebija bijis pietiekoši aktīvs, lai bibliotēka kļūtu pie jauna un piemērota nama, kaut gan toreiz tas nebūtu bijis grūti. Bibliotēkas kancelejā bija veselas aktis pilnas ar daždažādiem projektiem par bibliotēkas jaunbūvi, bet tālāk par projektēšanu, diemžēl, nekas nebija darīts.

Mārtiņš Štumbergs, kas bibliotēku tā bija izveidojis, bija labs, lādzīgs un sirsnīgs cilvēks. Arī diezgan labs grāmatu un sevišķi antikvariāta pazinējs. Viņš bija agrāk strādājis Kimela grāmatzīmniecības firmā Rīgā un, būdams valsts bibliotēkas direktors, kādu laiku kā brīvklauvētājs studējis arī Latvijas universitātē filoloģiju. Bet viņš nebija diez cik labs organizators un administrators un tāpēc valsts bibliotēka ar savu iekārtu bija pāraugusi viņam pāri galvai. Viņš pats bija nodevies pārāk sikiem darbiem un tāpēc galvenie vadības pavedieni bija izslidējuši viņam no rokām. Lieliniekiem ienākot Štumbergs no direktora bija degradēts par direktora palīgu, bet par direktoru iecelts bibliotēkas nodaļas vadītājs Ģermanis. Otrās repatriācijas laikā Štumbergs aizbrauca uz Vāciju, kur ilgu laiku viņam klājās diezgan grūti, jo viņš bija spiests mitināties kādā neērtā repatriantu nometnē. Vācu okupācijas laikā Štumbergs ļoti vēlējās atgriezties Latvijā un, ja iespējams, strādāt valsts bibliotēkā kā vienkāršs bibliotēkārš. Es Štumbergam par labu gribēju no amata atteikties, bet Štumberga vēlēšanās neatrada diez cik dzirdīgas ausis Izglītības ģenerāldirekcijā. Tur man paziņoja, ka par viņa atgriešanos agrākā direktora amatā nevar būt runa. Tad es nolēmu Štumbergam dot lielāko – komplektēšanas nodaļas vadītāja vietu, ar ko bija iepriecināti arī daži no vecajiem bibliotēkas darbiniekiem. Es aizsūtīju par Štumbergu uz Vāciju attiecīgu pieprasījumu, arī rakstus, kas viņu labi raksturoja, tāpat man izdevās Štumbergam dabūt kādu labu apliecinību no Izglītības ģenerāldirekcijas, ko arī viņam aizsūtīju uz Vāciju, bet ar visiem šiem rakstiem un apliecinībām Štumberga pūles tikt atpakaļ uz Latviju bija palikušas bez panākumiem. Vācijas centrālās iestādes viņam nebija devušas atļauju atgriezties Latvijā. Šķiet, ka viens no iemesliem bija tas, ka Štumbergs ar saviem 70 gadiem vairs netika atzīts par piemērotu sekmīgam darbam Latvijā, bet otrs iemesls bija tas,

ka šāds pieprasījums par Štumberga atgriešanos nebija nācis no vācu vadošajām iestādēm Rīgā.

Otrkārt arī administratīvi tiesiskā ziņā uz valsts bibliotēku aizejot un tās vadību uzņemoties, es nokļuvu diezgan neērtā stāvoklī. Direktora amata mantojums bija pavisam nenokārtots. Man bija izsniegta uz agrākās Izglītības ministrijas blankas uzrakstīta jaunā izglītības resora apliecība, ka man uzdots izpildīt valsts bibliotēkas direktora pienākumus, bet uz bibliotēku aizejot, es atradu priekšā jau veselus divus, gandrīz apm. tādā pat veidā, tikai no citiem, ieceltus vadītājus.

Organizācijas centrs jau pirmajās jūlija dienās par savu galveno pilnvarnieku mūzeju, archīvu un bibliotēku lietās visas Latvijas apmērā bija iecēlis Klāvs Siliņš. Pēc teoloģijas studiju beigšanas Klāvs Siliņš bija sācis praktiskā teologa gaitas, bet tur viņam nebija sevišķi sekmējies. Tad viņš bija pasācis citu nodarbošanos – kā privāts ģeologs, kas sevišķi daudz pēc baznīcas grāmatām valsts archīvā sastādīja cits rakstus visiem tiem, kas aizbrauca uz Vāciju un kuŗiem dokumentāriski vajadzēja pierādīt savu ārietību. Sevišķi sekmīgs darba lauks Siliņam bija otrās repatriācijas laikā, kad lielinieki atsevišķus cilvēkus valsts archīvā pie dokumentiem nemaz nepielaida. Dažus ģeoloģiskus uzdevumus Klāvs Siliņš bija pildījis arī Biografiskajam archīvam un "Grāmatniekam".

Vāciešiem Rīgā ienākot viņš kā organizācijas centra pilnvarnieks bija ieradies valsts bibliotēkā un centra uzdevumā izdarījis tur organizatoriskus pārkārtojumus. Ar ierakstiem rīkojumu grāmatā no amata bija atcelts lielinieku laika direktors Ģermanis un par bibliotēkas pārvaldnieku iecelts latviešu nodaļas vadītājs Suitiņš. "Komunistiskās nostājas" dēļ no amata pagaidām bija atstādināti arī kādi 4 bibliotēkas darbinieki. Kad es ierados valsts bibliotēkā, Suitiņš kā organizācijas centra iecelts pārvaldnieks tur bija jau priekšā. Ne Izglītības resors, kuŗa provizoriskos vadītājus arī bija iecēlis organizācijas centrs, ne pats organizācijas centrs Suitiņu no amata atcēlis nebija. Tad Suitiņš aizgāja uz Latviešu biedrību ziņot Organizācijas centram par radušos stāvokli. Tur atbildēts, ka Suitiņam savas pilnvaras ir jāizbeidzot man par labu. Tā tika uzrakstīti attiecīgi akti un viena līdzdirektora lieta bija nokārtota mierīgā garā. Suitiņam nebija nekādu pretenziju un vēlāk mēs ar viņu labi satikām. Pārņemot Kultūras departamenta vadību un, paturot sev formāli vēl arī valsts bibliotēkas direktora vietu, es Suitiņu iecēlu par direktora pastāvīgo vietnieku.

Bet tikpat viegli nenācās nokārtot otra direktora vietnieka jautājumu, ko es arī valsts bibliotēkā atradu priekšā. Tas bija bibliotēkas galvenais grāmatvedis Tannis, kuŗu vāciešiem ienākot, 2. jūlijā par direktora vietnieku bija iecēlis lielinieku laika bibliotēkas direktors Ģermanis aizbēgušā Rubeņa vietā. Tannim daži korporācijas biedri strādāja Izglītības resorā. Viņš meklēja un arī atrada kontaktu ar vāciešiem un bija agrāko direktoru, kas neaizbēga lieliniekiem līdz, pierunājis parakstīt rīkojumu par viņa iecelšanu direktora vietnieka amatā. Viņš par to savukārt bija solījis aizstāvēt Ģermani un par viņu rūpēties. Tannis ļoti gribēja būt direktors un viņa galvenā vēlēšanās bija, ja ne vairāk, tad kā direktora vietniekam palikt par bibliotēkas faktisko vadītāju. Praktiski viņš nebija laidis pie vārda arī organizācijas centra iecelto bibliotēkas pārvaldnieku Suitiņu. Viņš pagadījās Izglītības ministrijā tai reizē, kad man tur izsniedza iecelšanas apliecību un kad viņam mani stādīja priekšā kā bibliotēkas direktoru, viņš noprasīja, vai man esot arī iecelšanas dokumenti.

Praktiskā darbā Tannis ilgi nevarēja samierināties ar to, ka bibliotēkas direktors ir cits, un nevis viņš. Tā piemēram, kad es bibliotēkas saimniecības pārzinimbiju devis rīkojumu ar eksprešiem transportēt uz bibliotēkas noliktavām prāvus vērtīgu

grāmatu krājumus, ko vācu karavīri nīcināja laukā, pēc 2 dienām redzēju, ka šo darbu vairs neturpina, jo direktora vietnieks pavēlēja to pārtraukt tāpēc, ka bibliotēkas budžetā transporta vajadzībām neesot līdzekļu. Kaniecīgos transporta līdzekļus var sameklēt, izprasīt vai pārskaitīt no cita konta, un ka bez direktora ziņas nevar atcelt viņa rīkojumu, kas dots lai pasargātu no iznīcināšanas vērtīgu grāmatu krājumus, tas, šķiet, nebija bijis svarīgi. Bija vajadzīgs laiks un vairāki šādi gadījumi, lai galvenais grāmatvedis un direktora palīgs paliktu savas kompetences un lietišķības robežās.

2. Militārā vara un SD apķīlā latviešu kultūras iestāžu vērtības un darbiniekus izdzen uz ielas.

Trešajā vai ceturtajā dienā pēc tam, kad es biju sācis strādāt valsts bibliotēkā, kādā piektdienā pie manis ieradās divi vācu karavīru drēbēs tērpušies un ar revolveriem bruņoti vīrieši, šķietami virsnieki, un paziņoja: "Visi darbinieki, kas šeit strādā, lai paņem savas privātās mantas un sagatavojas, ka pēc 15 minūtēm var bibliotēku atstāt. Tas pats būs jādara arī Jums!" Nemaz nedomājot ielaisties kautkādos paskaidrojumos, abi tūdaļ aizgāja.

Šo rīkojumu, kas mutiski tika dots vācu armijas vārdā, es tūdaļ paziņoju visiem darbiniekiem. Tie savāca savas drēbes un sapulcējās bibliotēkas kancelejā. Pēc 15 minūtēm automobilī piebrauca tie paši vācu karavīri un pavēlēja visiem atstāt bibliotēku. Visas bibliotēkas durvis, atskaitot apkalpotāju un sētnieka dzīvokļus, tika noslēgtas un aizzīmogotas. Visas atslēgas paņēma vācieši. Uz galvenām ieejas durvīm uzlika apzīmogotu uzrakstu "Drošības dienesta nodrošināts" (Sichergestellt durch den Sicherheitsdienst). Tāpat aizzīmogoja un aizslēdza arī bibliotēkas otro ēku Jēkaba ielā, agrākās hipotēku bankas namā, kur starp citu atradās Rīgas pilsētas Rātslaukuma bibliotēkas izglābtās vērtības, un agrāko vācu senatnes pētītāju biedrības bibliotēku, kas kā valsts bibliotēkas nodaļa atradās Doma muzeja telpās. Neaizzīmogoti palika, jādāmā nezinašanas dēļ, tikai bibliotēkas grāmatu krājums kādā noliktavas namā, divos atsevišķos dzīvokļos un bibliotēkas dubletu nodaļas nams Jaunajā ielā. Kad es vaicāju, ko tagad lai dara un kur lai paliek bibliotēkas darbinieki, viens no minētajiem virsniekiem atbildēja, ka to paziņošot vēlāk. Kad es jautāju, kur var iet un noskaidrot iemeslus, kamdēļ valsts bibliotēka ir slēgta un visi bibliotēkārie izdzīti uz ielas, man atbildēja, ka nekur neesot kur iet. Kas būšot tālāk darāms, to paziņošot un tad pierakstīja manu privāto adresi. Es aizgāju un par notikušo ziņoju tūdaļ Izglītības resora vadītājam.

Tāda pat telpu aizzīmogošana un darbinieku izlikšana uz ielas bija notikusi arī valsts vēsturiskajā muzejā, arhīvos un Rīgas pilsētas vēstures muzejā. Rīgas pilsētas vēstures muzejā viens no galvenajiem kultūras iestāžu slēgšanas rīkotājiem bija uzziņmēts. Tas bija Dr. Nīls fon Holsts, muzeja vecs paziņa. Otrs bijis SD ierēdnis. Dr. Nīls fon Holsts pēc profesijas bija mākslas vēsturnieks un līdz kaŗam strādāja Berlīnes muzeja ārzemju nodaļā. Īsi pirms kaŗa viņš bija bijis Rīgā un vācis materiālus grāmatai par Baltijas, galvenokārt Rīgas un Rēveles senceltnēm. Izmantodams Rīgas pilsētas vēstures muzeja direktora Špores atsaucību, viņš savai grāmatai, kas lielāko tiesu sastāvēja no ilustrācijām, bija izlietojis muzeja fotomateriālus. Kad grāmata bija iznākusi, viņš tās vienu eksemplāru piesūtījis Šporem un lūdzis recenzēt kādā latviešu izdevumā. Tā kā grāmatas autors neievērojot politisko tendenci, nebija bijis pietiekoši korekts un neatzīmējis, ka materiālu vairums grāmatai ņemts no Rīgas pilsētas vēstures muzeja, tad recenzija autoram nebija patikusi.

Dr. Holsts bijis Rīgā arī vācu repatriācijas laikā ar uzdevumu rūpēties par vācu kultūras vērtību pārvešanu uz Vāciju un tad viņš bijis ļoti neapmierināts, ka jauktā latviešu-vācu kultūras komisija darbus beidzot pastāvīgi bija aizzīmogojusi vācu senatnes pētītāju biedrības bibliotēkas telpas. Un tagad Holsts šādu rīcību visām latviešu kultūras iestādēm atdarīja piekārtīgi, jo viņš kā sevišķais vadītājs (Sonderfuehrer) nāca armijai līdz kā kultūras vērtību "glābējs un sargātājs" Baltijas telpā. Tāda pat misija viņam bija bijusi vācu kara gājiena laikā Francijā. Rīgā viņš baudīja vācu kara spēka virspavēlnieka ģenerāļa de la Roka sevišķu uzticību. Vispār Holsts bija izglītots un diezgan labs mākslas vēsturnieks, kas labi orientējās arī vispārējos kultūras jautājumos, bet viņš bija balt-vācu politikas ietekmē. Rīgas pilsētas vēstures muzeju aizzīmogojot un pirms tam telpas apstaigājot, Holsts nebija pielaidis, lai viņam līdzī ietu pat muzeja direktors Špore, bet aicinājis sev līdz muzeja ierēdni H. Riekstiņu, kuram tad vēlāk arī uzdeva faktiski pildīt muzeja vadītāja pienākumus, bet Špori no amata atbrīvoja.

Neviens nezināja pateikt, kas notiks ar visām aizzīmogotajām latviešu kultūras iestādēm un vai kautkur būs kāda iespēja vēl strādāt arī šo iestāžu daudzajiem uz ielas izmestajiem darbiniekiem. Šis notikums latviešu kultūras sabiedrībā atstāja ļoti nepatīkamu iespaidu. Tā bija pirmā aukstā duša, ko latvieši saņēma no vāciešiem. Šī un turpmākā Holsta rīcība ir pamats kādai parupjai, raksturīgai anekdotei par latviešu-vācu attiecībām: latvieši vāciešus uzņēmuši tik sirsnīgi un mīli, ka bijuši gatavi ar tiem likties pat vienā gultā, tikai Holsts par ātru izģērbies.

Kamēr vēl nebija skaidrs, vai valsts bibliotēka varēs atkal savu darbību turpināt, Izglītības ministrijas namā pagaidām ierādīja vienu istabu, kur turpinājās bibliotēkas kancelejas darbs, un kur ikdienas informācijas nolūkos apjautāties par stāvokli uz brīdi ieradās bibliotēkas darbinieki. Šai laikā kādā sestdienā, pēc manas aiziešanas no darba vietas un aizbraukšanas uz Jūrmalu, galvenais grāmatvedis bija izstrādājis kādu diezgan akrobatisku numuru. Caur sētnieka dzīvokli, kas no bibliotēkas iekšpuses arī bija aizzīmogots, viņš bija ļoti veiklā veidā iekļuvis bibliotēkas kancelejā un iznesis no turienes bibliotēkas zīmogus, formulārus u.c. dokumentus un sācis ar tiem rīkoties gan ne negatīvā nolūkā.

Kāmer bibliotēka bija militārās pārvaldes slēgta, nekādas lielas nozīmes zīmogiem un biroja dokumentiem nebija. Labi ka "ieklūšana" militārās pārvaldes un vācu drošības dienesta aizzīmogotā namā nekļuva zināma vācu iestādēm. Militārās varas zīmoga aizkāršana kara laikā varēja radīt nepatīkamas sekas un vispār kaitēt latviešu kultūras iestādēm.

3. Holsta laikmets.

Dr. Holsts visus kultūras un mākslas jautājumus Rīgā nu sāka veidot "pēc sava gīmja un līdzības". Savas darbības sēdekli viņš iekārtoja Rīgas pilsētas mākslas muzejā, ko nosauca par vācu muzeju. Ar latviešu iestādēm viņš ļoti maz rēķinājās, ja vispār, tad deva tām tikai striktus mutiskus vai rakstiskus rīkojumus. Kompetentā latviešu iestāde šais jautājumos bija izglītības nozare, par kādu sevi saucās agrākā Izglītības ministrija. Nozares vadītājs bija agrākais skolu departamenta direktors J. Celms, vispārējās daļas, vēlāk vispārējā departamenta vadītājs Špornieks, personālais inspektors bija agrākais Izglītības ministra sekretārs Brēmanis, kas bija repatriējis uz Vāciju un kopā ar vācu armiju atkal atgriezies Rīgā. Apmēram līdzīgā amatā bija arī R.

Pavasars, agrāk profesiju kameras ģenerālsekretārs un lielinieku laikā tās likvidatora Strauberga palīgs. Pēc kameras likvidācijas, Pavasars ar izglītības komisāriāta ieteikumu bija pieņemts un strādāja valsts bibliotēkā. Viņi visi, gan pajauni gados, tomēr ar taktu un latviskam garam atbilstoši centās jaunajos apstākļos kārtot un organizēt latviešu izglītības un kultūras dzīvi.

Bet tad izglītības nodaļas darbu pēkšņi satrauca kāds ļoti nepatīkams starpgadījums. Latviešu drošības iestādes sazinājās ar vācu drošības dienestu, laikam gan pēc tā rīkojuma, apcietināja divus izglītības resora atbildīgus darbiniekus (pieņemsim pēc burtiem A. un B., nelietojot īstos vārdus), jo bija gadījušies ļaudis, kas ziņojuši, ka viņi abi lielinieku laikā sadarbojušies ar čeku. Tā, iespējams, bija denuncija, kas tolaik nebija reta parādība un kas nereti beidzās ar nāvīgām sekām. Abiem apcietinātiem draudēja nošaušana, bet abiem bija arī draugi starp SD darbiniekiem un to latviešu līdzstrādniekiem. Vienam no viņiem arī personīgi šai iestādē bija labi sakari. Šim apstāklim un draugu galvojumiem pateicoties, pēc dažām dienām apcietinātos atbrīvoja. Bet neatkarīgi no vainas vai bezvainas, šādi notikumi, kas ietilpa šķietamas spēles vai sistēmas ietvaros, vēlāk nevarēja palikt bez zināmām sekām. Tā bija parasta parādība, kaut dažkārt ar traģisku iekrāsojumu.

Viens no pirmajiem rīkojumiem, ko Holsts deva izglītības nozarei, bija sastādīt nevēlamo grāmatu sarakstus un iztīrīt no bolševistiskām, vāciem naidīgām un anglofilām grāmatām publiskās bibliotēkas. Šis darbs esot jādara ātri un labāk būšot, ja to padarīšot paši iedzimtjie (šāds formulējums par latviešiem bija teikts rīkojumā), nevis vācieši. Arī militārais pavēlnieks publicēja šādu rīkojumu radiofonā un presē. Izglītības nozare iecēla komisiju, kas vispirms izstrādātu šāda darba instrukciju, pēc kuras tad attiecīgas bibliotēkas varētu pārbaudīt savus grāmatu krājumus. Komisijā iecēla Jāni Grīnu, kurš lielinieku laikā bija bijis izglītības komisāriāta bibliotēku daļas vadītājs un pie šāda veida rīkojumiem jau bija strādājis, vēsturnieku Malvesu un mani. Pirmajā komisijā sēdē Jānis Grīns uzņēmās izstrādāt attiecīgas instrukcijas projektu, ko viņš arī izdarīja. Instrukciju galīgā veidā pieņēma ar dažiem Malvesa uzņemtiem papildpunktiem, bet praktiski nenācās pielietot šo plānu un arī pati komisija nedabūja strādāt.

Kādā apspriedē, ko pilsētas mākslas muzejā sasauca Holsts, šo darbu sadalīja divās daļās – zinātniskām un tautas bibliotēkām. Šajā apspriedē, kur pārrunāja arī citus kultūras jautājumus, piedalījās izglītības nozares Brēmanis un es, no vēstures muzeja un universitātes docents E. Šturms, kurš bija favorā ar to, ka bija studējis Kaņaulauču universitātē, arhitektūras profesors P. Kundziņš, pilsētas vēstures muzeja pārstāvis H. Riekstiņš, ģenerālis V. Tepfers, Gustavs Šaurums, Jānis Misiņš, Rīgas pilsētas bibliotēku pārstāvis, propagandas nodaļas pārstāvis u. c. Svarīgs un aktuāls nevēlamo grāmatu saraksts bija publiskām vai tā saucamajām tautas bibliotēkām un grāmatu veikaliem. Šī saraksta satādīšanā bija sevišķi ieinteresēta armijas propagandas nodaļa. Ar viņu cieši sadarbojās latviešu literatūras un preses pārvalde, par kuras vadītāju bija iecelts Ulmaņa laika sabiedrisko lietu ministrijas preses nodaļas vadītājs Zvirgzdiņš. Par Izglītības nozares tautas bibliotēku nodaļas vadītāju, vēlāk referentu, bija iecelts Felikss Krusa. Zvirgzdiņš ar Krusu tad bija galvenie, kas pēc tautas bibliotēku iesūtītiem sarakstiem sastādīja nevēlamo un aizliedzamo grāmatu sarakstu.

Pirms šī saraksta iespiešanas Mākslas muzejā sanāca vairākas apspriedes, kur piedalījās bibliotekāri, literāti un kultūras darbinieki un sarakstus skatīja cauri.

Latviešu pārstāvju galvenais uzdevums tur bija tikai panākt, lai vienu otru grāmatu sarakstā neierakstītu. Pēc tam sarakstu iespieda grāmatā un viņā ierakstītās grāmatas bija no tautas bibliotēkām un grāmatu veikaliem visā Latvijā jāizņem. Grāmatas

bija jāatsūta uz Rīgu. Nomināli un arī faktiski zināma teikšana par šīm grāmatām bija literatūras un preses pārvaldei, vēlākai sabiedrisko lietu departamenta daļai, bet īstenībā par grāmatām noteica vācu iestādes un tās arī deva rīkojumu lielu daļu no grāmatām pārmalt papīrī netikai Rīgā, bet arī provincē. Sevišķi aktīvs latviešu grāmatu iznīcināšanā bija Alfrēda Rozenberga štābs Rīgā.

Zinātniskām bibliotēkām nevēlamo grāmatu saraksta sastādīšana nebija tik nozīmīga, nedz tik sāpīga, jo zinātniskās bibliotēkās nevēlamās grāmatas neizņēma un neiznīcināja, bet tām ierobežoja izsniegšanu. Ar direktora atļauju zinātniskiem nolūkiem bibliotēkas lasītavā varēja izsniegt arī aizliegtās, jeb nevēlamās grāmatas. Valsts bibliotēkai pēc drošības zīmoga noņemšanas uzdeva sastādīt nevēlamo grāmatu sarakstu zinātniskām bibliotēkām, kas tad tādās pašās apspriedēs un tādā veidā kā tautas bibliotēkām būtu pārrunāts, pieņemts un pēc tam apstiprināts. Valsts bibliotēkas nodaļu vadītāji bija piedalījušies tautas bibliotēku nevēlamo grāmatu saraksta apspriešanā un tur par šo darbu drusku orientējušies. Viņiem tad arī uzdeva katram savā nodaļā sastādīt nevēlamo grāmatu sarakstus, kurus pēc tam sapludināja kopā. Bet šis darbs nebija viegls un tas prasīja ilgu laiku. Sevišķas grūtības bija ar tām grāmatām, kur autors, līdzautors, redaktors vai pat izdevējs bija ar židisku izcelšanos. Tādas pēc vācu noteikumiem nedrīkstēja bibliotēkā cirkulēt. Neskatoties uz vairākiem atgādinājumiem un pamudinājumiem, bibliotēkas nodaļas līdz tam laikam, kamēr Holsts vēl bija Rīgā un savā amatā, šo darbu nepaspēja pabeigt. Arī vēlāk nekur zinātnisko bibliotēku nevēlamo grāmatu sarakstu neviens neskatīja cauri, nedz apstiprināja. Šai saraksta projektā, pēc bibliotēkas nodaļu vadītāju ieskatiem, bija uzņemtas netikai nevēlamās, bet arī aizdomīgās un pārbaudāmās grāmatas. Vēlāk šo pārbaudi izdarīja pašas nodaļas un saraksta projektu krietni reducēja.

Rīkojumu sastādīt nevēlamo grāmatu sarakstu es izlietoju kā iespaidīgu motīvu, lai valsts bibliotēkai noņemtu drošības policijas zīmogus un to nodotu atkal mūsu pašu rīcībā. Sarunā ar vāciešiem es vairākkārt uzsvēru, ka nevēlamo grāmatu sarakstus nevar sastādīt, ja nav pieejamas pašas grāmatas, bet mazajās publiskajās bibliotēkās nav visu grāmatu. Visas Latvijā izdotās grāmatas un arī plašākais ārzemju grāmatu krājums ir vienīgi valsts bibliotēkā, bet tā ir aizzīmogota un darbiniekiem nepieejama. Tādā pat veidā apspriedēs mākslas muzejā mani atbalstīja arī citi latviešu pārstāvji. Jautājuma dibinātību atzina arī Holsts, bet paskaidroja, ka esot vēl gaidāmi kādi rīkojumi no augstākām iestādēm. Bet izšķirīgi valsts bibliotēkas atvēršanu ietekmēja kāds cits, patiesībā ļoti sīks, apstāklis.

Rīgā bija ieradušies daži vācu žurnālisti, lai sāktu organizēt vācu laikraksta "Deutsche Zeitung in Ostland" izdošanu. Starp viņiem bija arī agrākie "Rigasche Rundschau" redakcijas darbinieki. Viņiem žurnālistikas darbā uz laiku bija vajadzīgi agrākie "Rigasche Rundschau" komplekti, bet tie Rīgā bija tikai aizzīmogotajā valsts bibliotēkā. Es piesolīju, ka viņi varētu tos no valsts bibliotēkas dabūt, ja piepalīdzētu, lai valsts bibliotēkai noņem drošības policijas zīmogus. Šis apstāklis līdzēja un pēc kādas apspriedes mākslas muzejā, kur bija ieradies arī vācu žurnālists Nikolajs fon Denfers, Holsts man atdeva visas bibliotēkas galvenā nama atslēgas, ar noteikumu, ka es gān nedrīkstot noņemt vācu iestāžu zīmogus, bet lai es ar atslēgām un darbiniekiem otrā dienā plkst. 9 ierodoties pie bibliotēkas, kur tad fon Denfers, pēc "Rigasche Rundschau" komplektiem nākdams, kā vācietis drīkstot noņemt zīmogus bibliotēkas durvīm. Zīmogus noņemt vēl nedrīkstēja tikai bibliotēkas namam Jēkaba ielā un agrākai vācu senatnes pētītāju biedrības bibliotēkai Jaunā ielā. Tā valsts bibliotēkas darbinieki pēc apm. divu nedēļu starplaika varēja atkal atgriezties un sākt darbu savā iestādē.

Pret nacionālajiem latviešu kultūras darbiniekiem un zinātniekiem Holsts bija

pasācis diezgan neglītu vajāšanas akciju. Sevišķi pret tiem, kuŗu zinātniskā darbība bija noteikti nacionāla un nebija subordinējusies tā sauktai vācu zinātnes evolūcijai. Šos darbiniekus, kas atradās vadītājos amatos dažādās kultūras iestādēs, atbrīvoja no darba u. t. t. Holsts bija aizrakstījis Izglītības nozarei kādu rakstu, aprādot un nosaucot vārdā tos zinātniekus, kādi turpmāk savu līdzšinējo darbu vairs nevar strādāt. Galvenokārt šis melnais saraksts skāra Latvijas universitātes vēstures un filoloģijas fakultāti un tajā figurēja pat tādi vārdi, kas vāciešiem ienākot bija rakstījuši tiem draudzīgus un simpātizojošus rakstus. Latviešu kultūras darbinieki bija dibināti uztraukušies. Runāja par iespējamiem arestiem, sagaidāmām kratīšanām. Ja pareizi atceros, tad šai laikā vai arī drusku vēlāk daži universitātes mācības spēki bija vācu policijas arestēti.

Reiz pirms kādas apspriedes Izglītības ministrijas namā mani palūdza sāņus K. Straubergs, kuŗa brālis Jānis bija atbrīvots no Rīgas pilsētas nodegušās Rātslaukuma bibliotēkas direktora amata un, mazliet uztraucies, jautāja, vai es nevarētu viņam palīdzēt. Kad tam atbildēju: "Labprāt," viņš teica, ka tam esot vairāki materiāli, kas pie viņa vairs neesot drošībā, jo neesot zināms, kas nākošajās dienās varot notikt. Vai es tos nevarētu likt aizvest uz valsts bibliotēku un tur tos uzglabāt, vai arī neuzkrītoši iepludināt bibliotēkas krājumos? Materiāli atradās turpat izglītības namā, folkloras krātuvē, kuŗu vadīja Kārlis Straubergs. Neprasīdams, kas tie par materiāliem, es tam piekritu un tūdaļ izsaucu bibliotēkas saimniecības pārzini Muižnieku, devu tam rīkojumu sadabūt ekspresi ar ratiņiem un minētos materiālus aizvest uz valsts bibliotēku.

Kad tas bija izdarīts un es materiālus, kas bija vairākos saiņos un kastēs, apskatīju, redzēju, ka tie ir dažādu iestāžu un atsevišķu personu archīvi un vērtīgi rokraksti, kuŗu lielākā daļa bija bijusi Rīgas pilsētas bibliotēkā. Bija skaidrs, ka kuŗa pirmajās dienās un arī pēc Rātslaukuma bibliotēkas degšanas, Straubergi šos materiālus bija glābuši un saglabājuši, lai tie kuŗa juku dienās neaizietu bojā, vai arī lai tos nepievāktu kādi vācu sevišķi interesenti. Materiāli bija saglabāti un novietoti prof. K. Strauberga vadītajā folkloras krātuvē. Sākoties nacionālo zinātnieku un kultūras iestāžu vadītāju vajāšanām, Straubergs bija nobažījies arī par savu likteni un par to, ka viņa vadītajā iestādē var atrast nepiekrītīgus vērtīgus materiālus un to viņam pierakstīt par ļaunu. Tāpēc Straubergs no manis lūdza konfidencialitāti un materiālu pārņemšanu manā rīcībā.

Kad es to biju tūlī apsolījis un materiāli uz valsts bibliotēku bija aizvesti, es redzēju, ka nu man pašam pie kājām ir akmens. Valsts bibliotēkai materiāli nepiedereja un tās krājumos neietilpa. Neuzkrītoši viņus iepludināt bibliotēkas krājumos nebija iespējams, jo tas prasīja ilgāku sistematizēšanas un katalogizēšanas darbu un darbinieki par materiāliem nekā nezinātu, es tos novietoju savā kabinetā. Rīgas pilsētas bibliotēkas izglābtā daļa gan atradās valsts bibliotēkas namā Jēkaba ielā atsevišķās telpās, kas izpalīdzības dēļ bija nodotas pilsētas bibliotēkas rīcībā, bet šis nams bija policijas aizzīmogots un atslēgas atradās pie Holsta. Kamēr materiālus tur nevarēja novietot, eventuālu pārmaiņu vai kādas jaunas bibliotēkas slēgšanas vai pārkārtošanas gadījumā, es šo materiālu dēļ, kas atradās manā kabinetā, varēju piedzīvot nepatīkšanas.

Man kā smags akmens novēlās no krūtīm, kad pēc kāda laika, kad bija atdotas arī bibliotēkas Jēkaba ielas nama atslēgas, un turienes seifos novietotā Rātslaukuma bibliotēkas izglābtā vērtīgā daļa bija ietilpināta valsts bibliotēkā, šos materiālus bija iespējams ierakstīt jaunsastādāmā Rīgas pilsētas Rātslaukuma bibliotēkas izglābto krājumu inventāra grāmatā un pievienot pārējiem. Ofelija Sproģere, agrākā Rīgas pilsētas bibliotēkas darbiniece, kas tagad strādāja valsts bibliotēkā, un šo darbu darīja, man liekas, zināja vai vismaz nojauta šo materiālu aplinkus ceļu atpakaļ pie saviem īstajiem krājumiem.

Kādu dienu, kad valsts bibliotēkā visi mierīgi strādāja, pie manis ienāca bibliotēkas sekretārs P. Priedītis un jautāja, vai es jau esot redzējis jauno bibliotēkas izkārti, kas ar jaunu nosaukumu pielikta pie mūsu nama galvenās ieejas durvīm? Kas? Kā? Valsts bibliotēkai bija masīva misiņa gravēta izkārtne, kas varēja stāvēt vēl gadiem ilgi. Iestādei pielikta jauna izkārtne ar jaunu nosaukumu, bet ne iestādes vadītājs, ne iestādes kanceleja par to nekā nezināja. Tūdaļ gāju laukā lūkoties. Pāri misiņa izkārtnei, mazliet lielākā formātā ar naglām pie durvīm bija pienaglots kartons, uz kura glīti ar tušu bija uzzīmēts šāds virsraksts: "LANDESBIBLIOTHEK" un zem tā "Zur Zeit geschlossen. Auskunft im deutschen Landesmuseum" (Zemes bibliotēka. Pašlaik slēgta. Izziņas vācu mūzejā).

Pārsteigts skatījos un brīnījos. Bibliotēka bija pārdēvēta. Tai bija dots jauns nosaukums, un tikai vācu valodā. Bez tam bibliotēka bija atkal slēgta, par ko tās vadītājs, nedz darbinieki nekā nezināja. Kāda mistiska vara to bija tikai paziņojusi atklātbai ar plakātu pie durvīm. Bet vai tad pašai bibliotēkai šoreiz nekā neziņos? Domāju, ka ziņnesis, kam būtu jānes attiecīgais raksts, nav bijis tas pats, kas pielicis jauno izkārti un tas varbūt ir ceļā kautkur aizkavējies, tāpēc gāju atpakaļ augšā un gaidīju, kad iestādei paziņos to pašu, kas bija jau paziņots apmeklētājiem pie bibliotēkas durvīm. Bet līdz darba laika beigām nekādu paziņojumu nesagaidīju.

Pēc darba laika beigām es nogāju uz vācu mūzeju lai informētos par stāvokli valsts bibliotēkā. Holsts man paziņoja, ka esot izdarīti pārkārtojumi un valsts bibliotēkas īstenībā vairs nemaz neesot. Esot radīta jauna – Zemes bibliotēka. Tajā esot apvienotas visas līdzšinējās zinātniskās bibliotēkas Latvija: Valsts bibliotēka, Rīgas pilsētas Rātslaukuma bibliotēkas izglābtā daļa, Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka, vēstures institūta bibliotēka un vācu senatnes pētītāju biedrības bibliotēka. Šai jaunajai bibliotēkai esot radīta arī kuratorija. Tajā ieiešot Holsts, Gustavs Šaurums, doc. Eduards Šturms, ģenerālis V. Tepfers un es. Es būšot jaunās bibliotēkas direktors-rīkotājs. Šaurums kā Holsta pastāvīgais vietnieks dažas stundas strādāšot bibliotēkā. Lai es tam ierādot darba telpas, bet pārējie kungi sanāksot tikai uz sēdēm. Vai jaunajai bibliotēkai pakļausot arī universitātes bibliotēku, tas vēl neesot izšķirts. Tad Holsts man atdeva bibliotēkas pārējo aizzīmogoto namu atslēgas, lai tās glabājos bibliotēkā, piebilzdams, ka zīmogus noņemt gan nedrīkstot, iekams nebūšot attiecīga rīkojuma.

Es ieminējos Holstam, ka bibliotēkai uz durvīm izlikta jauna izkārtne. Jā, to esot licis izdarīt viņš. Iebildu, ka izkārtne ir tikai vācu valodā un to vajadzētu izlikt arī latviešu valodā. Holsts teica, lai jauno nosaukumu pārtulkojot un izliekot. Es aizrādīju, ka jauno nosaukumu nevar tulkot burtiski, jo tam latviešu valodā ir pavisam cits jēdziens, nekā vācu valodā. Vācu valodā Land apzīmē zināmu administratīvu apgabalu, t. i. identisks atsevišķām valstīm (Staat und Land), kas tad kopā apvienotas rada Vācijas valsti (Reich). Vārds Landesbibliothek burtiski tulkojot latviešu valodā būtu Zemes bibliotēka, kas latviešiem rada zemes priekšstatu burtiskā nozīmē. Būtiski Zemes bibliotēka būtu jātulko kā valsts bibliotēka un latviešu valodā jāatstāj tas pats vecais nosaukums. Tam Holsts nepiekrīta, jo vārdu valsts nevar lietot, tāpēc ka neesot vairs Latvijas valsts, bet viņš uzdošot Šturmam, lai universitātes valodnieki padomājos kā vārdu Landesbibliothek valodnieciski pareizāk pārtulkot latviski. Šturms, kura kundze arī bija valodniece, vēlāk sacīja, ka citu vārdu kā Zemes bibliotēka Landesbibliothek latviskam tulkojumam tomēr nevarot atrast un tā šo vārdu kā neveikuli arī sāka lietot, lai gan īstas pilsotas tiesības latviešu valodā viņš neieguva un latviešu ausij tas skanēja sveši. Šī nosaukuma dēļ vēlāk radās pārpratumi. Bija gadījumi, kad vienkārši laudis ieradās bibliotēkā meklēt zemes grāmatu nodaļu vai kadastru daļu u. t. t. Bet valsts vārdu latviešu iestāžu nosaukumos vācieši negribēja atļaut lietot, to visur izskauda. Tā valsts vēsturisko mūzeju pārdēvēja vienkārši par vēsturisko mūzeju u. t. t.

Pēc sarunas ar Holstu es ierados pie latviešu. Izglītības resora vadītāja Celma un viņam ziņoju par Holsta zinātnisko bibliotēku pārorganizēšanas plānu. Celms par to tāpat bija pārsteigts, kā es pirmo reizi redzot jauno izkārti. Tā kā tur neko nebija iespējams darīt, tad Celms sacīja, lai pagaidām lietas iet tādā virzienā kā Holsts plānojis. Par Šaurumu Holsts bija noteicis, ka viņš dažas stundas strādās bibliotēkā. Tāpēc es jautājumu izkārtēju tā, ka viņu ieskaitīja arī bibliotēkas darbinieku algā. Brīva posteņa neviena nebija, bet tādu varēja radīt atbrīvojot vecāko grāmatvedi no direktora vietnieka pienākumiem un algas, kādi amati faktiski nebija savienojami. Izglītības nozare manai propozīcijai piekrita un Šaurumu ieskaitīja bibliotēkas štatos, maksājot tam direktora palīga algu. Kad Šauruma klātbūtnē es minēju Holstam par Šauruma atalgojumu, viņš par to bija drusku pārsteigts un teica Šaurumam: "Bet, mācītāja kungs, tas taču bija domāts kā goda amats!"

Holsts turpmāk ar mani runāja ļoti reti. Viņš savus rīkojumus bibliotēku lietās nodeva tikai Šaurumam, kā savam uzticības vīram. Bibliotēkas darbinieki šai laikā visi bija nodarbināti pie lielinieku iestāžu atstāto grāmatu un bibliotēkai iekļauto citu grāmatu krājumu pārņemšanas un savākšanas. Tā kā bibliotēkas galvenā namā grāmatām nebija vairs vietas, tad tās bibliotēkas, kas bija atsevišķās telpās un kā atsevišķas vienības varēja darbu turpināt, to darīja kā Zemes bibliotēkas nodaļas, piem. Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka un vācu senatnes pētītāju biedrības bibliotēka. Turpretim vēstures institūta bibliotēku un Rīgas biržas sabiedrības bibliotēku pārveda uz valsts bibliotēku, lai ietilpinātu kopējā krājumā. Šo bibliotēku pārņemšanu Holsts bija uzdevis personīgi Šaurumam. Jāatzīmē, ka atstāto un likvidēto bibliotēku iestāžu bibliotēku pārņemšanai Zemes bibliotēkas rīcībā Holsts bija diezgan labvēlīgs un es ar viņa piepalīdzību tā piem. varēju pilnīgi veselu pārņemt bij. armijas štāba galveno bibliotēku, ko vācu karavīri bija pasākuši nīcināt un izvazāt, Vidzemes divīzijas bibliotēku un daudzus citus grāmatu krājumus. Telpas, kur šīs grāmatas savākt, ierādīja Rīgas pilsētas vēsturiskajā muzejā un tā 2 mēnešu laikā valsts bibliotēka ar saviem darbiniekiem savāca apmēram pusmiljonu grāmatu.

Bija sagaidāms, ka septembrī vācu militārās pārvaldes vietā Latvijā stāsies vācu civilā pārvalde. Bet nebija zināms, vai Holsts paliks līdzīgā amatā. Viņš pats likās uz to gatavojās un līdz tam laikam gribēja nobeigt savu izplānoto kultūras iestāžu reorganizāciju Rīgā. Holsta plāns bija radīt 2 mākslas un 2 vēstures muzejus, pa vienam latviešiem un pa vienam vāciešiem. Priekšmeti būtu ņemti no tiem pašiem Rīgas muzeju krājumiem. Viens no vēstures muzejiem būtu saucies Latviešu tautas muzejs, otrs vācu zemes muzejs. Vienam būtu bijusi jārada latviešu tautas dzīve un attīstība, galvenokārt akcentējot etnografisko pusi, otram – vācu pārvaldes un kultūres loma Baltijas telpā. No līdzšinējiem latviešu muzeju vadītājiem darbiniekiem Vēstures muzeja direktors Dr. V. Činters skaitījās itkā atvaļināts, bet muzeja vadībā Holsts izvirzīja archeologu Eduardu Šturmu un ģenerāli V. Tepferu, agrāko kara muzeja pārzini. Atstādināts no amata bija arī Rīgas pilsētas vēstures muzeja direktors Rauls Šņore un tā vietā muzejisko darbu kārtošana bija izvirzīts H. Riekstiņš.

Holsts bija domājis arī izveidot divas bibliotēkas, vienu vāciešiem, otru latviešiem. Tā kā vāciešiem domātās bibliotēkas kodols – Rīgas pilsētas Rātslaukuma bibliotēka – kara dienās bija gājusi bojā, tad par tās kodolu gribēja ņemt vācu senatnes pētītāju biedrības bibliotēku, tai pievienot Rīgas pilsētas bibliotēkas izglābto vērtīgāko daļu un daļu no valsts bibliotēkas dubletu krājumiem. Latviešu rīcībā tad paliktu valsts bibliotēka.

Šim kultūras iestāžu pārorganizēšanas plānam bija savas negatīvas puses un arī savas priekšrocības. Negatīvs bija tas, ka latviešu kultūras vēstures priekšmeti,

neapšaubāms latviešu zemes un nācijas īpašums, ieplūstu vāciešiem domātās krātuvēs un vācu iestādēs, bet, protams, paliktu Rīgā. Priekšrocība bija tā, ka latviešiem tad būtu savas pilnīgi autonomas kultūras iestādes, kurās tie varētu veidot pilnīgi patstāvīgi un vadīt pēc saviem ieskatiem. Tā toreizējos un tuvākās nākotnes apstākļos bija liela priekšrocība. To es ļoti labi sapratu jau tai neilgajā laikā, kad man kā valsts bibliotēkas vadītājam nācās saskārties ar vācu iestādēm un vācu plāniem kultūras lietās.

Kamēr Holsts vēl bija amatā, no Lībekas turienes agrākā virsbirģermeistara jaunieceltā ģenerālkomisāra aicināts, Rīgā ieradās prof. Šrēders, kas bija strādājis Lībekas mūzejos. Šrēderu uzskatīja par jauno noteicēju mūzeju un bibliotēku lietās. Viņam Rīgā ierodoties radās otrs plāns, ka visi mūzeji Rīgā apvienojami vienā iestādē un vienā pārvaldes vienībā līdzīgi tam, kā bija izveidota Zemes bibliotēka. Vadīdamies no praktiskās pieredzes un pēc tā, kā es izpratu latviešu nacionālās kultūras intereses, es kur vien man bija iespējams iestājos par pirmo, t. s. Holsta plānu. Šai ziņā man bija daudzas pārrunas ar piekritīgiem kultūras darbiniekiem, bet šai domai tolaik nebija sevišķi daudz piekritēju. Pilnīgi vienis prātis mēs bijām tikai ar Rīgas vēstures mūzeja direktoru Raulu Šņori, kurš uzsvēra, ka, lai arī vācieši papem dažus priekšmetus no mūsu mūzejiem un bibliotēkām, mēs tomēr ar to, kas mums ir un ar to, ko izrakumos un citādi iegūsim, savas kultūras iestādes, tās patstāvīgi veidojot, vāciešus visos virzienos pārspēsim. Bet ja būs tikai viena apvienota kultūras iestāde katrā nozarē, vācieši būs galvenie noteicēji tās pārvaldē un arī iestādes raksturam uzspiedīs savu zīmogu un tai nebūs vairs savu nacionālo īpatnību. Daudz un ilgi par šo jautājumu debatējām arī ar doc. Eduardu Šturmu, kuram labāk patika Šrēdera, bet ne Holsta plāns. Viņš domāja, ka ar Šrēdera plāna palīdzību latvieši kā kultūras tauta var drīzāk iegūt svaru un nozīmi plašajās vācu kultūras aprindās. Man likās ka Šturms, kas labi satika ar Šrēderu, pret pirmo plānu bija noskaņots ne tikai principiāli, bet vairāk tamdēļ, ka tas nāca no Holsta puses, kas ar savu rīcību latviešu sabiedrībā bija radījis rūgtumu un sašutumu.

Tolaik vispār gan bija novērojama zīmīga parādība, ka daudzas personas un ierēdņi, kas vēl nebija ar vāciešiem ciešāk saskārušies, bija ļoti vāciski orientēti un gandrīz vai meklēja ciešāku sadarbību ar vāciešiem. Tā piem. kāds Izglītības nozares nodaļas vadītājs, kuram pēc sava amata ar vācu iestādēm gandrīz neiznāca darīšanas, bet gan tikai viņa priekšniecībai, man reiz, kad es tam jautāju kā klājas, atbildēja, ka nav skaidrs vēl un nezinot, kādi tam būšot vācu kungi (Tas bija pārmaiņu laikā, kad militāro pārvaldi nomainīja civilā) un tāpēc viņš nezinot, kāda turpmākā darbība būšot. Vēlāk šis kungs tāpat kā daudzi citi nereti apgāja savu latviešu priekšniecību un griezās pie vācu iestādēm. Tie vadošie darbinieki, kam ar vācu iestādēm bija pastāvīgi darīšanas un reizē ar to arī pastāvīgi bija nepatikšanas, jutās laimīgi, ja varēja no saskāršanās ar tām izvairīties, bet bija arī ne mazums cilvēku, kas tieši centās, lai viņiem būtu vācu kungi.

4. Vācu civilā pārvalde un SD sāk darbu.

Kad ar 1. septembri sāka darboties vācu civilā pārvalde, jau aprādīto iemeslu dēļ (II, 6) par tās uzbūvi, kompetencēm un attiecībām pret latviešiem nekur nekas netika ziņots. Vienīgi neoficiāli un no ierēdnieciskās saskares bija uzzināts, ka ir radīts Austrumu zemes valsts komisāriāts, kas atbilstoši agrākām Baltijas valstu robežām, iedalīts ģenerālkomisāriātos. Par valsts komisāru bija iecelts H. Loze, kas savai dzīves vietai tūdaļ pārņēma agr. "Jaunāko Zīgu" izdevēja Benjāmiņa Iepno māju Majoros, par

Latvijas ģenerālkomisāru bija iecelts Lībekas pilsētas lielveicālais Drekslers un par Rīgas pilsētas novada komisāru agrākais Rīgas vācietis Vitroks. Arī pārējiem Latvijas apgabaliem tika iecelti savi vācu novadu komisāri.

Latviešu loma un nozīme turpmākās pārvaldes sistēmā bija pilnīgi tumsā tīta. Pie jaunieceltajām vācu amata personām, valsts vai ģenerālkomisāra, nevienam no vadītājiem latviešiem sākumā neizdevās piekļūt. Ģenerālkomisāriātā bija vairākas nodaļas, kuŗas atbilda apm. tādām sadalījumiem kā ministrijas kādā valstī un šo nodaļu vadītāji tad ļoti patstāvīgi kārtoja lietas. Latviešu iestāžu vadītājiem bija jāgriežas pie viņiem un tie deva vajadzīgos norādījumus.

Jau septembra sākumā atsevišķos agrākos latviešu resorus, kas dēvējās par nozarēm vai direkcijām, pārdēvēja par ģenerāldirekcijām un to vadītājus par ģenerāldirektoriem. Septembra beigās vai oktobra sākumā šos ģenerāldirektorus oficiāli iecēla amatos.

Vācu civilās pārvaldes pirmajās organizēšanās dienās negaidot un tik pēkšņi no Rīgas kādu dienu bija jāaizbrauc Holstam, ka viņš pat nepaguva nokārtot savas lietas. Viņš neatdeva bibliotēkai dažu telpu atslēgas, viņš neatdeva dažas paņemtās grāmatas. Dažas grāmatas vēlāk atsūtīja pa pastu no Igaunijas, bet dažas viņa paņemtās grāmatas bibliotēka nekad vairs neredzēja. Aizbraucot viņš pat neatvadījās, bet tikai Šaurumam atsūtīja kādu atvadišanās vēstuli. Manuprāt Holstam bija jāiet tāpēc, ka savās darba metodēs viņš par daudz krasī un atklāti bija parādījis vācu kultūrpolitiskos plānus, kas latviešu sabiedrībā radīja dibinātu sarūgtinājumu. Tas kultūrpolitiskais virziens, kas nāca no Holsta, savās pamatlīnijās bija par to pat vēl drusku sliktāks. Tikai ārēji viss šķitās labvēlīgāks un tā latviešu kultūras darbinieku daļa to arī ūztvēra. Aizbraucot savas lietas Holsts pagaidām bija nodevis Šrēderam, kas palika viņa vietā un darbojās Rīgas pilsētas mākslas muzeja telpās. Tiem ļaudīm, kas pie Šrēdera bija bijuši, viņš bija pasacījis, ka viņš kārtošot tikai muzeju, bet citas kultūrpolitiskas lietas vadīšot citi.

Kādu dienu man Šaurums radīja ar Kārļa fon Stricka vārdu vizītkartiņu, ar kuŗu Šaurums bija aicināts ģenerālkomisāriātā uz pārrunām. Atnācis atpakaļ viņš stāstīja, ka Strickis esot viņam stādījis priekšā par Holsta pēcnācēju kultūrpolitiskos jautājumos un ka viņam turpmāk esot pakļauta Zemes bibliotēka. Strickis bija Rīgas vācietis, alusbrūža īpašnieka Stricka dēls, studējis Latvijas universitātē vēsturi un studijas beidzis Kaŗalaučos. Viņa brālis bija strādājis Latvijas ārlietu ministrijā. Visa Stricku ģimene bija repatriējusies uz Pozeni 1939. g. rudenī. Kā rīdzinieks Strickis prata labi latviešu valodu, bet principiāli to gandrīz nekad nerunāja. Viņš bija tipisks baltvācu ideoloģijas pārstāvis un vācu civilās pārvaldes – ģenerālkomisāriāta kultūrpolitikas nodaļas vadītājs.

Pēc Holsta aizbraukšanas drīzi vien no Rīgas pilsētas mākslas muzeja noņēma vācu zemes muzeja izkārtņi. To pārvērtā atkal par Rīgas pilsētas mākslas muzeju, un visu pārējo muzeju uzbūve automātiski ievirzījās pēc agrākās organizācijas principiem, vienīgi Rīgas pilsētas vēstures muzeju vairs neatjaunoja tādā veidā kā agrāk. Tas palika par vēstures muzeja nodaļu un to priekšmetus zināmā mērā sapludināja kopā. Izglītības ģenerāldirekcija šīm kultūras iestādēm iecēla atpakaļ viņu agrākos vadītājus: vēstures muzejam Dr. V. Ģinteru un agrākos nodaļu vadītājus. Šturms un Tepfers no Holsta radītiem amatiem atkrita. Šturms palika par docentu universitātē, bet Tepferu iecēla par pieminēkļu pārvaldes priekšnieku. Arī par mani izdeva rīkojumu par iecelšanu Zemes bibliotēkas direktora amatā. Palika spēkā tikai Holsta radītie principi par Zemes bibliotēku kā zinātnisku bibliotēku apvienojumu Latvijā, kuŗas pārvaldei nepakļāva

universitātes bibliotēku. Kā cietējs no visas šīs akcijas izgāja jaunais apdāvinātais un nacionāli noskaņotais vēsturnieks Rauls Šnore, kas bija daudz pūļu pielicis Rīgas vēsturiskā muzeja noorganizēšanā un izveidošanā. Viņš Rīgā vairs nedabūja strādāt, bet aizgāja par muzeja direktoru uz Cēsīm.

Kādreiz kad es biju aizgājis uz Rīgas pilsētas vēstures muzeju, kur viena no izstāžu hallēm bija nodota bibliotēkas rīcībā un kur bibliotēkas darbinieki šķiroja savāktās grāmatas, tur pēkšņi ieradās divi vācu virsnieki. Viens no viņiem prata krievu valodu. Ieraudzījuši lielos grāmatu blākus, viņi sāka ļoti uzstājīgā veidā izjautāt, kas tās par grāmatām, kā viņas te gadījušās u.t.t. Par bibliotēku viņiem nebija nekāda priekšstata un kad es paskaidroju, kas bibliotēka tāda ir, cik lieli viņas krājumi un ka šīs ir likvidēto iestāžu savāktās grāmatas, viens no virsniekiem noprasīja, vai bibliotēkas krājumus esot apskatījis kāds speciāls vācu virsnieks vai civilās pārvaldes ierēdnis un vai tā uzraudzībā arī bibliotēka atrodoties, bet galvenais, vai bibliotēkā esot nevēlamo grāmatu saraksti, vai šīs grāmatas neesot pieejamas publikai? Tas tiešām esot nepielaižami, ka šeit esot tik daudz grāmatu, starp kurām, kā redzams, daudzas komunistiskas un vāciem naidīgas un tās visas stāvēt tā paklaidus.

Šī virsnieka izturēšanās bija diezgan asa un kategoriska, bet nezināms, kas viņš ir un ko viņš vēlas, centos būt korekts un atbildēju, ka šīs grāmatas ir savākusi bibliotēka ar vācu armijas pilnvarotā Dr. Holsta piekrišanu un ka tagad viņas atrodas slēgtās telpās un pie viņām strādā bibliotēkas darbinieki, kas pēc Holsta rīkojuma sastādījis arī nevēlamo grāmatu sarakstus un tās publikai netiek izsniegtas. Bibliotēka ir pakļauta latviešu Izglītības ģenerāldirekcijai un no vācu puses to pārzin ģenerālkomisāriāta kultūrpolitikas nodaļas vadītājs Dr. Strickis. Kad pieminēju Stricka vārdu, vācu virsnieks piezīmēja: "Nu, to es jau visu dienu cenšos meklēt." Tad virsnieks piegriezās savam biedrim, ar to kautko klusu parunāja, tad pagriezies pret mani sacīja: "Pēc stundas jums ir jābūt atkal šeit, tad mēs izsauksim šē arī Stricki un jūsu bibliotēkas krājumus apskatīsim."

Pēc stundas aizgāju atkal uz muzeja telpām. Abi minētie virsnieki tur tikko kā automobilī bija piebraukuši. Es nezināju no kādas armijas daļas viņi ir un kādas viņu dienesta pakāpes, jo tās es vēl nepazīnu, bet galveno runātāju, kas bija jauns, es noturēju par leitnantu un tā viņu arī uzrunāju. Tad atnāca arī kāds jauneklis brūnā uniformā un tas iepazīstoties nosauca Stricka vārdu. Abi virsnieki Stricki uzrunāja ka partijas biedri. Tad muzejā tika apskatīti visi grāmatu krājumi un noteikts, ka tiem nedrīkst pielaist nevienu svešu cilvēku. Tika apskatīti arī Rīgas pilsētas archīva krājumi, kas atradās tai pašā mājā un kurus Holsts bija aizzīmogojis. Vācu virsniekiem bija līdz archīva atslēgas un arī zīmogi, ar ko pēc apskates durvis atkal aizzīmogoja. Apskatīja arī agrāko sarkanarmijas bibliotēku Rīgas latviešu biedrībā. Arī tā bija aizzīmogota. Valsts bibliotēkas darbinieki šo bibliotēku bija jau apskatījuši, un dažas grāmatas izņēmuši. Viņas atslēgas Holsts bija nodevis valsts bibliotēkai. Visi atbrauca arī uz valsts bibliotēku, bet tā kā iepriekšējās apskates bija aizņēmušas daudz laika un tuvojās tumsa, tad valsts bibliotēkas apskate nenotika, bet šķiroties jaunais vācu virsnieks kategoriski pieprasīja, lai viņam aizsūtīt bibliotēkas nevēlamo grāmatu sarakstus. Kad jautāju, kur un kam lai aizsūtītu, viņš pateica savu vārdu Grauels un lai sarakstu sūtīt uz vācu drošības dienestu Reimersa ielā. Izrādījās ka jaunais virsnieks, kuru es biju noturējis un uzrunājis par leitnantu, bija bijis Ģestapo informācijas nodaļas priekšnieks Rīgā un viņa pavadonis tā vēlākais pēctecis Lībrams. Nevēlamo grāmatu sarakstu pieprasīja sev arī Strickis.

Strickim kā ģenerālkomisāriāta kultūrpolitikas nodaļas vadītājam nevēlamo grāmatu sarakstu es aiznesu personīgi, lai ar viņu tuvāk iepazītos un pārrunātu jautājumu

par šī saraksta apstiprināšanu. Viņš sacīja, ka ar sarakstu iepazīšoties un pēc tam saziņā ar drošības dienestu sarakstu apstiprināšot, bet pagaidām lai visas sarakstā minētās grāmatas publikai neizsniedzot. Īstenībā gan nekāda saraksta apspriešana vai apstiprināšana nesevoja. Sarunā Strickis jautāja, kāpēc es bibliotēkas sarakstus parakstot kā direktors, jo pēc ģenerālkomisāriāta pieprasījuma tam bija aizsūtīti dažirakstiski bibliotēkas paskaidrojumi, un ka tas esot Šaurums? Atbildēju, ka Izglītības ģenerāldirekcija par direktoru ir iecēlusi mani, bet Šaurumu bibliotēkas goda kuratorijā bija iecēlis Holsts, un tā kā viņš strādā arī bibliotēkā, tad saņem direktora palīga algu. Strickis piebilda, ka viņš pēc Holsta papīriem par bibliotēkas direktoru esot noturējies Šaurumu, bet, ja es esot iecelts, lai es arī paliekt, tikai ar Izglītības ģenerāldirekciju man neesot nekādu darīšanu, jo bibliotēka esot pakļauta viņam.

Kad iebildu, ka bibliotēka ir pašpārvaldes iestāde un viņas budžets ietilpst kopējā Izglītības ģenerāldirekcijas budžetā, Strickis atteica, ka bibliotēkas budžeta lietas gan kārtošot Izglītības ģenerāldirekcija, bet bibliotēkāriski un kultūrpolitiski bibliotēkas uzraudzība piekrītot viņam. Arī turpmākās sarunās Strickis katru reizi sarauca degunu un izrādīja nepatiku, kad tam pieminēja Izglītības ģenerāldirekcijas vārdu un uzsvēra: "Ar Izglītības ģenerāldirekciju jums nav nekādu darīšanu. Bibliotēka ir pakļauta man!" Šāda Stricka izturēšanās vienu otru reizi radīja pavisam neērtu stāvokli. Kad par to aizrādīju ģenerāldirektoram Celmam, viņš varēja tikai paraustīt plecus tāpat kā es. Bet līdzīgā stāvoklī tad iepretim vācu pārvaldei atradās gandrīz visas latviešu iestādes un to vadītāji.

Ar nevēlamo grāmatu sarakstu, ko pēc pieprasījuma aizsūtīja Gestapo informācijas daļas priekšniekam, dažas dienas vēlāk radās kāds nepatīkams starpgadījums ar šo iestādi ar bijušo organizācijas centra pilnvarnieku mūzeja un archīva lietās Klāvu Siliņu. Cenzdamies cieši sastrādāt ar dažādažām vācu iestādēm, kas tolaik bija Rīgā, Siliņš bija nodibinājis labus sakarus netikai ar Gestapo, bet arī ar vācu kara archīvu pilnvarnieku, kādu majoru. Starp citu Siliņš bija arī vācis dažādus archīva materiālus un grāmatas, bet gan vācu iestāžu uzdevumā un vajadzībām. Viņš bija iedomājies, ka viņam kā organizācijas centra pilnvarniekam ir pakļauta arī valsts bibliotēka un ka tas darbs, ko grāmatu savākšanā dara valsts bibliotēka, tiek darīts viņa uzdevumā un viņa mērķiem. Vai nu tamdēļ, ka viņš labi neprata vācu valodu, vai arī pārprata savas kompetences, pēc viņa sniegtās informācijas vācu kara archīvu pārstāvis bija uz Berlīni aizsūtījis ziņojumu, ka valsts bibliotēkā vācu kara resora vajadzībām esot Rīgā Doma mūzeja telpās savākts daudz grāmatu. Dažus mēnešus vēlāk vācu armijas bibliotēku pārstāvim kapt. Dr. Vālam no Berlīnes uz Rīgu bija atsūtīts ziņojums ar tādu saturu un viņam bija uzdots šo jautājumu nokārtot. Bija vajadzīgas daudzas pārrunas, lai ieskaidrotu, ka ziņojums ir aplams, ka valsts bibliotēkā neviens nekā nezina, ka šeit kādreiz būtu vāktas grāmatas vācu armijas un kara archīva vajadzībām. Toreiz šis jautājums apklusā un norima, bet vēlāk viņš uzpeldēja par jaunu mazliet savādākā veidā (sk. nodaļu – A. Rozenberga štābs Rīgā). Siliņš bija vācis un nodevis dažādus materiālus arī Gestapo.

Kad Gestapo (SD) informācijas nodaļas priekšnieks bija sapēmis bibliotēkas nevēlamo grāmatu sarakstu, viņam, lai izpelnītos Berlīnes atzinību, bija radies plāns aizsūtīt kādu vāciem naidīgu latviešu un krievu grāmatu komplektu no Rīgas uz Berlīni. Klāvam Siliņam bija uzdots no viņa savāktiem krājumiem šādu bibliotēku sakomplektēt. Informācijas nodaļas priekšnieks bija iedomājies, ka šo komplektu var papildināt arī no valsts bibliotēkas krājumiem un viņš šādā nolūkā nevēlamo grāmatu sarakstu bija nodevis Klāvam Siliņam. Siliņš ieradās bibliotēkā ar kādu Gestapo ierēdni un pēdējais deva rīkojumu no bibliotēkas saraksta izņemt krietnu daudzumu grāmatu un sarakstot kastēs

aisūtīšanai uz Berlīni. Manu aizrādījumu, ka tas ir bibliotēkas īpašums un to nevar prom sūtīt, nepēma vērā. Šādu grāmatu bija daži simti, tās nebija sevišķi vērtīgas un bibliotēkai bija arī viņu dubletes, bet jau tas fakts vien, ka var pavēlēt sūtīt uz Berlīni valsts bibliotēkas grāmatas, bija nepatīkams. Tāpēc es aizgāju pie Stricka un lūdzu viņa palīdzību. Es aizrādīju, gan nepatiesi, ka minētās grāmatas ir vienīgie eksemplāri Rīgā un to aizsūtīšana uz Berlīni var Rīgā radīt robu un vajadzības gadījumā arī nekur citur Latvijā minētās grāmatas nebūs atrodamas. Šāds arguments Stricki pārliecināja, viņš solījās runāt ar Gestapo un piebilda, ka, ja grāmatām braucot pakal, lai es tūdaļ ziņojot viņam, tad viņš mēģināšot grāmatu vešanu aizturēt. Jau tad bija atklājusies laba taktika, ka, ja sanāca kāda interešu pretešība ar kādu vācu iestādi, bija jāatrod kāda cita vācu iestāde ar variētām interesēm, un tad uzmanīgi vienu izspēlēt pret otru. Tas dažkārt deva labus panākumus. Bet īstais iemesls, kamdēļ Siliņa un SD ierēdņa jau kastēs sarakotās grāmatas palika bibliotēkā, bija tas, ka gaidītais transporta automobīlis, kas tās būtu aizvedis, neieradās un otrkārt, Klāva Siliņa patvarīgā rīcība ar šīm grāmatām palīdzēja lietu novirzīt tik tālu, ka tā arī Gestapo vadībai palika neērta un tā negribēja pie tās vairs atgriezties.

Klāvs Siliņš kā sākotnējs organizācijas centra pilnvarnieks bija domājis un sācis radīt kādu latviešu archīvu pārvaldi, kurā tad viņš būtu vadītājs, vai vismaz viņš paliktu vadītāja amatā kādā no lielajiem archīviem. Tāpēc viņš bija tik pakalpīgs visām vācu iestādēm. Bet Izglītības ģenerāldirekcijai viņa kandidātūra nebija pieņemama. Viņš bija gan sevi izvirzījis par direktoru jaunorganizējamam ģimeņu lietu archīvam, bet arī šajā amatā viņa kandidātūra vēl bija zem jautājuma zīmes. Lai celtu personīgo prestižu Izglītības ģenerāldirekcijas acīs viņš valsts bibliotēkas nevēlamo grāmatu sarakstu no SD iegūdam, bija gribējis ar to rādīt Izglītības ģenerāldirekcijai, kāds viņam sakars un svars pie Gestapo. Kādu rītu, kad Izglītības ģenerāldirekcijas vispārējā departamenta direktors Špornieks gājis uz darbu (Izglītības ģenerāldirekcija tolaik atradās Valtera un Rapas namā), viņu pie ģimeņu lietu archīva durvīm, kas atradās dzimtsarakstu nodaļā Raiņa bulvārī, sagaidījis Klāvs Siliņš un lūdzis ieiet archīvā, jo viņš gribot kautko parādīt. Viņš parādījis bibliotēkas darbinieku sastādīto grāmatu saraksta projektu un teicis, ka to viņam iedevusi Gestapo pārbaudei un atsauksmei. Pēc Siliņa domām saraksts esot nepilnīgs, pavirši un nepareizi sastādīts, un tādu ziņojumu viņš iesniegšot arī Gestapo. Viņš licis Šporniekam saprast, kas viņš par lielu vīru šai vācu policijas iestādē. Tas bija mēģinājums Špornieku iebaidīt, un lai tas atbalstītu viņa apstiprināšanu ģimeņu archīva lietu direktora amatā.

Šporniekam šī lieta nepatika un nezinot, kas aiz tās slēpjas, viņš tūdaļ atnāca pie manis šo lietu pārrunāt. Gestapo rīcība bija tiešām dīvaina. Kādam nekompetentam viņa nodod grāmatu saraksta projektu un tas ar Gestapo ierēdņiem dod bibliotēkai rīkojumu dažus simtus no šīm grāmatām iesaiņot, lai sūtītu uz Berlīni. Jautājums bija tāds, ka par to tiešām varēja uzdrošināties prasīt no Gestapo paskaidrojumu. Tā ka sarakstu sastādīšanu bija vadījis Šaurums kā Holsta uzticības persona, tad es viņam notikumu atstāstīju un ieteicu, ka mums būtu jāiet uz vācu drošības policiju un jāizliekas ka esam apvainoti un jāprasa paskaidrojums. Šaurums tam piekrita. Viņš zināja arī stāstīt, ka vācieši viņam sen esot apjautājušies par citu kandidātu tam amatam, ko aizņēma Klāvs Siliņš.

Abi ar Šaurumu aizgājām uz vācu drošības policiju, pieteicāmies pie Grauela un lūdzām paskaidrojumu, kamdēļ bibliotēkas grāmatu saraksts, kas vēl nav apstiprināts, nodots kādam nekompetentam kungam un ka mums ar to cēlušās nepatīkšanas.

Grauels jutās neērti. Viņš teica, ka sarakstu nav nodevis nevienam citam kā tikai savam ierēdnim Māsam. Tūdaļ tika pieaicināts Māss, ar automobīli noģimeņu lietu archīva atvests Siliņš un izsaukts direktors Špornieks. Siliņš saņēma milzīgu brā-

zienu. Māss kā Baltijas vācietis bija bijis Siliņa teoloģijas studiju biedrs un tam uzdeva tulkot sarunu ar Siliņu. Māsam Siliņš iečukstēja latviski: "Glāb nu mani!" Siliņš paskaidroja, ka no Māsa viņš minēto sarakstu saņēmis neoficiāli, lai varētu izpildīt Grauela uzdevumu un sastādīt zināmās bibliotēkas komplektu sūtīšanai uz Berlīni. Kad Siliņš pieminēja Grauela vārdu, pēdējais iekliedzās, ka tas neesot tiesa. Siliņš esot pārkāpis savu uzdevumu un savas kompetences un itkā par to Klāvu Siliņu visu mūsu acu priekšā lika apcietināt un aizvest. Īstenībā tas bija tikai teātris, jo pēc kādām dienām Siliņš no apcietinājuma bija atbrīvots un uzņēmās atkal sava provizoriskā direktora pienākumus ģimeņu lietu archīvā. Bet šī starpgadījuma dēļ ne Siliņam, ne arī Gestapo nodaļas priekšniekam nebija vairs ērti rūpēties par to, lai no valsts bibliotēkas aizvestu uz Berlīni kādas 200-300 bibliotēkas grāmatas. Nevēlamo grāmatu sarakstu mēs ar Špornieku lūdzām no Grauela atpakaļ. Viņam bija neērti mums to neizsniegt un tāpēc viņš to atdeva, piebilstams, ka īstenībā šīs lietas nokārtošana esot Stricka kompetence.

Līdzīgu lietu, tikai ar citu raksturu, Klāvs Siliņš pēc dažiem mēnešiem bija piedzīvojis otru reizi, kad viņš arī uz dažām dienām bija apcietināts. Bet šo apcietināšanu tad ģenerālkomisāriāts bija izlietojis kā iemeslu, lai dotu Izglītības ģenerāldirekcijai norādījumu Siliņu atbrīvot no amata, jo viņš neesot pēc tam savai priekšniecībai ziņojis, ka bijis dažas dienas arestēts. Par ģimeņu lietu archīva direktoru tad iecēla Dr. H. Biezo. Pēc tam Siliņš turpināja atkal darbu kā privāts ģeologs un līdz vācu okupācijas laika beigām darbojās arī tautas dzīvā spēka veicināšanas institūtā.

Ar Gestapo kā valsts bibliotēkas direktoram man iznāca saskārties vēl dažas reizes. Valsts bibliotēkā bija strādājušas divas māsas Grīnbergas. Viņas bija kreisi noskaņotas un lielinieku laikā sevi parādījušas kā aktīvas komunistes. Kad es uz bibliotēku aizgāju, viņas abas bija jau apcietinātas, un pie tam ne sakarā ar darbību bibliotēkā, bet gan sakarā ar kādu slepenu kreiso elementu sanāksmi kaut kur ģimeņu dārziņos. Kādreiz viena no māsām, kas bija no apcietinājuma atbrīvota, ieradās pie manis ar Gestapo rakstu, ka viņa pieņemama atkal darbā. To uzzināja pārējie bibliotēkas darbinieki un bibliotēkā sacēlās sašutums. Es šo Grīnbergu nepazīnu un nekad agrāk nebiju redzējis, bet no darbiniekiem neviens ar viņu negribēja kopā strādāt. Neskatoties uz Gestapo rakstu, es viņu darbā nepieņēmu. Pēc kāda laika Grīnberga atkal ieradās ar kategoriskā formā uzrakstītu rakstu par viņas pieņemšanu darbā, bet es to nevarēju darīt, par citiem apstākļiem nerunājot, bet vienkārši tamdēļ, ka es viņas pieņemšanu pirmo reizi biju noraidījis. Ja es tagad viņu pieņemtu, viņas autoritāte būtu cēlusies, iestāde demoralizēta un direktora autoritāte grimusi. Aizgāju uz Gestapo un aprādīju iemeslus, kamdēļ nevaru Gestapo rīkojumu pildīt. Panākumus neguvu un man pateica, lai iemeslus iesniedzot rakstiski. To arī izdarīju, un Grīnberga trešo reizi uz bibliotēku vairs nenāca ar Gestapo rīkojumu par viņas pieņemšanu darbā.

Kādu citu reizi mani izsauca uz Gestapo un informācijas nodaļas priekšnieks, kas tagad bija Lībrams, jautāja cik bibliotēkā esot darbinieku? Atbildēju, ka pāri par simtu. Nu vai nevajagot vēl kādu darbinieku? Prasīju, kas tad gribētu tikt par darbinieku valsts bibliotēkā? Nu, piem. viņš pats, vai es viņu negribētu pieņemt? Sacīju, ka to viņš nedomā nopietni, un ka bibliotēkā visas vietas ir aizņemtas. Lībrams piezīmēja, ka esot kāda latviešu pulkveža kundze, kuŗas vīrs priekš viņiem strādājis un lielinieku aizvests uz Sibīriju. Tai esot jāpalīdz un viņa jānovietoja darbā. Atbildēju, ka lielinieku aizvestā virsnieka kundzei labprāt gribētu palīdzēt, bet tad ir jāatļaiž kāds cits darbinieks, kas ir nemorāliski, vai arī jāradā kāda jauna darba vieta. Nu, lai tad to darot. Aizrādīju, ka bibliotēkas budžetu apstiprina citas iestādes, un jaunas darba vietas radīšana atkarājas no Izglītības un Finanšu ģenerāldirekcijām, kas pie tam vēl jāapstiprina ģenerālkomisāram. Par to viņš parūpēšoties un lieta tad būšot kārtībā, noteica Līb-

rams. Ziņoju par šo gadījumu Izglītības ģenerāldirekcijai, bet kāda vakance bibliotēkas štātos radās jau pirms jaunā budžeta sastādīšanas. Tomēr neviens neieradās un darbā nepieteicās.

Pēc laba laika mani atkal izsauca uz Gestapo un kāds kungs, kas privātās drānās sēdēja atsevišķā kabinetā un ar nelielu akcentu ļoti labi runāja latviski, acīmredzot Baltijas vācietis, mani sapēma ļoti stingri un bargi noprasīja, kamdēļ neklapējot lieta ar priekšā likto darbinieci. Atbildēju, ka vakance ir un tā sen jau gaida, bet neviens nav ieradies. Jautāja, cik liela tur esot alga? Sacīju, ka 150 RM mēnesī. Tas esot par maz. Teicu, ka algas lielums atkarājas no brīvā amata un arī no tā, vai paredzētais cilvēks var šo amatu pildīt. Nu, par algas lielumu viņš parūpēšoties, noteica privātais.

Nākošā dienā bibliotēkā ieradās kāda simpatiska dāma, lielinieku aizvestā Latvijas armijas virsnieka (bija pazīstams arī citā arodā) kundze un vakanto vietu pieņēma. Šī kundze darbā izturējās korekti, labi satika ar pārējiem darbiniekiem un nekad viņa nelika manīt, ar kādu aizmuguri ir atnākusi uz darbu. Pēc novērojuma spriežot, šķita, ka viņa bibliotēkā nekādus blakus pienākumus nepildīja un tāpēc es neturēju par vajadzīgu par viņu brīdināt pat tos darbiniekus, kam būtu bijis jāuzmanas. Vai Gestapo viņu ielika valsts bibliotēkā tamdēļ, ka gribēja tai palīdzēt materiālā ziņā, vai arī tur bija kādi citi iemesli, to es nezinu.

Gestapo (SD) pienākumus bibliotēkā pildīja gan divi citi darbinieki. Viena bija kāda pazīstama latviešu kultūras darbinieka šķirtā kundze, skaidri nenosakāmas un nezināmas tautības, ļaunām rakstura īpašībām. Viņa bibliotēkā bija sākusi strādāt tikai lielinieku laikā un viņas vainai ar romantiskiem iemesliem pieraksta kāda latvieša literāta un vēsturnieka aizvešanu uz Sibīriju. Vācu okupācijas laikā, kad viņa bija jau nodibinājusi sakarus ar attiecīgām vācu iestādēm, viņa sāka terorizēt bibliotēku. Vispirms jau amatu ziņā, ik pa divi nedēļām prasidama lielāku amatu un algu. Kā darbiniece viņa bija vāja un strādāja pavirši. Kad lieta kļuva pavisam nepanesama, es beidzot viņu atlaidu no darba. Mani tūdaļ izsauca uz ģenerālkomisāriātu, kur bija iesniegta sūdzība, ka minētā darbiniece atlaista no vietas nacionālu uzskatu dēļ, jo viņa kā vāciete esot bibliotēkā aizstāvējusi vācu intereses. Šo sūdzību viegli varēja apgāzt ar darbinieces pašas izpildītām anketēm vai lasītāju kartiņām. Agrāk būdama valsts bibliotēkas lasītāja un vēlāk darbiniece, viņa par savu tautību bija sniegusi četrējādas pašrocīgi parakstītas ziņas. Latvijas laikā viņa bija bijusi latviete, kara sākumā poliete, lielinieku laikā krieviete un vācu laikā izpildītā darba vietas anketā – vāciete. Liekas, ka cilvēks, kas trīs gadu laikā bija pats sev piedēvējis četras tautības, ar to sevi morāliiski būtu jau pazudinājis, bet tā šajā gadījumā nebija. Lēmumu par viņas atlaišanu gan neprasiya anulēt, bet drīzi vien šī darbiniece sāka strādāt Vācijas ministra Alfrēda Rozenberga štābā Rīgā, kas kultūrāli-politiskā ziņā bija sevišķi privilģēta iestāde.

Otrs Gestapo aģents bibliotēkā bija kāds bijušais teoloģijas students. Man viņš savus uzdevumus neslēpa un arī daļai bibliotēkas darbinieku, liekas, nebija noslēpums viņa sakars ar SD, lai arī tie tieši nezināja, kāda loma viņam tur bija. Šis cilvēks bija būtībā ideālists un no kristīgās morāles vadīdamies, viņš nevienam nevēlēja un negribēja darīt ļauna. Viņa nokļūšanu Gestapo dienestā var izskaidrot tikai kā dzīves traģēdiju. Nācis no trūcīgas Latgales daudz bērnu ģimenes viņš studenta laikos bija nokļuvis Pērkonkrustā. Kad lielinieki likvidēja teoloģisko fakultāti, viņš bija sācis strādāt bibliotēkā un iesaistīts vācu pagrīdes izlūkošanas dienestā Latvijā. Viņš bija domājis, ka ar to dara ideālu darbu un kalpo Latvijai. Lieliniekus aizdzenot un vāciešiem ienākot, viņš tūdaļ atkal bija aicināts vācu drošības dienestā un aiz tādiem pat motīviem šo darbu brīvprātīgi turpinājis. Tā iesaistījies SD dienestā viņš vēlāk no darba bibliotēkā izstā-

jās un palika algots Gestapo līdzstrādnieks. Kad viņš saprata Gestapo īstos nolūkus, viņam nebija vairs ceļa atpakaļ un es domāju, ka apzinīgi cilvēkiem kā Gestapo aģents ļaunu viņš cilvēkiem nodarījis nav. Viņš sevišķi apgrozījās latgaļu politiskās aprindās. Kā "grāmatu piegādāšanas aģents" viņš nāca arī pie manis, es biju ar viņu sarunās uzmanīgs, bet no viņa es uzzināju daudz par Gestapo dažādām interesēm un akcijām, kas man bija sevišķi svarīgi vēlāk kā departamenta direktoram. Es viņu vēlāk lielā mērā izlietoju arī kā sava pretizlūkošanas aģentu Gestapo un Līdumniekā. Tas man bija sevišķi svarīgi tad, kad ap manu galvu jau bija apvijusies cilpa. Savus ziņojumus Gestapo par valsts bibliotēku un citus viņš man dažkārt nolasīja priekšā, lai es redzētu vai tur nav iekšā tādas lietas, kas man vai manām iestādēm varētu kaitēt.

Ārēji nevainojama, bet turpmākā darbībā ar ļoti nepatīkamām sekām bija kāda mana saskarsme ar Gestapo kultūras lietu vadītāju, ar kādu zemitiska izskata Vīnes austrieti. Reiz man piezvanīja no Gestapo kāds kungs un kautko runāja par grāmatām. Viņš vārdus telefonā bēra tik ātri un neskaidri, ka es īstenībā nesapratu, ko viņš saka. Domāju, ka viņam ir vajadzīgas no bibliotēkas kādas grāmatas, jo parasti no valsts bibliotēkas kā zinātniskas iestādes grāmatas uz māju neizsniedza. Bet vācu iestāžu vadītāji bija ļoti uzstājīgi un pastāvīgi apgrūtināja bibliotēkas direktoru ar prasībām grāmatas dot vai pat aizsūtīt uz māju. Šai ziņā stāvoklis bija grūts un ne katrreiz bija iespējams prasības noraidīt. Es biju iedomājies, ka šādā sakarībā pa telefonu runā arī šis kungs. Kad uz viņa jautājumu par kādām tur krievu grāmatām es atbildēju, ka tās varēs izsniegt, viņš teica: "Nu, tad jūs atnākiet uz manu biroju lietu nokārtot." Bet es pasacīju: "Nē, labāki būtu, ja jūs atnāktu uz bibliotēku, jo šeit ir pie rokas visi katalogi!" Kādu sekundi telefona otrā galā palika klusums, tad runātājs noteica: "Labi, es aiziešu," un pēc 10 minūtēm bibliotēkā pie manis ieradās gaŗa auguma kungs ar brillēm, privātās drēbēs.

Tas bija SD kultūras referāta vadītājs Latvijā Bruno Vallprechts. Bet es pa telefonu viņu biju pārpratis. Viņš negribēja no bibliotēkas dažas grāmatas lasīšanai vai studijām. Alfrēda Rozenberga štābs bija atvedis no Carskoje Selo krietnu daudzumu agrākās Krievijas grāmatas. Tās bija novietotas bibliotēkas telpās, formāli itkā uzglabāšanai, bet faktiski bija apsoltis, ka liela daļa no viņām varēs palikt bibliotēkas īpašumā. Augstākais SS un policijas vadītājs Latvijā un Ziemeļkrievijā bija norādījis, lai sastādot kādu nelielu ceļojošu krievu bibliotēku tām krievu policijas vienībām, kas bija pakļautas policijas un SS vadītājam Ziemeļkrievijā. No atvestajām grāmatām šāda bibliotēka bija jāsakomplektē un pārējās tad būtu palikušas valsts bibliotēkas rīcībā. Šīs lietas praktiskā izkārtošana saziņā ar bibliotēku nu bija uzdota Vallprechtam. Bibliotēkai ceļojošā bibliotēka bija jāsakomplektē un jāizsniedz kādam majoram, kas ieradīsies ar Vallprehta rakstu. Tāds bija sarunas saturs, par ko Vallprechts mani aicināja uz savu biroju.

Nevis iedomības, pašcieņas vai forsētas drosmes dēļ es viņam atbildēju, ka neiešu, lai viņš nāk pie manis, bet gluži vienkārši pārpratuma dēļ. Ka ar to es biju izdarījis kļūdu, to es redzēju vēlāk, kad pie "visu varenā" Vallprehta gāja un tam locījās visādi lieli un mazi vīri un Vallprechts, kad es biju departamenta direktors, manu dzīvi patais. par vērmelēm. Ne nu tieši šī iemesla dēļ, bet šis bija viens no netiešajiem iemesliem, kas ietekmēja Vallprehta izturēšanos pret Kultūras departamenta direktoru.

5. Alfrēda Rozenberga štābs Rīgā.

Ar Alfrēda Rozenberga štābu, kuŗa eksistēšana un loma Rīgā plašākām latviešu aprindām nemaz nav zināma, valsts bibliotēkai nācās ciešāki saskārties kā vienīgai latviešu iestādei. Rozenberga štābs atradās sevišķi izcilā stāvoklī tamdēļ, ka tas nebija pakļauts nevienai vācu civilās pārvaldes iestādei Rīgā, bet tieši pašam Rozenbergam Berlīnē. Viņš saucās "Einsatzstab Alfred Rosenberg" un bija pakļauts Rozenbergam ne kā ostministriņim, bet kā nacionālsociālistu partijas valsts vadītājam. Rozenberga štāba uzdevumi bija ideoloģiski politiskas dabas. Rozenberga štābā Rīgā, kuŗa mītne atradās Ausekļa ielā, strādāja apm. kādi 20 darbinieki, galvenokārt akadēmiski izglītoti ļaudis. Viņi nodarbojās ar dažādiem pētniecības pasākumiem un, liekas, ka viņu tiešais uzdevums bija ne tikai pētīt, bet arī sekot, kā Baltijas telpā iedzīvina vācu kultūru un nostiprina vācu garu.

Vācu civilās pārvaldes ierēdņi, kas strādāja valsts komisāriātā un ģenerālkomisāriātā, pret Rozenberga štāba darbiniekiem sajuta lielu bijību un es domāju, ka kultūrpolitiski Rozenberga štābs viņiem deva arī direktīvas. Viens no Rozenberga štāba oficiāliem uzdevumiem bija tas, ka viņš nāca un komplektēja grāmatas bibliotēkai, kas skaŗ austrumu telpu. Vienu šādu bibliotēku sakomplektēja un nosūtīja uz Berlīni un to pastāvīgi papildināja, bet otra kalpoja Rozenberga štābam Rīgā kā rokas bibliotēka. Arī tā bija ļoti plaša, jo viņā strādāja vairāki bibliotēkāri. Grāmatu un citu kultūras vērtību vākšanas nolūkos Rozenberga štāba ļaudis apbraukāja visu Baltijas telpu. Viņu pilnvaras bija tik lielas, ka še nebija personas, nedz iestādes, kas tos būtu varējuši viņu darbā aizkavēt vai atturēt.

Rozenberga štāba ļaudis īstenībā bija arī galvenie noteicēji par tām grāmatām, kuŗas kā "nevēlamas" bija izņemtas no visām Latvijas bibliotēkām. Tās, kas viņiem pašiem nederēja, viņi visur nodeva iznīcināšanai vai pārmaišanai papīrī. Kā izņēmums palika vienīgi valsts bibliotēka, bet arī to zināmā mērā skāra Rozenberga štāba grāmatu iznīcināšanas akcija. Oficiāli gan tā gāja zem vācu armijas pilnvarotā rīcības apsegas.

✓ 1942. g. pavasarī pie vācu virspavēlnieka štāba Rīgā bija uzsācis darboties kāds bibliotēku lietu kārtotājs kapt. Dr. Vāls, kas miera laikā bijis Dortmundas pilsētas bibliotēkas direktors. Kā armijas bibliotēkārs, valsts komisāra bibliotēku, vēlākā literatūras politikas, referenta Dr. Lenca pavadībā viņš ieradās apskatīt arī valsts bibliotēku, motivēdams to, ka viņam zināma uzraudzība piekrītot arī par civilo iestāžu bibliotēkām. Kapt. Vāls savas darba dienas lielāko daļu pavadīja ne savā oficiālajā darba vietā, armijas pavēlnieka štābā, bij. ārlietu ministrijas namā, bet Rozenberga štābā. Kapt. Vāls tomēr bija profesionāls bibliotēkārs un ar viņu mēs diezgan labi sapratāmies. Kad viņu pārcēla uz Krimu, ar viņa piepalīdzību valsts bibliotēka dabūja savā rīcībā lielu daļu no bij. ārlietu ministrijas grāmatu krājumiem, tā viņas pasargājot no vācu armijas piederīgo izvazāšanas. Kapt. Vāls man rādīja arī rakstu, ko bija saņēmis no Berlīnes, ka Doma mūzeja telpās esot savāktas militārās grāmatas vācu armijai. Rakstā bija arī minēts kāda majora vārds, kas 1941. g. rudenī kā archivārs bijis Rīgā, bet valsts bibliotēkā viņš nekad nebija bijis un es nekad viņu netiku redzējis. Kāpēc, kā jau pieminēts, es pieņemu, ka ar valsts bibliotēkas savāktajām grāmatām Klāvs Silīņš kādā ziņojumā ir kautko saputrojis. Tā es lietu izstāstīju kapt. Vālam, un viņš tādā veidā ziņojumu aizsūtīja uz Berlīni. Bet 1942. g. vasarā Rīgā ieradās cits vācu armijas bibliotēkārs – majors Dr. Junkers. Viņam līdzī nāca diezgan prāvs darbinieku štābs, un starp citu pie viņa strādāja arī daži latvieši un Rīgas vācietis Dr. Bauers, kas bija repatriējies uz Pozenī un miera laikā neilgi bijis Rīgas pilsētas Rātslaukuma bibliotēkas

direktora palīgs. Arī majors Junkers un Dr. Bauers vairāk strādāja Rozenberga štāba, nekā armijas uzdevumā.

Ar majoru Junkeru un reizē ar to arī ar Rozenberga štābu man kā bibliotēkas direktoram radās ass un nepatīkams konflikts. Kādu dienu Junkers ar kādu virsleitnantu Dr. Šliku ieradās bibliotēkā un stādīdams pēdējo priekšā par savu adjutantu, izteica vēlēšanos iepazīties ar bibliotēkas militāro rakstu krājumiem. Atbildēju, ka tādu bibliotēkai nav. Tad Junkers man uzrādīja rakstu ar tādu pat saturu, kāds bija bijis kapt. Vālam. Es paskaidroju, ka raksts acīmredzot dibinas uz nepareizu informāciju, par ko savā laikā uz Berlīni jau rakstīts. Valsts bibliotēka dibinoties uz agrāko likumu par bibliotēku un uz vācu armijas pārstāvja Dr. Holsta rīkojumu ir gan savākusi arī dažas militāras grāmatas, bet tās ir bibliotēkas īpašums un nav vēl izšķirotas. Junkers teica, ka tieši tās viņš gribot redzēt, bet lai nerastos pārpratums, viņš jau iepriekš gribot uzsvērt, ka viņš nenākot lai te kautko nojauktu, bet tikai mums savā darbā palīdzētu. Viņam neesot nodoma no bibliotēkas krājumiem paņemt vai aizņemties nevienu grāmatu. Tad es Junkeru aizvedu uz Jēkaba ielu un viņam vienā telpā daļu no savāktajām militāro iestāžu grāmatām parādīju. Nākošā dienā Junkers atkal ieradās bibliotēkā un uzrādīja valsts komisāra rakstu, ka Dr. Junkers ir pilnvarots caurskatīt tās militārās grāmatas, kas ir Jēkaba ielā un lemt par viņu izlietošanu. Junkeram bija līdzī vairāki darbinieki un viņi sāka grāmatu caurskatīšanu.

Es aizgāju uz valsts komisāriātu un par šādu rīcību izteicu protestu. Bet tas neko nelīdzēja. Man paskaidroja, ka Junkers nekā projām nevedīšot, bet tikai grāmatas ar saviem darbiniekiem apskatīšot. Te var piezīmēt, ka sevišķi vērtīgu grāmatu šai telpā, kur sāka rakpāties Junkers, nebija. Valsts bibliotēkas darbinieki bija jau vairākkārt grāmatas caurskatījuši un visas vērtīgās aizveduši uz bibliotēkas galveno namu, no retākajām arī visas dubletes, bet grāmatu tur palika vēl vairāki desmit tūkstoši, galvenokārt dažādi reglamentī un citi militārie raksti, arī rokas grāmatas, kas būtu ļoti labi varējušas noderēt kādai mūsu militārai iestādei, un tas bija galvenais nolūks, kamdēļ grāmatas tika savāktas. Tur bija kara ministrijas, armijas štāba un citu militāro iestāžu bibliotēku grāmatas. Lai bibliotēka paturētu savās rokās iniciatīvi un lai viņai aiz muguras Junkers ar saviem cilvēkiem kautko neizdarītu, es pie grāmatu caurskates norīkoju arī dažus bibliotēkas darbiniekus. Junkers tos nebija gribējis darbā pielaist, izsakoties, ka viņam spiegi neesot vajadzīgi. Tādā gadījumā es noteicu, lai darbinieki uzskatītos tajās pašās telpās, lai dara ko grib vai nedara nekā un par šādu Junkera izturēšanos es atkal ziņoju valsts komisāriātam. Pārrunu rezultātā tad nu lietu beidzot nostādīja tā, ka daži bibliotēkas darbinieki grāmatu šķirošanā tika pielaisti.

Kādu dienu kad es iegāju telpās, kur šis darbs norisa, man klāt pienāca Junkers un sacīja: "Jūs atkal esat še, bet jūs traucējat mūsu darbu."

Par majora Junkera izturēšanos es iesniedzu rakstisku ziņojumu Izglītības ģenerāldirekcijai (sk. turpmāk) un valsts komisāriāta kultūras politikas nodaļai. Pēdējā man atbildēja, ka majoram Junkeram esot varbūt mazliet dīvains raksturs, bet uztraukumam neesot iemesla, jo grāmatas viņš prom nevedot un nevedīšot. Tomēr pēc dažām dienām Junkers aizveda prom pāri par tūkstoti militāra rakstura grāmatu latviešu valodā. Kad es to negribēju pieļaut, aizrādīdams, ka viņš taču pats teicis, ka nekā še ne-nojauks, viņš to nelikās dzirdam un noteica, ka visas šīs grāmatas esot kara laupījums ("Kriegsbeute").

Mēs ar Junkeru nekādi nevarējām saprasties, viņš piedraudēja mani arestēt un lika uz bibliotēkas telpām atsaukt vācu kara žandarmu. Manā klātbūtnē bija vairāki bibliotēkas darbinieki un kad pēc laiciņa žandarms ieradās, Junkers to savukārt sabāra un

aizraidīja prom. Kad es ziņoju atkal valsts komisāriātam, ka grāmatas tomēr projām ved, man atbildēja, ka tās esot tik speciāla militāra rakstura, ka bibliotēku nevarot interesēt. Kad grāmatas bija izšķirotas, apm. 2000 grāmatu novietoja īpaši kādā nelielā bibliotēkas telpā, ko aizslēdza un atslēgu pie sevis glabāja Junkers. Par šīm grāmatām bibliotēkas darbinieki man ziņoja, ka Junkers esot teicis, ka tās esot vērtīgas, bet viņam tās varbūt nevajadzēšot un tās palikšot bibliotēkai. Ar Junkera darbiniekiem kopā pie grāmatu šķirošanas strādāja arī vairāki Rozenberga štāba doktori un tie īstenībā arī bija visa darba vadītāji.

Kā krievu valodas pratējs Junkeram bija piekomandēts kāds krievs ar vācisku izcelšanos no Lēņingrādas apgabala – Aleksandrs Dolls. Pēc pirmās Krievijas revolūcijas viņš kādus 15 gadus bija nodzīvojis Igaunijā un tur nodarbojies ar žurnālistiku. Viņš bija sarakstījis vairākas grāmatas un bija pazīstams arī ar propagandas ministru Dr. Gebelsu. Ar Junkera izturēšanos pret valsts bibliotēku viņš bija neapmierināts. Viņš vairākkārt nāca pie manis, mēs iedraudzējāmies un viņš nosodoši izteicās par to politiku, kas valdīja Rozenberga un Junkera štābā Rīgā. Viņš bija par to ziņojis arī Dr. Gebelsam un ar pēdējā palīdzību gribēja tikt no Junkera dienesta vietas valā. Viņš man rādīja arī kādu Gebelsa viņam rakstītu vēstuli. Bet kad Gebelsa ministrijas pieprasījums pārkomandēt Aleksandru Dollu šīs ministrijas rīcībā caur virspavēlnieka štābu bija nonācis pie vācu karaespēka pavēlnieka Rīgā, tur bija atbildēts, ka Dolla tagadējais darbs (dažu Latvijas valsts bibliotēkas savākto grāmatu šķirošana) esot netikai karām svarīgs, bet karu izšķirējs!

Tās grāmatas, kuŗas Junkers skatīja cauri, atradās Jēkaba ielā 6, agrākās Hipoteku bankas operāciju zālē, otrā stāvā. Turpat bija arī citas bibliotēkas savāktās nemilitāra rakstura grāmatas, un aiz operāciju zāles vēl divi nenoslēdzamas telpas ar grāmatām. Operāciju zāli parasti noslēdza un atslēga kopā ar galveno durvju atslēgām glabājās bibliotēkas kancelejā. Ja Junkera darbinieki gribēja tur iet strādāt, viņi ieradās bibliotēkas galvenajā namā un tiem ar atslēgām līdzī aizgāja 2 bibliotēkas darbinieki, kas kā uzraugi, bet formāli kā izpalīgi bija norīkoti pie šī darba. Tā kā namu neapkurināja, tad rudens iestāšanās 1942. gadā grāmatu šķirošanas darbu tur paātrināja un to faktiski arī izbeidza. Bet Junkers negribēja no turienes pavisam izvākties un viņam šad un tad tur bija darīšanas. Viņš tur ieradās dažreiz arī pievakarēs un aiznesa pilnu portf. ar sāpus noliktām grāmatām. Operācijas zāles atslēgu viņš bija sev vairākkārt prasījis, bet tā viņam netika dota.

Kādu dienu Junkers bija atkal ieradies personīgi un lūdzis, lai attiecīgā darbiniece viņam atnākot līdzī uz Jēkaba ielu. Kad darbiniece Vera Kraule slēgusi valā zāles durvis, majors Junkers bija izņēmis no rokām atslēgu, iebāzis savā kabatā un vairs nav atdevis. Es tūdaļ uzrakstīju rakstu, kuŗā pēc darbinieces liecības aprādīju Junkera rīcību un uzsvēru, ka Junkers atslēgas bibliotēkas darbiniecei ir atņēmis ar varu, ka bibliotēkai nepietiek ar to vien, ka viņas rīcībā atrodas nama galveno durvju atslēga, jo ugunsgrēka, gaisa trauksmes vai citas nelaimes gadījumā visām nama atslēgām jābūt uz vietas. Es lūdzu lai divu stundu laikā atslēgu atsūta atpakaļ, vai arī es nolieku katru atbildību par to, kas nelaimes gadījumā var rasties minētā namā. Vienu šī raksta eksemplāru es aizsūtīju Junkeram pašam, bet otru ar ziņnesi valsts komisāriātam. Atslēgas atpakaļ bibliotēka tiešām saņēma, bet no valsts komisāriāta piezvanīja Dr. Lencs un paskaidroja, ka majors Junkers esot teicis, ka viņš atslēgas neesot paņēmis ar varu, bet bibliotēkas darbiniece tās viņam labprātīgi iedevusi. Atslēgas bez šaubām mēs atpakaļ saņemšot. Es piebildu, ka apstākļus taču ļoti viegli var pārbaudīt nopratinot minēto darbinieci, kuŗu Dr. Lencs arī personīgi pazina.

Kādu dienu, kad Junkera ļaudis bija atkal prasījuši operāciju zāles atslēgu, pēc brīža pie manis uz departamentu atnāca bibliotēkas darbinieki un ziņoja, ka Jēkaba ielā pie bibliotēkas nama piebraukušas 2 smagās mašīnas un vairāki ļaudis jau gatavojas tajās kravāt iekšā grāmatas promvešanai. Es tūdaļ devos turp un redzēju, ka grāmatas jau nes un liek iekšā automašīnās. Nesēji un šoferi bija latvieši. Apjautājos, no kurienes viņi ir? Tie bija no "Izejvielas" noliktavām Latgales priekšpilsētā. Uzejot augšā redzēju, ka rīkotāji, kas grāmatas vēl apskata, ir ne majora Junkera, bet Rozenberga štāba cilvēki. Tur bija arī štāba vadītāja palīgs, kāds doktors, kuŗa vārdu vairs neatceros. Jautāju viņam, kamdēļ ved projām mūsu grāmatas. Viņš atbildēja, ka to dara saziņā ar majoru Junkuru. Teicu, ka majors Junkurs nevar disponēt par bibliotēkas grāmatām, un ka valsts komisāriātā man ir noteikti paskaidrojuši, ka Junkers grāmatas projām nevedīs. Saruna pieņēma diezgan asu raksturu un Rozenberga štāba vadītāja palīgs noteica:

"Paldies Dievam, mēs stāvam pāri šejienes iestāžu kompetenču strīdum, jo mēs savus rīkojumus saņemam tieši no Berlīnes," un pagriezis man muguru viņš sāka savu nodarbību pie grāmatām.

Es tūdaļ piezvanīju uz valsts komisāriātu Dr. Lencam un sacīju, ka pretēji viņa apgalvojumam, grāmatas no bibliotēkas projām tagad tomēr ved. Lencs negribēja tam ticēt, iebilzdams, ka Junkers taču esot sacījis, ka viņš to nedarišot. Es norādīju, ka tas patlaban notiek, pie bibliotēkas nama pašlaik ir 2 mašīnas un lūdzu, lai Dr. Lencs atnāk uz bibliotēku un pats par apstākļiem pārliedzinās. Viņš atbildēja, ka darbs tam pašlaik neatļaujot no komisāriāta aiziet. Tā aizveda prom un iznīcināja kādas 5 auto-kravas grāmatu.

Vēlāk, kad nodibinājās latviešu leģions, tā virsnieki ļoti meklēja militāros reglamentus un apmācības grāmatas, bet Rozenberga štābs bija tās jau iznīcinājis. Privāti pirms tam es biju gan vairākām latviešu vienībām izdevis dažus simtus šādu mācības un militāru grāmatu. Arī štābam Annas ielā starp citu 350 eksemplāru "Latvijas armijas 20 gados", ko tur sadalīja virsniekiem un kaŗavīriem. Ģenerālis Bangerskis tolaik strādāja kā referents tieslietu ģenerāldirekcijā un viņam starp citu bija jāsastāda pārskati, kur palikušas likvidēto Latvijas valsts iestāžu mantiskās vērtības. Tādus viņš pēc valsts bibliotēkas datiem sastādīja arī par bij. ārlietu un kaŗa ministrijas bibliotēkām. Viņš par lietas gaitu bija informēts un pateicās par kaŗa ministrijas bibliotēkas pievākšanu un par mēģinājumu to aizsargāt un saglabāt.

Kad Bangerskis nāca latviešu leģiona ģenerālinspektora amatā, es viņam lūdzu, lai viņš motivējot vajadzību pēc mācības grāmatām latviešu leģionam, iesniedz Himlera štābam ziņojumu par Junkera rīcību, kas vairākus tūkstošus šādu mācību grāmatu latviešu valodā ir bez jebkāda pamata un vajadzības atņēmis valsts bibliotēkai un iznīcinājis.

Bangerskis gribēja to darīt, bet vēlāk šaubījās, vai šāda ziņojuma iesniegšana atbilstot viņa kompetencei. Nav šaubu, ka R. Bangerskis toreiz to nedarīja, bet manam ierosinājumam un sarunai ar R. Bangerski ir bijis cits zināmā mērā pozitīvs rezultāts. Kad leģiona ģenerālinspektoru es lūdzu griezties pie Himlera štāba, lai ar tā palīdzību mēģinātu paglābt latviešu militārās mācību grāmatas no iznīcināšanas, es viņam, acīmredzot, esmu iedevis arī šīs lietas dažus dokumentus, ko viņš ir saglabājis, izvedis trimdā un, gan bez manas ziņas, publicējis savās atmiņās. Manas atmiņas par šeit attēlotiem apstākļiem valsts bibliotēkā ir uzrakstītas pirmajā trimdas gadā, 1945./46. g. ziemā, Mērbekas ciemā pie Stadthagenas. Pēc divdesmit gadiem, 1965. g. manuskriptu caurskatot un sagatavojot iespiešanai, es nejausi pāršķirstīju ģen. R. Bangerska at-

miņu 2. sējumu. Tur no 241.-245.lapp. es atradu iespiestus divus dokumentus, kas attēlotos apstākļus apstiprina arī dokumentāri. Par vienu dokumentu nebūs lielu šaubu, ka R.Bangerskis to 1943.g. varbūt saņēmis no manis, par otru to var teikt varbūtīgi, vai arī tas nēmts no Izglītības ģenerāldirekcijas archīva. Mazliet gan brīnos par to, ka vairākus gadus trimdā ar Bangerski dzīvojām vienā nometnē un pat blakus dzīvokļos, vairākkārt pārrunājām Latvijas lietas, saturiski arī minēto dokumentu temas, bet B. nekad netika minējis, ka viņa rīcībā ir divi manu tā laika darbību raksturojoši dokumenti un ka viņš tos nodomājis publicēt savas darbības atmiņās. Svarīgi tomēr ir, ka šie dokumenti līdz trimdā un iespiesti R.Bangerska atmiņās. Šo dokumentu pārspiešana var konkretizēt arī šīs grāmatas tekstu. Pirmais dokuments ir mans ziņojums izglītības un kultūras ģenerāldirekcijai. Tas gandrīz pilnīgi sedzas ar šē pēc atmiņas attēlotiem apstākļiem un tā teksts ir šāds (pēc R.Bangerska "Mana mūža atmiņas" 2. grām. 242.-245.lapp.):

"Rīgā, 1942.g. 3.oktobrī
Nr. 1296.

IZGLĪTĪBAS UN KULTŪRAS ĢENERĀLDIREKCIJAI

Papildinot savu 12. jūlija personīgo ziņojumu ģenerāldirektora kungam bibliotēkas grāmatu aizvešanas lietā, pagodinot ziņot vēl sekojošo:

1941.g. augustā pēc Lielvācijas armijas pilnvarnieka bibliotēku lietās Dr. N. Holsta kunga rīkojuma, Zemes bibliotēka pārņēma bij. Kara ministrijas bibliotēku. Grāmatas bibliotēkai nodeva kā īpašumu. Sākumā tās novietoja Palasta ielā Nr.4, bet vēlāk pārveda uz bibliotēkas telpām Jēkaba ielā Nr.6/8.

Š.g. jūlijā bibliotēkā ieradās Vācijas kara ministrijas bibliotēku pārstāvis majors Dr. Junkers, virsleitnants Dr. Šliks un viens Sonderfuehrer's un atsaucoties uz Dr. Lenza kunga norādījumu, lūdza atļauju iepazīties ar militāra rakstura grāmatām un tās apzināt. Majors Junkers noteikti uzsvēra, ka viņi nenāk neko projām vest, nedz nojaukt, bet tikai uzcelt. Tad es parādīju minētiem kungiem daļu no bibliotēkas nesakārtoto grāmatu krājumiem Jēkaba ielā 6/8. Tur vienā telpā vienkopus atrodas bij. Kara ministrijas bibliotēkas grāmatas, kā arī citas no civilām iestādēm savāktās bibliotēkas grāmatas, apm. tādā attiecībā kā 50:50. Vēlāk majors Junkers ieminējās par grāmatu caurskatīšanu. Es uz to atbildēju, ka tādu atļauju neesmu kompetents dot un ieteicu griezties pie ģenerālkomisāriāta un valsts komisāriāta bibliotēku referenta Dr. Lenza kunga. Pēc dažām dienām man piezvanīja Dr. Lenza kungs un teica, ka majoram Junkeram un viņa līdzstrādniekiem visas militāra rakstura grāmatas ar militāru iestāžu zīmogiem jāuzrāda ieskatam, bet ka projām viņi laikam tās gan nevedīs.

10. jūlijā bibliotēkā atkal ieradās majors Junkers ar dažiem līdzstrādniekiem un teica, ka viņi vēlas sākt minēto grāmatu caurskatīšanu. Pirms tam Junkers palūdza to telpu atslēgu, kur grāmatas atrodas, un vēlāk to vairs neatdeva, piebilstot, ka telpas aizslēgs viņi.

Ievērojot to, ka minētās telpās atradās arī ļoti daudz tādu drukas darbu, kam nav absolūti nekāda sakara ne ar vienu militāru iestādi, es sazvanījos pa telefonu ar Dr. Lenza kungu un izteicu vēlēšanos, ka grāmatu caurskatē jāpiedalās arī bibliotēkas pārstāvim. Pēc sazināšanās ar majoru Junkeru, Dr. Lenza

kungs man paziņoja, ka majors Junkera kungs piekritis tikai tad bibliotēkas pārstāvja sūtīšanai, ja tas strādātu viņiem kā izpalīgs. Pretējā gadījumā tas tikai traucēšot viņu darbu. Tad es par bibliotēkas pārstāvi-izpalīdzi norīkoju bibliotēkāri Brunhildu-Kalniņu. Kad viņa aizbrauca lauku darbos – citus bibliotēkārus.

11. augustā, kad Heeresbuecherei pārstāvji jau pie grāmatu šķirošanas strādāja, piedaloties arī bibliotēkārei Kalniņai, majors Junkers visiem dzirdot pateica rīkojumu, ka neviens svešs telpās, t.i. bibliotēkā nedrīkst atrasties un ka spiegi viņam neesot vajadzīgi. Bibliotēkārei Kalniņai majors noprasījis, kas viņa ir, un kad tā atbildējusi, ka ir bibliotēkāre, ko sūtījis direktors, teicis, ka darbinieki tam nav vajadzīgi.

Tai pašā dienā arī man kā bibliotēkas direktoram bija jāatrodas tajās telpās, kur notiek grāmatu caurskatīšana, lai paziņotu pie majora Junkera strādājošam Dr. Bauera kungam, ka ar viņu vēlas runāt Dr. K. v. Strizky kungs. Bauera kungs telpā tieši tajā brīdī nebija un, ārā ejot, es to satiku ienākam kopā ar majoru Junkeru. Pēc apsveicināšanās Junkers man teica: "Jūs arī esat šeit! Jūs traucējat mūsu darbu!"

Es uz šādu majora Junkera kunga piezīmi, ko viņš, bibliotēkas telpās būdams viesis, izteicis bibliotēkas direktoram, nekā neatbildēju, tāpat kā es atsakos šādu piezīmi vispār kvalificēt. Es tikai piebildu, ka mans uzdevums bija Dr. Bauera kungam nodot kādu paziņojumu. Pēc sarunas ar Dr. Baueru es tūdaļ no telpām izgāju, lai nedotu ne vismazāko iemeslu incidentam.

Tajā pašā dienā par majora Junkera rīcību es telefoniski ziņoju Dr. Lenza kungam, kurš ar majoru Junkeru solījās par to runāt.

15. augustā bibliotēka saņēma no ģenerālkomisāra rakstu, ka majors Junkers un viņa adjutants virsleitnants Dr. Šliks ir pilnvaroti pārņemt savā rīcībā visas agrāko militāro iestāžu grāmatas. Ja šīs grāmatas tiktu prom vestas, pietiekot ar kvīti par aizvesto grāmatu skaitu. (Še klāt minētā raksta noraksts).

Tā kā majors Junkers tomēr bija pārņēmis savā rīcībā, rakstā minētās pilnvaras pārkāpjot, visas nama otrā stāvā atrodošās grāmatas, tad es par to informēju ģenerālkomisāriāta bibliotēku lietu referentu Dr. V. Lenza kungu. Pēdējais man atbildēja, ka tam neesot lielas nozīmes, jo grāmatas jau projām nevedot.

Dažas dienas vēlāk majors Junkers bibliotēkas telpās, no kurām viņš atņēma bibliotēkai atslēgu, bija ievēdis Rozenberga štāba pārstāvjus un nodevis viņu caurskatīšanai un eventuālai promvešanai dažas grāmatu kaudzes.

Kad es par majora Junkera rīcību izteicu neapmierinātību, lieta nogāja tik tālu, ka viņš kādā dienā bibliotēkas namā atveda sev līdzīgu kara lauka žandarmu. (!)

4. septembrī iesākās grāmatu promvešana. Tā kā par aizvestām grāmatām nekādu kvīti neizdeva, es par to atkal ziņoju Dr. Lenza kungam. Viņš solījās atkal runāt ar majoru Junkera kungu un vēlāk man pa telefonu teica, ka kvītījumu kara mini-

strijas bibliotēkas pārstāvji izdošot. Varu piezīmēt, ka sevišķi vērtīgu grāmatu bibliotēkas namā Jēkaba ielā 6/8 gan nebija.

Grāmatas no bibliotēkas ir aizvestas prom šādos laikos un daudzumos:

- 4. septembrī 2 kaŗa vienzirgu rati,
 - 8. septembrī 1 smagā auto krava,
 - 11. septembrī 4 eksprešu rati,
 - 12. septembrī 4 eksprešu rati,
 - 14. septembrī 6 eksprešu rati,
 - 15. septembrī 2 eksprešu rati,
 - 29. septembrī majors Junkers pēc bibliotēkas darbinieka ziņojuma aiznesis padusē 10 grāmatas.
 - 2. oktobrī viena auto krava aizvesta uz Rozenberga štābu,
 - 2. oktobrī 1 smagā auto krava uz "Izejvielu" (ap 1400 eks. 2.
- Ventspils kājnieku pulka vēstures).

3. oktobrī, kad grāmatas atkal veda prom uz Rozenberga štābu, es ierados Jēkaba ielā 6/8 un mēģināju vešanu aizkavēt. Rozenberga štāba pārstāvis, pēc sazināšanās ar savu dienesta vietu, man atbildēja, ka viņam esot dota pavēle grāmatas vest, un manus iebildumus viņš nevarot ievērot. Viņi savus rīkojumus saņemot no Berlīnes. Tad es par to telefoniski ziņoju valsts komisāra un ģenerālkomisāra bibliotēku lietu referentam un lūdzu viņu ierasties notikumu vietā. Tā kā viņš bija aizņemts, tad bibliotēkā ierasties nevarēja. Bet pēc sazināšanās ar Rozenberga štābu referenta kungs man paziņoja, ka pēc Rozenberga štāba informācijas, aizvesta tiekot tikai bolševistiska propagandas literatūra, par kuŗām izņemšanu no apgrozības drīzumā esot sagaidāms rīkojums. (Vēlāka autora piezīme: Tā tad neatkarīgās Latvijas 2. Ventspils kājnieku pulka vēsturi u.c. līdzīgas grāmatas Rozenberga štābs uzskatīja par bolševistisku propagandas literatūru!)

Par grāmatu aizvešanu vēl nav nekāda rakstiska kvitējuma, bet referenta kungs teica, ka tādu katrā ziņā došot.

Beidzot atļaujos piebilst, ka, saziņā ar Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas zinātnisko iestāžu daļas priekšnieka kungu, es šai lietā 2. oktobrī ar rakstu Nr. 1295 iesniedzu ziņojumu arī ģenerālkomisāriātam.

Tāda ir lietas gaita un tas ir viss, ko bibliotēka šai lietā līdz šim ir varējusi darīt.

Pielikumā ģenerālkomisāra kunga 11. augusta raksta noraksts.

Ž. Unāms
Bibliotēkas direktors

Otrs manas tā laika darbības dokuments, kas iespiests R. Bangerska atmiņu 2. grāmatas 241. lapp., ir ar šādu saturu:

AKTS

Sakarā ar Lielvācijas pilnvarnieka mūzeju un bibliotēku lietās Dr. N. von Holsta kunga rīkojumu Zemes bibliotēka 1941. g. 28. augustā pārņēma savā pārziņā bijušo armijas štāba bibliotēku Majora Bišofa ielā Nr. 14, Rīgā. No bij. armijas štāba bibliotēkas saņemtas sekojošas lietas:

Grāmatas, brošūras, žurnālu komplekti, kartes un kancelejas grāmatas, kopā apm. 90,000 eksemplāru.

1) Grāmatu plaukts	1
2) Bibliotēkas trepes	4
3) Grāmatu skapji	7
4) Sienas tāfeles, koka	1
5) Katalogu kastītes	29
6) Rakstāmgalds	1
7) Rakstāgalda krēsls	1
8) Rakstāmmašīnas galdiņš	1
9) Globus	1
10) Dažāds plauktu materiāls	4 kb m

Šis akts sastādīts 2 eksemplāros.

Zīmogs

Zemes bibliotēkas uzdevumā
pārņemšanu izdarīja bibliotēkārs
V. Bērziņš

Nodeva Majora Bišofa ielas Nr. 14
nama pārvaldnieks (paraksts)

Rīgā, 29. augustā 1941. g.

Ja iepriekš minēts, ka valsts bibliotēka 1941. g. otrajā pusē savāca un papildināja savus krājumus par apm. 500,000 grāmatām, tad tas nav pārspilēti, bet ļoti pieticīgi teikts. Augšējais R. Bangerska saglabātais akts runā par 90,000 grāmatu vienībām. Bet šādu aktu skaits krietni pārsniedza 10. Tāpēc savākto grāmatu skaits var arī pietuvoties miljona robežai. Vērtīgākās bibliotēkas, ko valsts bibliotēkas darbinieki visvisādā veidā savāca un iepludināja valsts bibliotēkas krājumos, bija ārlietu ministrijas, armijas štāba, atsevišķo divīziju, Latvijas amatniecības kameras arodu bibliotēka, bij. sarkanarmijas bibliotēka Rīgas latviešu biedrībā ar plašu slepeno nodaļu, no kuras numurētas grāmatas bija izsniegtas tikai virsniekiem, no pulkveža dienesta pakāpes uz augšu, vēstures institūta u.c. iestāžu lielākas vai mazākas bibliotēkas. Par sevišķi vērtīgu uzskatāma arī valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa privātā bibliotēka, skaitā apmēram 3500 vērtīgi sējumi, ko ar sevišķām grūtībām varēja pārņemt un iepludināt valsts bibliotēkas krājumos. Tas gan notika krietni vēlāk pēc Holsta laikmeta un ir aprakstīts grāmatas "Laiku Atspulgā" nodaļā "Kārļa Ulmaņa bibliotēka". Tāpēc šie pie šī jautāju-

ma vairs nepakavēsīmes. Man bija 139 bibliotēkāri un 11 nodaļu vadītāji un to vairums pirmo gadu strādāja tikai pie šiem darbiem, bet vēlāk pie jauniegūto grāmatu šķirošanas, inventārizēšanas un katalogizēšanas. Šo darbu es darīju ne tik daudz oficiālā pienākuma apziņā – pienākums ir bieži tas, ko cilvēks pats sev uzliek un uzskata par kāda perioda darbības mērķi – bet vairāk nacionālas iespēības dēļ: saglabāt nacionālās kultūras vērtības vispār. Bet šīs darbības, lai neteiktu cīņas, laikā par latviešu u. c. kultūras vērtību saglabāšanu, man neizdevās atrast nevienu latviešu iestādi, nedz piekritīgu personu, kas mani aktīvi un ar autoritāti atklāti būtu atbalstījis. Manu rīcību atzina par pareizu, pat cildināmu, man ieteica tāpat turpināt un nepiekāpties. Bet palīdzība un līdzdarbība, atbalsts – no tā es nekā nepiedzīvoju un vispār nekā nezinu.

Tāpēc tas konflikts, kas radās starp Latvijas valsts bibliotēkas direktoru no vienas un Vācijas ministra Alfrēda Rozenberga štābu un vācu kara ministrijas pārstāvjiem (kas ar nesolīdiem paņēmieniem un savu solījumu laušanu centās šīs vērtības iznīcināt) no otras puses, bija daudz dziļāks un traģiskāks, nekā tas šē pieminēts un kā to iespējams attēlot. Šai un līdzīgos konfliktos arī meklējams cēlonis tiem motīviem, kas valsts bibliotēkas direktoru divus gadus vēlāk uz 121 dienu pārvērtā par Gestapo arestantu. Tad savukārt bija jādomā par Ibsena vārdu atgriezenisko patiesību – visvājāks ir tas, kas stāv viens.

Tas, ka Rīgā ar latviešu kultūras vērtībām rīkojās Rozenberga štābs un Hitlera kara ministrijas pārstāvji, no kultūras cilvēku viedokļa būtu grūti saprotams, ja mums tagad nebūtu zināms Himlera plānu un Hitlera 16. jūlija lēmumu protokola saturs.

Tām grāmatām, kuŗas aprādītā veidā iznīcināja Rozenberga štābs, nebija zinātniska, bet praktiska vērtība, un arī ne pašai bibliotēkai, bet tikai speciālām iestādēm.

Bet Rozenberga štābs bija izstiepis savas rokas arī pēc Latvijas valsts bibliotēkas zinātniskajām un retajām grāmatām. Ne tamdēļ vien, ka Rozenberga štābā darbojās daži Rīgas vācieši, štābs bija uzzinājis, ka bibliotēkas dubletu nodaļā atrodas vērtīgi prāvi Baltikas krājumi, 17. un 18. g. s. izdevumi, kuŗu viens eksemplārs jau bibliotēkas galvenajā namā bija cirkulācijā. Kādreiz, kad es biju darīšanās pie Stricka ģenerālkomisāriātā, viņš man lūdza, lai es kautko pasakot Dr. Tādai un Tādai no Rozenberga štāba (viņa bija rīdzeniece, labi runāja latviešu valodu, bet vārdu vairs neatceros). Kad jautāju, kuŗ lai viņu satieku, Strickis izbrīnējies teica: "Bet viņa taču strādā pie Jums dubletu nodaļā."

Izrādījās ka Šaurums, pie kuŗa daudzi vācieši nāca daudzās un dažādās darīšanās, bija 3 Rozenberga štāba darbiniekus ielaidis bibliotēkas dubletu nodaļā, kuŗi tur jau vairākas dienas nevienam bibliotēkas darbiniekam klātneesot strādāja, lai sastādītu kādu grāmatu sarakstu. Man tas nebija ziņots. Šie darbinieki tur nostrādāja kādas 3 nedēļas un apm. 400 grāmatas bija nolikuši atsevišķi. Pēc laba laika, kad Šaurums vairs bibliotēkā nestrādāja, Dr. Lencs no valsts komisāriāta man iesniedza 42 grāmatu sarakstu, vēloties Rozenberga štābs Berlīnē. Viņš grāmatas negribot par velti, bet gan apmaiņai pret citām grāmatām, kādas būtu vajadzīgas bibliotēkai. Tā kā likās, ka Rozenberga štābs neko vērtīgu bibliotēkai pretim nedos, tad, kaut arī prasītās grāmatas bibliotēkai nebija nepieciešamas, es negribēju tās dot, teikdams, ka bibliotēkai pašai viņas vajadzīgas. Arī Lencs nebija sevišķi noskaņots par grāmatu izdošanu, bet viņš domāja, ka kādas desmit grāmatas varētu dot. Tad es izmeklēju 5 grāmatas un to pašu cenu pēc tā laika Rīgas grāmatu cenām bija apm. 600 RM.

Antikvariāta grāmatām precīza cena vispār grūti nosakāma. Es sagaidīju, ka Rozenberga štābs par šādu grāmatu nocenojumu nebūs apmierināts, tāpēc iepriekš grā-

matu nocenojumu parādīju Dr. Lencam un pēc tam sarakstu aizsūtīju uz Rozenberga štābu.

Tur sacēlās liela brēka. Zvanīja uz bibliotēku un grāmatu nocenojumu nosauca par augļošanu. Berlīnē par šādu cenu varot dabūt vismaz 50 tādas grāmatas. Atbildēju, ka grāmatas nocenotas pēc Rīgas cenām un ka tāpēc labāk ir prasītās grāmatas nopirkt Berlīnē, tad atkritīs arī nevajadzīga sūtīšana. Tomēr no Rozenberga štāba pēc grāmatām atnāca un 4 no tām paņēma, atteicās tikai no vienas grāmatas, kas bija noce-
nota par 250 RM. Mēs iedevām līdz sarakstu par tādām vācu zinātniskām grāmatām, kādas bibliotēka vēlējās saņemt 350 RM vērtībā. Tās grāmatu paņēmējs apsoli-
jās atsūtīt, bet kad pēc trim nedēļām grāmatas atsūtīja, tur bija grāmatas vērtībā tikai par 42 RM.

Rozenberga štāba "nopelniem" galvenokārt var pierakstīt arī to, ka valsts bibliotēkai vairs neatlāva izdot visus tās bibliografisko izdevumu serijas. Latviešu grāmatas un periodisko izdevumi raksti līdz 1920. gadam bija bibliografēti serijā: "Latviešu zinātne un literatūra". Šīs serijas bibliografija bija iespiesta līdz 1914. gadam. Pārējos manuskriptus manā laikā nobeidza.

Otra serija bija periodisko rakstu rādītājs "Latvijas zinātne un literatūra" katram gadam sākot ar 1921. g. Šī serija bija izdota līdz 1934. gadam. Uz valsts bibliotēku aizejot es atradu sagatavotu arī 1935. gadu, no kura apm. 2/3, kādas 25 iespiedloksnes bija arī saliktas. No armijas propagandas nodaļas es dabūju atļauju šo grāmatu izdot 200 eksemplāros. Agrākie sējumi bija iznākuši 2000 eksemplāros. Patiesībā līdz kara sākumam pirmā serija varēja būt jau iespiesta un arī otrā serija varēja būt iespiesta līdz tekošam gadam, jo līdzekļi šim nolūkam valsts bibliotēkai bija bijuši pietiekoši un arī manuskripti bija puslīdz kārtībā. Bet šis darbs bija aizkavējies un ievilcies dažu bibliotēkas darba īpatnību dēļ. Trešā bibliografiskā serija bija īstenībā bibliografijas žurnāls – Valsts bibliotēkas biļetēns, kas iznāca periodiski burtnīcās ik mēnešus un kur bija bibliografētas visas Latvijā iznākušās grāmatas.

Šiem latviešu bibliografiskiem izdevumiem bija ievērojama zinātniski – bibliografiska nozīme netikai Latvijas, bet arī starptautiskā mērogā. Visi starptautiskie zinātniskie institūti un lielās bibliotēkas šiem izdevumiem sekoja un pēc tiem orientējās par Latvijas grāmatniecību. Speciālos zinātniskos izdevumos tie visur tika atzīmēti un pieminēti. Arī neitrālie vācu kultūras darbinieki, kas ieradās Rīgā okupācijas sākumā, nopriecājās par šiem bibliografiskiem izdevumiem, it sevišķi par nupat izdoto 1935. g. bibliografiju, kur visi nodaļu un apakšnodaļu virsraksti bija iespiesti arī vācu valodā, pretēji iepriekšējiem izdevumiem, kur tie bija franču valodā.

Kad iespiešanai bija sagatavots "Latvijas zinātnes un literatūras" 1936. g. sējums, grāmatu izdevniecību lietas vairs nekārtoja armijas propagandas nodaļa, bet vācu civilās pārvaldes izdevniecību valde, un kad es tur iesniedzu lūgumu atļaut izdot 1936. g. bibliografiju 800 eksemplāros, lūgumu noraidīja. Ierobežotā eksemplāru skaitā atlāva izdot vienīgi bibliografisko žurnālu un, kā izrādās, galvenokārt tādēļ, ka tas kā orientēšanās izdevums bija labi derīgs arī piekritīgām vācu iestādēm. Kad es biju iepazinies ar vācu izdevniecību valdes priekšnieku Šteinertu, es viņam aiznesu un parādīju vācu zinātnisko izdevumu kritikas par bibliotēkas bibliografiskajām grāmatām, aprādīju to nozīmi un atkal lūdzu izdošanas atļauju. Viņš tam piekrita un mutiski apsoli-
ja, ka izdošanas atļauju mēs saņemšot. Bet pēc kāda laiciņa bibliotēka saņēma izdevniecību pārvaldes rakstu, ka lūgums noraidīts papīra trūkuma dēļ. Tad es aizgāju vēlreiz pie Šteinerta un teicu, ka mēs kara apstākļos ļoti labi saprotam papīra grūtības un ka tāpēc iz-
ņēmuma veidā varam 1936. g. bibliografiju iespiest tikai 200 eksemplāros, lai tā kā ro-

kas grāmata būtu pieejama visu lielāko zinātnisko bibliotēku lasītavās. Šteinerts sacīja, ka tam varot piekrist, bet esot jārunājis vēl arī ar citām kultūras iestādēm, ar kuru viedokli šajā jautājumā vajagot rēķināties. Lai viņam piezvanot pēc dažām dienām. Kad piezvanīju, atbilde atkal bija noraidoša papīra trūkuma dēļ.

Agrākais vēstures institūts saviem izdevumiem bija senāk iegādājies diezgan daudz papīra. Arī institūtam, vēlāk pārveidotai vēstures krātuvei, tā zinātniskos izdevumus neatlāva publicēt. Tāpēc daļu papīra institūts bija ar mieru nodot bibliotēkai bibliografisko izdevumu publicēšanai. Iesniedzu atkal lūgumu izdevniecību pārvaldei. Aprādīju ka papīrs bibliotēkai ir jau iegūts un tāpēc lūdzu tikai atļauju 1936. g. bibliografijas izdošanai 200 eksemplāros. Atkal sekoja noraidoša atbilde, jo šis izdevums neesot kaņam svarīgs un krājumā esošo papīru varot un drīkstot lietot tikai kaņam svarīgiem izdevumiem. Tai pašā laikā nevajadzīgas propagandas izdevumus iespieda desmitos tūkstošos, un arī nevērtīgas beletristikas un tulkojumu atkārtotiem izdevumiem papīra netrūka.

Likās, ka īstais nolieguma iemesls bija gan tas, ka "Latvijas zinātne un literatūra" vācu zinātniskajās iestādēs gaiši dokumentēja latviešu kultūras un zinātnes nozīmīgumu, bet tie vācu civīlās pārvaldes ierēdņi, kas Latvijā kārtoja kultūras un zinātnes jautājumus un tie, kas viņiem deva rīkojumus, rīkojās un dažkārt pat teica tā, ka nav nekādas latviešu zinātnes. Bet tad kāds gadījums nejauši atklāja, ka aizkulisēs šādai rīcībai pret latviešu bibliografisko izdevumu izdošanu īstenībā stāvēja Alfrēda Rozenberga štābs Rīgā.

Jau 1941. g. rudens mēnešos Alfrēda Rozenberga štābs paņēma pa vienam eksemplāram no visiem bibliotēkas bibliografisko izdevumu sējumiem. Reizē ar to bibliotēkas lasītavā sāka strādāt kāda Rozenberga štāba darbiniece Dr. Tāda un Tāda (jau pieminētā) un viņas palīgos bija kādi 6-8 norakstītāji. Viņi savā darbā izlietoja arī bibliotēkas npublicētos bibliografijas manuskriptus. Neizsniegt tos nevarēja, jo tie dažkārt bija doti ieskatam latviešu zinātniekiem. Tā šī doktore nostrādāja bibliotēkā apm. kādus 5-6 mēnešus. Viņai un vēlāk kādai citai darbiniecei no Rozenberga štāba ar ģenerālkomisāra ziņu bijis uzdots itkā sekot bibliotēkas bibliografijas nodaļas darbam un šie ļaudis dažreiz pat atļāvās nodaļas darbiniekiem dot kādus norādījumus. Es atkal savukārt devu rīkojumus tos neņemt vērā. Ar izteiktiem pārmetumiem mēs maz rēķinājāmies.

Reiz bibliotēkā ieradās kāds Vācijas doktors un kāds igauņu zinātnieks, kas repatriācijas laikā bija aizceļojis uz Vāciju. Viņi abi bija strādājuši Rozenberga štābā Rīgā un tagad tika pārcelti uz Igauniju. Viņi lūdza lai tos iepazīstina ar bibliotēkas bibliografiskā darba principiem un bibliografijas izdevumiem. Abi šie kungi bija diezgan simpātiski, īsti zinātnieki, kuriem katrs politiskais šovinizisms, likās, stāvēja tālu. Viņi bibliotēkā uzkavējās apm. 2 dienas un ar bibliotēkas bibliografisko darbu sīki iepazīnušies kā zinātnieki izteicās par to atzinīgi. Vēlāk no Igaunijas viņi man atrakstīja kādu sirsnīgu kopēji parakstītu kartiņu. Viņu vārdi man ir piemirsušie. Pārrunās, kas 2 dienu laikā mums kopā ar bibliografijas nodaļas darbiniekiem notika par bibliografiju, šie kungi man nejauši atklāja, ka Rozenberga štāba uzdevums Rīgā un Igaunijā, starp citu, esot sastādīt Baltijas telpas bibliografiju. Pie šī darba strādājot daudz darbinieku un 2 gadu laikā tas tikšot publicēts vai būšot vismaz sagatavots publicēšanai.

Es no minētiem kungiem gribēju uzzināt vēl kautko tuvāk par Rozenberga štāba bibliografiju un teicu, ka viņi tomēr strādā mums paralēlu darbu, jo mēs sākot ar 1920. gadu bibliografējam visus Latvijas izdevumus visās valodās. Šāds jautājums kā likās mazliet pamodināja viņu aizdomas un viņi prasīja, vai tad es par to nekā neesot zinājis,

jo Rozenberga štābā pie bibliografijas strādājis arī daži latvieši. Atbildēju, ka neko konkrētu nezināju. Viņi teica, ka paralēlisma būšot maz, jo viņi sastādot visas Baltijas telpas, arī Igaunijas, bibliografiju. Tā būšot galvenokārt vācu un no latviešu izdevumiem bibliogrāfējot tikai tos, kam esot kautkāda saskarsme ar vācietību un vācu kultūru.

Šāda neuzkrītoši un vaļsirdīgi izteikta ziņa man atklāja, kas tās ir par citām "kultūras iestādēm", kuru viedoklis bija izšķirīgs, lai valsts bibliotēkai neatļautu izdot tās bibliografiskos sējumus, kauču arī tikai 200 eksemplāros. Rozenberga štābam kā vācietības kultūrpolitiskās ideoloģijas iedzīvinātājiem Baltijas telpā tā tad bija svarīgi, lai tās sliedes, ko Vakareuropā un sevišķi Vācijā bija ievilkuši valsts bibliotēkas bibliografiskie izdevumi, netiktu krasī pārlauztas, bet tiktu neuzkrītoši aizbīdītas un pagrieztas citā virzienā. Kādā virzienā iepretim latvietībai, to mēs varam netikai iedomāties, bet to arī liecināja kāda Rozenberga štāba sarīkota izstāde par boļševiku laiku literātūru un mākslu Baltijas telpā.

Šī izstāde bija sarīkota kādā armijas veikala telpu nodalījumā, kuru vācieši bija pārņēmuši kā savu veikalu. Šīs izstādes nodaļā – boļševisma priekšvēsture un tās priekšteči, bija ielikti arī tādi pilsoniski autori kā Kristaps Bachmanis, Atis Freināts, A. Zvaigzne u. c., ar vārdu sakot par boļševisma priekštečiem Latvijā bija apzīmēti un iegrupēti vai visi nacionālisti, kas 1905. gadā bija cīnījušies pret muižniekiem un Baltijas vāciešiem. Uz šīs izstādes atklāšanu kā kultūras departamenta direktors biju ielūgts arī es. Pieminētos apstākļus es aprādīju arī ielūgtiem latviešu preses pārstāvjiem un tāpēc apraksts par šo izstādi daudzos latviešu preses izdevumos neparādījās.

Rozenberga štābam bija nodoms vai arī zināms uzdevums dabūt valsts bibliotēkas vadību savā ideoloģiskā pakļautībā un tāpēc nāca vairākkārtēji mēģinājumi iedabūt bibliotēkā savus darbiniekus un, ja iespējams, bez liela trokšņa arī savu vadību. Vispirms jau 1941. g. rudenī Alfrēdam Rozenbergam pakļautais kultūras aizsardzības komisārs austrumos, kuŗa sēdekļis bija Krakova, atsūtīja bibliotēkai kādas vācu doktores un diplomētas bibliotēkāres lūgumu, lai viņu pieņemot darbā. Viņa protot krievu un daļēji arī latviešu valodu. Šis pats komisārs atsaukdams uz savām pilnvarām pieprasīja arī rakstisku pārskatu par bibliotēkas darbību. Šo darbinieces pieteikumu es uzskatīju tikai par pirmo bezdelīgu un sāku gudrot kā šo un turpmākos uzlidošanas mēģinājumus atvairīt. Tolaik ļoti labs vairogs bija atalgojuma jautājums. Valsts pārvalde ietilpa pašpārvaldes budžetā un visiem pašpārvaldes darbiniekiem salīdzinot ar vācu ierēdņiem bija zemas Berlīnē apstiprinātas algu kategorijas. Šīs zemās algas bija tās, kas sākmā palīdzēja atvairīt vācu ieplūšanu bibliotēkas darbinieku skaitā.

Pāris nedēļas pēc tam, kad es biju austrumu kultūras aizsardzības komisāram atbildējis, ka nenokārtotais algu jautājums, diemžēl, ir šķērslis Vācijas bibliotēkāju pieņemšanai par darbiniekiem Rīgā, Dr. Strickis kādā sarunā man ieminējās, ka vajadzētu aicināt uz Rīgu kādu Vācijas bibliotēku speciālistu. Es viņam aizrādīju uz to pašu apstākli kā uz šķērslī piebilstams, ka viens šāds piedāvājums jau ir bijis un man par nožēlošanu ir nācies to noraidīt, jo Vācijas doktoriem un diplomētiem bibliotēkāriem, kuru algas Berlīnē un citās pilsētās ir 500-800 RM, pēc tā laika maksimālajām algām valsts bibliotēkā Rīgā mēs būtu varējuši piedāvāt un maksāt tikai 200-300 RM. Vācijas bibliotēkāri-speciālisti šādu piedāvājumu varētu uzskatīt par apvainojumu. Kad es to Strickim pateicu, viņš jutās pārsteigts un man sīki izprasīja, kas tas esot bijis par piedāvājumu un ko es esot atbildējis. Kad viņam to pateicu, Strickis ārkārtīgi noskaitās un paceltā tonī sāka saukt, kā es esot uzdrīkstējies stāties sakaros ar Vācijas valsts iestādēm. Šī Stricka izturēšanās bija apvainojoša, es nesavaldījos un tik pat asā tonī viņam atbildēju, ka ne es ar Vācijas iestādēm, bet ka Vācijas iestādes stājās sakarā ar mani kā bibliotēkas direktoru un es esmu viņiem tikai atbildējis, kas ir ne pienākums, bet

viselementārākā pieklājība. Šāda atbilde un tonis uz Stricki atstāja apbrīnojami nomierinošu iespaidu, un viņš pavisam laipni sacīja, ka tam neesot paticis, ka es esot atbildējis kaut kādam tur komisāram, lai tomēr es aiznesot viņam saņemto rakstu un manu atbildi. Tos es atpakaļ vairs nekad nesāņēmu. Bet pēc pāris nedēļām arī izdeva vispārēju rīkojumu, ka pašpārvaldes iestādēm un personām bez ģenerālkomisāriāta ziņas aizliegts sarakstīties ar Vācijas valsts iestādēm.

Tad nāca otra fāze, kad vācu bibliotēkārus bibliotēkai tikai piekomandēja un algu viņi saņēma Rozenberga štābā. Tā bibliotēkai piekomandēja jau pieminēto Dr. Bauera kundzi, Rīgas vācieti no Pozenes. Lai viņa nemaisītos pa kājām valsts bibliotēkā, es viņu norīkoju darbā uz vācu senatnes pētītāju biedrības bibliotēku, kas tolaik atradās atsevišķās telpās un tur nu viņa bija sākusi sevišķi daudz rūpēties par to, lai nodrošinātu šīs bibliotēkas vērtības pret gaisa uzbrukumiem. Bibliotēkai pašai bija maz piemērotu drošu pagrabtelpu, kur vērtīgākos krājumus novietot. Piemērotākais nams šai ziņā bija agr. Hipoteku bankas nams Jēkaba ielā, kurā visi pagrabi bija jau pilni, atskaitot patvertni, vienīgo visas bibliotēkas nodaļu darbiniekiem. Bauera kundze man vairākkārt prasīja, vai nevarētu šīs patvertnes telpās novietot senatnes pētītāju biedrības retākās grāmatas. Atbildēju ka nevar, jo pirmkārt šī telpa ir paredzēta darbinieku patvertnes vajadzībām, kas speciāli izbūvēta arī kā gāzu droša un policejiski reģistrēta un otrkārt, arī bibliotēkas galvenajā namā ir daudz vērtīgu sējumu, kas vēl nav nodrošināti pret eventuēliem gaisa uzbrukumiem.

Bet kādu dienu Suitiņš man ziņoja, es jau tad biju departamenta direktors un dažas dienas bibliotēkā nebiju varējis ierasties, ka ekspreši esot atveduši vairākus skapjus ar grāmatām no senatnes pētītāju biedrības bibliotēkas un novietojuši patvertnē. Bauera kundze esot eksprešiem bijusi līdz un Suitiņam teikusi, ka tas notiekot ar Dr. Lencas rīkojumu un ar direktora ziņu, bet es par to nekā nezināju. Tad es piezvanīju Lencam un pateicu, ka bibliotēkā ir bijusi gaisa aizsardzības policija un ļoti uztraukusies, ka patvertnes telpās novietoti grāmatu skapji. Es esmu policijai paskaidrojis, ka tas izdarīts ar viņa rīkojumu un ka tāpēc policija jautājumu lai kārtotu ar viņu. Lencs atbildēja, ka tādā gadījumā grāmatas vajadzēšot novietot citur un viņš parūpēšoties, lai pilsēta ierādītu kādu citu bumbu drošu patvertni senatnes pētītāju biedrības bibliotēkas grāmatu novietošanai.

Tādi pat mēģinājumi kā ar dažiem darbiniekiem, bija arī cita veida Rozenberga štāba mērķējumi uz bibliotēku. 1942. g. janvārī mani izsauca pie sevis Dr. Strickis un sacīja, lai sagatavojot kādu atsevišķu darba telpu, jo bibliotēkā ieradišoties kāds vācu zinātnieks. Viņš iepazīšoties ar bibliotēku un lai viņam neliedzot nekādus paskaidrojumus. Kad jautāju, vai darba telpu viņš aizņems ilgi, Strickis nekā nezināja vai negribēja atbildēt. Kad jautāju kā šo zinātnieku sauc, viņš atbildēja Dr. Lencs, un ka viņam esot speciāli uzdevumi. Lai es pasakot arī visiem darbiniekiem, lai tie Lencam izrādīt pretimnākšanu. Dr. Lencs ieradās Rozenberga štāba uniformā, kas bija ļoti līdzīga austrumvadības korpasa uniformai. Vēlāk viņš nāca uz bibliotēku civilās drēbēs. Dr. Lencs sīki iepazīnās ar bibliotēkas krājumiem, darba kārtību un organizācijas principiem, un katru dienu regulāri 3-5 stundas uzturējās bibliotēkā. Viņš bibliotēkā pavadīja apm. 2 mēnešus, pieņēma apmeklētājus, viņam zvanīja daudz pa telefonu u. t. t. Viņa izturēšanās, bet it sevišķi dažas telefona sarunas bija tādas, kas lika secināt, ka viņš ir paredzēts bibliotēku lietās kādam vadītājam amatam.

Dr. Lencs bija cēsnieks, studējis Rīgā un vēlāk Vācijā. Viņš ļoti labi runāja latviešu valodu un uz Vāciju bija aizbraucis tikai 1939. gadā. Pēc apm. 2 mēnešiem Dr. Lencs, kas visumā bija korekts, man paziņoja, ka viņa aizņemto darba telpu varot izlietot bibliotēkas citām vajadzībām, jo viņa uzdevumi esot izkārtoti tā, ka viņam turpmāk

esot jāstrādā ģenerālkomisāriātā un viņam esot jāpārziņot visas Latvijas bibliotēku lietas. To pašu man pateica arī Dr. Strickis. Vēlāk Dr. Lencs pārgāja uz valsts komisāriātu, kur bija literatūras politikas referents.

1942. g. rudens pusē Rīgā no krievu frontes kā sevišķais vadītājs ieradās Dr. Bauers. Viņš uz valsts bibliotēku atnāca tikai 2 reizes. Viņš bija labos draugos ar Gustavu Šaurumu un viņa kundze labi satika ar dažām bibliotēkārēm un tie zināja stāstīt, ka Dr. Bauera vācu iestādes esot paredzējušas valsts bibliotēkas direktora amatam, tikai viņš vēl nevarot tikt valā no kara dienesta. Viņš došoties slimnīcā un pēc tam cerot, ka viņu demobilizēsot, bet pēc iznākšanas no slimnīcas Dr. Bauers netika tūdaļ demobilizēts. Viņš strādāja kopā ar Dr. Junkeru pie vācu militārās bibliotēkas iekārtošanas Rīgā. Tikai attiecīgie kungi ģenerāl- un valsts komisāriātā bija norūpējušies par to, lai es aizietu par kultūras departamenta direktoru un atstātu valsts bibliotēkas direktora amatu. Tie paši jau pieminētie Dr. Bauera draugi un paziņas zināja stāstīt, ka tas tiekot darīts tamdēļ, lai no manis kā no valsts bibliotēkas direktora ar godu tiktu valā. Bet kad es pēc vairākārtējas atteikšanās departamenta direktora vietu pieņēmu, tad viens no noteikumiem, ko es uzstādīju tomēr bija tas, ka pagaidām es paturu savās rokās arī valsts bibliotēkas direktora amatu un ka tad, ja es vairs nevarēšu abus amatus pildīt, valsts bibliotēkas direktora amats man tomēr tiktu rezervēts. Lai gan ģenerālkomisāriātā tam nebija gribējuši piekrist un runājuši par šādu amatu apvienošanu tikai pāris mēnešiem, tomēr principā tika nolemts tā, kā es vēlējos.

1943. g. maijā, kad es jau kādus 4 mēnešus biju bijis arī kultūras departamenta direktors, Rīgā ieradās kapt. Vāls, kuŗu pirms gada no Rīgas kā kara bibliotēkārū pārcēla uz Krimu. Viņš pretēji Dr. Baueram tagad bija no armijas demobilizēts, kaut gan staigāja vēl virsnieka uniformā. Vāls tagad skaitījās tikai Rozenberga štāba rīcībā un ar ar viņu bibliotēkā atkārtojās tas pats, kas pirms gada ar Dr. Lencu. Viņam bija jāierāda tā pati darba istaba un viņš bibliotēkā sāka strādāt pilnu darba laiku. Viņš izteicās, ka gribot tagad kā privāts cilvēks iekārtoties uz dzīvi un darbu Rīgā. Kad jautāju kur, viņš atbildēja, ka to vēl redzēsot. Vāls sevišķi gribēja bibliotēkā iekārtot tā saucamo prūšu klasifikācijas sistēmu, bet ar to es arī biju iepazinies Prūsijas valsts bibliotēkā Berlīnē un tā bija tikpat archaiska, cik moderna un laba bija valsts bibliotēkas ārējā iekārta Berlīnē. Latvijas apstākļiem viņa nebija piemērota. Mēs bijām nolēmuši valsts bibliotēkā pāriet uz vienādotu decimālās klasifikācijas sistēmu, bet pēc šīs sistēmas visu bibliotēku varēja pārkārtot tikai tad, ja bibliotēka būtu ieguvusi sev piemērotas telpas. Tāpēc es klasifikācijas vienādošanu atliku un centos bibliotēku saglabāt tādā stāvoklī kāda viņa bija. Bibliotēkā Vāls bija sācis jau rīkoties gandrīz kā direktors. Bija sācis darbiniekiem dot rīkojumus un arī atradis vairākus, kas tos pilda, līdz beidzot man vajadzēja kategoriski darbiniekiem pateikt, ka pildāmi tikai tie rīkojumi, ko dos direktors vai viņa uzdevumā tā vietnieks. Pagaidām es vēl esu direktors un tik ilgi, kamēr es tas būšu, neviens cits nekādus rīkojumus bibliotēkā dot nevar. Kam tas patīk, var pie mums kā zinātniskā iestādē, lasītavā vai arī kādā citā telpā studēt vai strādāt, bet vairāk arī nekā.

Tas bija tūdaļ atstāstīts Dr. Vālam, un kad es ierados bibliotēkā, viņš nāca pie manis izskaidroties. Es laikam pārpratuma dēļ esot devis darbiniekiem tādu rīkojumu, kas radījis bibliotēkā neērtu stāvokli, sevišķi viņam, jo es pats jau strādājis daudz, atbildīgāku darbu citur un bibliotēkā maz varot ierasties. Tāpēc Rozenberga štābā domājuši, ka viņš šeit kā bibliotēkārš varot būt ļoti noderīgs.

Atbildēju, ka savu norādījumu darbiniekiem devu tieši tamdēļ, lai nekādi pārpratumi un neērts stāvoklis nerastos, jo daži darbinieki un arī daži Rīgā jau bija sākuši runāt, ka valsts bibliotēkai, ko latvieši uzskata par savu iestādi, un kas ir pašpārvaldes

budžetā, par vadītāju ir jau kāds vācu kungs. Es piebildu, ka tādām stāvoklim Latvijas pašpārvalde nepiekritīs un bez sevišķiem politiskiem sarežģījumiem to arī nevarēs reālizēt. Es teicos domājam, ka to kā politiķim vajadzētu saprast arī Dr. Vālam, kas pie tam nāk no tik politiskas iestādes kā no Alfrēda Rozenberga štāba. Viņš teicās to ļoti labi saprotam. Mēs pēc šīs izrunāšanās ar Dr. Vālu šķīrāmies tomēr kā labi paziņas un pēc 2 nedēļām viņš aizbrauca atpakaļ uz Dortmundu, kur bija pilsētas bibliotēkas direktors.

6. Gustavs Šaurums.

Gustavu Šaurumu bibliotēkas pārvaldē kā goda kuratorijā ielika Dr. Holsts.

Šaurums bija viens no labākiem latviešu Lettikas un Baltikas pazinējiem. Bet galvenais, ka Šaurums bija savācis visbagātāko un vērtīgāko privāto bibliotēku, kāda latviešu rokās līdz tam bijusi. Ar grāmatu un periodisko izdevumu vākšanu viņš bija sācis nodarboties jau skolnieka gados un vēlāk būdams lauku mācītājs, šo darbu bija cītīgi turpinājis.

Bet Šaurums savu darbu neprata reklamēt un tāpēc tikai retajiem bija zināms, ka Šaurumam ir vērtīga privāta bibliotēka, bet kas tajā īsti atrodams, to zināja tikai viņa tuvi draugi. Es Šauruma privāto bibliotēku esmu apskatījis un pazīstu arī Misiņa bibliotēku, kurā pētniecības nolūkos daudz esmu strādājis un ar kuŗas krājumiem kā valsts bibliotēkas direktors, kad tā bija bibliotēkas nodaļa, esmu sīki iepazinies un tāpēc varu liecināt, ka Šauruma privātā bibliotēka bija daudz vērtīgāka par Misiņa bibliotēku kā tad, kad viņš to 1925. gadā pārdeva Rīgas pilsētai, tā arī pēc 15 gadiem, kad šīs bibliotēkas krājumi ikgadus bija papildināti. Nenodarot pāri Misiņam, kas kā privāts bibliotēkārs un tirgotājs bija savācis diezgan plašu latviešu drukātā vārda krājumu, jā-saka, ka Misiņa bibliotēkas slava, kuŗai klāt bija daudz reklāmas, tālu pārsniedza viņas faktisko un zinātnisko vērtību, Misiņa bibliotēkas pārdošana Rīgas pilsētai par tik augstu cenu, ieskaitot arī ikgadējos 700 ls mēneša maksājumus Misiņam, ir viens no lielākiem spekulatīviem darījumiem, kādu pazīst latviešu grāmatniecības vēsture. Tas bija tamdēļ, ka Misiņš bija labos draugos un izpalīdzīgs dažiem literātiem, dažus viņš savā privātajā bibliotēkā arī bija algojis un tie bija palīdzējuši nodibināt Misiņa bibliotēkas slavu.

Bet Rīgas pilsētas valdes locekļi, kas slēdza ar Misiņu viņa bibliotēkas pirkšanas līgumu, kā nespeciālisti nezināja šādas bibliotēkas īsto vērtību. Pie tam Misiņš no savas bibliotēkas Rīgas pilsētai lielu tiesu nodeva tikai dubletos. Vērtīgākos eksemplārus viņš bija paturējis sev. Ļoti saudzīgi rēķinot var teikt, ka Rīgas pilsēta Misiņa bibliotēku pērkot to bija pārmaksājusi par 300%. Kā Misiņš gāja ne sevišķi etiskus ceļus savas bibliotēkas savākšanā, tikpat veikli viņš prata ar savāktajām grāmatām tirgoties.

Cik veikls šai ziņā ir bijis Misiņš, to es konstatēju vēlāk valsts bibliotēkā, kas no Misiņa arī bija nopirkusi kādu atsevišķu grāmatu krājumu tai laikā, kad Misiņš pirka savu lielo namu un viņam bija vajadzīga nauda. Četros vienkārši būvētos skapjos par 5000 ls bija nopirkts kāds grāmatu krājums un novietots valsts bibliotēkas direktora plašajā kabinetā. Misiņš to pats uzskatījis par atsevišķu grāmatu fondu, kas nebūtu iznīcināms. Tur bija 90% lētās lata grāmatas, daži nevērtīgi pirmskara izdevumi, viena bībele un pāris dziesmu grāmatas, kuŗas gandrīz katrā Sikumtirgus veikalā varēja pirkt par 60 santīmiem gabalā. Telpu iztīrot un grāmatas vispārējā krājumā iepludinot, es liku nodaļas vadītājiem tās nocenot un pārbaudīt, kādu grāmatu bibliotēkai vēl nebūtu bi-

jis. Grāmatu vērtība izrādījās apm. 400 latu un tajās nebija nevienas grāmatas, kas jau valsts bibliotēkai nebūtu bijušas.

Izrādījās, ka grāmatas iepērkot bija radies jau iekšējs konflikts bibliotēkā, jo direktora ieceltā komisija grāmatas novērtējusi un konstatējusi, ka Misiņa prasītā cena ir nepiemēroti augsta. Tad direktors iecēlis citu komisiju, kas par cenu nekā nav teikusi. Var rasties jautājums, kamdēļ bibliotēka no Misiņa šādas grāmatas bija pirkusi? Misiņam vajadzēja naudas, un viņš bija ieslavēts kā ļoti labs bibliotēkārs. Bet viņš bija ar ļoti asu mēli un lāga Štumbergs baidījās, ka Misiņš nesāk viņu zāķāt un par viņu runāt tādas lietas, kas var apdraudēt viņa stāvokli.

Arī tai bibliotēkā, ko Misiņš pārdeva Rīgas pilsētai, bija vairumā lēta tirgus prece. Turpretim Šauruma bibliotēkā bija zinātniski izmeklēti visi vērtīgākie latviešu, daļēji arī vācu izdevumi, it sevišķi periodika, kas bija daudz pilnīgāka kā Misiņa bibliotēkā. Šaurums savu bibliotēku mīlēja, viņš neprata ar to taisīt reklāmu, bet kaut kādu veikalu viņam nevajadzēja, jo viņš nedomāja un negribēja savu bibliotēku pārdot, bet aizvien domāja, kā to tikai papildināt un darīt pilnvērtīgāku.

Trīsdesmito gadu sākumā Rīgas pilsētas valde sāka meklēt Rīgas pilsētas bibliotēkai vadītāja palīgu, vēlāko vadītāju, jo tās direktoram vācietim Dr. Bušam tuvojās mūža vakars. Par tādu no daudziem kandidātiem izraudzīja Gustavu Šaurumu, kas darbojās kā mācītājs Umurgas draudzē. Manuprāt Gustavs Šaurums bija piemērotākais un arī vienīgais kandidāts šim amatam. Nebija neviena cita, kas tik labi būtu zinājis un pazinis Baltijas telpas visvecāko, veco un vidējo laiku grāmatniecību. Šaurums bija arī diezgan labs bibliografs, tikai viņam nebija publiskas bibliotēkas bibliotēkāra prakses un organizatora un administratora dāvanu. Bet šai ziņā viņš bija drusku labāks par Dr. Bušu, pēc kuŗa nāves viņš nāca Rīgas pilsētas bibliotēkas direktora amatā. Ja Šaurumam būtu pielikts klāt veikls un izdarīgs administrators, bibliotēkas inspektora vai direktora palīga amatā, stāvoklis būtu bijis ideāli nokārtots.

Bet Šaurums priekšā atrada Jāni Misiņu, kas bija Rīgas pilsētas bibliotēkas latviešu nodaļas vadītājs un reizē ar to arī direktora vietnieks. Misiņš parasti ap plkst. 11 ar ormani aizbrauca uz bibliotēku, tur kādu stundu pasēdēja un tad brauca atkal mājās. Misiņš bija grāmatu vācējs, un Šaurums bija grāmatu vācējs, bet kā tas pie latviešiem parasti mēdz būt, ka vienas profesijas un viena aroda ļaudis parasti labi nesatiek. Arī Misiņš ar Šaurumu bija sagājuši naidā, kas nogāja pat tik tālu, ka viņi viens otru neieredzēja un viens par otru runāja slikti. Bet Misiņš šai ziņā bija lielāks meistars par Šaurumu. Ka Misiņš varēja būt bīstams un ka labāk bija no viņa ienaida izvairīties vai atpirkties, to Štumbergs bija izpratis labāk par Šaurumu, un tā bija radies pieminētais grāmatu pirkums valsts bibliotēkā. Bet Šaurums mācēja grāmatas izdevīgi, pat ļoti izdevīgi pirkt pats sev un tāpat viņš, kā jauns direktors, gribēja tās arī pirkt bibliotēkai. Viņš nepirka grāmatas no Misiņa un ar Misiņa starpniecību. Misiņš nu sāka par Šaurumu runāt kā par pavisam nepiemērotu pilsētas bibliotēkas direktoru. Kādus pāris gadus tas tā gāja bez sekām.

Bet tad Misiņš sev ieguva spēcīgus sabiedrotos, no vienas puses kādas bibliotēkāres personā, kam bija labi sakari pilsētas valdē, un no otras puses izglītības pārvaldes kultūras daļas vadītāja personā. Pēc 15. maija pārmaiņām pārvaldes priekšnieks A. Vičs šai amatā bija iecēlis bij. nacionālās apvienības vīru, kas agrāk bija strādājis "Latvja" redakcijā, kamēr galvenais redaktors Avots viņu no turienes nekorektā veidā "izmanevrēja" laukā, un viņš kādu laiku palika bez darba. Kad A. Viča vietā par izglītības pārvaldes priekšnieku nāca zemnieku savienības cilvēks K. Mīlgrāvis, tas gribēja no kultūras daļas vadītāja atbrīvoties un tā vietā pēc J. Druvas ieteikuma nolēma iecelt

rakstnieku Pāvilu Rozīti, kas bija iepeldējis "Brīvās Zemes" ūdeņos un bija 3. bibliotēkas pārzinis. Bet P. Rozītis pēkšņi un negaidīti mira. Jaunā izglītības pārvaldes priekšnieka neapmierinātību ar kultūras daļas vadītāju nu centās izmantot "sazvērnieki", lai Šaurumu tiktālu sakompromitētu, ka viņu atlaistu no direktora amata un tur tad varētu novietot kultūras daļas vadītāju, kas "sazvērniekiem" kā direktors būtu bijis pa prātam. Ar šādu spēcīgu diplomātiju panāca, ka Šaurumu bez kāda dibināta iemesla, tikai siku intrigu dēļ, no amata atbrīvoja. Tikai bibliotēkas direktora amatā Mīlgrāvis iecēla ne kultūras daļas vadītāju, bet gan savu jaunības draugu un sava pagasta cilvēku Jāni Straubergu, kuŗu pēc 15. maija kā sociāldemokrātu atlaida no skolotāja amata, un kuŗš pensijā iziedams ievērtību ieguva ar to, ka sākdams interesēties par vēsturi, uzrakstīja Kārļa Ulmaņa dzimtā pagasta vēsturi. Bet arī visas šīs intrigas risinātājs Jānis Misiņš Rātslaukuma bibliotēkā latviešu nodaļas vadītāja un direktora vietnieka amatā vairs ilgi nepalika. Viņa gadi jau sen bija pārsnieguši pieļauto dienesta vecumu. Misiņa pensioņēja, lai viņa vietu atbrīvotu kultūras vadītājam, ko pielika Straubergam par palīgu. Bet par Rīgas pilsētas kultūras daļas vadītāju K. Mīlgrāvis no Rezeknes ataicināja savu bij. līdzskolotāju R. Vītolīgu.

Gustavam Šaurumam ar šādu rīcību nodarīja netaisnību kā bibliotēkaram un kā cilvēkam. Tikai pirms dažiem gadiem Rīgas pilsētas aicināts viņš bija atstājis savu iekopto draudzi un pārnācis uz Rīgu. Tagad bez sevišķa iemesla viņu kā nepiemērotu atlaida no amata. Un pie tam tie, kas pret viņu intrigēja, maz bija spējīgi spriest par Šaurumu kā par bibliotēkaru un bibliofilu. Kā sāpju naudu Rīgas pilsēta Šaurumam piešķieda nelielu pensiju.

Kad vācu okupācijai sākoties Dr. Holsts aicināja Šaurumu valsts bibliotēkas kursorijā, man tas principā patika un es par to zināmā mērā priecājos. Bet Šaurums jau pašā sākumā izdarīja kļūdu, ka aiz pateicības pret Holstu, viņš pārāk centās stāvēt par vācu interesēm un vācu plāniem. Šai ziņā mūsu uzskati un rīcība dažreiz sadūrās, lai gan principiāli tam tā nebūtu vajadzējis būt. Šaurums uz bibliotēku atnāca vēl ar zināmu rūgtumu sirdī par viņa atlaišanu no pilsētas bibliotēkas direktora amata un viņš bija iedomājies, ka vācieši, kas viņu ir aicinājuši atpakaļ bibliotēkāriskā darbā, šo pārestību viņam grib izlabot, un tāpēc viņš rēķinājās tikai ar vāciešiem un atturējās nodibināt ciešāku kontaktu ar latviešu iestādēm. Holsta plānus un uzdevumus par daudz cītīgi realizējot Šaurums sanāca konfliktā ar latviešu vēstures institūta vadību un darbiniekiem un reizē ar to arī ar latviešu izglītības ģenerāldirekciju. Bez tam darbā Šaurumam trūka aktivitātes. Pēc Holsta aizbraukšanas viņš palika pavisam pasīvs. Viņš ieradās darbā 10 vai 11, izlasīja avīzes un uz stundu vai divām aizgāja uz bibliotēkas neizšķīrotajiem grāmatu krājumiem vai dubletu nodaļu pameklēt retākus izdevumus un tad gāja uz mājām.

Pret Šaurumu Rīgas pilsētas bibliotēkā, galvenokārt pieminētās intrigas dēļ, bija radušies zināmi aizspriedumi, un tie nāca viņam līdz. Es tiem sevišķu vērību nepiegriezu zinādams, ka ļaužu valodās reti kad ir dibināts viss tas ko runā. Bet Šaurums necentās rīkoties tā, lai par viņa rīcību nebūtu nekāda iemesla runāt. Viņš ārkārtīgi centās viens iekļūt bibliotēkas neinventarizētajos un neizšķīrotajos grāmatu krājumos, lai gan es biju noteicis, ka to drīkst darīt tikai vesela komisija, vai vairāki darbinieki uz reizi. Pretēji tam Šaurums vairākkārt prasījās, lai viņu pielaiž pie Rīgas pilsētas bibliotēkas izglābto retumu krājumiem, kas vēl nebija inventarizēti. Viņš teicās tos labi pazīstam un kad viņš būšot tos izšķīrojis un sakārtojis, darbinieki varēšot inventarizēt. Kāmr Holsts vēl bija Rīgā Šaurums bija sācis iet uz bibliotēkas dubletu nodaļu un tur viens pats komplektēt kādu vērtīgu retāko izdevumu rokas bibliotēku. Viņš tur gāja diendienā un pavadīja 2-3 stundas. Turpat viņš bija ielaidis Rozenberga štāba darbinie-

kus, un kad Rozenberga štābs iesniedza sarakstu par 42 grāmatām, ko tas vēlējās no dubletu nodaļas, tad kādas 4 vērtīgas grāmatas visā dubletu nodaļā vairs nebija atrodamas. Tur bija bijuši daži Rozenberga štāba darbinieki un tur bija strādājis arī Gustavs Šaurums. Kad Šaurums no bibliotēkas šķīrās, viena no pazudušajām grāmatām atradās viņa darba kabinetā. Bibliotēkas nodaļu vadītāji un darbinieki šai ziņā mani no Šauruma brīdināja. Kāds cits nepatīkams gadījums bija ar vēstures institūta bibliotēku.

Vēstures institūta un bibliotēkas atslēgas Holsts bija nodevis Šaurumam, un kad šo bibliotēku pārveda uz valsts bibliotēkas telpām un novietoja kādā savrup stāvošā dzīvoklī, grāmatas pēc katalogiem nepārbaudīja, bet tikai sastādīja kopēju grāmatu pārņemšanas aktu. Pēc tam grāmatas pakāpeniski sāka iepludināt valsts bibliotēkas krājumos. Kad daži simti bija iepludināti, pēkšņi nāca lēmums par vēstures institūta atjaunošanu, kuŗu pārdēvēja par vēstures krātuvi un par tās vadītāju iecēla prof. A.Švābi. Vēstures krātuve nomināli bija pakļauta valsts arhīvam, bet faktiski valsts komisāriāta arhīva lietu kārtotājam Dr. Dilferam, kuŗš sevišķi rūpējās par vēstures krātuves atjaunošanu un par zināma darbinieku kadra radīšanu, lai viņa rīcībā būtu speciāli latviešu zinātnieki, kas varētu viņam izdarīt dažus zinātniskus pētījumus un darbus, kas īstenībā bija jādara viņam pašam. Šādiem uzdevumiem vēstures krātuvei bija vajadzīga arī rokas bibliotēka.

Tāpēc prof. Švābe gribēja no valsts bibliotēkas dabūt vēstures institūta bibliotēku atpakaļ, vai vismaz daļu tās zinātnisko grāmatu. Šo Švābes prasību atbalstīja arī Dr. Dilfers, bet Dr. Strickis ar Dr. Lencu bija kategoriski pret to, ka vēstures institūta bibliotēku nodod vēstures krātuvei atpakaļ. Viņi piekrita tikai tam, ka vēstures krātuvei darba vajadzībām var aizdot tās grāmatas, kas viņai vajadzīgas. Izglītības ģenerāldirekcija bija par bibliotēkas pilnīgu atdošanu. Starp šiem pavisam pretējiem viedokļiem es uz savu galvu atradu vidusceļu un nodevu vēstures krātuvei atpakaļ tās zinātniskās grāmatas, kādas viņa vēlējās. Grāmatas vēstures krātuve atpakaļ saņēma pēc sarakstiem nepārbaudot, jo tas notika ziemu un telpas, kur grāmatas atradās nebija apkurinātas un tajās nevarēja strādāt. Bet kad savās mājās pēc agrākā inventāra saraksta krātuves darbinieki bija sākuši grāmatas pārbaudīt, izrādījās, ka viņi nebija dabūjuši un aizveduši daudzas tādas grāmatas, kādas viņi vēlējās. Pēc sīkas un rūpīgas meklēšanas vairākas desmit no šīm grāmatām nebija atrodamas arī valsts bibliotēkā. Viņu gluži vienkārši trūka. Dažas varēja būt milzīgajos grāmatu krājumos kaut kur noklīdušas, bet dažas varēja būt arī pazudušas. Šo gadījumu Šauruma agrākie pretinieki izlietoja, lai atkal sāktu uz viņu mest ēnu.

Bet pēc divdesmit astoņiem gadiem, kad es biju izlasījis Ulža Ģērmaņa diezgan dīvaini uzrakstīto (lai neteiktu vairāk) grāmatu "Rīgas piezīmes" (Zili stikli, zaļi ledi), es sapratu, kur iztrūkstošās agr. vēstures institūta grāmatas ir varējušas palikt. U. Ģermanis 1966. g. otrreiz apmeklējot Rīgu, savās piezīmēs 151. un 152. lapp. raksta: "Tad metos pārrevidēt savus grāmatu saiņus, kuŗus māte bija sakrāvusi malū malās. Bez paša grāmatām tur ir daļa tādu, kas pievāktas vācu okupācijas laikā (bez šāda apzīmējuma Ģermanis savā grāmatā vācu okupācijas laiku dēvē arī par "Lielā Tēvijas kara laiku", 208 u. c. lapp.) tādā kā glābšanas akcijā. Kaut kur Skolas ielā vairākās istabās bija sagāzti latviešu grāmatu kalni no dažādām bibliotēkām, iznīcībai nolemti (?? aut.). Šķiet, ka tas bija Alfrēds Altements, kas mani uz šo posta vietu aizveda. Steigā tad nu saiņojām to, kas likās vērtīgāks un stiepām uz savām mājām. Jutāmies kā latviešu kultūras glābēji, kaut mazā mērogā. Bija jau arī citi, kas tāpat strādāja sviedriem vaigā un čulainām rokām. Grāmatu saiņi ir smagi, un nesot auklas griež plaukstās. Kādu daļu tad arī izrāvām kā pūķim no rīkles." Skolas ielā lielinieku gadā bija savestas un novietotas agr. Latvijas vēstures institūta grāmatas. Kas ar šīm grāma-

tām un telpām bija noticis kara sākumā un vācu okupācijas pirmajās dienās, es nezinu. Ka sākotnēji telpām vajadzēja būt noslēgtām, ir skaidrs. Arī kad Rīgā ieradās Holsts (jūlija pirmajā pusē), telpas bija noslēgtas un aizzīmogotas. Atslēgas glabājās pie Holsta. Vēlāk viņš tās nodeva Šaurumam, lai grāmatas pārvestu uz bibliotēku (un sakarā ar likumu par valsts bibliotēku) iepludinātu valsts bibliotēkas krājumos. Grāmatu iztrūkums atklājās tikai tad, kad daļu bibliotēkas nodeva jaundibinātajai vēstures krātuvei. Tā tad ēna, kas šai gadījumā kristu uz Gustavu Šaurumu kā vēstures institūta bibliotēkas apskatītāju un pārvešanas vadītāju, ir bijusi nedibināta. Var vēl piezīmēt, ka starp tiem vēstures krātuves darbiniekiem, kas agr. vēstures institūta bibliotēkas daļu pārņēma, bija arī Uldis Ģērmanis un Alfrēds Altements.

Arī Jānis Straubergs, kas nāca Šauruma vietā par Rīgas pilsētas bibliotēkas direktoru un ko vācieši atcēla no amata, stāstīja par Šaurumu lietas, kas varbūt varēja būt dibinātas. Repatriācijas laikā Straubergam nācies konstatēt, ka Šaurums būdams Rīgas pilsētas bibliotēkas direktors toreiz nopircis bibliotēkai Dr. Katerfelda ģimenes bibliotēku un arhīvu, kas veselā autokravā atvesta uz Rīgu, bet no tā vērtīgākais aizgājis uz Šauruma paša bibliotēku.

Ka grāmatu kolekcionāri savu darbu darīja ar lielu kaislību un tā ne katrreiz pakļāvās ētiskajām normām, tas nebija nekas jauns un tāds varbūt varēja būt arī Šaurums. Runas par šādiem gadījumiem nāca Šaurumam par ļaunu. Es tomēr ar tīru sirdsapziņu varu teikt, ka atskaitot man teiktās aizdomas un nojautas, man nav neviena pierādījuma, ka Šaurums savas privātās bibliotēkas komplektēšanā būtu gājis neētiskus ceļus.

Bet es nevarēju arī šādus no vairākām izcīlām personām izteiktus norādījumus pilnīgi ignorēt. Šaurumu atvirzīja no neinventarizēto reto grāmatu caurskates darba pie citiem pienākumiem. Tam klāt nāca viena neērta summas starpība kādā Šauruma agrākā grāmatu pārdošanas gadījumā bibliotēkai. Šaurums bija arī filatēlists un viņam bija diezgan plaša filatēlijas literatūra. Kādās 3 kastēs īsi pirms kara viņš to bija piedāvājis pirkšanai valsts bibliotēkai. Stumbergs bija nolēmis šo filatēlijas literatūru pirkt. Tikai tai laikā bibliotēkas rīcībā nebija līdzekļu, ar ko Šaurumam attiecīgo summu samaksāt. Grāmatas uz bibliotēku bija atvestas un tur palikušas visu lielinieku laiku. Kad Šaurums strādāja bibliotēkā, viņš man šo lietu atgādināja un lūdza, vai viņam nevarētu par filatēlijas literatūru samaksāt. Grāmatas kastēs bibliotēkas noliktavās atradās, arī bibliotēkas grāmatvedībā nebija konstatējams, ka Šaurumam par tām būtu samaksāts. Tikai nebija atrodams Šauruma rakstiskais piedāvājums un grāmatu novērtēšanas komisijas atzinums ar direktora rezolūciju par grāmatu pirkšanu. Ka par šo darījumu ar agrāko direktoru notikusi principiāla vienošanās, to daži bibliotēkari atcerējās. Tāpēc es lūdzu Šaurumu uzrakstīt šīs lietas vēsturi, minēt agrāko cenu, par kādu viņi ar direktoru vienojušies un kādu viņš vēlētos tagad. Norunājām, ka par agrāko latu maksās 1 marku un Šaurums par grāmatām saņēma 600 RM, jo viņš savā rakstā aprādīja, ka agrāk šīs pašas grāmatas pārdevis par 600 latiem. Vēlāk grāmatveži kādos bibliotēkas papīros atrada Šauruma pirmo piedāvājumu un direktora Stumberga rezolūciju. Tajā Šaurums bija grāmatas piedāvājis nevis par 600, bet par 400 latiem. Tā būtu varējusi būt atmiņas kļūme, bet abi dokumenti kopā salikti bija diezgan nepatīkami, jo marka formāli kotējās kā divi lati. Šīs filatēlijas grāmatu pirkuma noslēgums caur grāmatvedību kļuva zināms arī bibliotēkas nodaļu vadītājiem un tas Šauruma personīgo prestižu bibliotēkā nestiprināja.

Atmosfēra ar Šaurumu bibliotēkā kļuva aizvien biezāka un viņš pats aizvien flegmatiskāks. Viņš sevi pamazām izslēdza laukā no visiem praktiskiem darbiem, bet vācu iestādes pie budžeta apspriešanas aizvien vairāk samazināja bibliotēkas darbinieku skai-

tu. Nodaļu vadītājiem darba palika aizvien vairāk, bet Šaurums tos sev samazināja. Lai stāvokli grozītu un Šaurumu izkustinātu arī no zināmas letarģijas, es liku viņam priekšā kā vicedirektoram uzņemties arī bibliografijas nodaļas vadītāja vietu. Šis darbs viņu kādreiz bija interesējis un es cerēju, ka viņš tajā atkal atdzīvosies, bet bez sevišķiem panākumiem. Bibliografijas nodaļas darbinieki strādāja ļoti intensīvi visu darba laiku, bet Šaurums uz bibliotēku nāca tāpat kā bija nācis un nedarīja gandrīz nekā. Tāpēc, kad atkal paziņoja ģenerālkomisāriāta lēmumu samazināt par zināmiem procentiem bibliotēkas budžetu un darbinieku skaitu, es piekritu vicedirektora amata likvidēšanai, lai varētu saglabāt tos amatus, kuŗu pildītāji bija bibliotēkai nepieciešami. 1942.g. oktobrī Gustavs Šaurums šķīrās no valsts bibliotēkas. Tā noslēdzās praktiskā bibliotēkara karjera visievērojamākam latviešu privātās bibliotēkas un vispār zinātniskās bibliotēkas savācējam un nodibinātājam, par ko plašākai atklātībai bija maz kas zināms.

7. Jānis Misiņš.

Ar Jāni Misiņu, šo savdabīgo un diezgan ievērojamo latviešu kultūras darbinieku un zinātāju daudzās rakstniecības jautājumos, kuŗa slava no viņa īstās personības un rakstura gan ir novirzījies stipri sāpus, man ir nācies dzīvēt tik daudzkārt saskārties, ka par to varētu uzrakstīt un būtu jāraksta atsevišķs atmiņu kontūrējums. Bet še īsumā jāpiemin tikai tie gadījumi, kam sakars ar pārrunājamo tēmu un apskatāmo laika sprīdi.

Pēc saviem uzskatiem Misiņš bija konservatīvs, un pat latviešu biedrības ideoloģija Misiņam bija par liberālu. Bet viņš bija konjunktūras cilvēks un mīlēja un labprāt koķetēja arī ar kreisajiem.

Kad ienāca lielinieki Misiņš ar viņu ideoloģiju labi sapratās. Viņš bija bijis Latvijas preses biedrības goda biedrs, bet agrāk nekad nebija gājis ne uz vienu rakstnieku sapulci. Turpretim tagad viņš sāka iet uz visām komunistisko rakstnieku sanāksmēm un literāriem vakariem. Viņš tajās uzstājās arī aktīvi. Protams, viņš nesludināja komūnismu un marksismu, bet runāja par tautas dziesmām, un šad tad iedūra pa mazam dūrienam pilsoniskās ideoloģijas pētniekiem. Viņš iestājās arī par biedri komunistu rakstnieku savienībā, kuŗas politiskā platforma bija tāda pat kā komunistu partijai. Ka arī vecais Misiņš bija starp viņiem un ar savu vārdu ļāva dzīt politisku spekulāciju, tas dažam labam nepatika. Bet Misiņš zināja, ko viņš dara un grib un to arī panāca.

Kad lielinieki nacionālizēja visus nekustāmos īpašumus, Jānim Misiņam mēnesi pēc tam viņa nacionālizēto vairāku stāvu namu atdeva tā īpašumā un izmantošanā atpakaļ. Lielinieku laikā es ar Misiņu nesatikos, bet kādreiz viņu nejauši redzēju ar tā audžu meitas vīru uz Slokas un Ģertrūdes ielas stūra. Misiņš pienāca man klāt un teica: "Nu, kā tad tev, buržu, labi iet?" Atbildēju: "Nu, tik labi jau neiet kā proletāriāta rakstniekam." Kā jautājumā, tā atbildē bija zināma ironija, bet liela daļa patiesības. Sadevāties rokas un atkal šķīrāties.

Otrā dienā pēc tam, kad es biju iecelts par valsts bibliotēkas direktoru, Valdemāra ielā no sava nama iznākušu satiku Misiņu. Viņš nāca man klāt un apsveica, bet manī vēl sēdēja lielinieku laika pārdzīvojumu un atmiņu rūgtais velns, un es Misiņam lielā izbrīnā jautāju: "Un jūs arī vēl esat Rīgā?" Šo jautājumu varēja saprast divējādi, ka Staļina čeka viņu nav aizvedusi uz Sibīriju, kā tas notika ar dažu labu lielinieku līdzskrējēju rakstnieku, un ka Misiņš pats ir palicis Rīgā an nav aizbraucis lieliniekiem li-

dzi. Ar nolūku es jautājumu formulēju divdomīgi, bet Misiņš uztvēra tikai jautājuma otro pusi un sarūgtinātā balsī teica: "Ak, tad tu arī man metīsi akmeni virsū! Es dariju tā tamdēļ, ka man bija jāglābj netikai sava, bet arī citu dzīvības."

Dažas dienas vēlāk mēs satikāmies apspriedē pie Holsta un Misiņš visu jau likās aizmirsis. Bet tagad Misiņu kremta kāds cits, daudz dziļāks rūgtums, tas, ka Holsts Šaurumu bija iesaistījis bibliotēkas kurātorijā. Misiņš Holstam minēja visādus argumentus pret Šaurumu. Arī Misiņu Holsts bija domājis un aicināja jaunajā kurātorijā, bet viņš sākumā nāca tikai uz apspriedēm un no līdzdarbības bibliotēkas kurātorijā atteicās aizbaidinādamies ar vecumu, lai gan patiesais iemesls bija tas, ka viņš negribēja strādāt kopā ar Šaurumu un necerēja, ka varēs Šaurumu no kurātorijas izbīdīt ārā.

Uz bibliotēku Misiņš pie manis nāca diezgan bieži, itkā izrunāties, bet īstenībā viņam aizvien kautko vajadzēja, vai nu kautko apgādāt vai arī, lai bibliotēkas darbinieki vai mašīnrakstītājas izdara viņam kādu pakalpojumu. Nesaprašanās ar Misiņu radās viņa mūža rentes dēļ, ne man personīgi, bet gan latviešu pašpārvaldei. Pēc līguma Misiņš no Rīgas pilsētas kā Misiņa bibliotēkas goda pārzinis saņēma līdz savai nāvei 500 ls mēnesī un 200 ls mēnesī dzīvokļa naudu, neieskaitot 360 ls lielo algu kā Rīgas pilsētas Rātslaukuma bibliotēkas latviešu nodaļas vadītājs un vēlāk kā šīs pašas vietas pensionārs. Lielinieki pielīdzinot latu rublim bija turpinājuši maksāt Misiņam 700 rubļus mēnesī. Pēc vāciešu noteiktā naudas kursa, kas marku pielīdzināja 10 rubļiem, Misiņš saskaņā ar līgumu būtu varējis saņemt tikai 70 markas mēnesī, jo lata kurss nebija vairs spēkā un nekāda cita klauzula Misiņa līgumā ar Rīgas pilsētu nebija paredzēta. Arī Misiņa bibliotēka vairs nebija pilsētas īpašums, bet gan iekļauta kā nodaļa valsts bibliotēkā. Formāli tā tad būtu varēts Misiņam nemaksāt neko, bet tas nebūtu atbildis ne Misiņa līguma garam, ne arī cilvēcisai morālei.

Tāpēc es ierosināju uzņemt bibliotēkas budžetā un maksāt Misiņam 350 markas mēnesī, kas pēc tā laika vērtējuma formāli līdzinājās 700 ls. Izglītības ģenerāldirekcija tam piekrita, tikai ģenerāldirekcijas juriskonsultācija atzina, ka vecais līgums ir zaudējis spēku un ar Misiņu jānoslēdz jauns līgums. To izstrādāja un lika Misiņam priekšā. Viņš tam piekrita un vēlējās ierakstīt tikai dažus grozījumus. Kad arī tos līgumā ieformulēja, Misiņš tomēr līgumu vairs neparakstīja. Viņš bija nostājies uz tā viedokļa, gan juridiski nepareiza, ka viņš vienreiz līgumu ir jau noslēdzis un ka nekāds jauns līgums viņam jāslēdz vairs nav. Viņam jāsaņem tikai 700 ls mēnesī. Tā kā lata vairs nav, tad viņam jāsaņem 700 markas. Bet juriskonsults šādu viedokli neatzina, un jauno līgumu Misiņš neparakstīja. Tāpēc izglītības ģenerāldirekcija viņam atļāva izmaksāt tikai 70 markas mēnesī, bet tās Misiņš neņēma.

Misiņš gāja no iestādes iestādē, no vienas vadošas personas pie otras un žēlojās, ka viņam neesot ko ēst, ka viņu mērdējot badā un ka arī tos nedaudzus mēnešus, kas viņam esot atlikuši noiešanai līdz kapa kalniņam, viņam gribot saīsināt. Es visādi centos pierunāt Misiņu jauno līgumu parakstīt, lai viņam nepatīkamo stāvokli izbeigtu, bet bez panākumiem. Tad Misiņš bija griezies pie Rīgas pilsētas komisāra Vitroka un ar viņa atbalstu arī pie ģenerālkomisāra un lūdzis palīdzību. Pēc tam bibliotēka saņēma no ģenerālkomisāra rakstu, ka Misiņam viņa līguma rente izmaksājama Misiņa bibliotēkas pārziņa algas apmērā. Tā tolaik bija laikam 320 RM. Tā tad par 30 RM mazāka, nekā Misiņam bija domāts pēc jaunā līgumprojekta, bet Misiņš savu bija panācis, jo līgumu parakstīt viņam nevajadzēja. Pret šādu ģenerālkomisāra rīkojumu juriskonsultācija nevarēja nekā darīt un vajadzīgo summu uzņēma bibliotēkas budžetā. Misiņa regulāro pensiju šī lieta neskāra.

Naudu parasti ik mēnešus Misiņam sūtīju uz māju, kur viņš tad parakstīja kvīti. Kādu rītu agri, apm. algu izmaksas laikā, piezvanīja Misiņš un jautāja, vai naudu

nevarot jau dabūt, viņš esot slim un viņam neesot ar ko nopirkt zāles. Atbildēju, ka ap pusdienas laiku naudu no bankas saņemš un viņam aizsūtīs. Nē, lai viņam nesūtīt. Viņš iešot pie ārsta un nebūšot mājās. Naudu varēšot atsūtīt rīt. Algu summas todien no bankas mēs dabūjām un pēcpusdienā, kad man bija darīšanas izglītības ģenerāldirekcijā, es paņēmu līdzī arī mēneša maksājumu Misiņam, lai vēlāk pie viņa iegriežtos, aiznestu naudu un apciemotu arī slimnieku. Mani ielaida Misiņa audžu meita. Viņš pats nebija mājās. Jautāju, vai tad Misiņš ir tik ilgi pie ārsta. Nē, pie ārsta Misiņš nemaz neesot gājis, bet jau no rīta aizgājis uz preču laukumu mēģināt nopirkt malku. Laiks bija pavisam nepatīkams. Jautāju, vai tad malkas nav mājā un vai viņas vīrs kā jaunāks nevar iet malku nopirkt. Malkas esot pilns pagrabs, bet to nedrīkstot kurināt un malku pirt Misiņš nevienu no jaunajiem nelaižot, jo tie to neprotot nopirkt, nedz arī salīgt vedējus. – Tāds nu reiz bija Jānis Misiņš.

1943. g. rudenis – kādu vajadzīgu un pašsaprotamu konfidencialitāti neievērojot – Misiņam sagādāja sirdssāpes. Šim gadījumam nav sakara ar bibliotēku dzīvi, bet to pieminēsim tāpēc, ka turpmāk par Misiņu vairs nebūs runa. Kā kultūras departamenta direktoram man 1943. g. septembrī piezvanīja Latvijas universitātes filoloģijas fakultātes docents Dr. Jānis Alberts Jansons un lūdza, vai un kad es viņu varētu pieņemt kādai sarunai fakultātes uzdevumā? Varbūt, ka zvanītājs bija arī prof. Dr. T. Celms, kas lūdza Jansonu pieņemt, to skaidri vairs neatceros, jo arī ar prof. T. Celmu man vēlāk reiz bija par to pašu lietu saruna. Tā kā apmeklētāju un darīšanu man nebija mazums, es jautāju, vai lietu nevar nokārtot telefoniski. Nē, to varot tikai personīgā sarunā. Tad tam piekritu.

Pie manis atnācis docents Jansons sacīja, ka viņu deleģējusi Latvijas universitātes filoloģijas fakultāte, lai noskaidrotu, kādas būtu manas domas un mans viedoklis, ja Misiņam piešķirtu Latvijas universitātes goda doktora gradu. Atbildēju, ka tā nepavisam nav mana darīšana, bet universitātes pašas lieta, kam viņa piešķir zinātniskos gradus. Un pie tam universitāte nav nemaz manam departamentam, bet gan izglītības ģenerāldirekcijai pakļauta iestāde. Jā, tā gan esot, teica Jansons, bet fakultātes sēdē par šo jautājumu neesot varējuši vienoties un tāpēc radies priekšlikums ievākt arī manas kā kultūras departamenta direktora domas šai lietā, jo doktora gradu Misiņam gribot piešķirt ne kā zinātniekam, bet kā kultūras darbiniekam.

Atbildēju, ka, ja par šo jautājumu runā, es savas domas un viedokli, kas šinī gadījumā nebūtu oficiāls, varu pateikt, bet ka pie pārrunām vajadzētu pieaicināt arī izglītības ģenerāldirekcijas pārstāvi. Es minēju vispārīgā un zinātņu departamenta direktora Šņornieka vārdu un noņēmu telefona klausuli, lai piezvanītu Šņorniekam un lūgtu viņu no apakšējā stāva uznākt manā kabinetā jautājumu kopā ar docentu Jansonu pārrunāt. Jansons ļoti lūdza Šņornieku nepieaicināt un šo sarunu uzskatīt par pilnīgi konfidencialu, lai lieta pirms galīgā lēmuma pieņemšanas fakultātē neizietu atklātībā.

Kad prasīju, kas doktora grada piešķiršanu Misiņam ierosinājis, Jansons atbildēja, ka viņš un prof. Ludis Bērziņš to atbalstījis, bet citi fakultātes mācības spēki bijuši pret to. No tālākas sarunas ar Jansonu es nopratu, ka pēc tam, kad doktora grada piešķiršanā Misiņam fakultātes sēdē nav varējuši vienoties un kad tur minēts, ka šai jautājumā būtu svarīgs arī mans viedoklis. Tie, kas par piešķiršanu bija domājuši, ka arī es būšu par to, jo kādā Misiņa jubilejas gadījumā es biju par viņu uzrakstījis atzinīgu rakstu kādā žurnālā. Bet tie, kas bijuši pretī, savukārt domājuši, ka arī es būšot pret doktora grada piešķiršanu Misiņam. Un tā es tiku lūgts izteikt savas domas šai strīdīgajā jautājumā, par ko filoloģijas fakultātes profesori nebija varējuši vienoties. Docents Jansons man vēlreiz apgalvoja, ka jautājums negatīva lēmuma pieņemšanas ga-

dījumā palikšot pilnīgi konfidenciāls filoloģijas fakultātē. Mani ieskati, ko es docentam Jansonam pavisam atklāti šai jautājumā pasacīju, bija šādi:

Bija sagaidāms, ka nacionālsociālisti drīzumā vēl vairāk ierobežos zinātnisko darbību Latvijas universitātē (ar to nacionālsociālistisko virzienu, ko Rīgā visspilgtāki un autoritātīvi reprezentēja valsts ministra Alfrēda Rozenberga štābs, praksē es jau biju tik tālu iepazinies, ka 16. jūlija protokola un Himlera plānu kontūras, to saturu vēl nemaz nezinot, man instinktīvi rēgojās acu priekšā pat miegā). Tāpat bija sagaidāms, ka universitātē, ko kroplainā latviešu valodā lika nosaukt par universitāti Rīgā, ierobežos arī zinātnisko gradu piešķiršanas tiesības. Tas bija zināms arī pašai universitātei, un tāpēc 1943. g. rudenī diezgan forsētā veidā piešķīra doktora gradus tiem zinātniekiem, kas disertācijas bija izstrādājuši un sasteidzināti nolikuši eksāmenus. Šādu hitleriešu rīcību sagaidot ir svarīgi, lai tā izpaustos pilnīgi patvarīgi un lai viņiem nebūtu nekāds ārējs iemesls teikt, ka viņi universitātes zinātnisko darbību un doktora gradu piešķiršanu ir ierobežojuši kāda dibināta iemesla dēļ. Latvijas universitātes zinātniskais darbs ir ieguvis tik labu starptautisku slavu, ka tas tādā stāvoklī pašiem latviešiem būtu arī jānotur. Izmantojot apstākli, ka Latvijas universitāte vēl var piešķirt doktora gradus un tad tos izdalīt pa labi un kreisi, būtu kļūda un ciestu arī universitātes pašas zinātniskais prestižs. It sevišķi to varētu teikt, ja doktora gradu piešķirtu Jānim Misiņam, kurš nav beidzis nevienu universitāti un pat nevienu vidusskolu un kurā zinātniskais darbs ir problematisks. Misiņam ir lielas bibliofiliskas zināšanas, viņš ir izdarījis arī vienu otru vērtīgu pētījumu, bet tie nav viņa paša uzrakstīti. Viņa savāktos materiālus literāri un zinātniski galvenokārt ir apstrādājuši citi. Daļu no darbiem, kas ar Misiņa vārdu publicēti, pēc viņa savāktiem materiāliem ir rakstījuši citi, daži jauni filologi un rakstnieki, piem. Misiņa brošūra par Jēkabu Zvaigznīti.

Arī man Misiņš agrākos gados vairākkārt bija lūdzis, lai es priekš viņa kautko uzrakstu, piem. par to pašu Zvaigznīti u. c., tikai mēs nevarējām par dažiem jautājumiem vienoties. Es biju ar mieru rakstīt rakstus pēc Misiņa materiāliem, bet kad es redzēju, kas tur ir darāms, es domāju un to pateicu arī Misiņam, ka pie raksta blakus viņa vārdam būtu jāpieliek arī mans vārds un honorārs būtu jādala vismaz uz pusēm. Misiņš tam savukārt negribēja piekrist. Par honorāru viņš bija ar mieru piekāpties, bet par autora vārdiem nē.

Ievērojot Misiņa lielos ienākumus, es viņam vairākkārt ieteicu uz pāris gadiem noalgot kādu literāru sekretāru, kas tad varētu Misiņa materiālus apstrādāt un uzrakstīt un Misiņš varētu tos publicēt. No publicējuma ienākumiem viņš varētu segt arī daļu no sava literārā sekretāra algas. Bet Misiņš pēc sava rakstura bija tik taupīgs, ka viņš tādu lietu sev atļauties nevarēja. Bez tam doktora gradu piešķirot, varbūt būtu jāņem vērā arī cilvēka nostāja lielinieku laikā. Piesliedamies komunistiskai rakstnieku savienībai, Misiņš nav parādījis morāliski stingru nacionālu mugurkaulu. Tāds ir mans viedoklis un es viņu atklāti pateicu tamdēļ, ka man to prasīja. Es nebūt negribēju, ka ar to ietekmētu fakultātes mācības spēku lēmumu. Lai viņi lemj paši pilnīgi brīvi pēc saviem ieskatiem.

Docentam Jansonam, kā redzēju, manas domas nepatika. Viņš bija par tām pārsteigts, jo bija sagaidījis, ka es teikšu kautko citu. Viņš man sāka stāstīt, cik smagi viņš kādreiz esot kļūdījies ar kādu literāru pētījumu, un ka Misiņš ar savām zināšanām viņu no tām paglābis un par to viņš sajūtot pret Misiņu pateicību. Viņš attaisnoja zināmā mērā arī Misiņa nostāju lielinieku laikā. Arī viņš pats esot ticis aicināts lielinieku žurnālā "Karogs" par līdzstrādnieku, bet tāpēc viņš neesot komunistu ideju sludinātājs (Otrai lielinieku okupācijai tuvojoties, Jansons nedevās emigrācijā, bet palika labprātīgi pie lieliniekiem). Pēc tam ar mani par šo pašu jautājumu runāja arī citi fi-

loloģijas fakultātes mācības spēki, bet gan privāti, ne kā oficiāli fakultātes delegāti, starp citu prof. A. Švābe, prof. J. Endzelīns, kuŗu ieskati Misiņa doktora grada jautājumā nesaskanēja ar docenta Jansona ieskatiem, un laikam arī prof. T. Celms, kuŗa ieskatus vairs neatceros.

Pēc sarunas ar mani fakultātes sēdē doc. A. Jansons nebija vis atstāstījis to, ko es viņam par šo jautājumu teicu, bet gan sācis nolasīt manu pirms 15 gadiem kādā žurnālā Misiņa jubilejas gadījumā publicētu rakstu. Uz jautājumu, vai mans viedoklis par Misiņu tagad doktora grada piešķiršanas gadījumā ir tāds pat kā jubilejas rakstā pirms 15 gadiem, doc. Jansons atbildējis, ka to viņam neesot izdevies īsti precīzi noskaidrot. Un tad, pēc īsas klusēšanas, itkā tas vairs neattiektos uz manu viedokli, piebilda: daži par Misiņu tagad gan esot arī citādos ieskatos.

Fakultātes otrajā sēdē doktora grada piešķiršanas jautājums Misiņam bija izlemts galīgi un negatīvi. Bet šī lieta tomēr nepalika filoloģiskās fakultātes konfidencialitātē. Tās nominālais ierosinātājs doc. J. A. Jansons pēc tam bija aizgājis pie Misiņa un atstāstījis viņam to, kas fakultātes sēdē runāts un lemts, izsakot nožēlu, ka labi domātais ierosinājums nav realizējies. Viņš Misiņam minējis netikai to zinātnieku vārdus, kas izteikušies par un pret ierosinājumu, bet atstāstījis arī par manas sarunas saturu ar Jansonu, kaut pats pie manis vairākkārt uzsvēra jautājuma konfidencialitāti.

Doktora gradu Misiņš bija vēlējies. Īstenībā viņš pats doc. Jansonu uz šo domu bija uzvedinājis. Fakultātes negatīvais lēmums Misiņu sarūgtināja.

8. Jānis Endzelīns.

No darbības valsts bibliotēkā man ilgam laikam palikusi atmiņā tuvāka saskarsme ar dažām īpatnējām un izcilām personībām. Viena no tām ir pazīstamais valodnieks prof. Dr. Jānis Endzelīns. Viņš bija pazīstams kā atturīgs un sevī noslēgts zinātnieks, kas nevienu sev nepielaida par tuvu. Viņš vairījās no sabiedrības un sadzīves un dzīvoja tikai zinātnei. Endzelīns bija ar stingru un nelokāmu raksturu, kas nepieglaimojās un arī nelocījās nevienai varai. Endzelīnu nekad nedzirdēja skaļi un atklāti smejamies, un reti viņa sejai pārslidēja smaids.

Bet 1942. gadā valsts bibliotēkas direktora kabinetā es iepazinu citu Jāni Endzelīnu – vaļsirdīgu, diezgan runīgu un par visām lietām sirsnīgu. Tur ar viņu esmu pavadījis vairākkārt stundas rosīgās un sirsnīgās pārrunās.

Jāni Endzelīnu personīgi pazinu jau sen. Kad es strādāju "Latvja" redakcijā, tur ar rakstiem šad tad ieradās arī Endzelīns, kas kā lettonis bija ar Bergu konfilistri. Arī "Burtnieka" redakcijā manuskriptu lietā iznāca ar Endzelīnu saskarsme, bet vairāk par sasveicināšanos un dažu lietišķības frāžu apmaiņu nebija. 1939. g. biografisko vārdnīcu sastādot, es arī Endzelīnam piesūtīju anketu as šabloniskajiem jautājumiem. Atsūtītā un pašrocīgi rakstītā ankete, pat ar papildinājumiem, bija raksturīga divējādā nozīmē.

Par savu zinātnisko un pētniecības darbu Endzelīns savā skaidrajā rokrakstā bija sniedzis izsmelšu un precīzu informāciju. Turpretim visiem jautājumiem, kas skāra personīgo dzīvi un ģimenisko sastāvu, Endzelīns bija pārvilcis svītru, atskaitot ziņas par saviem vecākiem. Ar to Endzelīns bija gribējis definitīvi pateikt, ka gar to atklātībai nav nekādas daļas un arī nekas nav jāzina. Tā tad noslēgtība arī šajā virzie-

nā. Endzelīna ģimenes dzīve, šķiet viņa brantiskā rakstura dēļ, nebija bijusi sevišķi saskanīga. No pirmās kundzes ar kuŗu viņam bija 2 bērni E. bija šķīries. Tad kāda jauna filoloģijas studente no Rūjienas, ar literārām un atklātības ievērības pretenzijām, vārdā Marta Grimma, ar savu aktivitāti, kaut 28 gadus jaunāka, kļuva par otro Endzelīna kundzi. Parādība, kas vispār nav sevišķi reta. Kad drīzi saira arī šī laulība, kas E. ģimenes locekļu skaitu par vienu bija pavairojusi, Endzelīns ieslēdzās tikai pilnīgi savā zinātniskajā darbā, bet Marta Grimma apprecējās ar literatūras darba pretendantu Jāni Ķelpi.

1942. g. ziemā pie valsts bibliotēkas direktora kādreiz atnāca prof. J. Endzelīns. Viņš tad strādāja gar savu grāmatu Senprūšu valoda, bet viņam trūka dažu literatūras avotu. Kādas nepieciešamas grāmatas viņš bija atradis un jau agrāk saņēmis no valsts bibliotēkas lasītavā. Bet dažu grāmatu, kas Latvijā nebija atrodamas, viņam trūka un Endzelīns lūdza padomu, kā kara laikā tās varētu iegūt zinātniskam pētniecības darbam. Es piesolīju tās valsts bibliotēkas vārdā aizņemties no Vācijas zinātniskajām bibliotēkām un nodot Endzelīna rīcībā. Šādu grāmatu lietošanas ilgums bija 2-3 mēneši. Es teicu, ka tiklīdz grāmatas pienāks, bibliotēkas kanceleja to profesoram paziņos. Kad ārzemju grāmatu aizņemšanās jautājums bija izkārtots, Endzelīns sāka tuvāk stāstīt par savu patlabanējo pētniecības darbu. Viņš runāja pasausi, bet ar tādu suverēnitāti un meistarību kā labākais klavieru virtuozs. Es neesmu filologs un ne visu no Endzelīna teiktā pilnīgi sapratu. Bet sēdot šādas personības priekšā ar Eiropas un pasaules vārdu, es savos zinātniski trūcīgajos sarunas teikumos tomēr nevarēju noslēpt savu sajūsmu, apbrīnu un pietāti pret šo lielo zinātnieku. Tēmat bija senprūšu valodas identitāte ar latviešu valodu un viņas vēsturi, kas man bija pasvešs, bet tieši tāpēc tas saistīja manu interesi. Tā sarunā bija aizgājusi krietna stunda. Es redzēju, ka Endzelīnam patīk runāties, ja ir kāds pateicīgs klausītājs un sarunas partners. Ka tas viņu itkā atbrīvo no kāda atturības un drūmuma kompleksa, un ka viņam šāda saruna ir vajadzīga. Uz mani saruna ar Endzelīnu atstāja lielu un gadu desmitus neizgaistošu iespaidu.

Varēja būt pagājusi kāda nedēļa. Endzelīnam vajadzīgās grāmatas vēl nebija pienākušas, kad profesors atkal ieradās pie manis. Domāju, ka viņš nāk apjautāties par grāmatām un tāpēc teicu, ka tās tik ātri vēl nav saņemtas. Nē, viņš to saprotot un nesot nācis grāmatu dēļ.

Endzelīns izņēma no kabatas kādu manu vismaz divdesmit gadus vecu rokrakstu, patiesībā vēstuli un teica, ka esot nācis tās dēļ noskaidrot dažus latviešu valodas izrunas jautājumus. Divdesmito gadu sākumā un vidū, kad Endzelīns strādāja gar Mīlenbacha latviešu valodas vārdnīcu, lai to izdotu ar papildinājumiem, viņš laikrakstos sistematiski publicēja uzaicinājumus sniegt viņam ziņas par publicējamā minēto vārdu izrunu un nozīmi, ko viņš tad izvērtēja un izlietoja vārdnīcai. Arī es vienreiz biju aizsūtījis Endzelīnam vienu šādu latviešu vārda nozīmes un izrunas izskaidrojumu. Šādu sūtījumu Endzelīnam bija vairāki desmit tūkstoši. Viņš tos visus bija sistematizējis un uzglabājis. Latviešu valodas vārdnīca bija papildināta un pirms desmit gadiem arī no-beigta izdot. Bet pēc pirmās sarunas ar mani, viņš acīmredzot bija atcerējies, ka viņa daudzo desmit tūkstoši iesūtījuma krājumos ir arī kāds manējais. Viņš to bija izņēmis un atnācis pie manis aprunāties. Šis temāts bija noskaidrots kādās piecās vai desmit minūtēs un tad, tāpat kā pirmo reizi, Endzelīns sāka atkal runāt par savu pētniecības darbu vispār un viņam atkal bija pateicīgs klausītājs un sarunas partners.

Kad izprasītās grāmatas no Vācija bija saņemtas, un tas notika vairākkārt, Endzelīns nekad grāmatas neprasīja, nedz nodeva lasītavas vai kancelejas pārzinim, bet gāja tieši pie direktora. Un kā šķita, tieši to sarunu dēļ, kas sekoja oficiālam darīšanu

nokārtojumam. Turpmākajās sarunās vēl vairāk nostiprinājās tas iespaids, kas bija radies pirmās sarunas laikā, ka Endzelīnam tādas pa laikam ir vajadzīgas kā atbrīvotājas no kaut kāda noslēgtības kompleksa, ka ar tām viņš noreagējis. Ka viņa sarunu partners nebija kompetents filologs, tā varbūt bija nejaušība, bet no otras puses tam varbūt bija arī zināma priekšrocība. Viens no dzīvo sarunu izraisījuma motīviem varēja būt tā pietāte pret lielu zinātnieku, kas varēja izskanēt sarunas partnera balss tonējumos. Ne tikai no lietišķības, bet arī no psiholoģiskā viedokļa sarunām ar Endzelīnu bija iespaidīga nozīme. Ja universitātes lekcijās Endzelīns bija sausi lietišķs un satiksmē ar cilvēkiem atturīgi vēss vai adatains (pat kādas savas jubilejas aktā universitātes aulā E. neparasti asiem vārdiem izteicās par dažiem nekompetentiem viņa zinātniskās darbības kritiķiem), tad valsts bibliotēkas sarunās viņš atbrīvojās un atplauka retā cilvēciskā sirsnībā.

Valsts bibliotēkā kādā nodaļā kā bibliotēkāre strādāja Endzelīna meita no pirmās laulības, kas dzīvoja pie tēva. Bet sarunās viņš nekad nepieminēja savu meitu, neapjautājās, kā viņa strādā un vai ar viņas darbu nodaļas vadītājs ir apmierināts?

Kad mana galvenā darbība pārvietojās uz kultūras departamentu un bibliotēkā es reti varēju ierasties, Endzelīnam vēl bija vajadzīgi daži grāmatu izsūtījumi un apmaiņas ar ārzemēm. Bet arī tad viņš šīs lietas negribēja kārtot ne ar vienu citu bibliotēkas ierēdni. Reiz, kad es biju departamentā un ne bibliotēkā, Endzelīns aiznesis uz bibliotēku divas atdodamas grāmatas. Mani nesastapis viņš grāmatas nav nodevis, bet paņēmis sev atkal līdz. Tā tas atkārtojies vēl reizi. Kad man to no bibliotēkas pa telefonu paziņoja, es tūlīt piezvanīju Endzelīnam un pateicu, ka dažas dienas neesmu varējis bibliotēkā ierasties, bet ka šodien es ap plkst. diviem tur būšu, ja viņam ir vēlšanās mani satikt. Kad es uz bibliotēku aizbraucu, tur tieši uz sekundi plkst. divos ieradās prof. Endzelīns ar abām jau divreiz nestām grāmatām. Tas ir labs raksturojums viņa lielajai precizitātei, kas arī universitātē un sēdēs bija leģendāra. Kad ieteicos, ka Endzelīns taču grāmatas varēja nodot bibliotēkā lasītavas pārzinim, vai manam vietniekam, Endzelīns paskaidroja, ka viņš to varējis, bet negribējis darīt, jo vēlējies pēdējo grāmatu atdošanu savienot ar personīgu pateicību man par izpalīdzību grāmatu sagādē. Arī šoreiz Endzelīns vēl krietnu brīdi runāja par sava darba tēmām, bet ne tik ilgi kā iepriekšējās reizēs. Arī viņa sarunu partners varbūt vairs nebija tik uzmanīgs, jo to bija nokausējuši citi pienākumi, bet jo sevišķi šķēršļi un grūtības citos darbos.

9. Andrievs Niedra.

Otra personība, ar kuru satikšanās un saruna valsts bibliotēkās laikā palikusi atmiņā, ir Andrievs Niedra. Ja ar Endzelīnu ir bijušas vairākas interesantas sarunas, tad ar Andrievu Niedru ir bijusi tikai viena personīga satikšanās un saruna. Tā notika īsi pirms Niedras nāves un atklāja netikai Niedras personīgās un politiskās darbības traģēdiju, bet norādīja arī uz mūsu tautas liktenīgo brīžu traģiku.

Kad Andrievs Niedra pēc ilggadīgas trimdas atgriezies Latvijā neilgi pēc tam – 1942. g. 24. septembrī – mira, "Latvja Mēnešraksta" toreizējais redakt. Jānis Veselis man piezvanīja pa telefonu uz valsts bibliotēku un lūdza uzrakstīt mēnešrakstam piemiņas rakstu par Andrievu Niedru. Es toreiz tā iespaids dēļ, ko bija atstājusi nesēnā saruna ar Niedru, nevarēju to darīt un atteicos. Tad Niedras nekrologu "L. Mēnešrakstam" uzrakstījis literatūras vēsturnieks Roberts Kļaušņš. Es nevarēju aiziet arī uz Niedras izvadīšanu, kur, pēc atstāstījuma, pavadītāju skaits neesot bijis sevišķi liels.

Niedram dzīvojot trimdā, ar viņa rakstiem kā redaktoram man bija bijis daudz darīšanu. Bet pirmā un vienīgā personīgā saruna noritēja tādā amplitūdā un tādā psiholoģiski traģiskā noskaņā, ka bija jāpaiet 22 gadiem un arī pašam 20 gadus jābaida trimdinieka dzīves sūrumi, lai varētu par Andrievu Niedru un par pirmsnāves sarunu ar viņu rakstīt. Sarunas iespaidi pa šiem gadiem ir izkristalizējušies, nogulsējušies un zināmā mērā arī objektivizējušies.

Ar "Lūduma dūmiem", "Zemnieka dēlu" un ar nedaudzajām liriskajām dzejām, Andrievs Niedra uzskatāms par vienu no izcilākiem latviešu rakstniekiem. Ar skumjo Ceļinieka dziesmu Niedra jau jaunībā paredzējis un spilgti attēlojis netikai savu vēlāko, bet arī simts tūkstošu latviešu trimdinieku likteni.

Andrievs Niedra savā dzīvē ir nodarījis divas lielas kļūdas. Kļūdas pārliecības dēļ, kas dībinājās uz nepareizu apstākļu novērtējumu. Pirmā ir Niedras krasā nostāja pret 1905. gada revolūcijas kustību. Ar to Niedra pavērsās pret tautas mentalitāti un gandrīz vai viens gribēja peldēt pret ļoti spēcīgu straumi. Tā viņu ne nu nogremdēja, bet izsvieda vientuļā krastā un arī tikai tamdēļ, ka peldētājs bija viens no populārākajiem un lielākajiem latviešu rakstniekiem.

Četrpadsmit gados Niedra šo tautas cieņas zaudējumu atkaņoja, vai gandrīz atkaņoja. Vēl vairāk. 1919. g. palicis Rīgā un redzēdams, kas tur zem lielinieku režīma notiek, Niedra divreiz no Rīgas ar lielām dēkām devās caur fronti uz Liepāju pie Pagaidu valdības ar ziņojumu par stāvokli okupētajā Rīgā un Vidzemē. Pēc otrā frontes pārgājiena agrā pavasarī kājām no Rīgas līdz Liepājai, Niedra palika Liepājā. Šī Niedras rīcība, kas liecināja, ka viņš ir netikai rakstnieks, bet arī izdarības vīrs, Niedru uzšūpoja nacionālās kustības viņa augšgalā. Pēc O. Nonāca liecības (Pēc 18. novembra), Niedras ierašanās no lielinieku okupētās Rīgas Liepājā un viņa plašais ziņojums atstājis tādu iespaidu, ka viņš uzskatīts vai par centrālo personu un ar lielām nākotnes izredzēm nacionālajā politikā.

Bet tad Niedra savā dzīvē izdarīja otru un vēl liktenīgāku kļūdu. Par latviešu nacionālās politikas svarīgāko un tolaik vienīgo mērķi Niedra uzskatīja lielinieku padzišanu un Latvijas atbrīvošanu. Liepājā Niedra redzēja, ka latviešu spēki ir vēl vāji. Baltvāci ar savu Landesvēru ir stiprāki, labāki apbruņoti un aiz tiem stāv arī Vācijas brīvprātīgo vienības ģen. fon der Golca vadībā. Niedra domāja, ka labi saprototies un tikai kopā ar vācu spēkiem iespējama Latvijas atbrīvošana no lieliniekiem. Tāpēc latviešu politika jāpārorientē vāciskākā virzienā. Tā bija kļūdaina domāšana divējādā nozīmē. Pārorientēšanās vāciskākās politikas virzienā savās konsekvencēs varēja nozīmēt tikai pakārtošanos vācu politiskajiem mērķiem. Tam tautas vairums nekādi nebūtu piekritis un tas būtu nozīmējis cīņu netikai pret lieliniekiem, bet arī pret tautas vairumu. Otrkārt, vācu karaspēka vienības Latvijā atradās netikai ar pasaules kara uzvarētāju, sabiedroto ziņu, bet arī pēc viņu vēlēšanās, lai aizkavētu lieliniecisma tālāku izplatīšanos. Kaut arī caristiskās Krievijas atjaunošanas nodomu dēļ sabiedroto politika Latvijas telpā tad vēl bija ļoti nenoteikta, tomēr sabiedrotie nekad nebūtu pielaiduši, ka sakautā Vācija nostiprinās Baltijā un tur paplašina savu telpu vai politisko iespaidu. Uz šīs politiskās karts lika Ulmanis un spēli vinnēja. Niedra lika uz otras karts – un spēli zaudēja. Pie tam Andrieva Niedras spēles veidā bija arī t. s. "neatļautie paņēmieni".

Kad 1919. g. 16. aprīlī vācu Landesvērs ar Golca atbalstu izdarīja apvērsumu un gāza Ulmaņa valdību, Niedru, viņa jaunās un svaigās popularitātes dēļ, vācieši iecēla par ministru prezidentu. Bet latviešu tautas un nacionālistu acīs Niedra ar to bija kļuvis par tautas interešu nodevēju. Tas negatīvais iespaids, ko Niedra bija radījis 1905. gadā, nu par jaunu uzpeldēja virspusē un aizskaloja prom pozitīvo un arī nesenē-

jo nacionālo cildenību. Niedras nolaupīšana Liepājā (Ozoliņš, Staprāns, Bankavs) un aizvešana uz kādu vietu Kurzemes jūrmalā, lai piespiestu atteikties no vācu ieceltā ministru prezidenta amata, populārā rakstnieka traģiku pārvērtā traģikomēdijā. Bet Niedras izbēgšana no gūsta atkal liecināja par viņa aktivitāti un izdarīguma viltību.

1919. g. novembrī bermontiešus no Latvijas padzenot Niedra ar tautas nodevēja vainagu galvā viņiem devās līdz uz Vāciju. Ar saviem draugiem un domu biedriem Latvijā, kur viņš nebija maz, Niedra sakarus nepārtrauca. 1923. g. beigās vai 1924. g. sākumā, kad Niedras draugi un arī viņš pats domāja, ka nu apstākļi ir norimuši, ka viņš varēs atgriezties un netraucēti dzīvot Latvijā, tāpat kā gandrīz visi viņa valdības ministri, Niedra pēkšņi ieradās Rīgā. Bet tā nebija Raiņa un Aspazijas atgriešanās no trimdas Latvijā. Tā bija sensācija, bet gan negatīvā nozīmē. Niedru apcietināja un drīzi tiesāja par tautas nodevību. Tiesas zāle bija pastāvīgi stāvgrūdām pilna.

Pēdējā dienā, kad Niedra teica savu aizstāvēšanās runu, es kā žurnālists biju uz tiesas sēdi aizgājis. Šī Niedras runa nezūd no atmiņas. Niedra bija lielisks runātājs. Bet šī runa nebija kāds no viņa slavenajiem sprediķiem. Arī ne kāda leģendāra bērnu izvadruna. Pat Brīvzemnieks īsi pirms savas nāves bija izteicis vēlēšanos, lai Niedru no Kalsnavas aicinātu uz Rīgu viņa izvadīšanai, un Niedra Ģertrūdes kapos līdz asarām aizkustināja desmitiem tūkstošu lielo pavadītāju pulku. Bet tagad Niedram ar aizstāvēšanās runu tiesā bija jācīnās par savu galvu vai brīvību. Tā bija tiešām lieliska runa un Niedra gandrīz, gandrīz arī uzvarēja. Jau tiesas sēdē bija sācis valdīt noskaņojums, ka Niedra sarežģītā situācijā ir gan politiski kļūdījies, ka viņa pārstāvētam virzienam nav laimējies, bet ka viņa nodevība un noziegums tomēr var būt arī problēmatisks. Bija domas, ka Niedru vai nu attaisnos, vai arī tam piespriedīs mērenu formālu sodu, to nosacīti atlaižot.

Šādu noskaņojumu pavairoja arī Niedras aizstāvēšanās runas pirmā daļa, kad viņš runāja par latviešu tautas likteni, par tās nacionālajiem patstāvības centieniem, par saviem zemnieku dēla ideāliem un par savu cīņu "līduma dūmos". Līdz šai vietai runā bija diezgan daudz sentimentālas retorikas, kas tiesas zālē atrada arī zināmu rezonanci. Ja Niedra savā turpinājumā būtu atzinis savu politisko kļūdīšanos un to tieši vai netieši nožēlojis, gandrīz nav šaubu, ka viņš būtu vai nu attaisnots, vai arī ar nosacīti atlaistu sodu izgājis no tiesas zāles kā brīvs pilsonis.

Bet tad varēja redzēt, ka Niedrā notika kāda iekšējas aizvainotības pārvērtība. Viņam bija iedzēlusī kāda spīts un saslējies viņš teica: un tagad šis latviešu zemnieka dēla nacionālo ideālu ilggadīgs cīnītājs ir pataisīts par tautas nodevēju un noziedznieku. Nē! Tā tas nav, tīri vai kļiedza Niedra. Un viņš spītīgi sāka savu rīcību ne nožēlot, bet kā pareizu attaisnot un aizstāvēt. Ar to Andrievs Niedra savas dzīves likteņa prāvu arī zaudējis. Niedram pieprieda vairākus gadus cietuma sodu.

Kad Niedram piesprieda cietuma sodu vēlāk tomēr pārvērtā izraidījumā no Latvijas un viņš kādā Austrum-Prūsijas ciemā bija dabūjis mācītāja vietu, viņš ar Latviju sakarus nepārtrauca. Kāda izdevniecība regulāri iespieda Niedras rakstus. Bet Rīgas latviešu biedrības derīgu grāmatu nodaļa sāka izdot Niedras kopotos rakstus un kāda cita izdevniecība (laikam D. Golts) trijās grāmatās izdeva Niedras memuārus par 1919. gadu – "Tautas nodevēja atmiņas". Šāda virsraksta likšana memuāriem ieskatāma par iespējami izaicinājumu un stūrgalvīgu turēšanos pie sava, kaut arī nepareizā politiska viedokļa. Šo memuāru koncepcija lielā mērā atbilst Niedras aizstāvēšanās runas koncepcijai viņa prāvā.

Arī dažiem periodiskiem izdevumiem, trimdā dzīvodams, Niedra sūtīja savus rakstus, stāstus, apcerējumus, galvenokārt "Latvīm" un "Burtņiekam". Viņš tos pa-

rakstīja dažreiz ar pilnu vārdu, biežāk gan ar iniciāliem, vai ar Ješkas Ūdensvagula vārdu. Kā minēto izdevumu redaktoram vai redakcijas loceklim diezgan daudzus no šiem rakstiem nācās skatīt cauri un nodot spiestuvei un sekot to iespiešanai. Šai laikā ar Niedru ir bijusi arī sarakstīšanās, gan tikai formāla un informatīva rakstura.

No šī laika palicis atmiņā kāds Niedras literārs strīds, kas liecina par viņa izcilām kritiķa un polemizētāja spējām. Līgotņu Jēkabs, viens no tuvākiem "Burtnieka" līdzstrādniekiem, bija uzrakstījis kritiķu par kādu Niedras grāmatu, vai arī par viņa kopotiem rakstiem. Līgotnis Niedru vērtēja zemu, it sevišķi viņa personību, kur saskatīja daudz nemorāla. Arī kritika bija nelabvēlīga. Tas Niedru bija aizkāris un viņš uzrakstīja meistarīgu pretraktu, kurā autoru pielīdzināja apsūdzētam, lasītāju tiesnesim un kritiķi – lieciniekam. Lai tiesas spriedums būtu taisnīgs, arī lieciniekam vajagot būt taisnīgiem un godīgi jānodod liecība pie tiesas. Līgotņa kritikā Niedra bija atradis un pierādīja vairākas nepareizības. Likdams savai atbildei virsrakstu "Vai Līgotņu Jēkabs zin astoto bausli?" (Tev nebūs nepatiesu liecību dot pret savu tuvāku), Niedra teica, ka L. varbūt nezinādams astoto bausli esot to pārkāpis. Šis Niedras raksts bija viens no veiklākiem un pārliecinošākiem polemikas rakstiem un tas diezgan smagi skāra Līgotni. Redakcija Niedras rakstu bija nolēmusi ievietot un tāpēc to deva lasīt Līgotnim, lai viņš ar paskaidrotāju piezīmi var attaisnoties. L. paskaidrojums bija ass. No tā tāpēc pusi vajadzēja nosvītrot, bet tad Līgotnis to vairs neatzina par savu. Paskaidrojumu iespieda kā redakcijas atzīmi.

Kādus 6 vai 7 gadus pēc Niedras notiesāšanas un izraidīšanas no Latvijas, viņš, ja būtu gribējis, būtu varējis atgriezties un dzīvot dzimtenē. Par to daudzkārt iestājās un runāja Niedras draugi. Tad viņi lūdza A. Bergu šo lietu mēģināt izkārtot ar valdību. Zemnieku savienības valdības laikā, kad H. Celmiņš bija ministru prezidents un E. Laiņiņš iekšlietu ministrs, A. Bergs dabūja no iekšlietu ministra Laiņiņa piekrišanu, ka Niedra var atgriezties Latvijā. Tikai iekšlietu ministrs bija izteicis noteikumu, ka Niedra nedrīkst atkal aktīvi nodarboties ar politiku, vai arī tūdaļ kāpt kancelē. Ar to Niedras trimdas periods nebūtu bijis sevišķi garš. Kad Niedram iekšlietu ministra lēmumu paziņoja, viņš pēc jautājuma pārdomāšanas atbildēja, ka viņš sakarā ar izteiktajiem noteikumiem nolēmis pagaidām Latvijā neatgriezties. Viņš to motivēja tā: ja viņam uzliek darbības ierobežojumus un pat mācītāja amatu negrib atļaut pildīt, viņam ļoti grūts varot kļūt eksistences jautājums. Rītprūsiņā viņam esot droša mācītāja vieta un pēc tam arī pensija. Tāpēc viņš labāk palikšot tur.

Vienīgi tas vīrs, pret kura politisko līniju Niedra cīņu bija zaudējis – Ulmanis – Niedram 1919. gadu nepiedeva nekad. 1939. gadā, kad pār Latviju atkal savilkās drūmi mākoņi, ar Ulmani par Niedru bija īsa saruna. Tā attiecās uz Niedras dzīves aprakstu Biografiskajā vārdnīcā. Niedras biogrāfiju, kas bija uzrakstīta ar viņa rakstnieka stāvoklim pienācīgu darbības novērtējumu, gribēja redzēt Ulmanis pats. Pēc tam N. biogrāfija ar paskarbu norādījumu saruka līdz īsiem dzimšanas un izglītības datiem un divu grāmatu nosaukumiem. Vienu vienīgu vērtējošo teikumu – 1919. g. pārgājis neatkarīgās Pagaidu valdības pretinieku pusē un izsludināts ārpus likuma – bija rakstījis un lika biogrāfijā ievietot ne vārdnīcas redaktors, bet vārdnīcas idejas autors (Sk. "Es viņu pazīstu" 357. lapp.).

1942. gadā Andrievs Niedra kā Vācijā pensionēts mācītājs un latviešu trimdnieks atgriezās Latvijā. Bet šis notikums pagāja plašākas latviešu atklātības gandrīz nepamanīts. Niedru nesagaidīja delegācijas ar karogiem, goda vārtiem, puķu jūru un cildeniem apsveikumiem. Tādus precedentus Latvija gan pazina. "Zemnieka dēla" autoru sagaidīja tikai tuvākie ģimenes locekļi, daži draugi un daži ziedi. Kad 1919. g. Nie-

dra no Rīgas ieradās Liepājā, viņš bija visu atzinības un uzmanības centrā. Kad 1923. g. Niedra no pirmās trimdas ieradās Latvijā, Rīgā, arī tā bija sensācija. Niedra atkal bija notikumu centrā un, kaut arī naidīgi sabangota, tomēr viņa virsotnē. Bet 1942. tas viss jau bija izgaiss un izplēnējis. Niedra vairs nebija nekādu, ne pozitīvu, ne negatīvu notikumu centrā. Arī apstākļi bija tādi, ka plašākai atklātībai notikumi un dzīve bija uzlikuši citas rūpes, aiz kurām pazuda interese par Niedru. Bez tam latviešu tauta no Niedras bija aizaugusi prom. Atklātības un politiskā dzīvē Niedra nekādu dalību vairs neņēma un arī nebija aicināts to darīt.

Pie sava dēla Sarkandaugavā uz dzīvi nometies, Niedra galveno vērību pievērsa sava mūža literāro darbu kopošanai un izvērtēšanai, kā arī savas kādreizējās politiskās lomas rehabilitēšanai un nostiprināšanai. Galveno vērību viņš piegrieza savu memuāru – Tautas nodevēja atmiņas – pārstrādāšanai un papildināšanai. Šai nolūkā A. Niedra nāca uz valsts bibliotēku un meklēja faktus grāmatās un vecos laikrakstos, kas varētu viņa politiskās nostājas pareizību apstiprināt. Viņš savā pamatdomā vairs neizgāja no iespītīgās un protestējošās tautas nodevēja koncepcijas, bet no politiskas tālredzības viedokļa. Saviem pārstrādātajiem memuāriem Niedra tāpēc arī vairs nelika virsrakstu "Tautas nodevēja atmiņas", bet – "Kā tās lietas tika darītas" (iznāca 1943. g. pēc rakstnieka nāves).

Šīs grāmatas materiālu vākšanai un pārbaudei Niedra ilgāku laiku strādāja valsts bibliotēkas lasītavā. Reiz, kad man ziņoja, ka Niedra atkal strādā lasītavā, es viņu lūdzu ienākt manā kabinetā lai aprunātos. Ārējais iegāns bija piesolījums dot vajadzīgos materiālus pētniecības darbam līdzī uz mājām, lai nebūtu jāstrādā publiskā lasītavā, kas dažreiz bija pilna tādiem pat pētniekiem. Bet šis piedāvājums atkrita, jo Niedras darbs jau bija pietuvojis beigām.

Saruna ar A. Niedru atstāja dziļu un paliekošu iespaidu, galvenokārt ar cilvēcisko un vēsturisko traģismu, ko tā atkailināja. Vispirms jau tīri ārēji. 71 dzīves un ilgie trimdas gadi bija atstājuši uz Niedru skaidri saredzamas smaguma pēdas. Niedra bija ļoti novecojies. Viņa dzirde bija jūtami mazinājusies. Laikam nevarēdams novērtēt savas balss amplitūdu, Niedra runāja skaļi, par skaļu. Bez tam viņa balsī tagad bija ass skarbums. Nebija vairs tā sonorā viņveidīgā plūduma, pat mūzikalitātes, ko es ne bez sajūsmas klausījos viņa pēdējā aizstāvēšanās runā tai tiesas sēdē 18 gadus atpakaļ.

Par savu 1919. g. politiskās rīcības pareizību Niedra bija fatāli pārliecināts. Viņš atsaucās arī uz tagadējiem notikumiem kā uz tā apstiprinājumu. Lielinieku bāzes 1939. g. viņu okupācija no 1940. g. 17. jūnija līdz 1941. g. 1. jūlijam un viņu padzīšana ar vācu militāro varu – Niedra uzskatīja kā viņa politikas pareizības turpinātu piepildījumu. Protams, Niedram nevarēja būt zināms ne Hitlera 16. 7. 41. apspriedes protokols un tā lēmumi, nedz arī Hitlera apstiprinātā Himlera austrumu ģenerālplāna saturs.

Kad es Niedras politisko notikumu interpretējumu, kas skar Latvijas likteni, uzmanīgi centos novirzīt uz plašākiem politikas aspektiem, it sevišķi uz sabiedroto 1939. g. vasaras sarunām Maskavā par piespiedu garantijām Baltijas valstīm, kas tolaik vēl bija svaigā atmiņā, un pieminēju arī Ulmaņa vārdu, kas tagad smok kādā Krievijas cietumā, Niedra šos argumentus neievērojot tikai ar smaīdu piebilda: "Tā politika, kurai virzienu noteica Ulmanis, varēja beigties tikai komunistu cietumā." Šai Niedrās tematiski sāpejošā frāzē nebija īgnuma vai sarūgtinājuma, bet smaīdīga pārākuma apziņa.

Kad jautāju, vai Niedram ir kādi aktīvi konkrētas politikas nodomi, viņš atbildēja: "Nē!" Viņš tam esot jau par vecu. Bez tam viņam neesot arī pārliecības, ka latviešu tautai, gar kurās zemi krustojoties arī citu tautu intereses, būtu jau pilnīga parei-

zas politiskas konstellācijas izpratne. Šeit esot vēl vajadzīgs liels politiskās audzināšanas un pāraudzināšanas darbs. Tas esot citu, jaunāku vīru uzdevums un pienākums. Viņš vispirms gribot savest kārtībā vecos literāros rēķinus, un tad stāties pie jauniem darbiem. Esot vairāki plāni un pasākumi padomā.

No visa, ko Niedra runāja, ko viņš teica tieši un kas izskanēja viņa balsī un starptosos, palika smaga sajūta, ka Niedram ir kāda dziļa sāpe sirdī, ka viņu nospiež kāda čulājoša brūce, kas vēl nav aizdzijusi. Un tā ir doma, ka latviešu tauta vārda tiešā nozīmē Niedram netic. Vai vismaz vēl netic. Un tas viņam sāpēja. Niedra aizvien bija bijis pūļa, masu cilvēks. Uz tautu viņš bija centies atstāt un ir atstājis iespaidu. Kā mācītājs, kā rakstnieks, kā politiķis. Atcerēsimes kā iesākās Niedras, un vispār viens no latviešu labākiem romāniem – "Liduma dūmos":

"Šalkoņa izgāja caur baznīcu. Divas trīs sirmas galvas piepeši salīgojās, kā smagās rudzu vārpas ietrīcas, kad izkopts mugura jau šņākstēdama piesitas pie salma. Draudzes jaunekļu seji tapa uzreiz nopietni. Jaunavas nodūra acis. – Tam jauneklim tur uz kanceles bija taisnība. Kā pātagas cirtieni svilpa caur gaisu viņa vārdi, un draudzes sirds sarāvās no katra sitiena."

Tā ir netikai reti spēcīga glezna, bet arī tēmēts sentiments, ar ko reibināt masas un tad tanī skurbināties pašam autoram – runātājam vai rakstītājam. Ar šādiem spilgtiem tēlotājiem epitetiem mākslā, sadzīvē, politikā operēja Niedra. Tam bija kādreiz bijis liels efekts, panākumi. Bet tagad Niedra pēc ilgstošas trimdas bija atgriezies mājās. Viņa idejas likās uzvarējušas, viņa politiskie mērķi iegājuši itkā reālības veidā. Bet domāta un gaidīta atzinība, piekrišana un sajūsma nelidoja trimdiniekam pretim. Tikai konvenciāla pieklājība un no plašās tautas – vienaldzība, pat neticība.

Tāds emociju un intelekta cilvēks kā Niedra to sajuta pārāk skaidri. Tāds varbūt ir atklātības darbinieku liktenis vispār, sevišķi tautas un personīgās dzīves traģisku pārveidību periodos. Šie likteņi tad savijas kopā un drāmatisku iekrāsojumu iegūst personīgi izjūstās fatālības plāksnē.

Šeit prasas mazs salīdzinājums ar kādu citu vēl dzīvu lielu Latvijas valsts un nacionālās idejas cīnītāju, kuram Niedra bijis sīvs politisks pretinieks. Tas ir sūtnis un rakstnieks Dr. M. Valters. Kādā vēstulē par Niedru viņš izteicies ar nevērīgu pārākuma apziņu. Bet rakstīdams kādu apcerējumu par Latvijas liktenīgajām dienām Dr. M. Valters ir teicis šādus personīga traģisma piesātinātus vārdus: "Aiz oficiālās valodas (kas Latvijas notikumus un to veidotājus vērtē), kas grib celt un piedot – sāp kāda cilvēka dvēsele – šī trešā (Dr. M. Valtera dvēsele).

Arī Andrievam Niedram pēc trimdas gadiem atgriežoties Latvijā sāpēja dvēsele! Tas bija izjūtams gandrīz katrā viņa teikumā, katrā domu gājienā. Niedra negaidīja nekādu tautas piedošanu, jo savā politiskā darbībā viņš nejutās vainīgs. Bet viņam sāpēja tas, ka vismaz piedošanas un varbūtējas pateicības sajūtas par politikas šķietamo pareizību viņam neatstaroja pretī. Niedram sāpēja vientulība, ko viņš izjuta savā tautā atgriežoties, bet par visu vairāk latentā neticība, ko viņš šķita vērstu pret sevi. To viņš nevarēja un, varbūt, arī negribēja noslēpt. Uz aizdzīves pasauli Niedra aizgāja pa vientuļnieka ceļu. Pa cilvēciska un politiska vientuļnieka ceļu. Ar Niedras nāvi bija miris arī pēdējais niedrists Latvijā.

10. Politika aiz loga.

Darbam valsts bibliotēkā vienā ziņā bija arī sava priekšrocība. Tas deva iespēju dažiem interesantiem dienas un politisko notikumu vērojumiem un, proti, tādējādi: kara dienās, bet it sevišķi lielinieku gadā, reizē ar dažādo iestāžu pārveidošanu vai likvidēšanu bija likvidētas arī daudzas no speciālo iestāžu rokas bibliotēkām, kālab valsts bibliotēka ar tai pakļautajām krātuvēm bija kļuvusi par vienīgo zinātniskā un drukātā vārda krātuvi Rīgā. Tamdeļ itvisiem pētniekiem, referentiem un iestāžu vadītājiem, kam vajadzēja izstrādāt kādu noteikumu, rīkojumu vai pārskatu, vajadzēja griezties pēc materiāliem valsts bibliotēkā. To pašu vajadzēja darīt un darīja arī vācu iestāžu un nozaru vadītāji. Pēc bibliotēkas noteikumiem viņa savus materiālus parasti uz mājām neizsniedza. To darīja tikai izņēmuma gadījumos sevišķi uzticamiem un pazīstamiem cilvēkiem un katrā gadījumā bija vajadzīga direktora atļauja. Arī vācu iestāžu vadītājiem darbiniekiem, kas pretendēja saņemt grāmatas līdzī uz mājām vai uz savām darba vietām, vajadzēja griezties pie direktora pēc atļaujas. Bet vācieši parasti nemeklēja zinātniskās grāmatas atpūtas vai sava prieka dēļ.

Sekojojot tam, par kādiem jautājumiem vācu civilās pārvaldes nodaļu vadītāji vai referenti ņēma grāmatas, kādus viņi meklēja agrākos likumus vai rīkojumus, varēja spriest, ar kādiem jautājumiem vācu civilās pārvaldes attiecīgās iestādes patlaban nodarbojas un pēc grāmatu satura ļoti bieži arī nojaust, kādā virzienā šī nodarbība iet. Nereti vācu darbinieki paši nespēja visās agrākās publikācijās orientēties un prasīja bibliotēkas darbinieku padomu, vai arī tieši nosauca tematu, par kādu tie interesējās. Ja piem. 1941. g. augustā Holsts paņēma grāmatu par veco Rīgu, kas galvenokārt sastāvēja no vecās Rīgas ielas nosaukumiem, tad varēja secināt, ka Rīgā ir gaidāma ielu pārdēvēšana, un kad jaunās ielas izsludināja, tad varēja redzēt, ka 60% jauno ielu nosaukumi ir ņemti no tās grāmatas, kas bija patapināta no valsts bibliotēkas. Uzmanīgāk šīm parādībām pasekojot un tās pavērojot bieži jau iepriekš varēja paredzēt kādus rīkojumus, noteikumus vai pārmaiņas vācieši gatavo latviešu sadzīvē. Šai ziņā valsts bibliotēkas direktors atradās daudz izdevīgākā iepriekšējas informācijas stāvoklī, nekā jebkurš latviešu iestāžu vadītājs.

Pēc bibliotēkas bibliografijas nodaļas publicējumiem bija zināms, ka valsts bibliotēkā pa ilgajiem gadiem ir sastādīta latviešu rakstnieku un žurnālistu pseidonīmu atšifrēšanas kartotēka, un ja Gestapo vai tās palīgorganizācijas sāka nemākulīgi interesēties par dažiem pseidonīmiem, tad varēja secināt kādi cilvēki nonākuši aizdomās, ka ir sagaidāma viņu vajāšana un tos pie laika bija iespējams brīdināt. Latviešu aģenti nāca neuzkrītoši. Ja par kādu speciālu jautājumu ņēma literatūru valsts komisāram Lozem, vai ģenerālkomisāram personīgi, tad pēc šo grāmatu satura varēja spriest kādā garā un virzienā šos komisārus viņu ierēdņi grib tos noskaņot, ietekmēt vai informēt.

1941. g. augustā ar Gestapo rakstu un Holsta rezolūciju uz tā bibliotēkai bija izprasīts Ugunskrusta un Pērkoņkrusta laikrakstu komplekts. Par laikrakstu saņemšanu bija parakstījies kāds Baltijas vācietis no Pozenes. Pēc pāris mēnešiem bibliotēkā ieradās kāds man pazīstams latvietis, kas strādāja ģenerālkomisāriātā un par visādiem jautājumiem bez kādas vajadzības izrunājies, sarunu beidzot novirzīja uz Pērkoņkrustu. Es redzēju, ka viņam ir kāds nolūks, ka viņš grib tikt klāt kādai lietai, bet nezina, kā iesākt un kā tai neuzkrītoši piekļūt. Arī viņam bija zināms, ka valsts bibliotēkā pastāv pseidonīmu kartotēka un beidzot viņš jautāja, vai pēc šīs kartotēkas nebūtu iespējams konstatēt, kas ir dažu rakstu autori "Pērkoņkrustā"? Teicu, ka tad vispirms jāzin, kas tie par rakstiem. Viņš man vairākus šādus rakstus nosauca. Tā kā valsts bibliotēkas "Ugunskrusta - Pērkoņkrusta" komplekts bija jau izsniegts, es liku atnest Misiņa bibli-

otēkas komplektu. Es jau iepriekš zināju, ka "Pērkoņkrustā" visi raksti iespiesti bez paraksta. Bet kad laikraksts bija atnests un pašķirstīts, es atbildēju, ka anonīmu autoru rakstus bibliotēkai nekad nav bijis iespējams atšifrēt. Bet es ar to biju dabūjis redzēt par kādiem "Pērkoņkrusta" rakstiem ir interesējušies Gestapo un ģenerālkomisāriāts. Šie raksti visi bija ar asu pretvācisku tendenci. No tā varēja secināt, ka "Pērkoņkrusta" politiskā loma Latvijā ir galā. Un tā tas arī bija.

Iesakot un iesniedzot bibliotēkā zināmas noskaņas materiālus un grāmatas studijām un lasīšanai, daudzos vāciešos varēja radīt latviešiem labvēlīgu noskaņojumu, it sevišķi caurbraucējiem. Vācijas zinātniekiem un virsniekiem es izsniedzu Ulmaņa laikareprezentācijas literatūru vācu valodā, kas bija man pie rokas pietiekošā daudzumā, piem. Virzas Straumēnus, Skaisto Latviju, daudzus albūmus u. t. t.

Par lielu latviešu tautas un kultūras draugu ar literatūras palīdzību izdevās pārvērst populāro vācu rakstnieku majoru Valteru Blēmu. Šis 75 gadus vecais rakstnieks kaņam iesākoties atkal bija iestājies armijā, bet frontes dienestam viņš vairs nebija piemērots, un tāpēc viņu sūtīja uz iekārotiem apgabaliem speciālās kultūras misijās. Rīgā viņš ieradās 1941. g. septembrī, lai šē izdarītu dažus pētījumus un uzrakstītu dažus darbus, kuļos būtu slavināta vācu politiskā misija austrumu telpā. Viņam bija padomā rakstīt drāmatisku triloģiju par Pletenbergu. Viņš atnāca uz bibliotēku un lūdzā ieteikt viņam un izsniegt attiecīgo literatūru. Blēms bija baltvācu ideoloģijas garā. Bet es viņam izmeklēju un iedevu līdzī daudzās tādas grāmatas, kuļās viņš varēja smelties arī citādu noskaņojumu. Pēc neilga laika atnācis viņš runāja jau mazliet savādāk. Es viņam iedevu atkal attiecīgi izmeklētu literatūru un piezvanīju "Tēvijas" redakcijai, ka Rīgā uzturas pazīstamais vācu rakstnieks Valters Blēms, par kuļu derētu ievietot kādu atzīmi, jo Rīgas vācu avīze to vēl nebija pieminējusi. Uz bibliotēku atnāca "Tēvijas" līdzstrādnieks dzejnieks Andrejs Johansons un es viņam parādīju visas Valtera Blēma sarakstītās grāmatas, kas bija piedzīvojušas daudzos izdevumus simttūkstoš eksemplāros, kā arī sniedzu citu informāciju par Blēmu. "Tēvijā" parādījās diezgan garš rakstiņš par Blēmu un kad es viņam tā saturu pārtulkoju vācu valodā, Blēms bija par to ļoti iepriecināts. Viņš apmeklēja visas latviešu operas izrādes un koncertus un kļuva par vienu no sirsnīgākiem latviešu draugiem, kādi no vāciešiem vācu okupācijas laikā bija Rīgā bijuši. Vairākiem Vācijas izdevumiem viņš rakstīja jūsmīgus un cildinošus rakstus par latviešu kultūras un mākslas sasniegumiem. Šai ziņā viņam iznāca asāka polemika ar kādu autoru vācu šovinistiskajā avīzē "Danziger Vorposten".

Valters Blēms visur atklāti apliecināja, ka braucot uz Latviju viņš ir domājis, ka šē viņam kā vecam un kultūras pasaulē piedzīvojušam vīram nekā nebūšot ko mācīties, ka viņš atbraukšot uz kultūrāli atpalikušu zemi. Bet Rīgā ar latviešu tautu un kultūru iepazīstoties, viņš esot piedzīvojis lielāko pārsteigumu savā mūžā. Tā uzrādījusi tik daudz interesanta un vērtīga, ka viņš daudz ko mācījies un daudz ko ieguvis. Šis Valtera Blēma atklāti sludinātās domas un ieskati par latviešiem daudziem vietējiem varas vīriem nepatika un tie savas pūles varēja vainagot ar panākumiem, kad Valteru Blēmu aizsauca atpakaļ uz Vāciju. Šķiļoties viņš man uzdāvināja savu Rīgā sarakstīto un nupat kā iznākušo drāmu par Pletenbergu ar sirsnīgi ierakstītu autora veltījumu.

Līdz šim esam runājuši par notikumiem Latvijā 1941. un 1942. gadā. 1943. gads Latvijā atnāca ar zināmu pagriezīenu, ko noteica ne reālpolitika, bet illūziju politikas uzvilņojums. Šai illūziju politikas vilņa uzplūduma laikā mana darbība jūtami paplašinājās, jo līdzās bibliotēkas direktora amatam es uzņēmos arī latviešu pašpārvaldes kultūras un sabiedriskā lietu departamenta direktora pienākumus.

IV

LATVIJAS PAŠPĀRVALDĒ

1. Dualistiskās ģenerāldirektorijas.

Hitlera iekāroto – ne atbrīvoto, kā mēs gribējām un centāmies saprast, austrumu apgabalu izmantošanas plāni un konkrētā politika pret šo teritoriju iedzīvotājiem mums tagad ir visās detaļās zināmi (II 1-7). Bet 1941. gadā un līdz pat kara beigām tie nebija zināmi, tikai vairāk vai mazāk nojaužami. Bet nojautas, ja arī tās ar dažiem notikumiem pamatotas, pieņēma konkrētu veidu, tomēr pazuda illūziju politikas vilņojumā. Atsevišķiem notikumiem negribēja ticēt, tos centās iztulkot par pārpratumu un nekādā gadījumā par vispārīgu parādību.

Šo illūziju politiku palīdzēja radīt, bet par visām lietām viņu kultivēja hitleriešu austrumu politikas taktika. Hitlera politisko taktiku, kas bija atkarīga no panākumiem Krievijas karaģājienā, un par kuru tāpēc 16.7.41. bija izdota direktīva – visu zināt, ko grib un klusībā nokārtot, bet neko nedarīt zināmu atklātībai, lai priekšlaicīgi tautas un atsevišķus cilvēkus nepadarītu par vācu ienaidniekiem – mēs tāpēc noturējām par vācu politisko bezplānveidību austrumos un Baltijas telpā. Politiskās plānveidības trūkumu no zināmas puses attēloja kā pārejošu parādību. Visa vācu valdības uzmanība esot pievērsta kara lietām, tāpēc politiskie un civilās pārvaldes jautājumi kļībojot un esot pretrunīgi. Bet tas mainīšoties ar kara darbības izbeigšanos un pie tam ļoti pozitīvā virzienā. Šādiem norādījumiem ticot daļa latviešu vadības arī cerēja, ka pēc kara, tajā piepalīdzot un upurus nežēlojot, politiskais stāvoklis mums izvērtīsies labvēlīgs, vai vismaz pieņemams. Kļūda. Liktenīga un liela kļūda.

Lai rādītu kā vismaz latviešu vadošās atklātības vairums toreiz izprata vācu politiskās plānveidības taktiku, memuāru šīs apakšnodales turpmākajos nodaļumos (un dažuviet arī vēlāk) tekstu atstāsim 1945. gadā rakstītā un negrozītā redakcijā, pārskatāmības dēļ to dažviet liekot pēdējās.

”Vācu civilai pārvaldei no militārās pārvaldes darbību Latvijā pārņemot (1.9.41.), bija pilnīgi neskaidrs, vai arī latviešiem vācieši dos pašiem savu kautkādu valdību, pārvaldi vai pašvaldību. Oficiāli nekas netika publicēts arī par vācu civilās pārvaldes nodibināšanu un nekur nebija teikts, kādi būs tās mērķi un darbības principi. Lai gan rīkojums par austrumu ministrijas nodibināšanu un iekārotās austrumu telpas sadalīšanu komisāriātos bija Berlīnē parakstīts jau jūlijā, tomēr tas netika publicēts ne tur, ne Latvijā. Ar attiecīgo ierēdņu iecelšanu, vācu civilā pārvalde tikai faktiski sāka savu darbību.”

”Vācu centrālām iestādēm arī vēl nebija skaidrs – vai un kā viņas domā iesaistīt latviešus un citu iekāroto apgabalu tautas pārvaldes darbā. Vācu civilās pārvaldes uzbūves un darbības principi tiem bija skaidri, bet latviešu iesaistīšanai, resp. atturēšanai vēl gribēja iet dažādus mēģinājumu un meklēšanas ceļus. Pēc nacionālsociālisma ideoloģijas viens vācu nodoms bija, ja vien varēs iztikt, visas iekārotās tautas austrumos no pārvaldes un vadības darba pilnīgi atturēt. Bet šī plāna realizēšana bija atkarīga no panākumiem frontē.”

”1941. g. vasarā un rudenī vācieši vēl paši bija pārliecināti par ātru un efektīvu uzvaru austrumos. Tāpēc viņi nevienai no iekārotajām tautām neatļāva organizēt savus

brūņotos spēkus, kas kopā ar vāciešiem piedalītos austrumu kara gājienā. Baltiešu tautu: latviešu, leišu, igauņu daļa vēlējās šai kara gājienā ņemt dalību, bet vācieši to neatļāva, lai viņiem ar šīm tautām nevajadzētu dalīties uzvaras augļos. Tad vācieši varētu teikt, ka viņi frontē ir lējuši savas asinis, tiem vienīgajiem pienākas uzvaras augļi, viņiem pienākas būt arī valdītājiem visā austrumu telpā. Ja arī baltiešu tautas būtu kara gājienā piedalījušās un lējušas savas asinis, tiem būtu bijuši savi brūņotie spēki, kālab būtu bijis neveikli un riskanti tos atbīdīt no vadošiem amatiem un pārvaldes vai pašpārvaldes darba. Tāpēc vācieši likvidēja un pavēlēja izformēt tās prāvās latviešu vienības, kas sākumā bija noorganizējušās kā partizāņi.”

”Līdz Rostovai par savu uzvaru austrumos vācieši bija tā pārliecināti, ka viņi pat jau visu Eiropas Krieviju bija sadalījuši 18 ģenerālapgabalos un tiem paredzējuši vadītājus – ģenerālkomisārus. Tāpēc arī vācieši nepublicēja nekādus rīkojumus, pēc kuriem būtu varēts atšifrēt viņu pārvaldes un politikas plānus Latvijā un vispār austrumu telpā.”

”Latviešu resoru vai nozaru vadītāji, kurus civilā pārvalde pārņēma no militārās valdības un nosauca par ģenerāldirektoriem, bija īstenībā tikai vācu ierēdņi, kas visus savus rīkojumus saņēma tieši no ģenerālkomisāriāta. Viņiem nebija nekādas lēmēju tiesības, bet tikai izpildītāju pienākums. Faktiski visas lietas kārtoja ģenerālkomisāriāta nodaļu vadītāji, kuriem attiecīgie ģenerāldirektori kā izpildītāji bija subordinēti. Pirmie bija lēmēji un rīkotāji, otrie paklausītāji un izpildītāji.”

Bet paralēli šiem militārās vadības pārņemtajiem latviešu iestāžu vadītājiem, ar civilās pārvaldes un ar Berlīnes iestāžu ziņu sāka veidoties vēl otra latviešu ģenerāldirektorija, kas pretendēja un varbūt arī bija domāta par kautkādas latviešu pārvaldes centru. Tā bija ģenerāļa O. Dankera t. s. pirmā ģenerāldirektorija. Bet arī tā ilgu laiku bija gaisā pakārta. Un atkal gribētos teikt, ka tāds stāvoklis tika radīts nolūcīgi, lai latviešiem neatņemtu, bet uzturētu cerības un illūzijas par kautkādu gaidāmu pašu pārvaldes iespēju. Ģenerālis O. Dankers lielniekiem ienākot ar savu ģimeni no Liepājas apgabala aizbēga uz Vāciju. Bet jūlijā Vācijas iestāžu uzdevumā Dankers ieradās atkal Latvijā, lai šē būtu vācu iestāžu rīcībā un organizētu latviešu pašpārvaldi, ko nosauca par ģenerāldirektoriju. Dankeram bija 4 palīgi: Dr. Visvaldis Sanders, A. Freimanis, Pērkonkrusta vadītāja vietnieks E. Andersons un Pērkonkrustam tuvu stāvošais pulkv. leitn. Veiss. Četri no šiem pieciem, atskaitot Veisu, bija repatriējušies vai aizbēguši uz Vāciju un no turienes Rīgā atgriezušies ar zināmiem uzdevumiem.

Par dažiem no tiem ir jau runāts, par dažiem būs runa turpmāk. Še drusku pakavēsimies pie viena šīs Dankera ģenerāldirektorijas locekļa, kas turpmāk būs pieminams no gadījuma uz gadījumu. Kad 8. jūlijā no Majoriem es iebraucu Rīgā pirmais pazīstamais cilvēks ko satiku uz ielas bija kādreizējais plkv. leitn. A. Freimanis, kurš otrās repatriācijas laikā bija aizbraucis uz Vāciju. Tagad viņš teica, ka tikko ieradies ar lidmašīnu no Berlīnes, lai Rīgā sāktu strādāt un pildīt svarīgus uzdevumus. A. Freimanis bija bijis latviešu strēlnieku un atbrīvošanas cīņu virsnieks. Bija ieguvis arī Lāčplēša kara ordeni. Pēc tam nodevies dažāda rakstura veikaliem. Pazīstams viņš kļuva ar to, ka kādreizējais dēkainis S. Staprans (kurš pēc neveiksmīgiem veikaliem ar linu punktiem Latgalē, F. Cielēns iecēla par soc. dem. partijas izlūkošanas grupas vadītāju un atalgoja no ārlietu ministrijas speciālo fondu līdzekļiem) pirms pļaukošanās ar Arvedu Bergu, gribēja ar to duelēties un par saviem sekundantiem bija paredzējis A. Freimani un kādu bijušo rotmistru Plan-Dubrovski. Šis pēdējais kopā ar Voldemāru Ozolu bija tā saucamo leģionāru grupas vadītāji, bet E. Karlsons ar A. Freimani Rīgas tirdzinieku grupas, t. s. saimnieciskā centra vadītāji. Visas šīs grupas bija ar autori-

tāru režīmu politiskām ambīcijām, bet F. Cielēns savos memuāros to vadītājus nosauc par demokratiskiem virsniekiem (Laikmetu maiņā II, 314, 316). Freimanis vienmēr bija labi satīcis arī ar Alfrēdu Bērziņu un pēc 15. maija Alfrēds Bērziņš izgādāja Freimanim koncesiju vienai no dzīvākām autosatiksmes līnijām, kas gāja Rīgā pa Dzirnāvu un Ģertrūdes ielām. Tā kā Freimanim pašam lielu līdzekļu nebija, tad šīs līnijas faktisko izmantošanu viņš nodeva tālāk citiem, pats kā dalībnieks tikai saņemot zināmu daļu no ienākumiem.

Otrās repatriācijas laikā A. Freimanis, kas bija sadraudzējies un turējās kopā ar Liepājas prāvestu Dr. Sanderu, aizbrauca uz Vāciju. Atlidojis Rīgā viņš stāstīja, kādi viņam sakari un iespaids vācu iestādēs, ar kurām viņš sadarbojies jau ilgāku laiku un cik īsredzīga bijusi Ulmaņa un pārējo Latvijas valsts vīru politika, jo tā nav bijusi draudzīga Vācijai. Viņš esot par to vienmēr runājis un visiem teicis, bet uz viņu neesot klausījušies. Tikai tagadējie apstākļi pierādot, ka viņam bijusi taisnība. Arī vācieši neesot gribējuši viņam lāgā ticēt, kad viņš tiem ziņojis par krievu stāvokli, cik krievi ir vāji un cik sekmīgs būs vācu karagājiens, kad tas vērsīsies pret Krieviju. Tagad pierādoties viņa stāvokļa novērtējums un viņa uzskatu pareizība. Arī vācieši tagad sākot to atzīt. Viņš jau tagad varot pateikt, ka pēc 8 dienām kritīšot Maskava. Tad arī Latvijas stāvoklis ieiešot pareizajās politiskajās slīdēs.

Freimaņa stāstījums mani toreiz interesēja. No viņa, kas ar sakariem un ar lidmašīnu speciāliem uzdevumiem bija atsūtīts uz Rīgu, es cerēju dabūt kautkādu pārskatāmu ainu par mūsu stāvokli un par to, kas ir gaidāms. Bet sevišķi daudz, kā likās, nezināja vai negribēja teikt arī Freimanis. Viņš bija pārāk aizņemts ar savu sakaru un nopelnu atstāstījumiem. Mēs runājām apm. kādu stundu un laikam nejauši bijām aizgājuši uz pilsētas apstādījumiem un apsēdušies uz soliņa iepretim Reimersa ielai. Tad Freimanis paskatījās pulkstenī un teica, ka viņam esot jāiet, jo viņu gaidot kādā svarīgā apspriedē. Atvadoties jautāju, vai arī Sanders brauks uz Rīgu, un viņš atbildēja, ka Sanders Rīgā ieradīsoties ar vilcienu pēc dažām dienām. Es vēl kādu brīdi paliku apstādījumos sēdot un redzēju, ka Freimanis iegāja agrākā pilsētas valdes namā Raiņa bulv. 7, kur pie ieejas durvīm plīvoja divi lieli melni karogi ar divām baltām itkā zībēns zīmēm. Šai namā gāja iekšā vairāki latvieši, it sevišķi jauni cilvēki. Es tikai vēlāk uzzināju, kas tas ir par karogu un kas tā par iestādi, pie kuras durvīm plīvoja šie karogi.

Dažas dienas pēc sastapšanās ar Freimani, ejot no sava dzīvokļa uz iekšpilsētu, uz kādas Bastejkalna apstādījumu ietves vācu karavīra uniformā satiku mūsu agrāko sūtniecības darbinieku Briselē A. Skrēberu, kas arī bija ieradies Rīgā un drīzi sāka strādāt par kancelejas pārzini ģenerāldirektorijā.

Dankera ģenerāldirektorija sāka veidoties jau Rīgas latviešu biedrībā, un kad tās namu pārņēma vācu armija, viņa pārcēlās uz agrākās iekšlietu ministrijas namu, Stabu un Brīvības ielu stūrī. Bija sagaidāms un likās dabīgi, ka Dankera ģenerāldirektorijā kā locekļi ieies plkv. Plensners un Viktors Deglavs. Bet Deglavs mira traģiskā nāvē un pret Plensneru dažas nacionālsociālistu ideoloģijai tuvas organizācijas un personas bija sākušas karagājienu, lai viens kandidāts kā konkurents vadošam amatam būtu mazāk. Viņu pūles vainagojās ar panākumiem un Plensneru nobīdīja pie malas. Tāpēc ģenerāldirektorijā Plensnera vietā iesaistīja plkv. leitn. Veisu.

Šie ģenerāldirektorijas locekļi likās nebija domāti attiecīgo resoru faktiskai vadībai, bet tikai kā kolektīva reprezentācijas iestāde, kuras atsevišķie locekļi tad "pārraudzītu" vairāku resoru vadību. Tā piem. O. Dankers – iekšlietas un pašvaldības, V. Veiss – militārās un policijas lietas, Sanders – izglītības, zemkopības un tautas labklājības resorus, Freimanis – saimnieciskos jautājumus, E. Andersons – finanses u. t. t.

Dažās provinces avīzēs, kur bija pavisma cenzūra, kas tik labi nepārzināja politisko notikumu risināšanos Rīgā, jau paspēja parādīties plašāki raksti, kas minētos kungus apzīmēja par attiecīgo resoru pārvaldītājiem. Bet īstenībā tā tas bija tikai teorētiski un nogaidīšanas dēļ. Pie praktiskā darba šī ģenerāldirektorija netika. Praktisko darbu latviešu iestādēs veica latviešu nozaļu vadītāji. Ģenerālkomisāriāta nodaļu vadītāji neielaidās darīšanās ar ģenerāldirektorijas locekļiem. Tas bija tiešām divains stāvoklis un ārēji itkā zināms dualisms "latviešu pārvaldē".

Kad septembrī atsevišķās latviešu nozares pārdēvēja par ģenerāldirekcijām un to vadītājus par ģenerāldirektoriem, arī Dankera ģenerāldirektorijas locekli vēl turpināja saukties par ģenerāldirektoriem. Tikai viņi nesaņēma algu budžeta kārtībā, bet zināmus algas avansus un praktiski nedarīja nekādu nozīmīgu darbu. Kad viņi savās apspriedēs bija ko pārrunājuši un nolēmuši, tas palika nereālizēts. Kad viņi bija iecēluši amatos kādus ierēdņus, tie darbā tomēr nevarēja stāties. Šādi gadījumi bija vairāki.

Dankera gaisā pakārtā ģenerāldirektorija pirmajos trīs līdz trīs ar pus mēnešos tomēr palīdzēja tautā uzturēt zināmas patstāvības gaidas un illūzorismu. Tautā bija pakļūdušas, vai arī palaistas baumas, ka uz 18. novembri pasludinās kaut kādu Latvijas autonomiju. Bija nodibināta Latvijas Tautas Palīdzība, par kuŗas priekšnieku bija iecelts ģenerālis Dankers. Tādas pat organizācijas bija radītas arī pārējās Baltijas valstīs un viņu īstais nolūks bija no pašas tautas pašpalīdzības veidā vākt līdzekļus, lai daļēji varētu veikt to sociālās aprūpes darbu, ko agrāk darīja valsts budžeta kārtībā.

18. novembrī Tautas Palīdzība Rīgas latviešu biedrībā bija nolikusi savas darbības atklāšanas aktu. Rīgas latviešu biedrības namu un zāli izgreznoja, nacionālos tērpos uz turieni gāja kuŗa dziedātāji un programmas izpildītāji un tauta domāja, ka aiz Tautas Palīdzības atklāšanas akta sagatavošanas īstenībā slēpjas kas cits un ka patiesībā šai aktā notiks Latvijas neatkarības atjaunošana vai autonomijas pasludināšana. Bet latviešu biedrībā pirmo reizi atklāti runāja tikai Dankers un tikai par Tautas Palīdzības kā par dzīves pabērpu pabalstīšanas mērķiem un pirmo reizi latviešiem atklāti parādījās ģenerālkomisārs Drekslers, kas paziņoja, ka Tautas Palīdzību viņš ņem savā personīgā aizsardzībā.

Tā bija maza morāliska plauka latviešu nacionāli valstiskajām jūtām, un kad pēc tam Reitera koris savos žilbinošos nacionālajos kostīmos atskaņoja brīnišķīgo Jurjana kantāti "Tēvijai", tiem, kas cerību un illūziju pilni bija aizgājuši uz latviešu biedrību, acis nepalika sausas.

Bet lielāku sitienu latviešu nacionāli valstiskajām jūtām deva Vācijas austrumu ministrijas Rīgā izdotā avīze "Deutsche Zeitung im Ostland", kas tieši 18. novembrī publicēja jau pieminēto (II, 4) un arī Berlīnē tai pašā dienā publicēto rīkojumu par ostministrijas nodibināšanos un darbības uzsākšanu un ievietoja arī ievadu, kuŗā komentēja šī notikuma nozīmi austrumu telpas pārvaldīšanā un izveidošanā. Ar to bija pavilkta svītra latviešu nacionālo ideālistu cerībām un illūzijām. Tāds bija 18. novembris Latvijā 1941. gadā, hitleriešu okupācijas pirmā gada piektajā mēnesī.

Tā kā Hitlers austrumu frontes iestrēguma dēļ vairs necerēja savus austrumu politiskos plānus tik drīzi realizēt, tad novembra sākumā viņš bija devis atļauju izziņot ostministrijas un austrum pārvaldes sistēmas nodibināšanu (II, 6) un kad tas 18. 11. Rozenberga "lokālpatriotisma" ietvaros bija izdarīts, tikai tad īstenībā iesākās latviešu pašpārvaldes tiešā organizēšana un darbība. Nogaidīšanas un "izmēģinājumu" laiks nu bija beidzies, bet vēl vajadzēja paiet trīs ar pus mēnešiem, kamēr par šo pašpārvaldi izdeva principiālus darbības noteikumus.

1941. g. decembrī, dažas nedēļas pēc 18. novembra rīkojumiem, likvidēja Dan-

kera 5 locekļu ģenerāldirektoriju, ar to izbeidzot ģenerāldirekciju duālismu. Par pašpārvaldes kodolu palika agrākie ģenerālkomisāra nozīmētie vai akceptētie vietējie latviešu iestāžu vadītāji. No tiem, kas ar uzdevumiem bija atgriezušies no Vācijas, jaunajā apvienotajā pašpārvaldē sākumā iesaistīja tikai O. Dankeru kā pirmo un iekšlietu ģenerāldirektoru. Bet 1942.g. rudenī, kad izglītības ģenerāldirektors J. Celms bija atbīdīts skolu departamenta direktora amatā, pašpārvaldē kā izglītības ģenerāldirektoru vēl iecēla no Vācijas atbraukušo prof. M. Prīmani, kurš sev paturēja arī universitātes rektora amatu.

Šī sešu latviešu resoru vadītāju – ģenerāldirektoru pašpārvalde uz āru faktiski bija Dankers viens pats. Kad vajadzēja latviešu pašpārvaldi kautkur reprezentēt vai kautko nomināli darīt, tad figurēja tikai Dankers. Vācieši runāja un politiskās lietas kārtoja tikai ar viņu, bet gandrīz nekad ne ar vienu citu ģenerāldirektoru. Bet Dankers nebija ne stipra, ne liela personība. Viņš bija tas, kā bieži mēdz teikt, kas ar viņu pēdējais bija runājis. Tāpēc radās sarežģījumi un pārpratumi un biežas neveiklības. Lai Dankers vairāk būtu informēts par pārējo kollēgu domām un lai tos zināmā mērā ietekmētu, ģenerālkomisārs bija atļāvis ģenerāldirektoriem noturēt savā starpā apspriedes. Tās sarīkoja regulāri un nosauca par ģenerāldirektoru padomes sēdēm, lai gan faktiski nopietnu lietu ko pārrunāt, nerunājot nemaz par lēmumiem vai to realizēšanu, ģenerāldirektoru apspriedēm nebija. Šī latviešu pārvalde, vai, kā vācieši to sauca – Landes-eigene Selbstverwaltung, īstenībā bija tikai dekorācija, ko vajadzības gadījumā rādīt uz āru, un viņas reprezentanti nekas vairāk kā izpildierēdņi. Bet ko rādīt uz āru vāciešiem vēl nebija un tāpēc nebija arī faktiskas vajadzības pēc pašpārvaldes, un viņas loma vēl labu laiku bija niecīga un nožēlojama. Protams, šādas lomas nevarēja spēlēt stipras personības.

Nojaužot un paredzot, ka no Dankera pirmās ģenerāldirektorijas neiznāks nekāda latviešu varas iestāde, tie spēki, kas aiz viņa slēpās un caur to gribēja virzīties latviešu atklātības dzīves priekšgalā, sāka apskatīties pēc ienesīgām un iespaidīgām lomām citā virzienā. Tā A. Freimanis ar saviem sakariem vācu iestādēs dabūja koncepsiju latviešu nedēļas žurnāla "Laikmets" izdošanai, lai gan ar avīžniecību viņš nekad nebija nodarbojies. Bet periodiskie izdevumi toreiz bija zelta bedre. Vispirms Freimanis izmēģinājās dabūt savās rokās laikrakstu "Tēviņa", bet tas viņam neizdevās. Periodiskos izdevumus vācieši negribēja atstāt vai nodot latviešiem personīgā īpašumā, izņemot gadījumus, kas uzskatāmi par speciālām sinekūrām. Un tāpēc arī Freimanis bija cīņa, kamēr viņš ar Berlīnes palīdzību varēja "Laikmetu" paturēt kā savu īpašumu. Pie "Laikmeta" kā līdzstrādnieks piesaistījās arī Dr. Visvaldis Sanders.

Pērkonkrusta vadītāji ar saviem ideoloģiskajiem sakariem centās iekļūt citos vadošos atklātības amatos. Tā piem. Mellinš uzsūcās vadīt Pērkonkrusta izdevniecību, un arī Jelgavas laikraksta un žurnāla "Zemgale" izdevniecības priekšsēdētāja vietu. Ādolfs Šilde iekārtojās par atbildīgu darbinieku Tautas Palīdzībā un Edmunds Puksis ar kādas speciālas vācu iestādes gādību uzsūcās kultūras un sabiedrisko lietu departamenta direktora amatā. Šis departaments organizātoriski un budžetiski toreiz iekļāvās Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijā un Puksi formāli amatā iecēla Izglītības un kultūras ģenerāldirektors Jānis Celms. Ar to viņš kā Ulmaņa laika cilvēks domājās nodrošināt savu stāvokli dažu organizāciju un iestāžu acīs. Pulkv. Veiss aizgāja reizē ar Dankeru uz Iekšlietu ģenerāldirekciju kā viņa palīgs un nominālais latviešu policijas šefs. V. Zāgars, kas tagad arī bija pietuvojies Pērkonkrustam un ieguvis ģenerālkomisāra saimniecības nodaļas vadītāja SS plkv.leitn. Dr. Borkes uzticību, kļuva par latviešu saimniecības ģenerāldirektoru. Evalds Andersons aizgāja par Rīgas darba pārvaldes priekšnieku.

2. Rozenberga 7.3.42. rīkojums par Latvijas ģenerālapgabala pārvaldi.

Astoņus mēnešus pēc vācu kara spēka iesološanas Rīgā, sešus mēnešus pēc vācu civilās pārvaldes darbības uzsākšanas un trīs ar pus mēnešus pēc latviešu pašpārvaldes faktiskās nodibināšanas, Vācijas austrumu ministrs A. Rozenbergs izdeva pirmo un vienīgo rīkojumu par latviešu pašpārvaldes darbības pamatnoteikumiem. Šis 7. marta 1942. g. rīkojums no Nr. 1-3 ar vienādu tekstu vienā dienā izdots visiem trim Baltijas valstu ģenerālapgabaliem (Lietuvai Nr.1, Latvijai Nr.2, un Igaunijai Nr.3). Arī šī rīkojuma teksts, kas bija zināms tikai valsts un ģenerālkomisāriem un to nodaļu vadītājiem, tāpat kā pārējo rīkojumu un lēmumu teksti, ir iegūts pēc kara federālās Vācijas arhīvos. Rīkojuma teksts ir šāds:

Okupēto apgabalu
valsts ministrs

Berlīnē, W 35, 7. martā 1942.
Kurfuerst'u dambī 13.

Ostlandes valsts komisāram Rīgā.

Att.: Ostlandes organizācijas rīkojums Nr. 2. Pamatlīnijas Latvijas ģenerālapgabala pārvaldes vadīšanai.

I Pārvaldes uzbūve

1. Ģenerālkomisārs valstskomisāra vadībā ģenerālapgabalā izpilda vācu augstāko varu un politisko vadību.

Viņš pārrauga visu zemes pārvaldi un ir pilnvarots tādai rīcībai, kas vajadzīga zemes pārvaldes kārtības vadīšanai un uzraudzības atvieglošanai.

Viņš pārņem atsevišķas lietas vācu civilpārvaldes zināšanā. Tas sevišķi attiecas uz saimniecisko pārvaldi. Tā ir izņemama no iedzimto pārvaldes tiktālu, cik to prasa četrgadņu plāna kara saimnieciskās vajadzības.

2. Iedzimto pārvalde tiks iedzīvināta ar latviešu orgāniem un iestādēm un to vadītājiem doto noteikumu ietvaros. Tās vadība piekrīt pirmajam ģenerāldirektoram un ģenerāldirektoriem, kuŗu skaitu un uzdevumu apmērus nosaka ģenerālkomisārs. Ar valsts komisāra piekrišanu ģenerālkomisārs ieceļ pirmo ģenerāldirektoru un pēc pēdējā priekšlikuma direktorus. Pirmā ģenerāldirektora priekšlikumi ģenerālkomisāram nav saistoši. Pirmajam ģenerāldirektoram un direktoriem viņu darbībā ir nepieciešama ģenerālkomisāra uzticība.

Pirmais ģenerāldirektors nodod ģenerāldirektoriem un direktoriem vācu pārvaldes vadības izdotos rīkojumus un dod vispārējus norādījumus viņu pārvaldes darba vadībai un pirmā kārtā ir atbildīgs ģenerālkomisāram par pārvaldes kārtību. Principiālos jautājumos pirmais ģenerāldirektors pārstāv zemes pārvaldi pie ģenerālkomisāra un ar pēdējā piekrišanu nosaka atsevišķo direktoru darbības robežas. Traucējuma gadījumos viņš nokārto arī savu un pārējo direktoru vietas izpildīšanu.

3. Apriņķa vecākais vada pārvaldi visā apriņķī, viņš vienlaicīgi ir arī apriņķa pašpārvaldes vadītājs, ja tāda pastāv. Ārpus viņa iestādes apriņķa apmēros nedrīkst pastāvēt nekāda cita lietišķa zemes pašpārvaldes ārpusēja iestāde. Izņēmums ir tiesas, un ja tas būtu nepieciešams, tādas tehniskas iestādes, kuru darbības apmēri iet pāri apriņķa robežām. Tas attiecas arī uz pilsētām, kas nav atkarīgas no apriņķiem.

Zemes pašpārvaldes lietas var tikt nodotas apriņķu pašpārvaldei, ja tāda ir nodibināta. Apriņķa vecākais pēc noteikumiem ir galvenā dienesta persona (apriņķī) un viņu amatā ieceļ ģenerālkomisārs, ja ir pieprasīta apgabala komisāra un pirmā ģenerāldirektora atsauksme. Pēdējo priekšlikumi ģenerālkomisāram nav saistoši. Darbības lietišķības ziņā apriņķa vecākais ir pakļauts iekšlietu ģenerāldirektora un piekritīgo direktoru uzraudzībai. Pilsētu, pagastu un pagastu apvienību (ja tādas pastāv) pārvaldes lietas ar ģenerālkomisāra piekrišanu izkārtot pirmais ģenerāldirektors pēc piekritīgā direktora ierosinājuma. Arī šē jāievēro princips, ka pārvaldes darbu dara latvieši, bet vadība un uzraudzība piekrīt apgabala komisāram. No apriņķiem brīvo pilsētu vadītājus amatos ieceļ un atceļ ģenerālkomisārs pēc tam, kad ir saņemtas apgabala komisāra un pirmā ģenerāldirektora atsauksmes.

4. Apgabala komisārs ģenerālkomisāra vadībā savā apgabalā izpilda vācu suverēno varu. Viņš savā darbībā ir pakļauts tikai vācu uzraudzības iestādēm. Apgabala komisārs ir pilnvarots katrā laikā pieprasīt informāciju no zemes pašpārvaldes iestādēm, ieskaitot pagastu pārvaldes, un viņu rīcību aizkavēt vai atcelt. Briesmu draudu gadījumā viņš var piekritīgai iestādei viņa apgabalā uzdot izpildīt zemes pašpārvaldes kompetencēs ietilpstošu darbību, ko viņš atzīst par pareizu, vai sevišķi svarīgos gadījumos rīkoties pats.

5. Tiesu lietas Latvijas ģenerālapgabalā kārtot vācu tiesas un vietējās tiesas. Tiesneši viņu lēmumos nav pakļauti norādījumiem.

Ģenerālkomisārs pēc tuvākiem priekšrakstiem var vietējo tiesu lēmumus likt pārbaudīt vācu tiesām.

II Tiesu un pārvaldes priekšraksti.

1. Tik tālu, cik tiesu lietas nav nokārtojušas Vācijas valsts augstākās iestādes, valsts komisārs vai ģenerālkomisārs, un ja priekšrocība šai ziņā nav atstāta citām vācu iestādēm, pirmais ģenerāldirektors, pēc piekritīgā ģenerāldirektora priekšlikuma, var izdot "rīkojumus" (šis vārds ir pēdējās oriģināltekstā). Bet tiem ir nepieciešama ģenerālkomisāra piekrišana. Pēc tās saņemšanas pirmais ģenerāldirektors tos var izziņot speciālā rīkojumu lapā. Šie rīkojumi, ja nav citādi izlemts, stājas spēkā astotajā dienā pēc viņu izziņošanas, kā tas nosakāms ar sevišķu ģenerālkomisāra rīkojumu.

2. Pašpārvaldes direktori viņu darbības apmēros pakārtotām iestādēm var dot norādījumus. Ģenerālkomisārs var šādus norādījumus padarīt atkarīgus no savas piekrišanas, vai arī aizkavēt pašpārvaldes norādījuma izpildišanu.

III Pašpārvaldes iestāžu un to vadītāju stāvoklis.

1. Latvijas ģenerālapgabals (ne Latvija! tulk.) ir tiesību un pienākumu nesējs. Tiesību attiecībās, pēc tuvākiem ģenerālkomisāra noteikumiem, to reprezentē ģenerālkomisārs, pirmais ģenerāldirektors un pašpārvaldes direktori.
2. Piekritīgais direktors sastāda Latvijas ģenerālapgabala budžeta projektu. Budžetu ar rīkojumu noteic un apstiprina ģenerālkomisārs.
Piekritīgais pašpārvaldes ģenerāldirektors ir pilnvarots izdot rīkojumus par atklātības nodevām un tās uzlikt, ja ģenerālapgabalam tiek norādīti sevišķi nodevu avoti.
3. Pašpārvaldes iestāžu vadītājus, izņemot direktorus un citus sevišķu pašpārvaldes centrāliestāžu vadītājus, kā arī apriņķu vecākos, pēc piekritīgā direktora priekšlikuma iecel un atceļ pirmais ģenerāldirektors (pretruna ar I 3. – tulk.). No apriņķiem neatkarīgo pilsētu vadītājus iecel un atceļ ģenerālkomisārs saskaņā ar šo noteikumu I par. 3.p. Iecelšanas vispār vai arī katrā atsevišķā gadījumā ģenerālkomisārs var darīt atkarīgas no savas piekrišanas vai arī pats tās izkārtot. Zemes pašpārvaldes dienesta personu (ieskaitot pagastu pašvaldības) tiesiskās attiecības pēc ģenerālkomisāra piekrišanas nosaka pirmā ģenerāldirektora rīkojumi. Līdz šādam nokārtojumam, ja nav noteikts kas cits, ir spēkā agrākie priekšraksti.
4. Ja vācu valsts vajadzības to prasa, ģenerālkomisārs var norīkot, ka kādu pašpārvaldes amatu (ieskaitot pagastu pārvaldes) komisāriski izpilda kāds speciālpilnvarotais. Šāda komisāriska pārvaldes vadība ir izņemta no pašpārvaldes uzraudzības tīktālu, kā to katrreiz nosaka ģenerālkomisārs.
5. Oficiālā valoda pašpārvaldes darīšanās ar vācu pārvaldes iestādēm ir vācu valoda. Latviešu pašpārvaldē dienesta valoda ir vācu valoda un arī latviešu valoda. (Lozes 18.8.41. rīkojums nebija tik krass. Tas vācu valodu par dienesta valodu noteica tikai valsts komisāriātos. – aut.) Tuvāki noteikumi par to sekos.
6. Pašpārvaldes iestāžu dienesta gaitu nosaka ģenerālkomisārs. Sevišķi šai ziņā var noteikt, kādos apmēros vācu iestādes bez uzaicinājuma tekoši jāinformē par pārvaldes lietām.
7. Pašpārvaldes iestādēm ir dienesta apzīmējumi un zīmogi, kuŗu veidu un lietošanu apstiprina ģenerālkomisārs.

Parakstījis: Rozenbergs

Šī rīkojuma pavadrakstā starp citu teikts, ka "cilvēku ekonomijas dēļ" skaidrā vācu valodā zināmās robežās atļaujama iedzimto pārvalde. Ostlandes valsts komisāriāta politiskie mērķi un patlabanējais vispārējais vācu personāla trūkums prasot uzticīgu iedzimto spēku piesaistīšanu pārvaldes darbā.

Rīkojuma teksts tomēr liecina un apstiprina pēc novērojumiem jau iepriekš teikto, ka latviešiem domātā pārvalde ir vienkārša butaforija – ar pagaidu raksturu, kamēr frontes cīņu dēļ ir vācu personāla trūkums. Latviešu iestādēm un to vadītājiem nav nekādas patstāvības, nekādas rīcības brīvības. Latviešu iestādes ir tikai vācu pārvaldes palīgorganizācijas un tās sastāvdaļa. Visraksturīgākais ir vācu valodas noteikšana par dienesta valodu arī latviešu pašpārvaldes iestādēs, kurai līdzās latviešu valoda tikai pielaižama. Praksē tas tā netika darīts un man nav zināms, ka tas būtu arī prasīts. Absolītie tuvākie noteikumi par to laikam nav izdoti. Vismaz man nav izdevies tādus sameklēt. Bet cik ilgi tāds stāvoklis tīri valodiskā nozīmē būtu varējis pastāvēt? Ja jau par 30 milj. poļu tautu un par 40 milj. ukraiņu tautu nacionālsociālistiem bija lēmums, ka desmit gados tām jābeidz eksistēt kā etniskām vienībām (sk. II, 1), tad nepilnu divu miljonu latviešu valodas pastāvēšanas tiesības turpmākos gados, ievērojot jau izdotos noteikumus, uzskatāms par ļoti problēmatisku jautājumu.

7.3.42. Rozenberga rīkojuma un pavadraksta saturs latviešu pašpārvaldei nebija zināms, tikai valsts un ģenerālkomisāriem un to nodaļu vadītājiem. Ar to pēdējiem bija lielāka personīgas rīcības variācijas iespēja un ar to arī varēja veicināt illūziju politiku latviešos par gaidāmo "neatkarības atjaunošanu" pēc uzvarēta kara. Tas palīdzēja noslēpt arī 16. jūlija protokola mērķus.

Pēc Ostlandes organizācijas rīkojuma Nr.2 parakstīšanas Alfrēds Rozenbergs sāka pats gatavoties pirmajam braucienam uz Rīgu – tieši 15. maijā. Jau ir atzīmēts (II, 6), ka agrāk parakstītā Ostlandes nodibināšanas rīkojuma publicēšanas novilcināšana līdz 18. novembrim un 15. maija izvēle Rozenberga braucienam uz Rīgu bija labi aprēķinātas politiskas demonstrācijas nolūks. Bet nevar teikt, ka Rīgā būtu bijis sevišķi daudz tādu latviešu, kas šo demonstrēto nolūku toreiz būtu pareizi izpratuši, vai arī tam piegriezuši lielāku vērību. Rozenberga pirmā un otrā Rīgas brauciena nozīme un sekas plašāk apskatīti grāmatā "Dzīvā Latvija" 202 – 207. lapp.

3. Kultūras un sabiedrisko lietu departaments.

1942. gada beigu tuvošanās latviešu pašpārvaldei atvēra mazu lodziņu zināmu pārmaiņu saskatīšanai, un – kā jau illūziju politikas laikā – pozitīvā virzienā. Par to liecināja frontes stāvoklis. Otrais kara gads ar Krieviju gāja uz beigām, bet uzvaras izredzes bija attālinājušās nenosakāmā tūlumā. Pēc bargās un katastrofālās 1941./42. g. ziemas, kad ātrie vācu panākumi iesala Maskavas priekšlaukos, jaunā vasaras ofensīva gan deva redzamus frontes kustības panākumus, bet tikai relatīvā nozīmē. Vācu armijas gan bija aiztriekušās līdz Kaukāzam un Volgai, bet ar sala uznākšanu lieli spēki tika ielenkti Staļingrādā, kas bija priekšvēstnesis vēl lielākai katastrofai kā iepriekšējā ziemā pie Maskavas. Hitleram sāka trūkt kara materiālu, bet par visām lietām dzīvā spēka. Gribot negribot cīņās bija jāpiesaista un jāizmanto citas iekarotās un pakļautās tautas. Labs iegans tam bija arī šo tautu sākotnējā gatavība dalīties ar vāciešiem kara gājienā un uzvaras augļos. Šī gatavība pusotra gada ilgās vācu politiskās taktikas rezultātā gan bija lielā mērā atsalusi. Bet ar illūziju politikas kāpinājumu un nesāistošu solījumu baumu veidīgu palaišanu to varēja daļēji atkal atjaunot.

Vācu nacionālsociālistiskās revolūcijas deviņpadsmitajā gada dienā, 1942. g. 8. novembrī, Hitlers kara izredzes vērtējošā lielā runā pieteica arī vācu politiskās taktikas (ne mērķu) maiņu iepratim okupētajām tautām. Hitlers teica, ka karš gan esot maz-

liet ieildzis, bet par uzvaras drošību neesot šaubu. Kara paātrinātai izbeigšanai savu sprauto mērķu sasniegšanai Vācija tāpēc nesaudzēšot arī svešas asinis. Tā kā Hitlera runas deva virzienu vācu politikai visos pārvaldes nozarojumos uz leju, tad šī jaunā taktika jau īsā laikā kļuva par politisku praksi austrumu ministrijas, valsts un ģenerālkomisāriāta attiecībās pret latviešu pašpārvaldi.

Pašpārvaldes nozīme pieauga, vāciešiem pēc tās radās lielāka vajadzība, jo fronteī bija vajadzīgs arī latviešu dzīvais spēks. Bet ja kautko prasīja, tad vajadzēja arī pretim ja nu neko dot, tad vismaz solīt. Nu arī latviešu pašpārvalde par dzīvā spēka prasījumiem varēja sākt un sāka uzstādīt savas pretprasības – politiskā nozīmē. Tāpēc 1942. gads beidzoties Latvijas pašpārvaldi konfrontēja ar svarīgām problēmām un viņas darbība iegāja jaunā posmā. Šai laikā es saņēmu piedāvājumu uzņemties Latvijas pašpārvaldes kultūras un sabiedrisko lietu departamenta vadību. Bet šī iestāde izrādījās par tādu politisku un arī personīgu interešu krustojumu, ka netikai tās uzdevumu apjomi, bet arī vadības maiņas apstākļi jāpiemin vairāk kā ar dažiem teikumiem. Tas vajadzīgs toreizējā stāvokļa un sistēmas raksturošanai.

Kultūras un sabiedrisko lietu departamentā, kas bija pārnēmis arī agrākās Latvijas sabiedrisko lietu ministrijas un daļu Izglītības ministrijas funkcijas, piem. mākslas iestādes un tamlīdzīgi, un kas agrāk saucās par direkciju, vienu laiku par Kultūras un mākslas departamentu, vienu laiku tikai par sabiedrisko lietu un vienu laiku par mākslas un sabiedrisko lietu departamentu, jau ilgāku laiku pastāvēja vadības krīze. Šī departamenta direktors bija pārkoņkrustietis. Pārkoņkrustieši bija arī vairāki departamenta daļu un nodaļu vadītāji un liela daļa ierēdņu. Pārkoņkrustieši diezgan cieši sadarbojās ar vācu drošības dienestu. Bet pēdējais kā zirnekļa tīklā centās savā iespaida sfairā iesaistīt visu dzīvi Latvijā, it sevišķi sabiedrisko un kultūras dzīvi, kas zināmā mērā iespaidoja un ietekmēja tautas garu, viņas morāli un nacionālo stāju. Ne tikdaudz nacionālsociālistiskās ideoloģijas, bet vairāk gan drošības dienesta sevišķo mērķu pavedieni bija lielā mērā ieaudušie un cauraudušie departamenta darbībai. Kultūras sabiedrībā par to bija radies dibināts nemiers.

Tāpēc Izglītības un kultūras ģenerāldirektors J. Celms, kuŗa ģenerāldirekcijā departaments tolaik iekļāvās, saziņā ar pāris citiem ģenerāldirektoriem, 1942. g. augustā nolēma un parakstīja rīkojumu par kultūras departamenta direktora Pukša atbrīvošanu no amata. Rīkojuma praktisko pusi izkārtot bija uzdots tās pašas ģenerāldirekcijas vispārējā departamenta direktoram Šporniekam. Departamenta vadību kā direktora vietas izpildītājam pagaidām bija uzdots pārņemt R. Pavasarim, kas bija šī departamenta mākslas pārvaldes priekšnieks. Lieta bija sagatavota slepenībā, lai, atskaitot dažus latviešu ģenerāldirektorus, neviens par to nekā nezinātu un lai direktora atlaišana būtu noticis fakts, pret ko vāciešiem, kā domāja, būtu neērti kautko iesākt. Kādā dienā ap plkst. diviem Izglītības un kultūras ģenerāldirektors, kad visi rīkojumi jau bija parakstīti, ieaicināja savā kabinetā departamenta direktoru Puksi, jauno departamenta vietas izpildītāju R. Pavasari un direktoru Špornieku. Paziņojis Puksim, ka viņa rīcība departamenta vadībā ir bijusi tāda, kas neatbilst latviešu interesēm, viņš tad izsniedzis tam atlaišanas rīkojumu. Puksis to nav pieņēmis, bet paskatījies pulkstenī un pateicis, ka pēc stundas viņš atbildēs kā reaģēs uz šādu Celma rīcību.

Bet departamenta direktora maiņa nebija ne administratīvi, ne politiski pareizi sagatavota. Pēc austrumu ministrijas 7.3.42. rīkojuma, pašpārvaldes direktorus iecelt un atcelt varēja tikai ģenerālkomisārs vai pirmais ģenerāldirektors ar ģenerālkomisāra piekrišanu. Bez ģenerālkomisāra piekrišanas nekādas maiņas nevarēja izdarīt. Šāda piekrišana bija jāizprasa un arī tad maiņas rīkojumu varēja parakstīt tikai pirmais ģe-

nerāldirektors, bet ne Izglītības ģenerāldirektors. Viņš nebija tiesīgs atbrīvot no amata citu, kaut arī budžetiski un administratīvi padotu direktoru. Protams, šī jautājuma pārsteidzīgo izkārtojumu var attaisnot ar to, ka 7.3.42. rīkojums latviešu pašpārvaldei un arī J. Celmam nebija zināms, bet bija zināma gan līdzšinējā prakse, kas atbilda rīkojuma saturam. Tā būtu bijusi jāievēro.

Otrādi tas bija ar ģenerālkomisāra rīcības tiesībām pašpārvaldes atbildīgo amatpersonu iecelšanā. Viņš pie iecelšanām varēja pašpārvaldes resp. pirmā ģenerāldirektora priekšlikumus vai atsauksmes ievērot, vai arī tās ignorēt un rīkoties pats. Tā tas piem. notika finansu ģenerāldirektora J. Mieža iecelšanas gadījumā. Kad J. Skujēvics savas nacionālās nostājas dēļ vairs lāga nesapratās ar ģenerālkomisāriāta ierēdņiem, kā vācieši, tā pašpārvalde sāka apsvērt jaunus kandidātus finansu ģenerāldirektora amatam. Es iedomājos Jāni Miezi, ar kuŗu bija darīšanas, kad viņš bija Latvijas kredītbankas vicedirektors. Tagad viņš strādāja kādā valsts nekustāmu īpašumu likvidācijas vai pārraudzības biroja un kā valsts bibliotēkas direktoram ar viņu iznāca atkal darīšanas. Miezis bija atstājis izdarīga un lietišķa cilvēka iespaidu. Es cerēju ar viņu labi kārtot arī savu iestāžu budžeta jautājumus un tāpēc Dr. Neuendorfam ieteicu J. Mieža kandidatūru.

Pēc dažām dienām bija ģenerāldirektoru padomes sēde un tajā kā pirmais bija ieradies J. Miezis un stādījās priekšā par jauno finansu ģenerāldirektoru. Pārējiem ģenerāldirektoriem tas izrādījās pārsteigums un neparedzēta ģenerāldirektora maiņa. Vēlāk J. Miezis tomēr ļoti labi sapratās un lietišķi sastrādāja ar pārējiem pašpārvaldes iestāžu vadītājiem. Sākotnējo pārsteiguma neuzticību viņš ar lietišķību drīz pārvarēja.

Bet izglītības ģenerāldirektoram pašpārvaldes iestāžu vadītāju nomaļai tomēr nebija ģenerālkomisāra rīcības tiesību. Tāpēc E. Puksis J. Celma atlaišanas rīkojumu nepieņemot bija tūdaļ devies uz kādu sev draudzīgu vācu iestādi, kas sacēla protestu ģenerālkomisāriātā. Visām vācu iestāžu vadītājām personām bija labi zināms 7.3.42. rīkojuma saturs un ka J. Celms ar savu rīcību ir pārkāpis savas kompetences. To ģenerālkomisārs, kaut arī viņam nebūtu bijis sevišķu iebildumu pret vadības maiņu departamentā, savas varas prestiža dēļ nevarēja akceptēt. Celmam vajadzēja savu atlaišanas rīkojumu anulēt. Bet viņš to negribēja darīt un tāpēc krīzi likvidēja tā, ka kultūras un mākslas departamentu pārskaitīja uz Iekšlietu ģenerāldirekciju un pakļāva tieši iekšlietu ģenerāldirektoram Dankeram. Izglītības ģenerāldirekcijai palika viņas nosaukumā klāt tikai kultūras vārds, lai gan faktiski kultūras departaments ar visām savām nodaļām aizgāja uz iekšlietu ģenerāldirekciju. E. Puksis, kaut ar iedragātu prestižu, kādus četrus mēnešus vēl palika amatā. Bet J. Celms savu izglītības ģenerāldirektora vietu zaudēja jau ātrāk – decembra sākumā. Viņu nobīdīja par vadītāju uz skolu departamentu, un vēlāk Celms šķīrās pavisam no izglītības resora, aiziedams par asistentu uz ķīmijas fakultāti universitātē.

Bet jau oktobrī E. Puksis bija sanācis nesaskaņās ar ģenerālkomisāriāta kultūras, politikas un propagandas nodaļas vadītājiem, jo tieši ar šīm nodaļām departamentam visvairāk vajadzēja sadarboties. Tagad šo nodaļu vadītāji pieprasīja maiņu kultūras departamenta vadībā. To ģenerālkomisāra pārvaldes šefs bija pateicis ģenerālim Dankeram un personāllietu departamenta direktoram plkv. Silgailim. Ģenerāldirektori savās apspriedēs nu bija pārrunājuši jaunu kandidātu ievirzīšanu kultūras un sabiedrisko lietu departamenta vadībai un vienojušies par plkv. Aleksandru Plensneru, kas tagad strādāja kā daļas vadītājs izglītības ģenerāldirekcijā. Plensneru tad arī stādīja priekšā ģenerālkomisāram apstiprināšanai kā jauno kultūras un sabiedrisko lietu departamenta direktoru. Bet Plensneru viņa pretinieki vācu drošības dienesta u.c. vācu iestāžu acīs

jau organizācijas centra un militārās-civilās pārvaldes maiņas laikā bija noraksturojuši kā ulmanistu ar nacionāli šovinstiskām tendencēm. Arī Plensneram pašam ar vācu civilās pārvaldes pārstāvjiem, pēc viņa militārajiem uzdevumiem, nebija izdevies nodibināt labu kontaktu. Vācu civilās pārvaldes iestādēs pret Plensneru pamodinātās neuzticības un aizdomu dēļ, viņš jau divas reizes ar iekārtošanos piemērotā darbā bija piedzīvojis neveiksmi. Pirmo reiz, kad to neuzņēma Dankera ģenerāldirekcijā un otro reizi, kad pašpārvalde gribēja viņu iecelt par Rīgas apriņķa vecāko.

Kad Plensnera kandidātūra bija iesniegta ģenerālkomisāram apstiprināšanai, tā nebija pieņemta un aizrādīts, lai pašpārvalde izrauga citu kandidātu, bet pašpārvalde bija jau nojautusi, ka var sākt pūst jauni vēji, kas tai dos lielākas tiesības un tāpēc viena daļa ģenerāldirektoru bija iestājušies par Plensneru otrreiz. Kad plkv. Silgailis rakstu ar Plensnera kandidāturas pieteikumu iesniedzis otrreiz, viņam atkal aizrādīts, ka šī kandidātūra nav pieņemama. Tad sākuši runāt par citiem kandidātiem un starp vairākiem minēts arī mans vārds.

Mana kandidātūra, man pašam to nezinot, departamenta direktora amatam bija izvirzīta no divām pusēm šādā veidā: vispirms, pēc Plensnera kandidāturas atkrišanas, to bija ieteikuši izglītības ģenerāldirekcijas vadītāji darbinieki, ar kuriem es biju labi sadarbojies un kas turpinājās arī tālāk, sevišķi ar ģenerāldirektoru un universitātes rektoru prof. M. Prīmani. Otra ierosme nākusi no agrākā sabiedrisko lietu ministrijas preses nodaļas vadītāja K. Zvirgzdiņa. Viņš bija zemnieku savienības cilvēks un vācu okupācijas sākumā bija uzņēmies apm. līdzīgu amatu kā neatkarīgās Latvijas laikā. Tā kā viņa kundze bija no vācu ģimenes, tad viņš ar vāciešiem labi sapratās un sastrādāja, bet viņš bija ceļā kādas nacionālsociālistu ideoloģijai tuvu stāvošas organizācijas mērķiem. Šī organizācija hitleriešu okupācijas pirmajās nedēļās vēl cerēja uz lielām varas iespējām Latvijā un tāpēc visi vadošie neatkarības laika darbinieki, kas viņai nepieslējās vai tajā neieklāvās, sevišķi tie, kurus dēvēja par ulmaniešiem, bija no atbildīgiem amatiem jāattur, vai, kas jau bija iekļuvuši, ar dažādiem papēmieniem jānobīda pie malas. Tāpēc arī Latvijas laika preses nodaļas vadītāju K. Zvirgzdiņu, kas tagad bija kļuvis par Literātūras un preses pārvaldes priekšnieku, pēc tam, kad kāds direktors amatu rivalitātes dēļ viņu piekritīgās vietās bija pamatīgi aprunājis, vācu drošības dienests 1941. g. rudens pusē apcietināja.

K. Zvirgzdiņš cietumā pavadīja vairākus mēnešus. Kad viņa kundze bija sacēlusī kājās turpat vai visu Rīgu, pēc dažiem mēnešiem Zv. bez pratināšanas no cietuma atbrīvoja, bet viņš bija pazaudējis savu vietu, jo tur bija jau ielikts kāds pieminētās organizācijas līdzdalībnieks. Tad K. Zvirgzdiņš dabūja darbu kādā vācu militārā iestādē, bet viņa labās attiecības ar ģenerālkomisāriāta vadošajiem darbiniekiem turpinājās un viņš darīja visu, lai viņa arestējuma galveno vaininieku atbrīvotu no direktora amata. Viņa plāns bija, lai Alfrēdu Bērziņu atbrīvotu no apcietinājuma Berlīnē un aicinātu atpakaļ uz Rīgu par tā agrākā resora vadītāju. Šo plānu viņš pie vāciešiem aizstāvēja ar visu sirdi un kad tas nebija gājis cauri, viņš sabiedrisko lietu departamenta direktora amatam bija minējis manu vārdu, jo dažkārt bija nācis pie manis uz bibliotēku un mēs bijām pārrunājuši latviešu nacionālās politikas jautājumus. Zvirgzdiņš bija radnieks vai tuvs paziņa tieslietu ģenerāldirektoram Valdmanim un arī tam viņš bija runājis par mani. Arī Valdmanis manai kandidāturai bija piekritis. Bet man nebija nekādas vēlšanās atstāt mierīgo un samērā interesanto valsts bibliotēkas direktora amatu un iet uz kultūras un sabiedrisko lietu departamentu, kur krustojās dažādas intereses, un ko lielā mērā bija okupējuši vienas aktīvas organizācijas locekļi.

Apmēram novembra vidū mani aicināja uz ģenerālkomisāriātu, kur kultūras un politikas nodaļu vadītāji man piedāvāja departamenta direktora amatu. No piedāvājuma

es atteicos. Tad pat mani lūdza pie sevis pašpārvaldes personālietu departamenta direktors Silgailis un šo amatu piedāvāja pašpārvaldes vārdā. Pašpārvaldes ģenerāldirektoru apspriedē, vienam direktoram pretī runājot, bija izšķirušies par mani. Noraidošu atbildi es devu arī šoreiz.

Pēc neilga laika pašpārvalde piedāvājumu man atkārtoja. Tas bija diezgan sirsnīgi runāts un domāts un manas atteikšanās motīvus lāgā negribēja ņemt vērā. Mani lūdza lietu vēl pārdomāt. Es biju nolēmis atteikties galīgi. Bet jautājums bija aizkustināts, viņš tik ātri nenokārtojās un nenorima. Mans vārds bija atklātības valodās bez manas vēlēšanās un gribas iemests un runas gāja par to. Pie manis ieradās vairāki pazīstami atklātības darbinieki un lūdza departamenta direktora amatu uzņemties, lai vienreiz šo departamentu atbrīvotu no vienas organizācijas iespaida. Latviešos bija atkal pamodinātas un pamodušās kautkādas cerības uz zināmu autonomiju, kad pašpārvaldes vadošie darbinieki vairs nebūs tikai vācu civilās pārvaldes nodaļu vadītāju rīkojumu pilnītāji. Šādā gadījumā būšot labi, ja zināmi latviešu cilvēki atradīšoties atbildīgākos amatos.

Šīs cerības bija uzsvēris arī Alfrēds Valdmanis un uzrakstījis kādu memorandu "Latviešu problēma", kas bija iesniegts vācu iestādēm Rīgā un Berlīnē un kur latviešiem bija prasīta autonomija un noteikšana savas zemes pārvaldīšanā. Valdmanis bija tā pārliecināts, ka šādai autonomijai jānāk, ka viņš man memoranda norakstu iedodot, mani centās pierunāt departamenta direktora amatu uzņemties. To pašu atkārtoti darīja arī izglītības ģenerāldirektors prof. Prīmanis.

Par Alfr. Valdmaņa memorandu "Latviešu problēma" runājot, jāpiebilst, ka tā saturs tolaik diezgan daudz cirkulēja un tika pārrunāts latviešu sabiedrībā. Bet šai memorandā prasītā latviešu autonomija neveiklā veidā tomēr bija pielīdzināta t. s. Slovākijas statūtam. Līdzīga satura rakstu par latviešu jautājuma kārtošānu vācu iestādēm jau agrāk bija iesniedzis plkv. leitn. Viktors Deglavs. Valdmanim šis Deglava iesnieguma saturs, acīmredzot, ir bijis zināms. Viņš to bija papildinājis un secinājumus tēmojis Slovākijas virzienā. Latviešu sabiedrībā šādam illūziju politikas laikā tomēr lielas piekrišanas nebija, bet kā šo Valdmaņa memorandu uzņēma Berlīnē, par to pēc iepazīšanās ar 16. jūlija protokolu, vārdi nav jātērē.

Gaidāmās autonomijas cerības un doma kautko darīt latviešu kultūras labā mani no vienas puses pārskapoja izšķirties par jaunā amata pieņemšanu. Otrs apstāklis, kas uz to skubināja, bija vairāk iespītīgas dabas. Jau pieminētā organizācija ar kādu tās vadītāju un citi kandidāti, kas uz šo amatu reflektēja, pavisam cilvēcīgu motīvu dēļ, bija sākuši runāt un darīt lietas, kas mazliet aizvainoja. Vispirms šie ļaudis, kad Plensners bija atkritis un mana kandidātūra izvirzījies par galveno, mani bija sākuši apstrādāt tāpat kā Plensneru un es neteikšu, ka ar godīgiem līdzekļiem. Gestapo un arī ģenerālkomisāriātam bija iesniegti par mani gaŗi nomelnošanas raksti. Šie ļaudis bija uzņēmušies pat tādas pūles, ka bija vācu valodā pārtulkotas dažas nodaļas no manām grāmatām "18. novembris un 15. maijs", "Brīvības cīņu vadoņi" un no esejas "Kārlis Ulmanis" un tās iesniegtas vāciešiem. Bija izmeklētas un manipulētas tieši tās nodaļas, kur varēja saskatīt itkā pretvācisku politiku. Šie tulkošanas darbi bija uzdoti departamenta tulkkiem un paveikti departamentā, kā man to vēlāk apliecināja daži departamenta darbinieki.

Bet latviešos savukārt tie paši ļaudis laida baumas, ka es esot vāciešiem ļoti draudzīgs un rakstot, vai esot jau uzrakstījis, tādu Latvijas vēsturi, kādu vēloties vācieši un kādu esot man pasūtījuši. Sabiedrībā bija jau palaisti kādi teikumi itkā no šīs jaunās manis sarakstītās Latvijas vēstures. Vai tā bija tikai nekorektība? Īstenībā kautkas šādai runāšanai pamatā bija, bet gan pavisam pretējā nozīmē. Pēc lielinieku oku-

pācijas izbeigšanās es biju nodomājis šī gada notikumus un piedzīvojumus dokumentēt kādā grāmatā. Šai grāmatā būtu bijis jāmin arī tas, kas latviešu lietās notika un kā tās kārtojās ārpus Latvijas robežām. Šai grāmatas daļai es domāju pieaicināt kādu citu autoru un runāju ar plkv. Plensneru, kurš bija aktīvi darbojies Berlīnē un labi pārzināja to politiku, kas skāra latviešu tautas intereses ārpus Latvijas robežām. Es runāju ar Plensneru un viņš bija ar mieru kopīgi šādu grāmatu sarakstīt. Tikai viņš izteica šaubas, vai vācu cenzūra atļausot grāmatu, uz kuŗas būšot arī viņa vārds? Tāpēc es sastādīju kopēji sarakstāmās grāmatas plānu un aizgāju pie vācu cenzora E. Menzenkampfa jautāt, vai būtu iebildumi pret šādu grāmatu un pret Plensneru kā viņas līdzautoru? Menzenkampfs ar plānu iepazīties sacīja ka nē. Bet šo pašu gadījumu izlietodams es Menzenkampfam uzstādīju dažus jautājumus, kas skāra latviešu nākotni. Menzenkampfs uz tiem atbildi tūdaļ nevarēja dot, bet es sacīju, ka man būtu svarīgi tos zināt. Tad viņš solījās runāt ar dažām kompetentām personām un man atbildi dot pēc dažām dienām. Pēc tam Menzenkampfa atbilde uz maniem konkrētiem jautājumiem tomēr bija tik neskaidra un nenoteikta, un arī praktiskā politika Rīgā gāja tādā virzienā, ka radās šaubas, vai vispār vērts tagad rakstīt grāmatu par austrumu okupācijas gadu, ja mums literāra norēķināšanās var iznākt arī ar mūsu tuvāko lielo rietumkaimiņu. Tāpēc jautājumu pārrunājuši mēs grāmatu sarakstīšanas nodomu atmetām. Netika uzrakstīta neviena rinda.

Tāpat bija arī kādā citā līdzīgā gadījumā. 1941. g. septembrī pie manis ieradās toreizējais "Tēvijas" redaktors Rudzis un kādas vārdā nenosauktas vācu iestādes uzdevumā lūdza, vai es nevarētu uzrakstīt kādu darbu izdošanai atsevišķā brošūrā par lielinieku laiku. Atbildēju, ka darbā esmu jau aizņemts, ka uzrakstīt nekā nevaru. Vēlāk es līdzīgā nolūkā tiku aicināts uz kādu apspriedi, ko bija sasaucis armijas propagandas nodaļas vadītājs Dresslers un latviešu literatūras pārvaldes priekšnieks Zvirgzdiņš, lai sarakstītu kādu kolektīvu darbu par lielinieku laiku. Par autoriem tur bez manis bija paredzēti un aicināti Jānis Lapiņš, Olģerts Liepiņš, agr. Keņģis, J. Kronlins un citi. Man nepatika šāds kolektīvs darbs un daži autori un tāpēc es no tā atteicos un neuzrakstīju ne rindu. Īstenībā visi šie autori bija tikai materiālu sakopotāji un uzrakstītāji kādam darbam, ko vēlāk vācu valodā Berlīnē izdeva ar Gustava Dresslera vārdu.

Tāpēc aprādīto gaidāmo politisko pārmaiņu, kā arī zināmas iespēības un aizvainotības dēļ par nekorektu baumošanu, kad pašpārvalde mani atkal lūdza uzņemties departamenta direktora amatu, es beidzot devu piekrišanu, bet ar diviem svarīgiem noteikumiem: 1) ka man atļaus departamenta personālu – daļu un nodaļu vadītājus un ierēdņus pārmainīt pēc saviem ieskatiem, bez jebkādiem šķēršļiem un 2) ka es palikšu vēl arī valsts bibliotēkas direktora amatā, kur es iecerēju sev pastāvīgu atvietotāju, un kad es vēlēšos, es varēšu bez iebildumiem atgriezties kā vadītājs valsts bibliotēkā. Par pirmo punktu es sapēmu no pašpārvaldes un arī ģenerālkomisāriāta piekrišanu atbildi, bet par otro, t. i. par amatu apvienošanu bija jādabū ģenerālkomisāra principiāls lēmums, jo līdzīgs gadījums bija arī ar Izglītības ģenerāldirektoru Prīmani, kas negribēja šķirties no universitātes rektora amata, bet amatu apvienošana pēc jaunajiem amatu noteikumiem bija pielaižama ar sevišķu lēmumu tikai izņēmuma gadījumos. Kad šai jautājumā mani izsauca uz ģenerālkomisāriātu, un es no saviem noteikumiem neatkāpos, tad par amatu apvienošanu tur piekrita, ka dažus mēnešus jau es varot arī vēl valsts bibliotēkas direktora amatā palikt. Bet lēmums šai ziņā tomēr bija pozitīvs, un kad pēc dažiem mēnešiem sāka runāt, ka valsts bibliotēkai vajagot iecelt jaunu pastāvīgu direktoru, es pasacīju, ka tad es labāk atstāju departamenta direktora amatu un palieku par direktoru valsts bibliotēkā.

Tai pašā laikā es ar ģenerālkomisāriāta propagandas pārvaldes priekšnieku Dressleru panācu vienošanos par dažiem citiem jautājumiem, ko es uzskatīju kā priekš-

noteikumus savai aiziešanai uz departamentu. Tāds piem. bija noteikums par Kultūras fonda dibināšanu, resp. atjaunošanu, lai "Latvju Mēnešraksts" paliktu departamenta īpašumā u. t. t. Dresslers man solīja, ka viņš šo manu plānu realizēšanu atbalstīs. Arī viņš bija ieinteresēts departamenta vadības jautājuma nokārtošanā, jo būdams diezgan ievērojams partijas darbinieks un propagandas pārvaldes šefs, viņš bija sanācis domstarpībās ar SD kultūras lietu vadītāju Vallprechtu un arī ar līdzšinējo departamenta direktoru. Un tāpēc šo nesaskaņu dēļ visas kultūras un preses lietas Rīgā bija nonākušas strupceļā.

Savu piekrišanu uzņemties departamenta direktora amatu es devu decembra sākumā, un tūdaļ iekšlietu ģenerāldirekcija iesniedza ģenerālkomisāram priekšlikumu apstiprināt mani amatā. Ievērojot lietas ieilgušo raksturu un daudzās pārrunas, apstiprināšanu sagaidīja jau pēc dažām dienām. Tomēr tā nenāca.

Vecais direktors bija atkal aktīvi sācis laist baumas, ka vācieši pieprasot viņa atkāpšanos nacionālpolitisku motīvu dēļ, jo viņš neesot vācu nodomiem paklausīgs. Vācieši starp citu prasot, lai Rīgas teātros latviešu aktieri izrādītu lugas arī vācu valodā (to viņš bija stāstījis Viktoram Eglītīm). Tam viņš nevarot piekrist un tāpēc laikam viņam būšot jāatkāpjas. Viņa vietā nāksot Unāms, kas pildīsot visas vācu prasības. Šīs baumas bija nokļuvušas arī līdz ģenerāldirektoriem, un Valdmanis, kā viņš pats man to apgalvoja, kādā ģenerāldirektoru padomes sēdē esot pret tādu parādību protestējis un licis ierakstīt protokolā, ka vecais direktors palaiž nepareizas baumas, teikdams, ka vācieši prasa viņa atkāpšanos, bet viņu atlaist patiesībā esot nolēmusi Latvijas pašpārvalde. Vai šis ģenerāldirektoru padomes sēdes protokols ir uzglabājies un vai vispār protokolā tas ierakstīts, es nezinu, bet nedomāju, ka Valdmanis man būtu sacījis tādu nepatiesību. Īsi pirms Ziemassvētkiem vispārīgā departamenta direktors Šņornieks man zināja stāstīt, ka pēc SD ziņām vecais direktors palikšot amatā. Tādu ziņu esot saņēmis SD latviešu kartotēkas vai sevišķās grupas R vadītājs un to atstāstījis Šņorniekam.

Tai pašā laikā kādu dienu man negaidot piezvanīja "Laikmeta" izdevējs A. Freimanis un sacīja, ka viņam vajagot kādā svarīgā lietā ar mani parunāties. Norunājām satikties un Freimanis, izrādīdams itkā lielu gādību par mani teica, lai es piedāvāto departamenta direktora vietu tagad vēl nepieņemot, jo vecais kandidāts sēdot stipri, un amata pieņemšana man varot kļūt personīgi bīstama. No Freimaņa stāstījuma, kā vēlāk izrādījās, patiess bija viņa aizrādījums, ka amata uzņemšanās var kļūt man personīgi bīstama. Bet atrunāšanas iemesli viņam bija pavisam citi.

28. decembrī, pēc Ziemassvētku dienām ieradies darbā, es saņēmu iekšlietu ģenerāldirektora Dankera parakstītu rīkojumu, ka esmu iecelts par kultūras un sabiedrisko lietu departamenta direktoru un ka jaunais amats man jāpārņem nekavējoties, bet to pildīt es varu sākt tikai ar 1943. g. 1. janvāri. Diezgan divaini formulēts rīkojums, bet nekavējoties amatu es pārņemt nevarēju, jo ģen. Dankers pa svētkiem bija izbraucis un uz Jaungadu neatgriezās, un plkv. Silgailim, kam tāpēc Dankera vietā pie amata pārņemšanas vajadzēja būt klāt, agrākais direktors bija pastāvīgi atrunājies, ka viņam vēl nav nokārtotas lietas un bija beidzot pateicis, ka amatu viņš varēs nodot 31. decembrī pulkst. 11.

Kultūras un sabiedrisko lietu departamenta direktora pienākumus man vajadzēja uzņemties ne visai apsveicamā stāvoklī. Es nepiederēju ne pie vienas organizācijas. Jaunos apstākļos man nebija nekādu politisku draugu vai grupu, kas mani atbalstītu. Man bija tikai viens otrs personīgs paziņa, bet tam nebija sevišķas nozīmes. No pašpārvaldes vadošajiem ģenerāldirektoriem es biju diezgan labi sapraties un mani arī atbalstīja prof. Prīmanis un Valdmanis, bet departamentā man vajadzēja ieiet diezgan ne-

draudzīgā atmosfērā. Jauno uzdevumu priekšā, kas varēja būt grūti un lieli, es stāvēju pilnīgi viens, bet es vadījos no Ibsena devīzes – "Visstiprākais ir viens kas stāv". Savas darbības bāzei es pārdomāju pavisam vienkāršu formulējamu programmu, ko kā mērauklu pielietot visos gadījumos, kur būtu kautkas svarīgs lemjams, izšķirams vai pasākams un vadīties tikai no šīs bāzes un ne no kādām personīgām interesēm, simpatijām vai antipatijām. Šo programmu apm. īsumā varētu izteikt šādi: sadarbība ar vāciešiem kā ar sabiedrotiem, bet tikai uz savstarpējas cieņas, līdzvērtības un nacionālas saprašanās pamatiem, bez jebkādas subordinācijas un pakļaušanās, latviešu nacionālās kultūras un mākslas izkopšana un uzturēšana, nācijas vienības saglabāšana.

Tā tas varēja būt oficiāli runājot un pret tādu bāzi neviens nevarēja iebilst, ne vācieši, ne latvieši un tās vārdā varēja daudz ko prasīt, panākt un realizēt. Neoficiāli pats priekš sevis uz departamentu ejot es par darbības mērķiem uzstādīju: ārēji ar vāciešiem censties satikt un saprasties puslīdz labi, lai ar to varētu panākt lielākas iespējas latviešu kultūras jautājumu kārtīšanai, jo mūsu politiskā nākotne atkarājas no kara iznākumiem un no tā, kādu vietu latvieši kā nacija varēja sev iekarot ar saviem kultūras, zinātnes un mākslas sniegumiem. Saimnieciskā dzīvē vācieši, turpinot lielinieku gada sistēmu, bija latviešu tautu pilnīgi ruinējuši. Politiski mums pagaidām nebija nekāds sevišķais vārds sakāms, mums atlika vienīgi kultūras pasaule, kurā mēs spožu stāvokli jau bijām aizsnieguši neatkarīgās Latvijas laikā. To mums vajadzēja tikai saglabāt, uzturēt un neizpostīto turpināt tālāk. Ar saviem kultūras sasniegumiem mēs varējām lepoties arī citu tautu acīs un celt savas mazās tautas nozīmi un svaru. (Kāds liktenis mūsu tautai bija paredzēts un izlemts, ka Hitlers jau bija apstiprinājis Himlera austrumu ģenerālpāli un ka pastāvēja arī 16. jūlija protokols, to toreiz pat ļaunā sapnī nevarēja nosapņot.)

Nacionālā kultūra un māksla, es domāju toreiz, būs tās, kas veicinās un stiprinās mūsu tautas vienības apziņu un brīvības mīlestību. Tāpēc arī kā kultūras un sabiedrisko lietu šefs es savu darbību gribēju akcentēt galvenokārt šajā plāksnē. Un tagad, kad šī darbība jau sen ir noslēgusies, es varu teikt, ka tādā nozīmē tā arī zināmā mērā sekmejās. To zinās tie, kas šai darbībai drusku ir sekojuši, kā arī tie, kas būtu lasījuši īsi pirms lielinieku otrās okupācijas Rīgā atsevišķā brošūrā izdotos manu plašāko runu sakopojumus "Latviešu kultūras ceļi", kas īstenībā ir uzskatāmas par kultūras un sabiedrisko lietu departamenta darbības pārskatu un kur ar faktiem apgaismots viss, kas šeit pieminēts.

Bet es zināju, ka man ir jābūt ļoti uzmanīgam, kā par katru runāto vārdu, tā arī par katru rīcību. Katru tādu soli vai vārdu, ko varētu iztulkot kā nelabvēlīgu vāciešiem, SD latviešu aģenti tūdaļ savos ziņojumos būtu iztēlojuši kā vāciešiem naidīgu rīcību. Katrs vāciešiem draudzīgāks žests būtu laists latviešu baumu dzirnavās, lai mani iztēlotu par lielu vāciešu draugu.

Kad 31. decembrī es norunātā un noteiktā laikā personallietu departamenta direktora plkv. Silgaila pavadībā ieradās kultūras departamentā, lai no vecā direktora pārņemtu amata pienākumus, vecais direktors departamentā nebija atrodams. Direktora sekretāra istabā bija tikai daži smīnīgi ierēdņi. Mums ar Silgaili nekas cits neatlika kā vecā direktora ierašanos gaidīt. To pašu darīja arī ieradušies preses pārstāvji un fotogrāfi. Gaidījām labu laiku, kamēr līdzšinējais direktors turēja par vajadzīgu ierasties un departamentu nodot man.

Pēc oficiālā akta vecais direktors vēl kādu laiku uzkavējās pie manis darba istabā, lai, kā viņš teica, man vēl šo to paskaidrotu un ievadītu mani darba apstākļos. Kad

viņš man gribēja rādīt kādu papīri, kam īstenībā vajadzēja atrasties departamenta aktīs, bet ko viņš izņēma no sava portfela, es pārsteigts ievēroju, ka portfelis piebāzts pilns ar naudas žukšņiem. Tur varēja būt vairāki desmiti tūkstoši marku. Nobrīnējos, ka ierēdnis, kuŗa oficiālā alga tolaik bija apm. 700 RM mēnesī, ir varējis sakrāt tik daudz naudas? Bet īstenībā tā visa bija departamenta ("Latvju Mēnešraksta") nauda, ko aizejošais direktors bija paņēmis sev līdzī pavisam legāli. Šādai rīcībai bija pašpārvaldes vadītāja O. Dankera piekrišana, t.i. Dankers bija piekritis, ka Puksis bez atlīdzības pārņem savā personīgā īpašumā "Latvju Mēnešrakstu" un pēdējais to bija sapratis tā, ka pārņemšanā ietilpst arī iepriekšējā gada "Latvju Mēnešraksta" ienākumi. Bet ka tas nesaskanēja ar man iepriekš doto solījumu, tas bija aizmirsts.

"Latvju Mēnešraksts" un viņa nauda bija pirmais lielākais šķērslis, kas kā pie-dauzības akmenis smagi uzvēlās uz jaunā direktora darbības ceļa, un ne tas vien. Drīzi nācās iepazīties ar vēl dažu labu pārsteigumu. Bet iekams par tiem runāt un lai tie varētu novietoties sapratnes ietvaros, ir drusku jāapstājas pie viena no varenākiem spēkiem toreiz Latvijā – pie melnās varas.

4. Melnās varas atkailinātā seja.

Pēc 1. jūlija viens no stiprākiem varas faktoriem Latvijā bija Gestapo ar savu drošības dienestu SD. Gestapo istā seja man sāka atklāties tikai pēc tam, kad es biju uzņēmies kultūras un sabiedrisko lietu departamenta vadību. Līdz tam es par viņu zināju maz vai gandrīz nekā. Pēc tiem pāris gadījumiem, kad man kā valsts bibliotēkas direktoram nācās ar viņu saskārties, man par Gestapo un SD bija nepareizs priekšstats. Es biju iedomājies, ka Gestapo pilda tikai policejiskas funkcijas. Bet īstenībā Gestapo bija politiskās varas policija. Un politiku var saskatīt ikvienā dzīves nozarē, katrā sadzīves sīkumā. Tāpēc diktatūras valstīs politiskā policija ir īstenībā visas valsts dzīves mugurkauls.

Gestapo bija nacionālsociālistiskās Vācijas varas galvenais sargs. Gestapo ir saīsināts slepenās valsts policijas (Geheime Staatspolizei) nosaukums. Gestapo kā kods bija ietilpinātas Hitlera miesas sargu vienības SS (Schutzstaffel), no kuŗām kara laikā vēl izveidojās speciālās karaspēka daļas – SS ieroču vienības. Subordinētā paralēlismā ar Gestapo atradās tā saucamais drošības dienests – Sicherheitsdienst, saīsināti SD. Visos Vācijas okupētajos apgabalos un vasaļvalstīs Gestapo funkcijas īstenībā izpildīja SD. Visas šīs organizācijas un dažādo nozaļu augstākais vadītājs bija Heinrichs Himlers.

Kā tumsa naktī Gestapo vara izplētās pār visām dzīves nozarēm, pār it visām cilvēku grupām un profesijām. Atsevišķa cilvēka brīvībai, domām un gadiem ilgai beztiesiskai smakšanai apcietinājumā Gestapo mašīnērijā nebija lielākas nozīmes kā visniecīgākajam puteklītim zem ceļnieka kājām. Gestapo vara bija neierobežota, bet pilnīgi absolūta tā kļuva pēc 1944. g. 20. jūlija, kad Himlers vēl ieguva vācu dzimtenes karaspēka virspavēlniecību.

Kā kultūras un mākslas lietu šefs Latvijā es 22 mēnešus piedzīvoju Gestapb ne-labvēlību un vajāšanas, jo es negribēju pieļaut vācu policijas pirkstiem žņaugties ap latviešu kultūras dzīvi, ap latviešu garīgo pasauli. Šī manas darbības cīņa, viena no grūtākām klusajām cīņām, kāda var būt atsevišķa cilvēka dzīvē, ļoti bieži līdzinājās Donkichota cīņai ar vējdzirnavām. Savu darbību uzsākot un apstākļus skaidri nepārredzot,

es ar Gestapo un viņas metodēm okupēto apgabalu pārvaldīšanā biju nokļuvis cīņas stāvoklī pilnīgi neapzinīgi. Un tā kā es Gestapo metodēm negribēju un nevarēju pakļauties, tad rezultāts varēja būt tikai viens: manis pilnīga samalšana vai labākā gadījumā kā salauzta vraka izmešana krastā. Pēc tam, kad Augstais Dievs ir man parādījis žēlastību un 1944. g. beigās nav atļāvis mirt kā vienam no neskaitāmajiem vācu Gestapo upuriem, es kā uz drausmīgu murgu varu atskatīties uz 22 smagiem un ārkārtīgi grūtiem darba mēnešiem latviešu atklātības dzīvē un uz 82 dienām Gestapo arestējumā un 48 internējuma dienām Štetīnē. Lielā Likteņa lēmēja žēlastībai un taisnībai par godu es gribu savus pieredzējumus un šķietami neticamos piedzīvojumus šē attēlot. Tie sniegs zināmu pārskatu par Gestapo kā nacionālsociālistiskās varas sargu un šīs varas īsto realizētāju.

Gestapo pēc viņas konstrukcijas vajadzēja būt informētai par visu, kas notika ikvienā dzīves nozarē. Tāpēc viņa spieda visur iekšā savus aģentus, vai arī ielika augstos un vadošos amatos tos, kas ar Gestapo labi sastrādāja. Tās bija Gestapo uzticības personas, uz kurām viņa varēja palaisties un kas viņu par visu informēja. Pie tam Latvijā, kā jau pieminēju, Gestapo savas darbības izveidošanai atrada plašus, saviem mērķiem pakalpīgus jaunatnes slāņus, kas nepareizas informācijas, apstākļu neizpratnes un šķietami ideālistisku motīvu dēļ iesaistījās šīs varenās un briesmīgās iestādes darbā. Sevišķi tas sakāms par kādu politiski organizētu jauniešu (pārsvarā) aktīvistu organizāciju.

To jauniešu vairums, kas bija iesaistījušies Gestapo tīklā, nebija sliktākie latviešu sabiedrības pārstāvji. Kā vistipiskāko es varu minēt šādu piemēru: Līgotņu Jēkabs mani reiz iepazīstināja ar kādu savu cienītāju un literāro audzēkni. Viņš mācījās Mākslas akadēmijā par tēlnieku un izrādīja arī spilgtas literāras intereses. Viņa stāsti un tēlojumi tika ievietoti vairākos latviešu laikrakstos un žurnālos, tāpat viņa tēlniecības darbu reproducējumi. Pirms 17. jūnija kādu laiku šis jaunais mākslinieks strādāja arī pie manis. Viņš bija ideālists un pēc sava rakstura savādnieks. Vācu okupācijas sākumā viņš dažkārt ieradās pie manis bibliotēkā, bet viņa gaitas tad likās diezgan savādas un sarunas un intereses līdz galam neizteikti noslēpumainas. Varēja secināt, ka viņš strādā kādā slepenā uzraudzības vai policijas iestādē. Ir skaidrs, ka viņš to nedarīja naudas dēļ.

1943. g. viņš ar labām sekmēm beidza Mākslas akadēmiju un kādi 3 jauni tēlnieki kopā ar viņu dabūja stipendijas, lai papildinātos Drezdenes akadēmijā. No Latvijas aizbraucot šie jaunie tēlnieki, no kuriem viens Kārlim Zālem bija izkalis Latvijas Brīvības pieminekļa jaunavas vara tēlu, sarīkoja mazas atvadišanās vakariņas Ģildes restorāna savruptelpā. Šais vakariņās bez 4 akadēmijas laureātiem piedalījās vēl akadēmijas rektors Kuga, tēlniecības klases vadītājs prof. Dzenis, docents Bikše un laikam arī prorektors Landaus. Bez tam jaunie tēlnieki ļoti lūdza, lai uz vakariņām aizietu arī Mākslas departamenta direktors.

Tādi gadījumi, kad Latvijas Mākslas akadēmijas absolventi kā stipendiāti brauca uz ārzemju akadēmijām papildināties, bija reti, un tāpēc visi deva viņiem līdzīus sirsnīgus novēlējumus. Restorānos tolaik plkst. 11 vai 12 naktī bija policijas stunda, kad tos slēdza. Pēc tam jaunais tēlnieks visus lūdza, lai tie ietu pie viņa uz dzīvokli svīnības turpināt. Izejot no Ģildes telpām uz ielas tēlnieks pagāja dažus soļus sāpus, un klusu iesvīlās. Kā no zemes izauga vairāki vīri, kuriem viņš deva dažus rīkojumus. Es un daži citi negribējām vairs uz dzīvokli līdzī iet, bet kā tas tādās reizēs mēdz būt, gandrīz nebija iespējams no saimniekiem un jautrajiem viesiem tikt vaļā. Pa Kalēja ielu grupa devās uz Grēcinieku ielu, kur jaunais tēlnieks dzīvoja.

Uz Kaļķu ielas stūra es no grupas neuzkrītoši atdalījos lai dotos uz mājām, bet kad grupa to nepamanot bija no manis attālinājusies kādus 30 soļus, pēkšņī jaunais tēl-

nieks manu atdalīšanos pamanīja un atskrēja atpakaļ. Kad viņš mani nevarēja piedabūt iet līdz uz dzīvokli, viņš sacīja, ka tā es uz māju nevarot iet. Lai es vismaz atļaujot viņam turēt rūpi par manu drošību. Es smējos, ka nemaz nejūtos apdraudēts un mans dzīvoklis nav tālu, bet viņš iebilda, ka laiki esot nedroši un naktīs uz ielām viss kas gadoties. Pēc klusa iesvilpiena no Kaļķu un Kalēju ielas stūra atkal kā no zemes izlida 2 vīri. Jaunais tēlnieks pagāja sāpus, tiem klusu kautko pasacīja un tad pie manis pienācis atvadījās. Bet mani kā ēnas ielenca divi vīri. Viens aizskrēja priekšā un gāja apm. kādus 10 soļus pa priekšu, otrs tik pat tālu aiz muguras. Kad pie Brīvības pieminekļa es gar kanālu iegriezies apstādījumos, un šie vīri man sekoja, bija neomulīga sajūta, jo man pat likās, ka šeit var slēpties arī kāds rupjš joks vai kas cits. Bet kad es biju nonācis līdz savam dzīvoklim, Andreja Pumpura un Kr. Valdemāra ielu stūrī, abi pavadoņi atkal attālinājās klusi un neuzkrītoši kā ēnas. Tas ir spilgts piemērs par Gestapo tīklu un kādiem nolūkiem varēja izlietot sardzes un novērotāju personālu.

Kad agrāk minētās politisko aktīvistu organizācijas vadītājs, nevarēdams ar Gestapo palīdzību iegūt nekādu varu Latvijā, sanāca konfliktā ar vācu politiskajiem mērķiem, daļa organizācijas apakšvadītāju, kas bija sadarbojušies ar SD, vai iekļuvuši tā tīklos, tomēr palika pie šīs iestādes. Tie no organizācijas oficiāli itkā šķīrās, bet daži spēlēja uz abām vijolēm.

Gestapo aģentu un līdzstrādnieku skaits, kas komplektējās no atklātības darbā, iestādēs vai uzņēmumos esošiem cilvēkiem, Latvijā pārsniedza 2000. Šis skaitlis ir tikai aptuvenš, tas var būt arī lielāks. Viņu pieminēšanai ir šāds pamats: kāds latviešu students, kas sākuma periodā bija sastrādājies ar Reimersa ielu, Kurzemes cietokšņa laikā kā karavīrs bijis piekomandēts par zvērinātu tulku un noslēpumu glabātāju 38. tanku korpusa un Kurzemes cietokšņa komandiera ģen. Šernera štābam, kas mitinājies Saldus pagasta namā. Kādā pēckauju kustības laikā Šernera tulks Saldus politiskās pārvaldes punkta telpās atradis pamestu Gestapo un SD ziņotāju sarakstu. Tas bijis centrālā vācu drošības dienesta latviešu ziņotāju un segvārdu saraksts ar pāri par 2000 vārdiem. Tulks šo sarakstu, kā viņš to 15.5.53. vēstulē man apraksta, pievācis un ar atvaļinājumā braucošu karavīru aizsūtījis uz Vāciju savai ģimenei. Tā šis 2000 SD līdzstrādnieku saraksts ir nokļuvis Vācijā, bet tā patlabanējā atrašanās vieta ir mazliet misterioza. Bez tam manā rīcībā ir kāda vēstule, ko rakstījis akadēmiski izglītots vācietis, kas drusku runā arī latviski un kara laikā strādājis par nodaļas vadītāju vācu drošības dienestā Rīgā. Vēstules autors piedāvā atklāt Rīgas SD un tā latviešu līdzstrādnieku noslēpumus, ja viņam izgādātu kādu ilgāku stipendiju. Tagad vēstules autors atradis nodarbošanos kādā angļu-sakšu aizjūras zemē.

SD līdzstrādnieki un sakarnieki par saviem pakalpojumiem saņēma vai nu regulāras algas, vai speciālus atalgojumus, citi materiālas dabas pretpakalpojumus. Tā Gestapo bija informēta par it visu, kas notika iestādēs un uzņēmumos un arī par to, ko runāja sabiedrības visdažādākās aprindās.

Par to, ko runāja sabiedrībā un par sabiedrības noskaņojumu Gestapo bija ļoti labi informēta no savu sakarnieku tā sauktajiem stāvokļa ziņojumiem, kurus visus kopā savukārt Gestapo kādā speciālā nodaļā apstrādāja un reizi nedēļā kā kopsavilkumu izdeva kā saviem ierēdņiem, tā arī citām speciālām vācu iestādēm. Reiz es šādu Gestapo izstrādātu ziņojumu kopsavilkumu ieraudzīju kāda departamenta ierēdņa V.B. darbistabā uz galda, kad es tur nejauši iegāju. Ierēdnim drusku sarkstot, es to paņēmu un izlasīju. Par šādiem stāvokļa ziņojumiem un viņu kopsavilkumiem es biju dzirdējis jau agrāk, bet šī bija vienīgā reize, kad es tādu redzēju pats savām acīm un turēju savās rokās. Dodot saviem aģentiem norādījumus un ar šādu ziņojumu kopsavilkumiem, Gestapo lielā mērā pēc savas vajadzības dažreiz varēja ietekmēt sabiedrības noskaņojumu un valodas.

Cik labi bija organizēts Gestapo sakarnieku tīkls un kur visur tas iespiedās, iestādēs – atbildīgajos amatos, citos atklātības dzīves un sabiedriskās domas postēnos, to varētu raksturot ar daudziem konkrētiem piemēriem, sevišķi ar tādiem, ar ko man nācās tieši saskarties un kas man zināmi. Sakarā ar noteiktiem gadījumiem varētu minēt arī daudzu personu vārdus. Bet to nedarīsim vairāku iemeslu dēļ. Tas neceltu latviešu vārdu un darbības slavu okupācijas laikā un, otrkārt, kā jau pieminēts, vairums šo lomu cilvēki skaidri nemaz neapzinājās savas rīcības īsto nozīmi. Viņi, vismaz sākumā, pietiekamas informācijas un pārskatamības trūkuma dēļ, domāja, ka ideāli kalpo nacionālās politikas mērķiem. Un kad stāvokli izprata, bija jau par vēlu. Daudziem nebija arī vairs atceļa. Svarīgs ir apstāklis, ko jāatzīmē, ka nereti Gestapo sakarnieku lomās cilvēkus ievēroja, vai pat piespieda. Ja kāds pret savu gribu lielinieku okupācijas gadā bija iekļuvis čekas tīklos (vai arī, ja par to tikai bija aizdomas), un Gestapo rīcībā bija palikusi liela daļa čekas archīva, tad šādus cilvēkus apcietināja un, kaut arī pārliecinājās par viņu nevainojamību, Gestapo atbrīvoja tikai tad, un dažreiz diezgan ātri, ja tos varēja tālāk piedabūt par saviem ziņotājiem. Šāda likteņa cilvēki bija, un tos turēja pastāvīgos draudos. Arī dažus apcietinātos nacionālistus dažreiz "pārskolēja" par sakarniekiem.

Šos Gestapo un SD sakarniekus var iedalīt trijās kategorijās. Pirmajā kategorijā ietilpa tiešie līdzstrādnieki vai aģenti, pie tam ļoti dažādās pakāpēs. Otrajā kategorijā ietilpa tie, kas bez iebildumiem un apdomāšanās izpildīja vismazāko SD mājienu un norādījumu, ar SD labi sapratās un sadarbojās, jo arī tā taču bija "vācu pārvaldes iestāde, kas strādāja kopējo Latvijas nākotnes mērķu labā". Trešajā kategorijā ietilpa tādi ļaudis, par kuriem varēja domāt, ka tiem ar SD nebija un nevarēja būt nekādu sakaru, bet ja tiem kādreiz kādā iestādē ķērās klāt, gribēja atbrīvot no darba vai pārvietot citā darbā, tad kā no necaurredzamas tumsas izšāvās SD pirksti un šos cilvēkus aizstāvēja ar visu krūti. Vai viņu skaistā āriskā izskata dēļ? Acīmredzot Gestapo bija atzinusi, ka tie ir cilvēki, kas savā vietā ir ļoti derīgi. Atbrīvošanās no tiem nenotika bez riska. Šī trešā īstenībā bija visbīstamākā kategorija, jo tā bija neredzama, neuzkrītoša un visā vairumā arī palika nezināmības aizsegā.

Tie, kas sadarbojās ar Gestapo un bija viņas klausīgi sakarnieki, tie tiešām bija stipri un vareni vīri. Viņi varēja sev atļauties un darīt daudz ko, bet tiem neviens nekā nevarēja izdarīt. Parasti gan maskēšanās nolūkos šie Gestapo līdzstrādnieki spēlēja nacionālistus. Viņi runāja par nacionāliem jautājumiem, un tieši sarunas šādā garā ierosināja, lai dzirdētu sabiedrības noskapojumu, ko tad informēja tālāk saviem uzdevumu devējiem. Visaktīvākie Gestapo sakarnieki nereti uz āru spēlēja vislielākos nacionālistus. Dažreiz ar savu uzdevumu devēju ziņu pat inscenēja kādu nesaskaņu vai uzstāšanos pret kādu nenozīmīgu vācu ierēdni. Ja kāds no Gestapo tuviem cilvēkiem bija nokļuvis atklātības aizdomās par saviem pārāk ciešiem sakariem ar "vāciešiem", pie tādiem nereti izdarīja t. s. "oficiālo politisko kratīšanu", pie tam tādā veidā, lai par to zinātu un runātu iespējami vairāk cilvēku. Vajadzības gadījumā "izkratīto" uz pāris dienām arī "arestēja". Ar to Gestapo bija paveikusi ļoti veiklas frizieres nodarbības.

Uz āru vācu drošības dienests nereti centās rādīt, ka viņš aizstāv latviešu nacionālās intereses, ka viņš patiesībā grib cīnīties pret Rozenberga austrumu ministrijas politisko šovinismu un aizstāvēt iedzimto tautu nacionālos centienus. Ar to Gestapo spekulēja ne tikai uz daļu savu līdzstrādnieku ideālistisko vientiesību, bet arī uz inertās un politiski labi neinformētās latviešu sabiedrības daļas vientiesību.

Gestapo vadošie darbinieki sarunās ar latviešu sabiedrības darbiniekiem vairākkārt bija uzsvēruši, ka viņu iestāde grib rīkoties taisnīgi un viņu uzdevums ir veicināt latviešu tautas nacionālās intereses. Lai latvieši vairāk sadarbojoties ar viņiem,

tad būšot vieglāk iespējams pārvarēt Rozenberga politisko vadītāju, tā saukto "zelta fazānu", nepareizo politiku Latvijā. Tā Latvijā bija radīta un bija diezgan izplatīta leģenda, ka Himlers, lūk, esot tas vīrs, kas gribot latviešiem dot zināru autonomiju, bet Rozenbergs ar Baltijas vāciešiem esot pret to. Himlera latviešiem labvēlīgos plānus un nodomus Rozenbergs pirms to nokļūšanas pie Hitlera, vai arī jau tad, kad tie atrodas uz Hitlera galda, aizvien izjaucot. Īstenībā tā bija pasaciņa, bet bija latvieši, kas tai zināmā mērā noticēja un domāja, ka arī vācu valdībā pastāv kāds latviešiem labvēlīgāks virziens un ka to reprezentē Himlers. Ar šādas radītas leģendas palīdzību Gestapo guva dažus, kaut gan ļoti niecīgus un apšaubāmus sabiedriskus panākumus. Tāda bija piem. tā sauktā "Līdumnieku" kustība, ko organizēja un vadīja Gestapo. Tādi bija Gestapo organizētie un izdotie periodiskie izdevumi u. t. t. Gestapo bija noorganizējusi arī sevišķu latviešu literātu un propagandistu kopu, kas neuzkrītoši latviešu tautā iedzīvinātu vācu politiskos mērķus, un no turienes dažkārt atskanēja, un atkal tikai maskēšanās nolūkos, visnacionālākās notis. Bet tad, kad vajadzēja, tur tika aizvien piesista istā nots. Gestapo propagandisti darbojās konspiratīvi.

Ir gan jāpiebilst, ka starp Gestapo no vienas puses un valsts un ģenerālkomisāriātu no otras puses pastāvēja rivalitātes, tikai ne vispārīgo vācu mērķu vai principu dēļ, bet gan praktiski politiskā iespaida dēļ. Vispārējiem vācu mērķiem un ideoloģijai ar sirdi un dvēseli kalpoja kā ostministrijas komisāriāti, tā arī Gestapo un SD ar visiem saviem nozarojumiem. Pretešķības vai pat zināmā mērā sacensība pastāvēja tikai politiskā iespaida un praktiskās varas dēļ. Zināmas diskusijas, nevis kautkāda cīņa starp šiem faktoriem dažreiz uzpeldēja par to, kam būtu lielāks iespaids un lielāka vara. Gestapo netikai kā policija, bet kā kāda konkrēta nacionālsociālistiskās valsts dzīves varas forma aizvien vairāk centās savu varu paplašināt. Ostministrija un austrumu komisāriāti domāja, ka ar savu politiskās vadības korpusu viņiem piekrīt galvenā politiskā vadītāja loma austrumos, bet to pašu centās savās rokās paturēt un pastiprināt arī Gestapo. Tā kā Gestapo stāvoklis bija savādāks, tad arī šīs iekšējās sacensības ceļā sekojot šiem pašiem mērķiem Gestapo darba metodes un taktika bija mazliet savādāka. Bet ka vispārējos vācu mērķus austrumos Gestapo saredzēja skaidrāk un dažreiz varēja formulēt konkrētāk kā Rozenberga ministrija, to varēja redzēt no latviešiem nedomātā Himlera oficioza "Das schwarze Korps" raksta, ka vācu iekarotā austrumtelpā jāpazūd visiem iedzimtājiem un tur jāvalda tikai vācu asinīm un vācu garam (Dzīvā Latvija, 203).

5. "Latvju Mēnešraksts".

Kad 2. janvārī es ierados darbā un sāku iepazīties ar departamentu un to manojumu, kas man bija jāsaņem, tad izrādījās, ka man bija jāapsēžas pie pustukša galda. Bet pustukšs nebija tikai galds vien. Visnepatīkamāki bija tas, ka agrākais departamenta direktors ar O. Dankera piekrišanu bija "ieskaitījis" savā īpašumā un paņēmis sev līdzī departamenta izdoto žurnālu "Latvju Mēnešraksts" un visus šī žurnāla agrākos ienākumus un iemaksas līdz 31. decembrim. Tie bija tie naudas žūkšņi, ko es 31. decembrī ieraudzīju, kad viņš nejauši atvēra savu aktu mapi.

"Latvju Mēnešraksts" bija vienīgais latvju literatūras un mākslas žurnāls. Viņu iespieda 5000 eksemplāros un ar savu 2 RM lielo numura cenu žurnāls deva it prāvu atlikumu. Pieprasījumi pēc šī žurnāla bija tik lieli, ka uz 5000 eksemplāriem bija apmēram 16000 pretendenti. Bez diezgan prāvajiem ienākumiem un kas negāja caur oficiālo

pašpārvaldes budžetu un tā tad nebija padots vācu uzraudzībai un kontrolei, žurnālam bija arī ievērojama morāliiski-ideoloģiska nozīme. Bija svarīgi, ka departamenta noteikšanā, protams, gan atkarīgi no vācu cenzūras, bija šāds mēnešraksts. Šo žurnālu ierosināja un visus nodibināšanas priekšdarbus veica latviešu literatūras pārvalde Zvirgzdiņa vadībā vācu okupācijas pirmajā laikā. Arī redakcija žurnālam bija vēl daļēji tā pati, kādu tolaik bija izprojektējis Zvirgzdiņš un dabūjis tai vācu iestāžu apstiprinājumu. Arī mani toreiz aicināja žurnāla redakcijā, bet es atteicos, jo man nebija lielas ticības patstāvīgam nacionāli literāram darbam vācu okupācijas laika sākumā.

"Latvju Mēnešraksta" tapšanu un vispār latviešu rakstnieku un grāmatu apgādu stāvokli hitleriešu okupācijas sākuma posmā pēc mana aicinājuma 17.6.55. vēstulē raksturīgi ir attēlojis toreizējais latviešu literatūras un preses pārvaldes priekšnieks K. Zvirgzdiņš. Tāpēc dosim šeit vietu viņa liecībai:

"Jau pirmajā nedēļā, tikko vācu paspārnē biju ierīkojis savu pārvaldi un vienīgie darbinieki – biju es un viens nodaļas vadītājs, sāka nākt dažādi laudis dēļ koncesijām izdot gan laikrakstus, gan ilustrētus nedēļas žurnālus (kā Atpūta), gan mākslas un filozofijas izdevumus, gan grāmatas. Vēlāk atnāca H. Rudzītis, Arv. Māļītis, K. Rasiņš, neiztrūkstošais Ed. Alainis (beidzot pat ar Dr. V. Sanderu gaŗu protekcijas rakstu). Viens no pirmajiem un biežākajiem viesiem pie manis bija Konst. Raudive. Sākumā viņš gribēja izdot ilustrētu nedēļas žurnālu, ar Zentu Mauriņu kā galveno redaktori. Vēlāk runa gāja jau par literāri-filozofisku izdevumu ik pārnēdēļas vai reizi mēnesī. Visos gadījumos Dresslers (militārās valdības, vēlāk civilās pārvaldes propagandas un kultūras politikas nodaļas vadītājs, – Ž. U.) man lika teikt, ka patreiz kārtojamas daudz svarīgākas lietas un nav papīra. Lai pagaida vēlāk. Nāca arī rakstītāji paši, viens, otrs. Viņu vietā runāja izdevēji. Es gāju pie Dresslera un teicu, ka mūsu rakstnieki vajāti, miruši badu boļševiku laikā, tagad bezcerībā turpina veģetēt tālāk, jo nav iespējas izdot savus darbus."

"Labi," kādreiz teica Dresslers. "Liekat priekšā varbūtējos izdevējus." – Tas nozīmēja, ka nu var sākt izdot izdevējiem atļaujas, kā mēs to Preses nodaļā darījām. Pats pirmais dabūja H. Rudzītis, A. Māļītis un K. Rasiņš. Tad sāku runāt par papīru.

"Ko jūs gribētu izdot?" prasīja Dresslers.

"Kad atļausiet drukāt, sāksu noskaidrot."

"Cik grāmatas jūs gribētu redzēt uz Ziemassvētkiem (1941. g.)?"

"Divdesmit piecas," saku uz ātru roku un domāju, ka tikdaudz grāmatu salasīsies, vismaz būs tikdaudz pārdrukājumu, ko var rādīt vāciešiem. –

– Bet vienreiz atnāca diena, kad Dresslers starojošu seju teica, ka Ziemassvētku izdevumiem piešķirtas 17 tonnas papīra.

"Lūdzu, nākat ar priekšlikumu, kas tās būs par grāmatām. Tām jābūt tādām, kas nebojā labās attiecības starp vāciešiem un latviešiem, nerunā pretīm Vācijas kara mērķiem un nekādā veidā nediskreditē vācu tautu vispār. Jūs labi saprotat, ko es domāju. Īstenība, man vajadzētu grāmatu tulkojumu vācu valodā, bet domāju Jūs tikdaudz pazīstam, ka atļauju Jums pašam izvēlēties šīs grāmatas, protams, uzņemoties arī atbildību. Citādi grāmatas līdz svētkiem nevar iznākt. Ja te kautkas iznāks greizi politiskā plāksnē, es kautkā, varbūt, izkulšos cauri, bet Jūs droši nonāksiet pie striķa."

Ar steigu aicināju izdevējus, lai iesniedz grāmatu tekstus. Bet jau pēc nedēļas sāku plātīt rokas un muti: nāca gandrīz vienīgi jau Latvijas neatkarības laikā izdotās grāmatas.

Rakstnieki nebija neko uzrakstījuši.

Jā, pāris dzeju grāmatas gan bija pirmo reizi. –

– Brīnījās arī militārajā propagandā: "Kur tad paliek darbi, kuŗu izdošanu rakstnieki jau gaidījuši visu bolševiku laiku un tagad?"

"Viņi vēl nav attapušies. Lielī darbi nerakstas pāris mēnešos. Bolševiku laikos katrs domāja tikai par savu kailo dzīvību, nevis literāriem darbiem. Jāļauj iedzīvoties jaunajā radīšanas atmosfērā. Vislabāk būtu tagad viens literārs žurnāls, par kādu esam runājuši jau kopš nedēļām. Vai tad tas būtu tik traki – kādas 8-10 drukas loksnes biezu žurnālu reizi mēnesī?"

"Man vislabāk patīk filozofes Zentas Mauriņas priekšlikums, ar viņu kā galveno redaktrisi," teica Dresslers. "Viņa vācu kultūras cilvēks, rakstījusi vāciem daudzīgus rakstus jau agrāk un viņai pirms kara piešķirta Ģētes medaļa par nopelniem vācu kultūras labā."

Īsti neatceros, vai tā bija Ģētes prēmija vai medaļa, ko Dresslers toreiz teica un uz ko viņa bija atsaukusies arī savos iesniegumos.

Šo vēsti laidu klajā, ka būs latviešu mēnešraksts ar Zentu Mauriņu kā galveno redaktrisi. –

– Cik vien saskāros ar rakstniekiem – gandrīz visi bija pret Mauriņu: "Kas Mauriņa par rakstnieci un literāti?" atbildēja. Prof. Pauls Dāle uz aicinājumu līdzdarboties redakcijā atbildēja: "Kamēr redakciju vadīs filozofijā nekompetentas personas, kā Zenta Mauriņa, es ne rakstīšu, nedz iešu redakcijas kollēģijā." Galīgi pretī bija arī Jānis Veselis un Kārlis Zariņš. –

– Ziņoju par to Dressleram.

"Man jau apnikušas jūsu savstarpējās ķildas. Lūdzu – divu nedēļu laikā nākt ar galīgu priekšlikumu, kāda redakcijas kollēģija un galvenais redaktors būtu pieņemams latviešu rakstnieku vairākumam, kuŗi grib ar mums sastrādāt. Ja tas nenotiks, par žurnālu vismaz pus gadu negribu dzirdēt ne zilbi."

– Par lietas stāvokli informēju savu administratīvo priekšnieku mākslas un kultūras departamenta direktoru Edm. Puksi. Nolēmām sasaukt rakstnieku apspriedi.

– Kādā saulainā oktobra svētdienā Pukša darba istabā tad arī sanāca pāri par 10 rakstnieku. Atceros, starp viņiem bija Jānis Veselis, liekas, arī Aida Niedra. Domāju, ka piedalījās arī K. Raudive. Izņemot K. Raudivi un kādu jaunu dzejnieku, neviens negribēja Zentu Mauriņu kā žurnāla galveno redaktrisi. Vienojās par galveno redaktoru lūgt Kārli Skalbi, bet par redakcijas sekretāru Jāni Rudzīti. Redakcijas kollēģijā varētu būt arī Zenta Mauriņa. –

– Man piekrita sameklēt K. Skalbi un dabūt viņa piekrišanu. Bieži vien viņš uzturējās savos Vec-Piebalgas "Saulrietos". Zināju, ka Rīgā parasti viņš apmetas agrākā prezidenta Čakstes kundzes dzīvoklī. Pirmdienā piezvanīju jau no paša rīta. Skalbe bija tur. –

"Ļoti jauki un labi, tikai lieta tāda, ka ja Mauriņas kundzei esmu apsoliļies vadīt literāro daļu viņas izdotajā un rediģētajā mēnešrakstā," teica Skalbe, "nevaru tā vienkārši tagad Jums solīties būt par žurnāla galveno redaktoru."

"Bet, ja jūs nenāksiet, tad situācija patreiz tāda, ka žurnāla vispār nebūs, ne Mauriņai, nedz kādam citam," saku. Norunājam satikšanos Švarca kafejnīcā. To pašu domu atkārtāju visdažādākās variācijās.

"Vai tad tiešām tā ir, ka žurnāls bez manis neiznāks?" jautājoši caur biezo brillu stiklu manī raugās Kārļa Skalbes citkārt tik smaidošās acis.

Sarunas laikā pienāk arī Veronika Strēlerte, kuŗu dzīvē redzēju pirmo reizi. Viņa man palīdzēja.

"Ja nu tiešām tā ir, kā jūs sakat, tad cits nekas neatliksies – būs jāiet. Bet man vēl jānokārtojas ar Mauriņas kundzi."

– Tad vācu iestādēs sāka kārtoties žurnāla papīra un paša žurnāla lietas, ar Kārli Skalbi kā galveno redaktoru. No piedāvātās līdzdarbības redakcijas kollēģijā Zenta Mauriņa kategoriski atteicās. Kad marta otrā pusē iznācu no cietuma, biju priecīgi pārsteigts, ieraugot mājās uz galda "Latvju Mēnešraksta" pirmos numurus taisni tādā izskatā, par kādu biju tik daudz cīnījies un bojājis nervus. Tikai izdevējs bija mākslas un kultūras departaments, kuŗa direktors E. Puksis bija gādājis par manu apcietināšanu, lai – acīmredzot – nebūtu jādalas vispārējos lauros." –

Tik tālu "Latvju Mēnešraksta" dibinātāja vēstījums.

"Latvju Mēnešraksta" izdevējs jau sākot ar pirmo numuru tā tad bija departaments kā latviešu pašpārvaldes vadošā kultūras iestāde. Bet Vācijā bija tendence, lai grāmatas, žurnālus un laikrakstus neizdotu juridiskas, bet gan fiziskas personas. Šo apstākli un Dankera apstākļu nezināšanu Puksis bija izmantojis, lai žurnālu no departamenta aizejot paņemtu līdzī kā savu personīgo īpašumu.

Dankers bija piekritis, ka žurnāls pāriet bez atlīdzības Pukša īpašumā. Arī iepriekšējā gada žurnāla tiro atlikumu, kas piederēja departamentam, Puksis bija izdalījis vai paņēmis sev. Žurnāla 1942. gada tīrais atlikums bija 12000 RM, 3600 RM Puksis pēc sastādīta saraksta bija izdalījis dažiem trūķumā nonākušiem kultūras (darbiniekiem) pa 200–500 RM katram, kopsumā apm. kādiem 18 cilvēkiem, tiešām tādiem, kam palsts bija nepieciešams un tā piešķiršana bija apsveicama. Starp citu arī vairākiem lielinieku aizvestiem kultūras darbinieku ģimenēs locekļiem. Bet pats sev Puksis bija paņēmis visa atlikuma pārējo daļu – 8400 RM. Bez tam vēl 31. decembrī Puksis bija izņēmis no "Latvju Mēnešraksta" kases departamentā 30000 RM un pēc departamenta nodošanas bija aizgājis uz māju ar 38000 RM naudas. Puksis bija pratis apvārdot Dankeru arī savas algas lietā un no departamenta aizejot, pretēji noteikumiem, viņam bija izmaksāta alga par 3 mēnešiem uz priekšu. (Bet kad mani arestēja, es nebiju saņēmis izpelnīto algu par veselu mēnesi. Kad vēlāk mani no aresta atbrīvoja un Berlīnē pašpārvaldes bijušiem ierēdņiem izmaksāja nesapemtās algas pat uz priekšu, man ostministrija – Telens un Roja – nebija atļāvuši izmaksāt izpelnīto algu, pretēji pašpārvaldes ģenerāldirektoru lēmumam.)

Arī mēnešraksta vajadzībām par departamenta līdzekļiem iepirktais papīrs bija "piešķirts" Puksim, kas veikaliskā valodā runājot, tajos laikos nozīmēja ne mazāk kā marku žūksņus portfeli. Formāli viss bija nokārtots diezgan "gludi". Arī jaunā koncepcija bija izsniegta žurnālam un Pukša vārdu uz tā atradās viņam kabatā.

Departamentā viss bija tīrs un tukšs, neskatoties uz to, ka ģenerālkomisāriāta propagandas pārvaldes priekšnieks man bija devis solījumu, ka žurnāls paliks departamenta īpašumā. To es biju prasījis tamdēļ, ka jau decembra sākumā daži literāti zināja stāstīt, ka Puksis pēc aiziešanas no departamenta pārņemšot "Latvju Mēnešrakstu" savā īpašumā, un kad decembrī iznāca "Latvju Mēnešraksta" 1942. g. pēdējais numurs, tā parakstā bija mazas pārmaiņas. Kā apgādātājs gan vēl figurēja departaments un redaktors bija Skalbe, bet par žurnāla izdevēju jau parakstījās Puksis. Un 2. janvārī viss bija jau nokārtots tā, ka es vairs nevarēju ne protestēt, nedz ko darīt, lai mēnešrakstu departaments saglābtu. Man pie tukšā galda bija jānosēžas vai tas patik

vai nē. Bet drīzi nāca kāds gadījums, kas man šai lietā palīdzēja uzsākt cīņu, asu un riskantu cīņu, un departamentam žurnālu ar visiem tā ienākumiem atgūt.

3. janvārī pie manis atkal ieradās Puksis un lūdza, lai es parakstot orderi, ar kuŗu viņa rīcībā pārskaitītu vēl dažas summas, kas kā "Latvju Mēnešraksta" ienākumi bija iemaksāti departamenta kasē. Šīs pārskaitāmās summas lielums, kam man vajadzēja parakstīt orderi, bija 18000 RM. Kas bija departamentā ar naudas līdzekļiem un citām lietām darīts pirms es biju pārņēmis departamenta vadību, vai tas bija likumīgi vai nelikumīgi, par to man varēja nebūt nekāda daļa un par to man nebija jāatbild. Bet parakstīt rīkojumu par 18000 RM izsniegšanu Puksim es tik vieglu roku nevarēju un arī negribēju, jo tad es būtu līdzī iesaistījies visās tajās akcijās, kādas šai lietā jau bija darītas.

Tāpēc es Puksim atbildēju, ka gribu vispirms lietu noskaidrot un pārrunāt ar juriskonsultu, vai es esmu tiesīgs parakstīt šādu orderi par 18000 RM pārskaitīšanu viņam un ka tikai pēc tam es varēšu to darīt. Puksis aizgāja nepatīkami pārsteigts un neapmierināts. Bet es tūdaļ ieaicināju pie sevis departamenta juriskonsultu zv. adv. pal. J. Aperānu un uzdevu viņam noskaidrot visu "Latvju Mēnešraksta" juridisko pusi un sniegt man atbildes uz šādiem jautājumiem: 1) Vai "Latvju Mēnešraksta" kā departamenta īpašuma pāriešana Pukša rokās bez atlīdzības ir notikusi likumīgi, 2) vai šai lietā ir bijusi vajadzīga valsts kontroles, t. i. revīzijas šefa atsauksme un piekrišana un 3) vai tāpēc būtu likumīgs mans rīkojums, ko es parakstītu, ka Puksim no departamenta rīcībā esošās "Latvju Mēnešraksta" naudas izmaksāt 18000 RM. Atzinumu šiem trīs punktiem es lūdzu iesniegt man steidzami. Kad juriskonsults bija iepazinies ar visiem dokumentiem, kuŗu lielāko daļu Puksis bija paņēmis līdzī, un otrā dienā iesniedza man savu atzinumu, tad atbildes uz visiem punktiem bija tādas, kas runāja par labu departamentam un kādas es arī biju cerējis saņemt. Es orderi par naudas izmaksu Puksim ne-parakstīju un nākošā dienā uz departamentu iedams, es viņu satiku kāpnēs, bet Puksis mani nelikās vairs redzam, un mēs gaišā dienas laikā vairs nesusveicinājāmies.

Bet ar naudas aizturēšanu vien nekas vēl nebija panākts. Es gribēju dabūt no departamenta paņemto žurnālu atpakaļ. Šo akciju turpinot juriskonsulta atzinums bija jānodod valsts kontrolei, bet tas nozīmēja vērsties arī pret manu tiešo šefu, pašpārvaldes vadītāju ģenerāli Dankeru, jo viņš visai šai lietai bija devis rakstisku piekrišanu. Bez viņa ziņas ierosināt revīziju par lietu, kuŗā viņš bija iejaukts, bija neveikli un tad viņš diezīn vai piekāptos šīs lietas grozīšanai departamentam par labu. Arī bez revīzijas ierosināšanas man šķīta, ka Dankers negribēs lietu grozīt, bet palīgā atkal nāca laimīgs gadījums. Dankers kopš Ziemassvētkiem vēl uzturējās savā muižā, Rīgā viņa vietu izpildīja prof. Prīmanis. Es Prīmani par notikumiem sīki informēju un lūdzu viņu kā Dankera vietnieku piekrist, ka es ierosīnu "Latvju Mēnešraksta" lietā valsts kontroles revīziju. Prīmanis lietas gājīenam piekrita. Nu es vismaz formāli nebīju sācis akciju pret Latvījas pašpārvaldes šefu bez viņa paša ziņas.

Ar departamenta juriskonsulta atzinumu "Latvju Mēnešraksta" lietā es tūdaļ ierados pie latviešu pašpārvaldes revīzijas lietu šefa Vanaga un lūdzu uzsākt mēnešraksta lietā departamentā steidzīgu revīziju. Tai pašā dienā departamentā ieradās valsts kontroles pārstāvji – revidenti J. Mengots un Hartmaņa jaunkundze un sāka "Latvju Mēnešraksta" dokumentu un naudas lietu revīziju. Nu lielais akmens bīja iekustināts un sācis velties.

Es devos uz ģenerālkomisāriātu, izstāstīju lietu Dressleram, atgādināju viņa solījumu un lūdzu mani šai lietā atbalstīt. Viņš to apsolīja un, kā redzēju, gribēja to arī darīt. Bet ģenerālkomisāriāts, pašu ģenerālkomisāru ieskaitot, izdevniecību lietās

tikai runāt, ieteikt un atbalstīt, bet ne lemt. Lēmēja šais lietās bija valsts komisāra izdevniecību pārvalde, kas ģenerālkomisāriātam nebija pakļauta, bet svarīgi bija, ka arī ģenerālkomisāriāts mani "Latvju Mēnešraksta" lietā atbalstīja.

Kad es gāju pie izdevniecību pārvaldes priekšnieka Šteinerta prasīt, lai departamentam atjauno "Latvju Mēnešraksta" koncesiju, es varēju dibināti aizrādīt, ka to atbalsta arī ģenerālkomisāriāts. Šteinertam ģenerālkomisāriāta viedoklis jau bija zināms, bet viņš piebilda, ka bez tā esot arī vēl citas dienesta vietas, kas domājot savādāk. Viņš pats gan stāvēt uz tā viedokļa, ka publiskas iestādes nevarot būt periodisku izdevumu izdevējas, jo tā tas esot Vācijā, bet Latvijā šis jautājums vēl neesot konsekvēnti realizēts un viņš nebūt neesot bijis ieinteresēts, lai "Latvju Mēnešraksts" no departamenta īpašuma pārietu bijušā direktora personīgā īpašumā.

Kad Puksis viņam lūdzis, lai tam piešķir žurnāla koncesiju, viņš jautājis, kā var viņam piešķirt īpašumā to žurnālu, kas pieder pašpārvaldei? Puksis atbildējis, ka pašpārvalde viņam šo žurnālu nododot. Tad Šteinerts prasījis, lai Puksis atnes par to rakstisku apliecinājumu. Pēc tam Puksis atnesis Šteinertam ģen. Dankera parakstītu rakstu, ka Latvijas pašpārvalde "Latvju Mēnešrakstu" nodod Pukša rīcībā. Viņš esot domājis, ka par to ir ticis noslēgts attiecīgs līgums, un Puksis žurnālu no pašpārvaldes ir nopircis. Par žurnāla nodošanu Pukšim esot izteikusies arī kāda vācu iestāde un tāpēc viņš koncesiju piešķīris.

Jautāju Šteinertam, vai viņš būtu ar mieru departamentam atjaunot "Latvju Mēnešraksta" koncesiju, ja iesniegtu jaunu pašpārvaldes rakstu, kas iepriekšējo Dankera rakstu "Latvju Mēnešraksta" lietā groza. Šteinerts atbildēja piekriņot.

Tad Šteinerts jautāja, kāds būtu kultūras departamenta viedoklis un kāds latviešu sabiedrības ieskats, ja daži citi žurnāli, ko izdodot pašpārvaldes dažas direkcijas, pārietu privātās rokās? Viņš nosauca kādus 3 vai 4, galvenokārt praktiska rakstura žurnālus. Vienu žurnālu viņš jau esot privāti koncesionējis, bet pārējo koncesiju izņemšanu vēl atlicis. Atbildēju, ka es principiāli aizstāvu viedokli, ka periodiskus izdevumus pašpārvaldei kā izdevējai vajadzētu atstāt, starp citu arī kādu laikrakstu kā oficiālu.

Saruna ar Šteinertu man atklāja, ka "kustība" ar Latvijas pašpārvaldes žurnāliem ir pieņēmusi vēl plašākus apmērus, nekā ap "Latvju Mēnešrakstu" vien. Tas no vienas puses "Latvju Mēnešraksta" atgūšanai varēja nākt par labu, bet no otras puses radīt arī lielākas grūtības, jo visā šajā kustībā darbojās līdz arī citi spēki un citas intereses. Lieta grozījās ap diezgan prāvām vērtībām un prāviem gada ienākumiem. Tā "Latvju Mēnešraksts" racionāli saimniekojot, gadā varēja dot 30000 RM tīru peļņu, bet praktisko žurnālu peļņa bija vēl krietni lielāka, jo to tirāžs bija lielāks.

Žurnālu privatizācijas kustībai par labu bija noskaņots arī O. Dankers. Parpieminēto jau privatizēto žurnālu bija noslēgts formāls līgums. Tas bija izdarīts tā, ka tās direkcijas vadītājs, kas žurnālu izdeva, bija aizgājis dažu dienu atvaļinājumā un pa to laiku direkcijas vadītāja pienākums bija uzņemties izpildīt pašpārvaldes vadītājs O. Dankers. Šajā laikā nu atvaļinājumā esošais direktors kā privātpersona ar direkcijas vadītāja v. i. Dankeru bija noslēdzis abpusēji parakstītu līgumu, ka minētais žurnāls pāriet atvaļinājumā esošā direktora personīgā īpašumā – ar visu aktīvu un pasīvu. Nekāda atlīdzība par īpašuma tiesībām attiecīgai direkcijai nebija paredzēta. Bet bija gan šāds veikli formulēts pants: zaudējumus, kādi rastos žurnālu turpmāk izdodot, apņemās segt jaunais izdevējs un gadījumā, ja žurnāls dotu kādu atlikumu, tas paliek jaunā izdevēja rīcībā. Līguma teksts bija iesniegts arī valsts kontrolei zināšanai, bet valsts kontrole nebija tam piegriežusi lielu vērību, jo ierēdņi, kas līgumu bija lasījuši, nebija

īsti izpratuši, kas aiz šīs lietas slēpjas. Līgums ieguva nozīmi un kļuva par pārrunu priekšmetu valsts kontrolē un pašpārvaldē tikai pēc tam, kad nāca gaismā "Latvju Mēnešraksta" lieta.

Pēc sarunas ar izdevniecību pārvaldes priekšnieku Šteinertu man stāvēja priekšā daudz nepatīkamāka saruna – ar ģenerāli Dankeru. Sevišķi nepatīkama tamdēļ, ka es biju sācis griezt apkārt lietas, kam Dankers bija devis savu piekrišanu un kas viņam bija un varēja kļūt nepatīkamas. Kad es ierados pie Dankera, viņš par šo lietu bija informēts jau no citas puses un saruna ar mani viņam bija nepatīkama un viņš, acīmredzot, jutās nelaimīgs. Es viņam izstāstīju lietas gājienu, aizbaidinājos, ka esmu touzsācis bez viņa personīgās ziņas, bet tikai ar viņa vietnieka prof. Prīmaņa piekrišanu, bet lieta bija ļoti steidzama, jo janvāra mēnesis bija jau iesācies un "Latvju Mēnešraksta" pirmais numurs, kam vajadzēja iznākt uz 1. janvāri, karājās pilnīgi gaisā un nebija sākts pat iespiest. Es viņam aprādīju, cik svarīgi ir "Latvju Mēnešraksta" morāliskā un materiālā nozīme paturēt departamenta rīcībā, un ka izdevniecību pārvalde būtu ar mieru departamentam atjaunot "Latvju Mēnešraksta" izdošanas tiesības, ja par to no pašpārvaldes iesniegtu oficiālu rakstu, kas groza iepriekšējo ģen. Dankera parakstīto rakstu. Tāpēc es lūdzu ģen. Dankeru aizstāvēt departamenta, ne agrākā direktora interese, un šādu rakstu parakstīt vai piekrist, ka to izdaru es.

Dankers man sacīja, ka viņš esot iepriekšējo rakstu parakstījis un piekritis tam, ka "Latvju Mēnešraksts" pāriet Pukša īpašumā tamdēļ, ka Puksis viņam ziņojis, ka izdevniecību pārvalde pieprasījusi, lai žurnālu izdodot kāda privāta persona, un tā kā Puksis jau vadījis žurnāla izdošanas lietas, tad arī viņam nebijis iebildumu, ka žurnāls pāriet Pukša īpašumā. Kad aizrādīju, ka reizē ar to Pukša rīcībā pāriet prāvi ieņēmumi, kas departamentam būtu ļoti noderīgi kultūrālo mērķu sekmēšanai un kultūras darbinieku atbalstīšanai, Dankers atbildēja, ka labāk, lai šie līdzekļi pāriet Pukša kā latvieša rīcībā, nekā tos paņemtu vācieši. Lūgto rakstu Dankers neparakstīja un neatlāva arī man tādu iesniegt pašpārvaldes vārdā. Lieta esot vēl drusku jānogaidot. Ar to mūsu saruna beidzās.

Nevarēdams dabūt Dankera piekrišanu "Latvju Mēnešraksta" atgūšanai departamentam, es par "Latvju Mēnešraksta" un pārējo žurnālu lietu informēju tieslietu ģenerāldirektoru Valdmani, izglītības ģenerāldirektoru Prīmani un revīzijas lietu pārvaldes šefu Vanagu. Tā lūdzu viņus ģenerāldirektoru apspriedē ierosināt lēmumu, lai visi pašpārvaldes žurnāli, bet galvenokārt "Latvju Mēnešraksts" kā pašpārvaldes īpašumi nepārietu privātās rokās, un pie tam vēl bez atlīdzības, jo šī lieta iekļuvusi plašākā sabiedrībā, gultos kā smaga ēna uz Latvijas pašpārvaldi.

Nākošajā ģenerāldirektoru apspriedē, kur šo lietu pārrunāja, kāds ieinteresēts direktors vispirms bija cēlis protestu pret to, ka es piedalītos apspriedē pie lietas pārrunāšanas. Dankers kā sēdes vadītājs to arī ievērojis, tāpēc lieta bija apspriesta man klātneesot. Sēde bijusi vētraina un asa. Dankers bija saņēmis smagus pārmetumus, līdz beidzot tas neizturējies un teicis: "Nu, ja es esmu vainīgs, tad ierosiniet pret mani tiesas vajāšanu!" Tieslietu ģenerāldirektors atbildējis: "To var ierosināt, un ne mēs vien, bet arī citi. Tikai tad lieta būs ļoti nepatīkama kā Jums, tā arī pašpārvaldei. Tāpēc būtu labāk lietu nokārtot savādāk."

Un ģenerāldirektoru apspriedē tiešām bija pieņemusi lēmumu, ka ir anulējams Dankera raksts par "Latvju Mēnešraksta" nodošanu īpašumā un bez atlīdzības agrākajam departamenta direktoram. Man bija uzdots pašpārvaldes vārdā iesniegt attiecīgos rakstus, lai atjauno departamentam žurnāla īpašuma tiesības. Tikai ne Dankers, ne kan-

celejas pārvaldnieks nelikās zinis, ka šāds lēmums būtu jāpaziņo arī man, un lai es to realizētu. To man privāti paziņoja tikai tieslietu un izglītības ģenerāldirektori.

Pa to laiku bija noslēgusies arī "Latvju Mēnešraksta" revīzija departamentā un revīzijas lietu pārvalde piesūtīja departamentam revīzijas akta oficiālu norakstu. Tajā oficiāli bija konstatēti visi jau aprādītie apstākļi. Par 30000 RM bija teikts, ka šī summa jāatmaksā. Par 8400 RM lielo gratifikāciju, ko Puksis bija saņēmis, bija konstatēts, ka decembra mēnesī pirms Ziemassvētkiem Puksis iesniedzis Dankeram lūgumu, kurā aprādījis, ka "Latvju Mēnešraksta" izdošanas lietās viņam kā departamenta direktoram esot daudz darba un lūdzis Dankera piekrišanu, lai viņš no mēnešraksta ienākumiem saņemtu sev 700 RM mēnesī. (Es par L. M. vadību neņēmu nevienu fenīgu.) Dankers uz lūgumraksta bija uzrakstījis rezolūciju "Piekrītu", un Puksis 700 RM pret kvīti bija saņēmis. Dažas dienas vēlāk Puksis izrakstījis otru kvīti un saņēmis 7700 RM, t. i. 700 RM mēnesī vēl par visiem iepriekšējiem 11 mēnešiem 1942. gadā.

Dankers revīzijas pārvaldes ierēdņu iztaujāts paskaidrojis, ka ar rezolūciju "Piekrītu" viņš domājis, ka Puksis saņems 700 RM tikai vienreizēji, t. i. par decembra mēnesi. Lūgumrakstā nebija minēts par kādu laiku 700 RM mēnesī saņemamas, bet loģiski būtu bijis, ka, ja kādu summu prasa par atpakaļejošu laiku, tā tas būtu bijis arī jāmin, bet summa bija saņemta divās reizēs un pret divām kvītīm. Pirmā gadījumā par 700 RM bija Dankera rezolūcija, bet 7700 RM bija paņemtas pamatojoties uz loģisku secinājumu. Tāpēc revīzijas aktā bija konstatēts, ka 7700 RM Puksis paņēmis nepareizi un tās no viņa jāatkasē atpakaļ pārvaldes kārtībā. Par šīm 7700 markām konstatējumu revīzijas aktā es sapratu tā, ka tās ir jāiekasē attiecīgai pašpārvaldes finansu nozarei pēc revīzijas pārvaldes norādījuma. Par pieminētām 30000 RM revīzijas pārvalde deva norādījumu departamentam tās no Pukša atprasīt.

Departamenta pirmais rakstiskais uzaicinājums Puksim palika bez atbildes, otrais ierakstītā vēstulē tāpat. Trešo uzaicinājumu Puksim nosūtīja caur notāru, norādot, ka ja līdz tādām un tādām termiņam nauda nebūs atmaksāta, lietu nodos prokurooram. Trīsdesmit minūtes pirms šī termiņa izbeigšanās Puksis naudu iemaksāja departamenta kasē atpakaļ.

"Latvju Mēnešraksta" revīzijas akta noraksts bija piesūtīts arī iekšlietu ģenerāldirekcijai, un to bija prasījis un tas bija piesūtīts arī ģenerālkomisāriātam. Ģenerālkomisāriāta finansu nodaļā par šo lietu notika kāda apspriede, kurā pieaicināja arī mani un tur starp citu daži vācu ierēdņi izteica asu kritiku par Dankera rīcību. Nekādu konkrētu lēmumu gan nepieņēma. Bet šai lietā savs vārds bija sakāms arī vēl kādam citam spēkam. Un šīs iestādes ieskatī un rīcība bija savādāki. Tas lietu sarežģīja arī "Latvju Mēnešraksta" atgūšanu padarīja problēmātisku.

Kad es pašpārvaldes vārdā izdevniecību pārvaldei iesniedzu rakstu, aprādot, ka ar ģenerāldirektoru apspriedes lēmumu ir grozīts Dankera raksts par "Latvju Mēnešraksta" nodošanu Puksim un lūdzu atjaunot žurnāla koncesiju departamentam, es sagaidīju, ka tas sakarā ar izdevniecību pārvaldes iepriekšējo solījumu arī tūdaļ tiks izdarīts. Bet Šteinerts diezgan vaļsirdīgi paskaidroja, ka apstākļi esot iegrozījušies tā, ka viņa rīcības brīvību šai lietā mazliet ierobežojot. Atbildi viņš solīja dot pēc 2 dienām. Es izteicu cerību, ka tā mums būs pozitīva un, nekā nepanācis, devos tūdaļ uz ģenerālkomisāriātu, kur aprādīju radušās grūtības un lūdzu atkārtotu atbalstu pie izdevniecību pārvaldes, ko man atkal apsolija.

Pēc 2 dienām Šteinerts paziņoja, ka "Latvju Mēnešraksta" koncesiju Puksim viņš esot anulējis un lai žurnālu pagaidām, līdz jautājuma galīgai izlemšanai, izdodot departaments, jo lieta laikam aiziešot uz Berlīni. Lūdzu Šteinertam, lai tādā gadījumā

viņš izdod departamentam jaunu pagaidu koncesiju, jo kāds raksts pēc konflikta bija vajadzīgs papīra lietu kārtīšanai un drukātavu pārvaldei. Vecā koncesija nebija atrodamā, tāda nebija bijusi, vai arī kopā ar dažiem papīriem bija aizgājusi citu ceļu. Bija tikai kāds novecojies armijas propagandas nodaļas raksts par žurnāla izdošanu, bet tajā bija speciāli runāts tikai par atļauju 2 pirmo numuru izdošanai. Šteinerts man atbildēja, ka viņš nekādu jaunu rakstisku atļauju departamentam izdot nedrīkstot un lai mēs to turpinot uz agrākā raksta pamata. Ka šāds raksts departamentā nav atrodams, to es negribēju Šteinertam teikt un nolēmu neteikt arī nevienam citam.

"Latvju Mēnešraksta" iespiešana mutiski departamentam nu bija atļauta, bet tā praktiskā realizācija atkarājās tagad no valsts papīru spiestuves direktora Ludolfa Liberta nostājas. Šajā spiestuvē žurnālu iespieda un Ludolfs Liberts bija arī "Latvju Mēnešraksta" redakcijas kolēģijas loceklis un ilustratīvās daļas redaktors. Tā tad šķita, ka lietai vajadzētu iet gludi, bet tā atkal nebija. Izglītības ģenerāldirekcijā man bija pateikts, ka Ludolfu Libertu pēc vācu drošības dienesta pieprasījuma ir vajadzējis Mākslas akadēmijā no docenta paaugstināt par profesoru. Ludolfam Libertam tā tad bija ļoti labas attiecības ar Gestapo. Bet Gestapo stāvēja arī aiz Pukša.

Ar Liberta nostāju šai ziņā man bija nācies jau iepazīties "Latvju Mēnešraksta" papīra lietā, ko visam 1943. g. pirmajam pusgadam bija nopircis departaments. 31. decembrī, tā tad tai pašā dienā, kad es pārņēmu departamenta vadību, iespējams, ka kādu stundu vai pusstundu pirms tam, departamenta literatūras un preses daļas vadītājs Ziedonis Krastiņš, parakstīdamies direktora vietā, valsts papīru spiestuvei bija aizsūtījis rakstu, ka viss "Latvju Mēnešraksta" papīrs pārgājis agrākā direktora īpašumā un ka turpmāk ar viņu var rīkoties Puksis.

Kad valsts kontroles pārstāvji sāka "Latvju Mēnešraksta" lietas reviziju, es izdevniecību nodaļas vadītājam uzdevu sazināties ar Valsts papīru spiestuvi un nokārtot jautājumu, lai šo papīru nevienam neizsniedz.

Valsts papīru spiestuves direktors Liberts izdevniecību nodaļas vadītājam bija atbildējis, ka mēnešraksta papīrs gan vēl esot spiestuvē, bet reizē ar koncesijas maiņu un departamenta raksta saņemšanu tas esot pārgājis Pukša rīcībā, un Valsts papīru spiestuvei tur neesot ko darīt nedz teikt. Tad es aizsūtīju Valsts papīru spiestuvei rakstu, ka tas "Latvju Mēnešrakstam" iepirktais papīrs, kas atrodas Valsts papīru spiestuvē, ir departamenta īpašums, ka iepriekšējais raksts par papīra nodošanu ir bijis nepareizs, jo departamenta pārņemšanas dienā to bez departamenta direktora ziņas ir parakstījis kāds nodaļas vadītājs, ka lietā ir ievadīta valsts kontroles revīzija un ka līdz turpmākam rīkojumam papīru nevienam nedrīkst izsniegt, nedz arī izlietot.

Kad pēc sarunas ar Šteinertu es personīgi piezvanīju Libertam un sacīju, ka nu departaments ir atkal "Latvju Mēnešraksta" īpašnieks un lūdzu, lai sāk "Latvju Mēnešraksta" 1943. g. 1. numura iespiešanu, Liberts man atbildēja, ka to viņš labprāt darīšot, tikai lai izdevniecību nodaļa viņam piesūtot zilo papīrīti, jo iepriekšējais bijis uz Pukša vārda. Par zilo papīrīti praktiski sauca katram atsevišķam izdevumam piešķirto papīra atļauju, kas bija rakstīta uz zilas krāsas formulāra. Teicu Libertam, ka tas departamentam nav vajadzīgs, jo papīrs žurnāla vajadzībām jau ir. Liberts iebilda, ka visi formālie mēnešraksta dokumenti esot bijuši izrakstīti uz Pukša vārdu un tāpēc tagad vajagot jaunus uz departamenta vārda. Viņš no tipografiju pārvaldes puses varot piedzīvot nepatīkšanas, ja sāktu iespiešanas darbus, kamēr viņam rokā nav visi vajadzīgie papīri. Bet tipografiju pārvaldes priekšnieks bija SS virsleitnants Tulke, tā arī zināma iekrāsojuma cilvēks. Es neliku Libertam manīt, ka departamentam nav un nav cerību dabūt nekādu papīri par "Latvju Mēnešrakstu." Pavisam vienaldzīgā tonī es tikai noteicu, ka formālos jautājumus, kādi vēl nebūtu kārtībā, es uzdošu nokārtot izdevniecību no-

daļai, bet galvenais, ka jautājums par žurnāla pāriešanu atpakaļ departamenta rokās tagad ir izlemts principiāli un galīgi, un kamēr vēl nokārtos vienu otru formālu sīkumu, būtu labi, ja viņš kā mēnešraksta redaktors parūpētos, lai neaizkavējas žurnāla iespiešana, jo janvāris jau gāja uz beigām.

Sakarā ar radušos stāvokli un visām sarunām bija skaidrs, ka kāda spēcīga vācu iestāde ar "Latvju Mēnešrakstu" plāno kautko citu, ka jaunizdotā koncesija gan ir anulēta, lai ārēji lieta neizskatītos pārāk demonstratīva, turpretim žurnālu atpakaļ nodot negrib, bet formāli kādai jau pastāvošai izdevniecībai, kurai ir stipra aizmugure zināmās iestādēs un arī attiecīga dispozīcija.

Izmantodams sarunu ar Libertu kā iemeslu, es devos tūdaļ pie Šteinerta, lai mēģinātu no viņa kaut ko šai lietā tā sakot starp rindām uzzināt. Saruna ar Šteinertu šo apstākli apstiprināja. Bet viņš tomēr sacīja, ka žurnālu līdz turpmākam, t. i. līdz galīgām lēmumam, varēs izdot departaments. Aizrādīju, ka Liberts bez jauna raksta nevar žurnālu iespiest, baidīdamies no sarežģījumiem ar tipografiju un grāmatu tirdzniecības pārvaldes priekšnieku Tulki un tāpēc es atkārtoti lūdzu izdot departamentam jaunu pagaidu koncesiju.

Šteinerts atkārtoja, ka viņš nekādu rakstu izdot nevarot, un ja Liberts neticot, ka viņš devis piekrišanu žurnāla izdošanai, lai tad viņš piezvanot Šteinertam pašam, bet šovakar viņš tikšoties ar Libertu kādās viesībās un ar to runāšot.

Bez tam es pielietoju vēl kādu gājienu, lai no tipografijas puses vairs nebūtu eventuālu iebildumu žurnāla iespiešanai. Es aizsūtīju uz tipografiju izdevniecību nodaļas vadītāju, lai kārtotu mēnešraksta iespiešanas lietas un liku tipografijas vadītājam prof. Libertam paziņot, ka ar jauno gadu esmo nolēmis viņam kā mēnešraksta redakcijas loceklim, kam pienākas pateicība par žurnāla skaisto tehnisko ietērpumu, algu divkārtot. Un tai pašā dienā Valsts papīru spiestuve bija sākusi "Latvju Mēnešraksta" 1. numura iespiešanu.

Pēc 3 dienām es pie sevis sasaucu mēnešraksta redakcijas kollēģijas sēdi, uz kuru kā pirmais ieradās Ludolfs Liberts un mani ļoti sirsnīgi apsveica jaunajā atbildības pilnajā darbā.

Kad "Latvju Mēnešraksts" bija jau sāksis iespiest, man šai lietā draudēja kāds nepatīkams sarežģījums pašpārvaldē. Kādā priekšpusdienā, kad to pašu dienu plkst. 1. bija nolikta ģenerāldirektoru apspriede, iekšlietu ģenerāldirekcijas kancelejas pārvaldnieks Skrēbers man ziņoja, ka plkst. 1 man būšot jāierodas uz ģenerāldirektoru padomes sēdi un jāsniedz paskaidrojumi "Latvju Mēnešraksta" lietā. Pēc kādas pusstundas man piezvanīja ģenerāldirektors Prīmanis un sacīja, lai es uz sēdi neaizejot nesagatavojoties, jo kāds ieinteresēts direktors iepriekšējās dienas sēdē esot sacījis, ka par "Latvju Mēnešrakstu" un citiem žurnāliem es esot ģenerāldirektorus un Dankeru nepareizi informējis. Lietas apstākļi esot savādāki. No manis vajagot prasīt paskaidrojumu.

Ar Dankeru, pārējiem ģenerāldirektoriem un citām oficiālām personām es biju runājis tikai to, kas bija redzams dokumentos, un ko man personīgās sarunās bija teicis izdevniecību pārvaldes šefs valsts komisāriātā. Ja kāds direktors varēja ģenerāldirektoru padomes sēdē teikt, ka es esmu lietu nepareizi apgaismojis, tad stāvoklis, acīmredzot, varēja grozīties, vai bija jau grozījies "Latvju Mēnešrakstam" par ļaunu. Ja no sevišķas puses būtu bijis izdarīts kāds spiediens uz Šteinertu un tas vairs neapstiprināja, vai bija spiests neatcerēties to, ko viņš bija teicis, tad es biju kļūmīgā stāvoklī. Kad man to pasacīja, pulkstens bija jau 12, un Šteinerts reti kad ilgāk par 12 bija savā birojā. Viņš tad parasti devās pusdienās un darbā ieradās tikai pēc plkst. 3. Bet ģenerāldi-

rektoru apspriedei vajadzēja sākties pulkst. 1 un līdz tam laikam man vajadzēja būt skaidrībai, vai Šteinertam ir vēl tādi paši ieskatī, kādus viņš man bija izteicis un vai viņš tos, vajadzības gadījumā, varētu arī apstiprināt.

Es biju šaubās, jo man bija jau vairāk nekā vajadzīgs piedzīvojumu, ka ne katrreiz var palaisties uz to, ko hitlerieši saka. Piezvanīju uz Šteinerta biroju un viņš tur vēl atradās. Lūdzu, vai viņš mani kādā steidzamā lietā nevarētu tūdaļ pieņemt. Nē, jo viņu jau gaidot pusdienas un runāt es ar viņu varēšot pēc plkst. trim. Sacīju, ka plk. vienos uz sēdi sanāk ģenerāldirektori, un ka man ar viņu būtu jārunā pirms tam. Šteinerts tam piekrita.

Pie Šteinerta aizgājis es viņam aprādīju, ka kāds ģenerāldirektors pārējiem ir apšaubījis manu izteicienu pareizību par "Latvju Mēnešrakstu", bet šos izteicienus es dibināju uz sarunas rezultātiem ar viņu, Šteinertu. Plkst. 1 sanāk pašpārvaldes vadītāju sēde un man tur jādod paskaidrojumi. Jautāju, vai es drīkstu uz Šteinerta man agrāk dotajiem paskaidrojumiem, ko es viņam atkārtāju, šai sēdē oficiāli atsaukties. Viņš tam apstiprinoši piekrita. Vēl vairāk. Par dažu direktoru plāniem ar ģenerāldirekciju izdotiem žurnāliem viņš man pieminēja arī tādas lietas, kas kombināciju ziņā bija krietni stiprākas par tām, ko es jau zināju. Tās dažām personām varēja būt un kļūt ļoti nepatīkamas. To es varot sēdē pilnīgi oficiāli teikt, un ja kāds no ģenerāldirektoriem to apšaubot, lai tas griežoties tieši pie viņa.

Ar atvieglojuma sajūtu es devos atpakaļ uz savu darba vietu iekšlietu ģenerāldirekcijas namā, kur ierados īsi pirms plkst. 1 un tūdaļ iegāju kancelejas priekšnieka darbistabā. Tur bija vēl pāris kungu, kas gaidīja uz ģenerāldirektoru sēdes sākšanos. Runa iznāca atkal par žurnāliem un es mazliet aizvainots par kāda direktora izteicieniem iepriekšējās dienas apspriedē, sacīju, ka patlaban nāku no izdevniecību pārvaldes priekšnieka un ko tas man pašpārvaldes žurnālu lietā ir vēl apstiprinājis. No sacītā izrietēja, ka žurnālu lietā es no apsūdzētā kļūstu par sūdzētāju. Kad bija ieradusies visi ģenerāldirektori un sēdei vajadzēja sākties, kancelejas priekšnieks, kurš īstenībā un nevis Dankers, kārtēja un noteica ģenerāldirektoru apspriedes dienas kārtību, man sacīja, ka sēdes sākumā būšot citas lietas, kas neattiecoties uz manu departamentu, žurnāla lieta, laikam, nāksot priekšā uz sēdes beigām un tāpēc lai es ejot vien mierīgi augšā uz savu departamentu. Kad mana lieta nāksot priekšā, mani pasauksot. Bet ne tai dienā, nedz arī vēlāk "Latvju Mēnešraksta" lietā man ģenerāldirektoru padomē nekādi paskaidrojumi nebija vairs jādod.

Pēc pāris mēnešiem es par kādu būtībā nenoīmīgu apstākli, kas skar "Latvju Mēnešraksta" tirāžu, izdevniecību pārvaldei aizrakstīju tā formulētu rakstu, ka uz to saņemot attiecīgu atbildi, tā būtu uzskatāma par provizorisku rakstisku "Latvju Mēnešraksta" izdošanas koncesiju. Un šādu rakstu es arī tiešām saņēmu. Es nezīnu, vai Šteinerts bija izpratis šī mana raksta īsto nozīmi, vai arī viņa kanceleja pēc mana raksta bija mehaniski sastādījusi atbildi, un Šteinerts bija to tikpat mehaniski parakstījis, bet ar šo rakstu departaments varēja pierādīt, ka viņam ir koncesija "Latvju Mēnešraksta" izdošanai. Uz to pamatojoties "Latvju Mēnešraksts" iznāca līdz pat 1944. g. jūlija mēnesim, kad kara darbība sāka skārt jau Latvijas teritoriju un izdevniecību pārvalde kara apstākļu un papīra trūkuma dēļ aizliedza uz 3 mēnešiem izdot visus latviešu mēnešrakstus, atskaitot vienīgi arodnieciskos. Un tā vairs nevarēja iznākt spiestuvē jau iespiestais, vēl tikai nesabrošētais "Latvju Mēnešraksta" 1944. gada 7. numurs.

6. Gestapo pretakcija.

Trešajā dienā pēc tam, kad valsts kontroles revidenti bija sākuši "Latvju Mēnešraksta" naudas lietu reviziju, laikam 7. vai 8. janvārī, pret mani iesākās Gestapo pretakcija. Visprms bija izsūtīta virkne ierēdņi, latviešu un vāciešu, lai no dažādām pusēm ievāktu par mani izziņas. Gestapo ierēdņi bija ieradušies valsts bibliotēkā un nopratinājuši direktora vietnieku saimniecības lietās un galveno grāmatvedi Arvīdu Bērziņu un citus ierēdņus. Starp citu bija uzstādīti šādi jautājumi: kāda esot mana nostāja pret vāciešiem, pret komunistiem, kāds es esot kā cilvēks, kā izturējies pret ierēdņiem un beidzot, vai es esot piemērots kultūras departamenta direktora amatam? Ar apmēram tādiem pašiem jautājumiem par mani bija izpratināts arī izglītības ģenerāldirekcijas vispārējā departamenta direktors Špornieks, bibliotēku lietu referents u. c. Visiem pratinātiem bija piekodināts, lai par to nekā nesakot man.

Es nedomāju, ka Gestapo īstais nolūks bija šo pratināšanu turēt lielā slepenībā, jo tad daži pratinātāji, piem. tie, kas bija ieradušies valsts bibliotēkā, nebūtu kancelejā daudz ierēdņu klātbūtnē atklāti teikuši savu vajadzību. Es domāju, ka ar šādu vairākkārtēju ziņu ievākšanu Gestapo gribēja panākt divus nolūkus, pirmkārt mani mazliet iebaidīt un otrkārt, ievāktīs izziņas, ja tās būtu negatīvas, vai nu tūdaļ vai vēlākā gadījumā vērst pret mani. Un negatīvas izziņas ir viegli ievākt, ja prātina kāda cilvēka ienaidnieku, vai tādus ierēdņus, kas kādreiz nav apmierināti ar savu priekšniecību. Tie nopratinātie, kas man to atstāstīja, nebija nekā sliktā par mani teikuši, bet pieņemams, ka varēja būt arī tādi, kas bija nodevuši negatīvas liecības. Tai pašā laikā daži Gestapo ierēdņi bija bijuši arī kultūras departamentā un apmeklējuši vairākus ierēdņus dažādās nodaļās, bet vai tie bija izjautājuši par mani, jeb vai tiem bija bijis kāds cits nolūks, to es nezinu. Katrā ziņā ar šādām pratināšanām es jau biju mazliet kompromitēts.

Divas dienas vēlāk man pa telefonu piezvanīja Gestapo kultūras referāta vadītājs Vallprechts un sacīja, lai es tās pašas dienas pēcpusdienā plkst. 4 ierodoties Gestapo centrālē Reimersa ielā, jo viņa šefs gribot ar mani runāt, bet vispirms lai es griežoties pie viņa. Vallprechts zvanīja pa departamenta direktora slepeno telefona aparātu. Departamenta direktora kabinetā bija 2 telefona aparāti: viens pārslēdzamais, kas gāja caur sekretāra kabinetu un bija ievietots visos sarakstos, otrs direktora tiešajām sarunām, kuŗa numurs netika ievietots nevienā sarakstā un netika nevienam izpausts, bet Vallprechts šo numru zināja un pa to mani izsauca uz Reimersa ielu.

Kad caurlaidi saņēmis caur aizrestotajām dzelzs durvīm, kas bija arī apsargātas un noslēgtas, ieradās Vallprehta priekštelpā vai kancelejā, es biju pārsteigts tur priekšā redzot kautko "ziņojam" kādu radiofona orķestra vijolnieku un kādu Rīgas avīzes redaktoru. Mani tūdaļ ieveda pie Vallprehta un tā bija otrā reize, kad es vaigu vaigā stāvēju ar šo glūnīgo, nesimpatisko vīru. Pirmo reizi tas bija valsts bibliotēkā. Toreiz, kad viņš mani aicināja nokārtot jau pieminēto krievu bibliotēkas lietu, es viņam pateicu nē, lai viņš nāk uz valsts bibliotēku. Toreiz viņš ieradās valsts bibliotēkā, bet tagad es biju ieradies Gestapo, jo viņš teica, ka Gestapo šefs gribot ar mani runāt. Viņš nelietoja šīs nozīmes īsto vārdu – pratināt, un es redzēju, ka viņš nebūt nav aizmirsis, ka es viņam kādreiz biju pateicis: "Pie jums es neiešu, jūs varat atnākt pie manis." Un tiešām tagad viņa izturēšanās bija daudz savādāka.

Pirmais jautājums, ko viņš man uzstādīja, bija diezgan nelaipni un robusti teikts: "Nu, kādu putru jūs esat ievārījuši ar "Latvju Mēnešrakstu?" Uz šo jautājumu es atbildēju ar pretjautājumu: "Kādā nozīmē jūs domājat, ka ar "Latvju Mēnešrakstu" es esmu ievārījis putru?" – Tad Vallprechts teica, ka viņš negribot šim jautājumam

aizsteigties priekšā, jo par to ar mani runāšot šefs. Tad Vallprechts manāmi sapīcis cēlās augšā lai vestu mani pie šefa.

Mani ieveda kādā ar mīkstām mēbelēm glīti mēbelētā priekštelpā. Vallprechts iegāja blakus istabā un man lika drusku pagaidīt. Un pagaidīt man nācās krietnu pusstundu. Pēc tam iznāca Vallprechts un ieveda mani šefa kabinetā. Šefs izrādījās Gestapo informācijas nodaļas priekšnieks drošības policijas kapteinis (Hauptsturmfuehrer) Vasermans. Pa otrām durvīm telpā ienāca vēl kāds kungs, ja nemaldos Gestapo politiski-sabiedriskā referāta vadītājs drošības policijas virsleitn. Šlezingers. Mani nosēdināja pie kāda apaļa galda, ap kuŗu bija vairāki mīksti sēdekļi un tā vienā malā pie sienas dīvāns. Turpat apsēdās arī visi trīs Gestapo ierēdņi.

Pirmais mani sāka pratināt Vasermans. Viņš bija arī galvenais sarunas vedējs, ļoti jauns, glīts, iedomīgs un ne visai asprātīgs. Cilvēks, kas bija pieradis vieglai dzīvei un tērēja daudz naudas, tāds bija mans pirmais iespaids.

Ak, tad es esot tas, kas sacēlis lielo brēku ar žurnāliem un gribot Puksim atņemt "Latvju Mēnešrakstu"? Atbildēju, ka gluži otrādi, es neesmu sacēlis nekādu brēku un "Latvju Mēnešrakstu" Puksis, izmantojot vēl savas amata pēdējās dienas, bija noņēmis departamentam un ieskaitījis par savu īpašumu.

Bet Dankers taču esot tam piekritis, teica Vasermans, un Puksim, kas atlaists no vietas, vajagot kādu darbu. "Latvju Mēnešraksts" esot Pukša dibināts un tikai pateicoties Puksim pastāvēja. Ja Dankers esot žurnālu ļāvis ņemt, kāpēc es tam strādājo pretim?

Saciĵu, ka žurnāls departamentam ideoloģiski ir svarīgs kā vienīgais mākslas mēnešraksts un departamenta uzdevums ir vadīt mākslas un literatūras dzīvi un ka uztraukums ir radies it sevišķi tā veida dēļ, kā žurnāls tika privātizēts.

Arī tam Dankers esot piekritis, teica Vasermans, un ja par šo lietu varot kādu vainot, tad Dankeru un nevis Puksi. Bet patiesībā tas, ko Puksis esot saņēmis, bijusi tikai normāla atlīdzība par darbu, pie kam kāds cits direktors par žurnāla apgāda vadību esot saņēmis 900 RM, bet Puksis tikai 700 RM.

Es jautāju, vai pēc viņa domām saņemt 700 RM par nekā nedarīšanu, kad visu darbu padara departamenta ierēdņi ar 150 RM lielu mēnešalgu, un kad departamenta direktora alga ir 700 RM, nav drusku par daudz?

"Kā to ņem," bija lakoniska atbilde. Es taču varot darīt tāpat.

Atbildēju, ka nemaz nerunājot par principiem, vai es tā gribētu vai negribētu darīt, tagadējos apstākļos man to nemaz nav iespējams darīt, jo Puksis žurnālu ir paņēmis sev līdz. Žurnāla departamentam vairs nav.

- Lai es nerunājot niekus, man diezgan asi uzkliedza Vasermans. Puksis nekā nepareiza neesot darījis, un arī manis ierosinātā valsts kontroles revīzija nekā neesot konstatējusi.

Tā kā revīzija vēl turpinājās, tad šāds Vasermāņa teikums man bija pārsteigums un es viņam atbildēju, ka šodien departamentā, kad es no viņa iznācu, bija valsts kontroles revidenti un revīzija vēl turpinājās, tāpēc es nezinu, vai viņi ir kautko konstatējuši vai nav.

Uz to Vasermans nekā vairs neatbildēja, bet jautāja man, kas tagad ar "Latvju Mēnešrakstu" notikšot? Atbildēju, ka šajās dienās ir sagaidāms revīzijas nobeigums, pēc tam lietu pārrunās ģenerāldirektoru padome, un atkarībā no tās lēmuma, izdevniecību pārvaldei iesniegs lūgumu atjaunot departamentam "Latvju Mēnešraksta" koncesi-

ju, jo izdevniecību pārvaldes priekšnieks Šteinerts ir apsolījis koncesiju departamentam atjaunot.

Bet kas notikšot ar Puksi, kur palikšot un ko darīšot viņš, jautāja Vasermans. Sacīju, ka darbs bez šaubām ir vajadzīgs katram cilvēkam, un tādu var atrast un sagādāt arī Puksim, bet tikai departaments ar darba sagādi ierēdņiem nenodarbojas. Tad Vasermans man teica, lai pēc tam, ja departaments dabūšot mēnešrakstu atpakaļ, Puksi pieņemot par galveno vadītāju un maksājot viņam 500 RM mēneša algu. Atbildēju, ka pēc tiem apstākļiem, kādos ir iegājusi "Latvju Mēnešraksta" lieta, es ar Puksi kā Mēnešraksta vadītāju nevarēšu sastrādāt, pie tam es arī viņu neatzīstu par kompetentu vadīt žurnālu. Tā esot gaumes lieta, sacīja Vasermans un man pavisam kategoriski noteica:

"Latvju Mēnešraksta" lietā jūs turpmāk nedrīkstat vairs nekā darīt!"

"Kā," es jautāju, "bet lieta taču ir jānokārto?"

"Jā," atbildēja Vasermans, "viņa nokārtosies pati no sevis, bet jūs tur vairs nedrīkstat nekā darīt!"

"Tas nozīmē," es sacīju, "ka es vairs neesmu departamenta direktors un tāpēc arī saprotu, ka jūsu iestādes ierēdņi dažas dienas atpakaļ bija pilsētā par mani iztaujājuši vairākas personas."

"Nē, tas nevar būt patiesība," sacīja Vasermans un to piebilda arī klātesošais Vallprechts. Viņiem par to nekas neesot zināms.

"Diemžēl, tie ļaudis, kas bija par mani izdarījuši pratināšanas, piem. valsts bibliotēkā un pratinājuši manus bijušos un tagadējos ierēdņus, bija uzdevušies par jūsu iestādes pārstāvjiem," es paskaidroju. Kāds žurnālists pat sacīja, ka viņu ir pratinājis Vallprechts pats.

Pēc maniem iepriekšējiem vārdiem Vallprechts tūdaļ piecēlās un izgāja, kā teica, lai lietu noskaidrotu. Pēc dažām minūtēm ienācis viņš sacīja, ka lieta par manis pratināšanu katrā ziņā esot pārpratums un neviens no viņu iestādes neesot par mani ievācis ne kautkādas ziņas. Cik var ticēt Gestapo ļaudīm, to šis gadījums lieku reizi pierādīja, bet es viņiem šo gadījumu ar pratināšanu biju teicis tieši acīs, lai redzētu, kā viņi uz to reaģēs.

Tad Vasermans man piedāvāja cigareti un māksloti smaidīdams teica, ka mūsu saruna esot piegēmusi tādu raksturu, ka es laikam uzskatot, ka viņi esot pret mani noskaņoti. Tā nebūt neesot. Viņi gribot ar mani būt draudzīgi un labi saprasties un cerot, ka es turpmāk tādas lietas, kā "Latvju Mēnešrakstu" vairs neuzsāksot. Ko es esot piem. departamentā darīt turpmāk? Atbildēju, ka vēl neesmu ar visām lietām iepazīnies un ka konkrētu darbības plānu arī vēl neesmu izstrādājis. Pēc tam, kad būšu ar visām lietām sīkāk iepazīnies, izstrādāšu darbības plānu un iesniegšu to ģenerāldirektoru padomei apstiprināšanai.

Bet kādā virzienā mana darbība iešot? Sacīju, ka tagad varu runāt tikai principā un šos principus es esmu pasvītrojis, uzrunājot darbiniekus amata pārņemšanas dienā un ka mana runa, drusku saīsinātā veidā ir nodrukāta laikrakstā "Tēvijs".

Bet konkrēti, konkrēti kā es domājos savu darbību attīstīt, man atkal jautāja Vasermans. Sāku atkal vispārīgi runāt par to programmu, kādu es savai darbiņai biju iedomājies.

Bet kādi esot mani nodomi ar departamenta darbiniekiem, vai tie visi palikšot, vai arī man esot kādi citi nodomi? Atbildēju, ka katra iestāde var strādāt sekmīgi tikai tad, ja tās vadītājs ar saviem darbiniekiem labi saprotas, ir sastrādājis un var tiem uzticēties. Šajā gadījumā es departamenta personālo sastāvu neatrodu par labu un tāpēc

pirms stāšanās amatā esmu pašpārvaldei un ģenerālkomisāriātam uzstādījis noteikumus un saņēmis piekrišanu izdarīt tādas personālas pārmaiņas, kādas es atrodu par vajadzīgām.

"Bet kādus ierēdņus es domājos mainīt?" prasīja Vallprechts. – Atbildēju, ka neesmu vēl ar ierēdņiem iepazinies un tāpēc es vēl nevaru pateikt, kādus es mainīšu, un nav arī vēl man padomā neviens vietnieks, atskaitot manu personīgo sekretāri, ko esmu paņēmis līdzī no valsts bibliotēkas.

Nē, ierēdņus gan lai es nemainot, noteica Vasermans. Pēc viņa informācijas, tie visi esot labi darbinieki. Ja es šie domāšot kautko pasākt, tad es tiešām varot piedzīvot nepatīkšanas. Viņi nekādā gadījumā nedošot savu piekrišanu nevienam no ierēdņiem mainīt.

Atbildēju, ka tādā gadījumā man cits nekas neatliek, kā tikai iesniegt lūgumu, lai mani atbrīvo no departamenta direktora amata. – Nē, to es lai nekādā gadījumā nedarot. Tas radīšot tikai lieku uztraukumu un pārrunas sabiedrībā un man pašam tiešām lielas nepatīkšanas.

Es paskatījos pulkstenī. Mana pratināšana un tirdišana bija ilgusi apm. 2 stundas. Mani spēki bija jau gandrīz galā. Es biju morāliiski pārmocīts un pārguris. Krekli mugurā bija no sviedriem slapji. Un tāpēc es ar zināmu īgnumu jautāju:

"Sakat, kungi, ko jūs no manis īsti gribat? Es neesmu pēc departamenta direktora amata kārojis. Kad man to piedāvāja, es vairākkārt no tā atteicos, un tikai ar pierunām padodamies, esmu to pieņēmis."

"Jā, to mēs zinām," iesaucās starpā Vasermans.

"Un kad tagad es esmu sācis strādāt un gribu vadīties tikai no taisnīguma un godīguma principiem, jūs mani iztaujājat un izturaties pret mani tā, itkā es būtu kāds noziedznieks!" – Mans psiholoģiskais stāvoklis bija tāds, ka es tiešām vairs nespēju šādu tincināšanu panest un tālāk runāt.

Es stāvokli pārprotot, pavisam laipnā un mīkstā balsī teica Vasermans. Viņi esot gribējuši tikai ar mani iepazīties, nodibināt labas attiecības un dot draudzīgus padomus, lai es savā darbībā nepielaistu nekādas kļūdas. Sacīju, ka man ir jau 41. gads un cilvēki parasti kļūdas, ja daudz līdz 25. dzīvības gadam. Tad mani pratinātāji, liekas, arī bija apnikuši un mani atlaida.

No Gestapo aizejot es biju pārliecinājies, ka šī varenā iestāde ar visu savu varu un autoritāti bija nostājusies aiz mana atlaistā priekšgājēja, bet tas nevarēja būt tikai "Latvju Mēnešraksta" dēļ vien.

Nākošās dienas pēcpusdienā man uz departamentu atkal piezvanīja Vallprechts un jautāja, vai revīzija "Latvju Mēnešraksta" lietā esot jau noslēgusies, vai departamentā vēl esot revidenti un kā viņus saucot? Revidenti departamentā vēl bija, bet bīdāmies, ka viņus neizsauc uz Gestapo un nesāk tirdīt tāpat kā mani, sacīju, ka revidenti no departamenta ir jau aizgājuši, ka nezinu, kā viņus sauc, bet ka revidentiem rīkojumu ir devis tieši pats kontroles šefs Vanags. Es minēju Vanaga vārdu tamdēļ, ka domāju, ka viņu uz Gestapo neaicinās un nepratinās. Ar šādu atbildi es biju panācis, ka revidenti no Gestapo bija pasargāti un savu darbu nākošā dienā tie varēja netraucēti turpināt un revīzijas aktu nobeigt, kuŗa oficiālu norakstu piesūtīja arī departamentam, iekšlietu ģenerāldirekcijai un ģenerālkomisāram.

Bet kontroles šefs Vanags gan nebija likts mierā. Viņš bija uzmeklēts vai arī izsaukts uz Gestapo un "Latvju Mēnešraksta" lietā iztramdīts. Kādu dienu pirms ģenerāldirektoru padomes sēdes Dankera adjutanta kabinetā kontroles šefs Vanags man žēlojās, ka Gestapo to neliekot mierā ar "Latvju Mēnešraksta" lietu.

Un rezultāts bija tas, ka vēlāk valsts kontrole grozīja savu viedokli 7700 RM lietā, kas bija atprasāmas. Tas notika pēc tam, kad revīzijas akts bija sastādīts, parakstīts un pats Vanags ar savu parakstu šī akta norakstus bija aizsūtījis ģenerālkomisāriātam un departamentam. Šai aktā bija atzīts, ka Puksis paturēt var tikai naudu pret pirmo kvīti saņemtās 700 RM, bet pārējās 7700 RM viņam ir jāatmaksā. Kā Vanags man to personīgi teica, viņš savu viedokli grozījis tamdēļ, lai nepatikšanās neieklātu Dankers. Bet esmu pārliecināts, ka viņš to grozīja Gestapo iespaidots. Vienīgā iestāde, kas vēl uzturēja spēkā prasību, lai atmaksā minētās 7700 RM, bija ģenerālkomisāriāta finansu nodaļa.

Ģenerālkomisāriātam pēc 7.3.42. rīkojuma piekrita netikai uzraudzība, bet arī noteikšana par pašpārvaldes budžetu. Ģenerālkomisāriāts vairākkārt valsts kontrolei un iekšlietu ģenerāldirekcijai atgādināja šīs summas iekasēšanu. Valsts kontrole, uz šiem atgādinājumiem atbildot, nu paskaidroja savu jauno viedokli, ka minētā summa nesot īstenībā atprasāma, bet saskaņā ar Dankera piekrišanu saņemta pareizi. Mans departaments šīs summas atprasīšanas lietā neiejaucās. Tikai šad tad iekšlietu ģenerāldirekcija pēc kāda jauna raksta saņemšanas piesūtīja departamentam lietu ieskatam un zināšanai. Kad apmēram gada laikā minētā summa nebija atmaksāta, ģenerālkomisāriāta finansu nodaļa deva iekšlietu ģenerāldirekcijai rīkojumu šo summu nekavējoši iekasēt vai piedzīt, vienalga kādiem līdzekļiem. Tomēr sekoja atkal sarakstīšanās un līdz vācu okupācijas laika beigām minētās 7700 RM neatmaksāja.

Ilgais un bezsekmīgais karš ap šīm 7700 RM liecināja arī par diezgan lielām kontroversijām starp ģenerālkomisāriātu un vācu SD, bet šī iestāde tomēr vienmēr izrādījās stiprāka.

Tai dienā, kad ģenerāldirektoru apspriedē bija nolemts, ka "Latvju Mēnešraksts" nevar pāriet agrākā departamenta direktora īpašumā, bet tam jāpaliek departamenta rīcībā, un to man tūdaļ paziņoja Prīmanis un Valdmanis, lai es daru tālāko, apm. kādu pusstundu pēc ģenerāldirektoru apspriedes beigām piezvanīja Vallprechts un jautāja, kā esot ar "Latvju Mēnešrakstu"? Sacīju viņam, ko nolēmuši pašpārvaldes ģenerāldirektori. – "Jā, to es jau zinu," atcirta Vallprechts. Tā tad Gestapo bija jau sīki informēta par to, kas bija runāts un lemts ģenerāldirektoru apspriedē.

Bet ko es tagad darīšot, jautāja Vallprechts. Atbildēju, ka pēc tā, ko nolēmuši ģenerāldirektori – iesniegšu rakstu izdevniecību pārvaldei un lūgšu atjaunot departamentam mēnešraksta koncesiju.

"Bet nodaļas vadītājs Vasermans jums taču noteica, lai jūs to nedarat," ātrinobera Vallprechts.

"Jā," es atteicu, "bet ja es gribu šo noteikumu ievērot un ja tas man ir saistošs, tad man tūdaļ jāinformē ģenerāldirektori, ka drošības policija man aizliedz izpildīt pašpārvaldes ģenerāldirektoru lēmumu. Sakiet, lūdzu, ko lai es tagad daru? Vai lai es paklausu tam, ko sacīja jūsu šefs Vasermans un savas priekšniecības lēmumu ignorēju, vai arī lai es eju pie savas priekšniecības un ģenerālkomisāriāta un ziņoju par aizliegumu?"

"Dariet kā jūs gribat," atcirta Vallprechts un nolika telefona klausuli. Es rakstu izdevniecību pārvaldei iesniedzu, kā jau iepriekšējā nodaļā pieminēju.

Bet tāds stāvoklis, kā Gestapo mani terorizēja, nebija iespējams un nevarēja ilgi turpināties. Ko darīt? Kur meklēt glābiņu un palīdzību? Iet pie Dankera un lietu izstāstīt viņam nebija nozīmes, jo Dankers pēc sava rakstura nebija spējīgs par kautko cīnīties un stāvēt. Viņam nebija arī nekādas varas un nekāda liela iespaids, lai viņš man palīdzētu, arī tad nē, ja viņš gribētu un man bija vairāk nekā iemesls šau-

bīties, vai šādā gadījumā viņš mani, kad biju vērsies arī pret viņu pašu, atbalstītu, lai gan vēlāk viņš to nepieminēja ar ļaunu un likās bija pilnīgi aizmirsis.

Bet atkāpties no sava pasāktā ceļa es nevarēju un arī negribēju. Tad es būtu morāliiski bankrotējis pats savās acīs un Gestapo rokās kļuvis par pilnīgu ampelmani. Es nebiju pasācis neko ļaunu un netīru un tāpēc man nebija iemesla atkāpties un aizslēpties. Man nebija ko zaudēt un es vēl ticēju, ka tumšais un ļaunais nevar ņemt virsroku par godīgo un patieso. Tāpēc es devos pie Latvijas ģenerālkomisāra Drekslera un viņam izstāstīju kādās attiecībās es esmu nokļuvis ar Gestapo, un ka tāds stāvoklis tomēr turpināties nevar, ka ir jāmeklē veids, kā es varu no departamenta godīgi aiziet prom, vai arī vācu drošības policijai ir jāgroza savas attiecības un nostāja pret mani.

Ģenerālkomisārs stāvokli saprata un solīja, ka viņš darīšot visu, lai manu darbu turpmāk atvieglotu, jo tas virziens, kādā es esot sācis strādāt, atradis labu atsaucību un par manu promiešanu tagad un pie tam tāda iemesla dēļ nevarot būt runa. Viņš tomēr man varot ieteikt pret Gestapo nebūt arī sevišķi asam un strupam.

Pēc dažām dienām ģenerālkomisāra palīgs un vispārējās daļas vadītājs Sims mani izsauca pie sevis un pateica, ka ģenerālkomisārs ar Gestapo manu lietu esot nokārtojis. Gestapo mani likšot mierā. Un tiešām, dažas nedēļas tas tā bija.

Kad Puksis nevarēja "Latvju Mēnešrakstu" paturēt, viņam piedāvāja kādu skolas inspektora vietu. Bet to viņš nepieņēma. Kad dibinājās latviešu leģions, Puksis pa otram lāgam uzvilka vācu uniformu, iestājoties latviešu leģiona rindās. Plkv. Silgailis, kas arī bija iestājies latviešu leģionā un strādāja divīzijas štābā, man kādā sarunā reiz sacīja, ka mans priekšgājējs esot pievirzīts viņam.

Kad latviešu leģiona divīzija devās uz fronti, Puksis no armijas atkal izstājās, novilka leģionāra uniformu un palika Rīgā. Man nav zināmi daudzi gadījumi, kad kāds latviešu leģionā iesaukts vai brīvprātīgi iestājies karavīrs pēc savas vēlēšanās, kad viņa vienība devās uz fronti, būtu varējis karavīra tērpā atkal novilkt.

Puksis pēc tam iecēla par apgāda "Latvju Grāmata" vadītāju. Šis apgāds, agrākā lielinieku laika valsts apgādniecība, gan saucās "Latvju Grāmata", bet tas pieredēja vāciešiem. Arī tā uzticības pārvaldnieks (Treuhaender) bija vāciešu iecelts.

Gluži dabīgi var rasties jautājums, kālab SD pret mani un pret to rīcību, kādu es pasāku un turpināju departamenta vadībā, bija tik izaicinoši neiecietīga, un kamdēļ SD ar visu savu varu stāvēja aiz dažiem cilvēkiem? Jautājums būtu izsmēlīgi atbildēts, ja šajā vietā varētu publicēt kādu dokumentu, kas atrodas kādās lielās Hamburgā iztiesājamās prāvas prokurātūras materiālos. Bet to nevar darīt, jo šī prāva, pirmkārt, vēl nav nobeigta un otrkārt, tas mestu necildenu ēnu uz dažiem tās tautas locekļiem, kuŗas dēļ ir arī autors. Turpmākam vēsturniekam var tikai norādīt uz prāvas aktu atzīmi: 141 Js 534/60 (Staatsanwaltschaft beim Landesgericht Hamburg). Šī prāva runā par kādām akcijām Rīgā un telpā ap Rīgu no 6. jūlija 1941. gada līdz 3. novembrim 1942. gadam. Pieminētā dokumentā ir uzskaitītas visas akcijas, to vadītāji un izpildītāji.

7. "Latvju Mēnešraksta" redakcija.

Kad es sāku strādāt kultūras departamentā, redzēju, ka gandrīz visu mākslas iestāžu vadībā salikti ne labāki cilvēki pēc to kvalifikācijas un piemērotības, bet

gan vadoties no politiskiem apsvērumiem un sakariem attiecīgās organizācijās un iestādēs. Tas mākslas iestāžu tīri mākslinieciskajam līmenim par labu nenāca. Tāpēc es nolēmu izdarīt tur pārmaiņas, tā piem. par Nacionālā teātra direktoru es iecēlu tā laika labāko reālistiskā žanra režisoru Jāni Zariņu, par Dailes teātra direktoru tā dibinātāju un agrāko vadītāju Ed. Smilgi. u.t.t. Iesākām arī atsevišķu labāko uzvedumu godalgošanu.

Kad "Latvju Mēnešraksts" departamentam bija atgūts, izrādījās, ka dažas pārmaiņas vēlamas arī žurnāla redakcijā. Pārmaiņu vēlamību noteica svarīgi literatūrpolitiski principi. Un tie gāja personīgām simpatijām un antipatijām. Šie principiālie motīvi bija tie, ka daži redakcijas locekļi bija centušies piesaistīt par līdzstrādniekiem "L.M." arī tos rakstniekus, kas bijuši aktīvi literārā darbā un propagandas laukā lielinieku laikā. Un pat tādus, kas bija skaidri komunistiskajā rakstnieku savienībā, kam bija bijusi komunistiskās partijas platforma.

Bez tam bija arī rinda citu tā saucamo bolševiku gada literāro aktivistu. Tie bija bijuši agrāk pilsoniski rakstnieki, ar labi skanīgu vārdu, kas lieliniekiem ienākot bija tūdaļ centušies tiem pielabināties un rakstījuši tiem propagandas rakstus un tādus sacerējumus, kur bez kādas vajadzības bija nomelnots un nopulgots neatkarīgās Latvijas laiks. Bet vācu okupācijai sākoties, daļa no viņiem atkal metās uz otru pusi. Starp tiem bija arī vairāki tādi, kas lieliniekiem bēgot bija devušies līdzī, bet vācu karaspēka saķertī un atsūtīti atpakaļ. Bija atkal profesionēti pat tādi, kas bolševiku gadā libretos bija rakstījuši šādas rindas:

"Un sarkanos šis baltais ģenerāl's kad ieraudzīja ielās,
Tad mirkli kļuva zaļš kā siers un mira lielās bailēs."

To varēja attiecināt uz ģenerāļa Bolšteina nošaušanos, kad bolševiki ienāca Rīgā. Vispār šai lielinieku gada literāro aktivistu lietā valdīja liels jēdzienu sajukums un nebija nekādas principiālas līnijas. Arī "Latvju Mēnešraksta" redakcijai tās trūka.

Bet galvenais bija tas, ka visu šo lietu vēl vairāk centās demoralizēt vācu iestādes un vācu cenzūra un pie tam pavisam politiski egoistiskos nolūkos, kas izpaustos tikai vēlāk un ko tikai retais bija pareizi uztvēris. Vācu cenzūra piem. pret šiem lielinieku laikā kompromitētiem rakstniekiem necēla nekādus iebildumus. Viņa atļāva, lai tos drukā. Bet viss tas tomēr tika kautkur reģistrēts, krāts un uzglabāts, lai vajadzības gadījumā, kad pienāks laiks, vilktu visus šos materiālus ārā un pierādītu, cik latviešu tauta un tās rakstniecība ir neuzticama un bolševistiski noskaņota pat vācu laikā.

Šī iestāde, kas šos materiālus tādiem nolūkiem vāca un uzkrāja Rīgā, bija Alfrēda Rozenberga štābs, kura ideoloģiskā inspirācijā darbojās arī vācu cenzūra. Bet Rozenberga štābs, kā to jau atzīmēju iepriekš, pat tos pilsoniskos autorus, kas bija rakstījuši par 1905. gadu, pieskaitīja komunistu priekštečiem. Tā tad no tā, ko vācu cenzūra atļāva vai neatļāva iespiest no komunistu laika aktīvo literātu darbiem, vadīties nevarēja. Latviešiem pašiem vajadzēja būt savai mērauklai. Tādai, kas nevadas tikai no acumirkļa situācijas, bet gan cenšas uzturēt latviešu literatūras labo slavu, un ne no tīri literārā līmeņa vien raugoties, bet arī no etiski politiskā. Manas simpatijas nebija literāro oportunistu pusē. Es ar daudz lielāku prieku būtu atļāvis un redzējis iespiestus to rakstnieku darbus, kas gan bija ideoloģiski kreisi noskaņoti, bet rakstījuši pēc savas pārlicības, nekā tos, kas Ulmaņa laikā bija pilso-

niski, lielinieku laikā kreisi un vācu laikā "tīrie" mākslinieki. Galvenais, ka mums bija jāietur tāda literāra līnija, lai Rozenberga štābs neko nevarētu pret mums savākt un kā kompromitējošus materiālus pēc vajadzības likt lietā. Nevarēja pilnīgi atstumt pie malas tos, kas sevi lielinieku laikā bija kompromitējušies, bet kas tomēr uzrādīja labu gribu strādāt. Pagaidām, kamēr bija vēl cīņa un pārejas laiks, tādēļ, manuprāt, varēja atļaut rakstīt ar pseudonīmu. Tas nebūtu devis iemeslu sarūgtinājumiem arī tiem pilsoniskiem cilvēkiem, un pilsonisko rakstnieku piederīgiem, kurus lielinieku laikā nolikvidēja vai aizvaroja uz Sibīriju. No to puses par lielinieku laikā aktīvo literatūras darbinieku producēšanos arī tagadējā laikā departaments saņēma vairākus protestus, sūdzības un rūgtu vārdu pilnas vēstules. Kāds katoļu garīdznieks, Staņislavs Beļkovskis (?) bija sarakstījis plašāku brošūru par latviešu rakstnieku darbību lielinieku laikā ar daudziem salīdzinošiem citātiem. Šis darbs manuskripta veidā cirkulēja Rīgā un bija guvis ievērojamu atsaucību. Tāpēc šai ziņai bija jāievēro tiešām uzmanība, lai nelietu ellu uz kvēlošām oglēm. Nesenā lielinieku gada sistās brūces latviešu tautas ķermenī vēl asiņoja un čūlāja. To neievērošanai laiks vēl bija daudz par īsu. "Latvju Mēnešrakstam" šajā ziņā bija jāiet zināms priekšzīmes celšs.

Bez tam es biju nodomājis redakciju ar jauniem papildinājumiem uzlabot, lai redakcija reprezentatīvi būtu impozantāka, darbā vienveidīgāka un noteiktāka. Mēnešraksta atbildīgais redaktors Kārlis Skalbe, kā populārākais no dzīvajiem lirikiem, baudīja vispārēju cieņu un atzišanu. Kaut gan Skalbe tiecās uz "liberalisma" pusi, viņš tomēr savus uzskatus izteica un aizstāvēja godīgi. Pret viņu kā dzejnieku un cilvēku man bija simpatijas. Un tāpēc, kaut arī vācu iestādes un cenzūra bija izteikušas par Skalbi neapmierinātību, es gribēju viņu par atbildīgo redaktoru paturēt. Neskarot Ludolfu Libertu, kas žurnālam kā ilustratīvais redaktors bija piesaistīts tāpēc, ka viņš bija Valsts papīru spiestuves direktors un pēdējā bija vienīgā, kas tolaik varēja "Latvju Mēnešrakstu" tehniski tik glītā veidā iespiest, es redakcijā gribēju vēl iesaistīt prof. A. Švābi un jauno literatūras kritiķi Jāni Andrupu. Kad Švābe deva savu piekrišanu, viņš tūdaļ arī izteica šaubas, vai viņa kandidātūra vācu iestādēs ies cauri. Jānis Andrups bija apdāvināts literāts un literatūras kritiķis. Viņš dzīvoja Rēzeknē, kur bija skolu inspektors un vadīja turienes avīzes literāro pielikumu, šad tad uzrakstīdams pa kritikai arī "Tēvijā". Kādā rakstnieku dienā Rīgā viņš bija uzaicināts nolasīt referātu par jaunāko latviešu literatūru. Tas bija labs rakstnieku dienas referāts un Andrups ar to sevi parādīja par sološu literātu. Bet ne tamdēļ vien es izšķīros par Andrupu. Bija dzirdēts, ka arī viņš 14. jūnijā gribēts aizvest uz Sibīriju, bet izbēdzis. Šādi cilvēki bija atbalstāmi. Nomaināmi tā tad bija redakcijas locekļi Jānis Veselis un Jānis Rudzītis, kuŗi, kā domāju, varēja palikt par līdzstrādniekiem, pat par speciāli algotiem līdzstrādniekiem, nenosakot un neveidojot žurnāla saturu. Bet – dažreiz domāt ir vieglāk kā izdarīt.

Kad es iesniedzu vācu iestādēm pieteikumu par pārmaiņām "Latvju Mēnešraksta" redakcijā (šādām pārmaiņām bija vajadzīgs vācu iestāžu akcepts), ģenerālkomisāriātā es pēc neilga laika saņēmu atbildi, ka varot nomainīt Veseli un arī Skalbi, bet ne Jāni Rudzīti. Bez tam arī Švābes kandidātūra politiski neesot pieņemama. Arī Plensnera kandidātūra, kam literatūrpolitisko principu lietā bija noteikti ieskatī, negāja cauri. Te nu bija. Jau aprādīto iemeslu dēļ man bija piedraudēts ar aizliegumiem un šķēršļiem, es cietu neveiksmi ne tikai sākumā, bet arī kādā vēlākā gājienā. Tāpēc gribot negribot bija jāsamierinas ar Vesēļa nomaigu pret Andrupu, kam saņēmu rakstisku piekrišanu.

Vēlāk man Rudzītis sarūgtināts sacīja, cik samērā neglītu lomu šai ziņā

spēlējis ģenerālkomisāriāts. Kad Rudzītis, kas kārtoja "Latvju Mēnešraksta" cenzēšanas lietas, aizgājis pie cenzora Nātera, tas viņam sacījis: "Redzat, Unāms jūs gribēja atlaist, bet mēs tam nepiekritām. Tāpēc jūs zināt, kā jums tagad ir jāizturas." Rudzītis par to bija sasāpinājies, un pie tam dibināti. Viņš teica, ka negribot no vāciešu žēlastības "Latvju Mēnešrakstā" palikt, ja viņš nevarot baudīt manu uzticību. Ja tās neesot, lai es viņam to pasakot un viņš pats aiziešot. Mani šāda Nātera izturēšanās nepārsteidza, bet tomēr tā bija nepatīkama. Es atbildēju Rudzītim, ka man pret viņa literāro darbu iebildumu nav, ja viņš var pieskaņoties tam nacionālās politikas virzienam, kādu es turpmāk vēlētos "Latvju Mēnešrakstā" redzēt, it sevišķi tas zīmējas uz to rakstnieku darbību, kas ir bijuši aktīvi lielinieku laikā. Rudzītis paskaidroja, ka politiskā virziena noteikšana, bez šaubām, ir izdevēja kompetence un ka arī viņš grib darboties nacionālā virzienā.

Ar J. Andrupa iecelšanu par žurnāla redakcijas sekretāru un faktisko redaktoru, atmosfaira un saskaņa redakcijā neuzlabojās. Pārējie kolēģas bija pret viņu aizdomīgi, un Andrupa stāvokli stiprināja tikai tas, ka aiz viņa stāvēja departamenta vadības autoritāte.

Bet minētie literatūrpolitiskie principi žurnālā tomēr arī turpmāk netika ievēroti. Bez tam 1943./44.g. ziemā departamenta protektorātā bija sarīkota kāda rakstnieku pēcpusdiena, kur ievadreferātu lasīja viens "L.M." redakcijas loceklis. Referāts bija literāri nevainojams. Bet nacionālpolitiski tas nesaskanēja ar minētiem principiem, ar departamenta viedokli un arī ar nacionālpolitisko līniju kara laikā, īsi pēc pārdzīvotā lielinieku gada un tā sekām arī literātu likteņos. Tā kā sarīkojums nebija privāts, par to departamentam tika izteikti vairāki dibināti pārmetumi. Tas bija ierosinājums vēl kādam mēģinājumam žurnāla redakcijas sastāvu pārveidot. Šoreiz es nopietni apsvēru Jāņa Grīna kandidātūru, ko aicināt par "Latvju Mēnešraksta" faktisko redaktoru. Kā ilggadīgais "Daugavas" vadītājs Grīns bija ieguvis ļoti veikla literāra žurnāla vadītāja slavu. Tas būtu analogiski Smilģa iecelšanai atpakaļ Dailes teātra direktora amatā. Grīns gan bija lielinieku gadā arī aktīvi darbojies, bet tikai kā ierēdnis (izglītības komisāriāta bibliotēku nodaļas vadītājs), ne kā literāts. Pret dažiem lielinieku gada literārajiem aktīvistiem Grīnam bija simpatijas, bet viņš tomēr bija reālpolitiķis. Bez tam vācu okupācijas laika sākumā Grīns man ļoti valstirdīgi atstāstīja kādu konfidenciālu rūgtu savu un kāda "Latvju Mēnešraksta" redakcijas locekļa piedzīvojumus lielinieku gadā ar kādu krievu iestādi. Šī valstirdība, ja tai piegrieza ticamību, daļēji izkļiedēja aizspriedumus pret Grīna darbību lielinieku gadā.

Bet tad nejauši izvirzījās kāda ne mazāk piemērota kandidātūra, kas literārpolitiski bija vēl pieņemamāka. Tas bija rakstnieks Kārlis Zariņš. Viņš vadīja "Tēvijas" literāro nodaļu un bieži nāca pie manis uz departamentu aprunāties. Literāro principu jautājumā viņa ieskatī saskanēja ar departamenta viedokli, tie bija pat vēl stingrāki. Kā kuriozitāti var atzīmēt, ka katreiz, kad Zariņš atnāca, sarunu laikā viņa galvenā un tīri mechaniskā nodarbošanās starp citu bija, uz mana rakstāmgalda izārdīt, palabot un tad atkal salikt kopā savu veco benzīna šķiltavu. Zariņš man bija vairākkārt lūdzis izgādāt kādu iespēju pāriet citā darbā, jo "Tēvijā" viņam esot grūti sastrādāties un satikt. Es nodomāju Zariņu iesaistīt "Latvju Mēnešrakstā" un viņam šo vietu piedāvāju. Zariņš to ar prieku pieņēma, bet pēc kāda laika atkal sāka runāt savādāk. Viņš gribēja abu redakciju amatus apvienot. Tas man patika mazāk, bet beidzot es arī tam piekritu. Zariņš bija ar mieru. Bet dažas dienas vēlāk viņš atkal negribēja. Kad es viņam diezgan noteikti jautāju pēc īstajiem iemesliem, tad viņš pateica, ka viņam neesot liela prieka strādāt kopā ar kādu "L.

M." redakcijas locekli. Tas mani pārsteidza, jo viņi skaitījās draugi, bieži kopā sēdēja pie glāzītes un labi sapratās. Zariņš teica, ka tas viss tā esot, bet viņš tomēr no šķietamā drauga kā no darba kolēģas drusku baidījās. Bet beidzot tomēr Zariņš deva galīgo piekrišanu un pie tā tad arī palika. Zariņš bija domāts J. Rudzīša nomaīnai, kam bija vēl divas citas darba vietas.

Nu būtu bijis pavisam vienkārši paziņot nodomāto maiņu Rudzītim, viņš būtu atkāpies kā solījies, un tad maiņa būtu izdarīta. Bet man nebija uzticības vācu iestādēm, tās varēja celt iebildumus vai nu pret Rudzīša aiziešanu vai Zariņa pieņemšanu, un tad būtu radies atkal neērts stāvoklis. Tāpēc es papriekšu aizgāju uz izdevniecību pārvaldi un informēju Šteinertu par nodomātām pārmaiņām. Viņš tām piekrita un sacīja, lai tikai iesniedzot to rakstiski, tūdaļ saņemšot piekrītošu atbildi. Tas pats bija jāpaziņo arī ģenerālkomisāriāta preses pārvaldei, ko vadīja E. fon Menzenkampfs, kas Latvijas laikā bija "Rigasche Rundschau" galvenais redaktors. Personīgā sarunā arī viņš maiņām deva savu piekrišanu. Abām pārvaldēm: izdevniecību un preses, es tad arī aizsūtīju rakstiskus pieteikumus par pārmaiņām "Latvju Mēnešraksta" redakcijā. Pēc šo rakstu aizsūtīšanas man bija kādā citā lietā telefoniska saruna ar Šteinertu, kurā viņš man starp citu pasacīja, ka esot manu rakstu saņemis un rītā par "Latvju Mēnešraksta" redakciju es dabūšot rakstisku piekrišanu maiņai. Rudzītim es vēl sacījis nekā nebiju. Ar viņu es cerēju lietu nokārtot pavisam draudzīgā garā, kad formāli jautājums būs nokārtots vācu iestādēs.

Bet lieta pieņēma pavisam negaidītu virzienu. Otrā dienā es saņēmu ar kurjeru steidzīgu personīgu vēstuli no Menzenkampfa. Uz aploksnes bija uzrakstīts "Slepeni", uz raksta tāpat "Slepeni". Šai vēstulē bija rakstīts, ka "Latvju Mēnešraksta" redakcijas jautājumā esot jādomā par plašākiem pārkārtojumiem un tāpēc lai pagaidām es atturoties no nodoma izdarīt "Latvju Mēnešraksta" redakcijā personālas maiņas. Man likās, ka vāciešiem droši vien bija radies nodoms manas paredzētās maiņas izmantot kā iemeslu, lai prasītu no "Latvju Mēnešraksta" atbildīgā redaktora pienākumiem atbrīvot Kārli Skalbi. Bet es diskusijās par šo jautājumu negribēju ielaisties. Un tā kā redakciju personāljautājumos izdevniecību pārvaldei bija galvenā teikšana un nevis preses pārvaldei, tad es gribēju vēl nogaidīt izdevniecību pārvaldes rakstu, kas bija apsolīts, ka tas maiņām piekritīs. Bet vairāku dienu laikā es no izdevniecību pārvaldes nesaņēmu nekādu atbildi. Tad es piezvanīju Šteinertam, atgādināju viņam tā solījumu un sacīju, ka rakstu par pārmaiņām "Latvju Mēnešrakstā" no viņa pārvaldes vēl neesmu saņēmis. Šteinerts atbildēja ka tā esot, bet lietā ieinteresējušās citas iestādes un tām esot cits viedoklis.

Ka šīs citas iestādes nebija ģenerālkomisāriāta preses pārvalde, tas bija vairāk nekā skaidrs. Lai lietu tomēr pārbaudītu, es aizgāju pie Menzenkampfa un jautāju, kas spiedis viņu un izdevniecību pārvaldi mainīt viedokli, kas man jau mutiski bija paziņots. Sacīju, ka es lāgā neizprotu arī viņa slepenā raksta saturu. Menzenkampfs jutās neveikli. Viņš nekā konkrēta nevarēja pasacīt, tikai izvairīgi runāja par nogaidīšanu. Jautāju atklāti, vai tas ir Skalbes dēļ, par ko jau man agrāk bija izteikti pārmetumi. Menzenkampfs neteica ne jā, ne nē. Tad es Menzenkampfam sacīju, ka varu, kā viņš bija minējis savā slepenajā rakstā, pagaidām no citām maiņām "Latvju Mēnešraksta" redakcijā atturēties, bet es atbrīvošu tikai Rudzīti. Menzenkampfs sacīja, lai tomēr Rudzīti neatbrīvojot.

Pēc sarunas ar Menzenkampfu es saņēmu arī no izdevniecību pārvaldes rakstu, ar ko bija noraidīta apstiprināšana nodomātām pārkārtojumiem "Latvju Mēnešraksta" redakcijā.

Es nedomāju, ka Rudzīti atbrīvot un Zariņu pieņemt man neatļāva tamdēļ, ka vācu civilās pārvaldes iestādes uz Rudzīti labi skatījās, jo tad nodomātām pārmaiņām jau divreiz iepriekš tās pašas piekritīgās iestādes nebūtu devušas piekrišanu. Man nebija šaubu, ka Šteinerta pieminētā cita iestāde ir Gestapo, kas iejaucās redakcijas maiņas lietā. To man apstiprināja arī kāds paziņa, kas bija izsaukts uz Gestapo pie Vallprehta. Viņam vajadzējis priekšistabā labu laiku gaidīt, un kad viņš aicināts iekšā, tad Menzenkampfs iznāca no Vallprehta izstabas. Arī mans uzticīgais sakarnieks R. zināja stāstīt, ka Menzenkampfs regulāri ierodoties uz ilgākām pārrunām pie Vallprehta, un tā tas bijis arī dienu pirms tam, kad es saņēmu Menzenkampfa rakstu par pārmaiņu apturēšanu "Latvju Mēnešraksta" redakcijā.

Esmu pārliecināts, ka galvenais, bet ne vienīgais iemesls bija Reimersa ielas cenšanās atmaksāt man par "Latvju Mēnešraksta" lietu, bez tam bija arī vēl Skalbes dzejolis "Pie jūras loga zilā" (tuvāk citā vietā) un varbūt arī vēl citi politiskas dabas apstākļi. Vai un kādu lomu šai gadījumā bija spēlējis Rudzītis pats, to es nezinu. Drīzāk domājams, ka nekādu. Bet uzzinājis lietas formālo kārtošānu Rudzītis bija. Pieņemams, ka apm. tādā pat veidā, kā iepriekšējā reizē no Nātera.

Dienu vai divas pēc tam, kad es biju saņēmis Menzenkampfa slepeno rakstu par "Latvju Mēnešraksta" redakciju, pie manis ieradās J. Rudzītis un sacīja to pašu, ko pirmajā reizē, ka viņš negribot būt "Latvju Mēnešraksta" redakcijas loceklis no vāciešu žēlastības. Ja viņš nebaudot manu uzticību, tad labāk aizejot. Atbildēju, ka mūsu uzskati dažos jautājumos tiešām nesaskan un ka man ir nodoms pieaicināt "Latvju Mēnešraksta" redakcijā kādu pazīstamu prozas meistar. Pēc mūsu sarunas Rudzītis ar rakstu lūdza viņu atbrīvot no "Latvju Mēnešraksta" redakcijas locekļa pienākumiem. Tikai tad, kad es izdevniecību pārvaldei paziņoju, ka Rudzītis pats ir izstājies no "Latvju Mēnešraksta" redakcijas, tā ar rakstu atbildēja, ka neesot iebildumu pret Rudzīša atbrīvošanu no redakcijas locekļa pienākumiem. No otrreizējas ļoti neveiklas situācijas "Latvju Mēnešraksta" redakcijas lietā mani izglāba J. Rudzīša smalkjūtība. Kārļa Zariņa pieņemšana palika gaisā karājoties.

Bet pēc dažiem mēnešiem arī sekoja sabrukums. Trimdas sākuma gados nācās lasīt kādu Rudzīša rakstu par "Latvju Mēnešraksta" redakciju. Tajā viņš bija noklusējis savas aiziešanas iemeslus un arī pašu aiziešanu no redakcijas. Attālināšanās no īstenības dažreiz ir cilvēciski saprotama.

Ieceļot Jāni Andrupu par "Latvju Mēnešraksta" redaktoru un dodot viņam pusotru gadu noteikšanu par vienīgo latviešu literatūras un mākslas žurnālu, jaunam un diezgan apdāvinātam literāram censonim bija pašķirts ceļš uz lielo mākslas un literatūras pasauli. Andrupam bija diezgan stipra griba un liela centība, ko viņš pielietoja lai piestrādātu pie kritiskiem un literāriem sacerējumiem, kas parādītu viņa spējas.

Bet vēlāk es dažkārt sev jautāju, vai Andrupa iecelšana tomēr nav bijusi kļūda? Sevišķi, ja atcerējos un salīdzināju kādu notikumu ar to, ko man sacīja agrākais Rēzeknes ārsts Dr. Arnolds Jurjevičs, ar kuŗu trimdas sākuma gados dzīvoju kaimiņos Mērbekā un kuŗš Rēzeknē bieži dzīvē bija saticies ar Andrupu un viņa darbību vērojis. Bet varbūt arī tā nebija kļūda, jo pateicība taču ir pasaules alga. -

8. Ar saistītām rokām.

Ja kara laikā karavīriem sasies rokas vai arī atņems ieročus un tad raidīs cīņās, šādu cīnītāju stāvoklis nebūs apskaužams. No iepriekšējām nodaļām (4 - 6) jau varēs secināt, ka man kultūras un sabiedrisko lietu darbā bija jāstrādā vai nu bez ieročiem, vai pat ar saistītām rokām un pie tam daudzējādā nozīmē. Tas būtu attiecināms arī uz ierēdnieciskā aparāta izveidošanu un noskaņošanu, ar ko iestādēs var sekmīgi darboties.

Sabiedrisko lietu departamenta ierēdņu sastāvs, kad es uzņēmos departamenta vadību, nebija sevišķi ideāls. Daļa atbildīgo un zemāko ierēdņu bija pārkoņkrustieši. Reizē ar to daži bija sakaros ar vācu un latviešu drošības dienestu. Zinādami sev stipru aizmuguri, viņi jutās puslīdz droši un tiešiem darba pienākumiem tāpēc lielu vērību nepiegrieza. Departamentā bija palikuši arī daži agrākie sabiedrisko lietu ministrijas ierēdņi un pie tam ne paši labākie, kas bija šīs iestādes dažādos pārveidojumos strādājuši arī lielinieku laikā diezgan atbildīgos amatos, piem. izdevniecības nodaļas Maizītis. No viņa jau pašā sākumā mani brīdināja 2 latviešu pulkveži, kā lielinieku laika, tā arī citu lietu dēļ. No otras puses Maiziša atbrīvošanu vēlējās arī viņa šefs literatūras un preses nodaļas vadītājs Ziedonis Krastiņš, pārmetot viņam nekorektību darbā. Bet kad es pie Maiziša atbrīvošanas tūdaļ neķeros, gribēdams ar viņu kā ar ierēdņi un tā darba spējām tuvāk iepazīties un vispirms sameklēt tam piemērotu vietnieku, tad ar gluži tādiem pat argumentiem kā Ziedonis Krastiņš par Maiziša atlaišanu sāka runāt arī Gestapo.

Šis apstāklis nāca Maizītim par labu, jo tas pierādīja Gestapo tuvās attiecības ar dažiem departamenta ierēdņiem un šīs iestādes interesē dabūt sev uzticamus cilvēkus nodaļu vadītāju amatos.

Tamdēļ es, neievērojot Maiziša veiklību visos virzienos, nolēmu no viņa neatbrīvoties. Bet lielākais, ne pirmais, starpgadījums ar Maiziša rīcību notika Aspazijas bērēs, vispirms jau ar dzejnieces samainīto zārku un tad, lai to aizēnotu ar citu gadījumu, ar Cielēna demonstrāciju pie dzejnieces kapa ("Dzīvā Latvija" 253 - 265).

Kā uzticamus, darba spējīgus un piemērotus darbiniekus apstākļu pazinēji man raksturoja juriskonsultu Aperānu, preses nodaļas referentu Zariņu un Bruno Kalniņa kundzi, kas strādāja mēnešraksta ekspedīcijā. Pēdējo bija pieņēmis darbā iepriekšējais direktors un, laikam, negribēdama palikt darbā šādā apstākli, viņa pārgāja par darbinieci uz Alfrēda Ūdra apgādu, kurā īpašnieks agrāk bija piederējis sociāldemokrātu partijai. Tiem vēl varēja pieskaitīt dažus tehniskus darbiniekus un pāris referentus.

To jau iepriekš zinādams, es biju prasījis un dabūjis pilnvaras izdarīt pārmaiņas darbinieku satāvā pēc saviem ieskatiem, lai iegūtu labus un darba spējīgu iestādes personālu. Bet šī mana iepriekšējā prasība un tās realizēšanas solījums lielāko tiesu palika tikai teorētiskā plāksnē. Bez tam mans nodoms no manis neatkarīgi bija kļuvis zināms, departamenta ierēdņos bija radies saprotams uztraukums un daži, acīmredzot, bija griezušies pie Gestapo un tā bija apsoliījusi viņiem aizsardzību, jo kad mani pirmo reizi izsauca uz Gestapo pratināt mēnešraksta lietā, manisāka pratināt arī par eventuālām ierēdņu atlaišanām un kategoriski paziņoja, ka nevienam ierēdņi es atlaist nedrīkstot.

Tolaik pastāvēja noteikumi, ka nevienam atbildīgāku ierēdņi (un dažreiz, atka-

rībā no aizmugures, to pielietoja arī pie zemākiem ierēdņiem) nevarēja iecelt amatā, nedz atcelt, iekams nebija saņemta piekritīgo vācu civilās pārvaldes iestāžu un arī vācu drošības policijas piekrišana, ka viņiem nav nekādu iebildumu. Kaut kāda nesaprašanās vai arī dažu formālītāšu neievērošana vācu pārvaldē laikam gan bija notikusi sakarā ar manu iecelšanu. To liecināja tas, ka pēc apstākļu noskaidrošanas un piekrišanas došanas, iecelšanas apstiprināšana novilcinājās apm. mēnesi. Un pēc manas stāšanās darbā Gestapo demonstratīvi bija man iztaujājusi vairākus ierēdņus (bet tas varēja būt arī tikai "Latvju Mēnešraksta" dēļ).

Pie ierēdņu iecelšanām izziņa bija jāievāc arī no kriminālās policijas. Šo formālo noteikumu Gestapo nu centās iztulkot un iztulkoja tik plaši, ka, ja gribēja, tai bija iespējams regulēt visas iestāžu ierēdņu lietas un radīt visādus šķēršļus un nepatīkšanas. Un šīnī gadījumā man ar tādām jau iepriekš bija piedraudēts. Citiem vārdiem – vecos ierēdņus varēja gan pie gadījuma varbūt atbrīvot, bet jaunus vietā dabūt nevarēja, kas nozīmēja, ka iestādes vadītājam būtu bijis jāpaliek ar visiem darbiem vienam pašam.

Par šādu kategorisku Gestapo paziņojumu es informēju pašpārvaldes vadītāju Dankeru un Dressleru ģenerālkomisāriātā, bet tie paraustīja tikai plecus. Tamdēļ radikālas pārmaiņas darbinieku sastāvā tūdaļ izdarīt es nevarēju, bet nolēmu tās izdarīt pakāpeniski, izlietojot katru atsevišķu izdevību un nejaušību, it sevišķi jaunus budžeta lēmumus par amata pārkārtojumiem vai samazinājumiem. No vairākiem referentiem, kas līdzdarbojās ar Gestapo, labvēlīgus gadījumus izmantojot, izdevās atbrīvoties diezgan ātri.

No atbildīgajiem ierēdņiem kā pirmais budžeta pārkārtojuma dēļ aizgāja preses un literatūras vadītājs Krastiņš, kurš bija bijis labās attiecībās ar agrāko direktoru (pieminētais raksts par "Latvju Mēnešraksta" papīru, kas normālos apstākļos būtu bijis ne tikai tūlītējai atlaišanai vien) un kuram bija arī labas attiecības arī ar Reimersa ielu, Gestapo. Viņš bija jauns cilvēks ar diezgan labām spējām. Līdz vācu ienākšanai bija strādājis kā ierēdnis "Letā" un kā ziņu lasītājs radiofonā. Savas darba dienas lielāko daļu viņš pavadīja vācu iestādēs. Budžeta komisijā viņa vadīto preses un literatūras daļu jau februāra mēnesī nosvītroja, resp. pārvērtā par nodaļu. Piekļājbības pēc es Krastiņam piedāvāju uzņemties šīs nodaļas vadību. Bet Krastiņš, kas vācu okupācijas laikā jau tā bija taisījis labu karjeru, domāja, ka tā vēl var iet tikai uz augšu, bet nevienu pussoli uz leju. Tāpēc viņš piedāvājumu sākmā augstsirdīgi noraidīja, piebilstot, ka par viņa likteni nelemšot kautkādi tur finansu direktori un budžeta kungi.

Bet divas dienas pēc sarunas ar Krastiņu mani pa slepeno telefonu viņa lietā sāka atkal terrorizēt Vallprechts, kāpēc es neesot ievērojis aizliegumu un noamata atbrīvojis Krastiņu, kurš esot labs un spīdošs ierēdnis? Es ar zināmu iekšēju humoru varēju atbildēt, ka Krastiņš tiešām tāds ir, tikai es viņu neesmu atbrīvojis. Krastiņš ir atteicies pats, jo viņa daļu budžeta komisija ir pārvērtusi par nodaļu un mana vēlēšanās vai nevēlēšanās šīnī gadījumā nav ņemta vērā. Bet par nodaļas vadītāju Krastiņš nav gribējis palikt. Un dīvaini, ka pēc dažām dienām Krastiņš bija ar mieru palikt par nodaļas vadītāju. Bet tad es par preses un literatūras nodaļas vadītāju jau biju iecēlis agrāko "Brīvās Zemes" galveno redaktoru H. Zariņu. Tā kā Zariņš nodaļā jau strādāja kā referents, tad viņa iecelšanai nebija vairs vajadzīgas nekādas ārējas atļaujas. Amatā paaugstināt viņu varēja iekšējā rīkojuma kārtībā. Krastiņam es atbildēju, ka pēc viņa pirmās atteikšanās ir iecelts Zariņš un ka tāpēc ne manas vainas dēļ šo iecelšanu man nebūtu ērti anulēt.

Nomināli Krastiņš vēl palika departamentā dienestā, jo viņš bija arī frontes

laikraksta "Daugavas Vanagi" atbildīgais redaktors, kuŗa izdevējs bija departaments. H. Zariņš preses nodaļas vadītāja amatā bija korekts un ar nacionālu stāju.

Informācijas nodaļa bija nākošā, kuŗas vadībā notikumu attīstībā varēja izdarīt pārmaiņas. Tās darbinieki visi en-bloc bija kādas aktivistu organizācijas biedri un vairums no tiem arī drošības iestāžu sakarnieki. Šo nodaļu sākumā bija vadījis inženierzinātņu prof. Vītols, bet tad viņam bija palicis par karstu un viņš no vadītāja amata aizgāja. Par vadītāju bija iecelts jauns students Dombrovskis, kuŗam nebija nekādu administratīvu piedzīvojumu un kuŗš tāpēc nespēja darbus kārtīgi izkārtot. Pie tam nodaļa bija konstruējusies vairāk kā pētniecības un informācijas vākšanas iestāde un galvenokārt strādāja vācu iestāžu uzdevumā. Departamentam viņa bija pakļauta tikai budžetiski un administratīvā ziņā tīri formāli. Šī nodaļa neatradās pat departamenta telpās, bet gan Gestapo palīgorganizācijas t.s. latviešu kartotēkas namā Juŗa Alunāna un Pumpura ielu stūrī un tikai tad, kad SD šo savu palīgorganizāciju likvidēja, informācijas nodaļa pārnāca departamenta telpās. Bet nemaz nebija viegli viņu iekļaut departamenta darbības rāmjos un norobežot no vācu iestāžu tiešā iespaida. Departamenta darbā iekļaut visus nodaļas jaunekļus bija gandrīz neiespējami. Viņi visi gāja uz vācu iestādēm un atsaucās uz kādiem speciāliem uzdevumiem, kas tiem esot jāveicot. Bet vai kautkas vispār tika padarīts un kas, to nekad nevarēja redzēt. Tā tas gāja kādus trīs mēnešus. Bet tad nāca bumbas sprādziens. Tas bija kāds ģenerālkomisāra politiskās nodaļas raksts. Tajā bija teikts, ka informācijas nodaļa kādu viņai dotu uzdevumu – sastādīt siku pārskatu un statistiku par boļševiku deportāciju 1940. un 1941. gados uz vairākkārtējiem atgādinājumiem un solījumiem nav veikusi un tāpēc budžetā tiek strīpoti visi nodaļas speciālie un papilddarbinieki, neskarot kārtējos ierēdņus. Šī iemesla dēļ nu bija iespējams atbrīvoties no nodaļas vadītāja. Bet atrast jaunu vadītāju nebija viegli. Viss vairums, kam to piedāvāja, atteicās, it sevišķi piemērotākie kandidāti.

Starp tiem, kas man piedāvājās, vai ko man piedāvāja, bija arī jaunais vēsturnieks Jūlijs Bračs, kas bija jau strādājis antiboļševisma laukā kā materiālu vācējs un tml. Viņa kandidatūru apsvēris un ar to iepazinies, es tomēr no tās atteicos. Bet tad man sevišķi silti Brača kandidatūru ieteica kāds "Selonijas" loceklis Kurts Rozentāls. Viņš pie lieliniekiem ilgāku laiku bija bijis cietumā, tad vācieši viņu kā ķīlnieku bija izprasījuši un izglābuši. Viņš bija strādājis vācu iestādēs jau Berlīnē un tagad atbraucis Rīgā, strādāja kā ierēdnis ģenerālkomisāriātā. Viņam no ģenerālkomisāriāta puses bija tieši jāsastrādā ar informācijas nodaļu un viņš sacīja, ka Braču pazīstot kā labu un enerģisku darbinieku.

Bračam par labu nāca vēl tas, ka viņu uz dažām dienām Gestapo bija apcietinājis. Tā tad sakaru un draudzīgu attiecību ar Gestapo viņam nevarēja būt. Rozentāls sacīja, ka tos iebildumus, kādi pret Braču varētu būt vācu iestādēs, viņš nokārtošot. To viņš tiešām arī izdarīja, un pret Brača iecelšanu nevienai iestādei nebija nekādu iebildumu. Tāpēc kandidātu grūtībās būdams es izšķīros par informācijas nodaļas vadītāju pieņemt Jūliju Braču. Tomēr tā nebija laimīga sagādīšanās, nedz īsti pareizā izvēle.

Vispirms izrādījās, ka Bračs nav svešinieks dažās Reimersa ielas iestādes nodaļās. Kad Bračs sāka strādāt, es viņam jautāju par viņa apcietināšanas iemesliem. Bračs atbildēja, ka tas noticis pārpratuma dēļ. Tā nodaļa, kas viņu apcietinājusi, nav bijusi par viņu pareizi informēta. Kad par Brača apcietināšanu uzzinājusi cita nodaļa, kas viņu pazīstot, viņš tūdaļ no apcietinājuma atbrīvots. Šāds paskaidrojums mani padarīja drusku domīgu, bet Bračs jau nodaļā strādāja.

Arī darbā, kur es uz Braču liku lielas cerības, viņš tās pilnīgi neattaisno-

ja. Viņš varēja gan lieliski plānot un fantazēt, bet savos plānos viņš bieži sapinās un ar darbiem gausi tika uz priekšu. Vācu iestādes Brača aizmuguri sedza. Tā kā es Braču biju iecēlis amatā, tad pret mani viņš personīgi bija diezgan uzticīgs.

Reiz pie manis ieradās divas atklātībā pazīstamas personas, ko es pazinu kā goda vīrus, un uzmanīgi norādīja, ka vienam no mana departamenta nodaļu vadītājiem esot tādi ārpus darba sakari, par kuŗu nozīmi no nacionālā viedokļa varotbūt divējādās domās. Pie gadījuma tie varot būt nelabvēlīgi netikai atsevišķām personām, bet latviešu nacionālām interesēm vispār. Viņi ieminējās, vai nebūtu iespējams no šī nodaļas vadītāja atbrīvoties. Tika minēti fakti, kas mani pārliecināja un es apsolīju to darīt pie pirmās praktiskās iespējas. Tūdaļ es no šī nodaļas vadītāja distancēju visu, ko viņam nevajadzēja zināt un redzēt.

Tomēr beigas atnāca ātrāk, iekams doto solījumu varēja realizēt. Gadus vēlāk es redzēju dažu dokumentu kopijas, kas apstiprināja to, uz ko es agrāk jau biju darīts uzmanīgs.

Dažreiz grūtības, bet gan tikai organizātoriskā darbā un praktiskās izdarības ziņā, radās ar teātra nodaļas vadītāju. Viņš savam tiešajam darbam teātra un mākslas lietās, pēc kā ļoti bija centies, nebija īsti piemērots. Viņš bija jauns, bez piedzīvojumiem un prakses un bez sava sprieduma. To viņš centās nodibināt tikai pēc sarunām un citu uzklaušanās. Bet galvenais, viņa raksturā bija daudz maigu vilcienu. Praktiskās izdarības laukā viņam viss grūti veicās. Kad es viņu kādreiz piedāvāju operas direktoram par inspektoru vai palīgu, tas saķēra rokas un sacīja: "Bet ko tas cilvēks varēs darīt praktiskā darbā?"

Šāds ieskats par teātra nodaļas vadītāju bija arī ģenerālkomisāriāta atbildīgajiem darbiniekiem. Tomēr viņa aizmugure bija stipra. Viņš bija repatriējies un pēc tam vācu karavīra uniformā atgriezies Rīgā un sācis strādāt latviešu civilās iestādēs. Arī viņam bija draudzīgas attiecības ar Reimersa ielu, ko viņš man neslēpa un līdz tam laikam, kamēr es biju amatā, es netiku novērojis, ka viņš būtu pieslējis kādai kampaņai pret mani. Viņu vadīja zināms nacionāls ideālisms, par ko viņš bieži jūsmoja. Savus sakarus vācu iestādēs šīs nodaļas vadītājs centās izmantot tikai tad, lai pastiprinātu savu autoritāti, kur viņam personīgi tās pietrūka. Tāds gadījums bija ar operas dziedātāju Marisu Vētru, kas bija pieņēmis diezgan nepatīkamu izpausmi.

Operai ilgu laiku bija trūcis piemērota latviešu režisora, bet pēc Zariņa iecelšanas par Nacionālā teātra direktoru, režisora jautājums kļuva diezgan kritisks. Gatavi operas režisori nekrīt no debesīm. Par tādu ir jāizaug un jāsapatavojas. Režisora amatam pakāpeniski pievērsties bija nodomājis dziedātājs Mariss Vētra. Viņam piesprieda arī Kultūras fonda pabalstu, lai viņš varētu braukt uz Vāciju strādāt pie kāda izcila režisora. To Vētra gribēja darīt 1944. g. pavasara pusē. Bet jau janvārī opera sāka iestudēt kādu čehu autora operu, kuŗā nelielu tenora partiju direktors bija paredzējis Vētram un vēlējās, lai tas šo lomu nodzied vismaz dažās pirmajās izrādēs.

Vētram loma nepatika. Lai no tās izvairītos viņš gribēja jau ziemā braukt uz Vāciju un režisora studijas sākt ātrāk. Direktors negribēja viņu no lomas atbrīvot, bet Vētra atteicās to dziedāt. Nevienš negribēja piekāpties un direktors devās uz departamentu ziņot mākslas nodaļas vadītājam par konfliktu, jo es tad ilgāku laiku slimoju. Nodaļas vadītājs bija iestājies par direktora viedokli, solījis jautājumu nokārtot un izsauca pie sevis Vētru. Vētra nebija arī pret nodaļas vadītāju piekāpīgs un saruna nebija visai laipna.

Nodaļas vadītājs atnāca pie manis mājās ar ziņojumu un lūdza piekrišanu, lai viņš departamenta vārdā varētu aizrakstīt operai rakstu, ka Vētram loma ir jādzied, vai arī viņš uzskatāms par darba saistību laužēju un no operas atbrīvojams. Es tam nepiekritu, aizrādīdams, ka Vētra lomu gan nodziedātu labāk par paredzēto dublantu Poriju, bet nekad nevar ar varu kādam māksliniekam uzspiest lomu, no kā viņš pats kategoriski atsakās. Šāds stāvoklis ir jākārto ne departamentam, bet direktoram pašam ar savu autoritāti. Administratīvu sankciju pielietošana šai gadījumā nemaz nav pielaižama gluži vienkārši tamdēļ, ka Vētras atteikšanās jaunās operas uzvedumu nepadara neiespējamu, jo lomai ir paredzēts dublants un direktors ir vēlējies Vētras dziedājumu tikai dažām pirmajām izrādēm. Neievērojot šādu manu norādījumu nodaļas vadītājs tad bija iedomājies uz savu roku saukt palīgā Gestapo, lai piespiestu Vētru dziedāt, jo Vētras kundze bija ebrejiete un Gestapo uz Vētru varēja izdarīt kādu spiedienu.

Kad pēc izveseļošanās es aizgāju uz Nacionālo teātri noskatīties kādu izrādi, starplaikā pie manis ģenerāldirektoru ložas priekštelpā ienāca Mariss Vētra un ziņoja par domstarpībām ar operas direktoru un nepatīkamo sarunu manas slimības laikā ar nodaļas vadītāju, kas noslēgusies ar to, ka viņš izsaukts uz Gestapo pie Vallprechta, kas viņam piedraudot nepatīkšanas ar kundzi, pavēlējis lomu dziedāt. Vētra tiešām atradies kļūmīgā situācijā. No tās viņu izglāba Teodors Reiters. Kā jaunās operas diriģents viņš Vētru no lomas atbrīvoja paziņodams, ka Vētra ar savu balss materiālu nespēj šo partiju dziedāt. Ar to šis nepatīkamais starpgadījums toreiz izbeidzās.

Teātra nodaļas mugurkauls bija referents Pēteris Ozols, agrākais Dailes teātra direktors, un drāmaturģs Pāvils Gruzna. Gruznam bija labas literārās un drāmaturģijas zināšanas un vēriens, bet Ozolam teātra lietu prakse un izdarība. Ja bija kas kārtojams, vajadzēja tikai dot mājienu Ozolam un viss bija izdarīts labi.

Īsi pēc iestāšanās departamentā es iegāju kāda nodaļas vadītāja kabinetā ap-runāties par dažiem dienesta jautājumiem. Šim darbiniekam nebija nekādu aktīvu politisku, nedz konjunktūras tendenču. Sarunas laikā ierēdnis izņēma no kabatas portfeli, lai pateiktu kādu adresi un telefona numuru. Pēc tam viņa kabatas portfelis ar visiem dokumentiem vēl palika uz galda un viņš paņēmis rokās kādu kartiņu lēni to grozīdams mehāniski spēlējās. Es nezinu, vai viņš to darīja izklaidības dēļ, vai ar nolūku, lai es kartiņu varētu redzēt. Tā bija SD līdzstrādnieka kartiņa, un viņam bija stipra aizmugure. Man nav zināms, ka viņš to būtu kādreiz izmantojis pret mani. Darbībā viņš bija korekts. Es viņu uzskatīju par tādu cilvēku, kas okupācijas sākuma dienās nacionāla ideālisma vadīts aizgājis dažus solus pār tālu. Tādu ieskatu man izteica arī kāds šī ierēdņa studiju biedrs. Tomēr šim ieskatam viņš piemetināja kādu vispārinātu skeptisku jautājumu: "Bet – tas atkarājas no rakstura stingrības – cik ilgi tie, kas sa-saistījušies ar Reimersa ielu spēs palikt ideālisma un cilvēcības robežās?"

Līdz pašām beigām amatā palika administratīvās nodaļas vadītājs, piederēja pie Pērkonkrusta, bet darbā bija ierēdnieciski korekts, un šai pašai organizācijai tuvu stāvošais biedrību nodaļas vadītājs. Arī ar pēdējo darbā varēja apmierināties, bet pēc ka-
ra viņš uzkrītošā veidā bija plaģiējis manu grāmatu "Laiku Atspulgā" (Sk. "Melnā va-ra", A. Ozoliņa apgāds, 1955.).

Ja valsts bibliotēkā man bija labs iestrādājies personāls, ar ko visus darbus varēja labi paveikt, tad departamentā tas bija otrādi. Ar departamenta personālu vi-sumā nebija viegli strādāt sekmīgu darbu. Daudz no tā, kas tika izplānots un pa-veikts, kas būtu bijis jādara ierēdņiem, un direktoram tikai jāvada un jāierosina, bi-ja jādara direktoram pašam, un bieži pat ar sasietām rokām.

9. "Rīkojumu vēstnesis".

1943.g. janvāra otrā pusē ģenerālis Dankers mani ieaicināja pie sevis, iedeva diezgan prāvu dokumentu žuksni un sacīja: "Jums ir laimējies labi nokārtot "Latvju Mēnešraksta" lietu, pamēģiniet nu arī ar "Rīkojumu Vēstnesi". Varbūt ka Jums laimēsies arī ar to. Še ir visi dokumenti, kas attiecas uz "Rīkojuma Vēstnesa" lietas līdzšinējo gaitu."

Par "Rīkojumu Vēstnesi" atsevišķi nebūtu vērts daudz runāt, bet visas šīs lietas gaita ir raksturīga vācu okupācijas iestāžu rīcībai un latviešu pašpārvaldes tā sauktajam tiesiskajam stāvoklim. Bez tam šīs lietas kārtošana man atvēra arī kādu lapaspusi citu notikumu gaitā.

Neatkarīgās Latvijas laikā likumu, noteikumu un valsts iestāžu oficiālo paziņojumu publicēšanai pastāvēja "Valdības Vēstnesis" kā oficiāls valdības izdevums. Vācu okupācijas laikā visus galvenos rīkojumus izdeva okupācijas iestādes vācu valodā un to publicēšanai bija oficiālas rīkojumu lapas kā valsts tā ģenerālkomisāram. Arī pašpārvaldei bija jāpublicē daži rīkojumi, noteikumi un oficiāli paziņojumi. Faktiski tos gandrīz visus izstrādāja vācu okupācijas iestādes, bet ģenerālim Dankeram, kā Latvijas pašpārvaldes vadītājam tos vajadzēja tikai parakstīt un publicēt. Un arī tie rīkojumi, ko Dankers gribēja izdot pats, pirms publicēšanas bija jāpārtulko vācu valodā, jāaizsūta vācu iestādēm, un ja tās bija rīkojumu izskatījušas, par labu atziņšas, vai arī attiecīgi grozījušas, to ar Dankera vai citas pašpārvaldes amata personas parakstu varēja publicēt. Sākumā visus latviešu iestāžu rīkojumus un paziņojumus publicēja vienīgajā Rīgas latviešu laikrakstā "Tēvija". Bet 4 lapaspusītes, kā šo laikrakstu bija atļauts izdot, pie parastā informācijas teksta, rīkojumiem atlika maz telpas.

Tāpēc tā pati "Tēvijas" izdevniecība bija sākusi izdot jaunu nelielu dienas laikrakstu "Rīkojumu Vēstnesis", kurā ievietoja tikai "Tēvijai" piesūtītos latviešu iestāžu rīkojumus, paziņojumus un sludinājumus. Ar to radās arī prāvs papīra ietaupījums, jo "Tēviju" iespieda apm. 200,000 eksemplāros, bet "Rīkojumu Vēstnesi", kas galvenokārt bija vajadzīgs tikai iestādēm un amata personām, kādos 15000 eksemplāros. "Rīkojumu Vēstnesim" bija noteikta diezgan prāva abonementa un pārdošanas maksa, un bez praktiskās vajadzības viņš izrādījās arī par diezgan labu komerciālu pasākumu, jo deva mēnesī apm. 10000 RM tīru peļņu.

Austrumu valsts ministrijas 7.3.42. rīkojuma II l. bija teikts, ka pašpārvaldei ir speciāla rīkojumu lapa, bet tas mums toreiz nebija zināms. Praksē šāds "Rīkojumu Vēstnesis" tomēr bija radies, bet tas nepiederēja pašpārvaldei un nebija arī tās rīcībā.

Stāvoklis nu bija tāds, ka oficiālajām latviešu pašpārvaldes un komūnālajām iestādēm, kas rīkojumus nomināli izdeva, un kurām tos vajadzēja publicēt, lai tie būtu atklātībai pieejami un saistoši, vajadzēja griezties pie privātas izdevniecības un to lūgt savā izdevumā rīkojumus publicēt. Bet tā, rīkojumu svarīgumu un steidzamību nezinot un vadoties tikai no veikaliskām interesēm un katras dienas telpiskām iespējām, bieži rīkojumu publicēšanu noildzināja par nedēļu, vai pat vēl ilgāk. "Rīkojumu Vēstnesis" pats pēc savas iniciatīvas publicēja arī vācu iestāžu izdotos rīkojumus un paziņojumus, bet tie bija jātulko un tulkojumā nereti teksts, paviršas tulkošanas dēļ, izteica pavisam citu domu kā oriģinālā. Tā radās ne mazums pārpra-

tumu. Tāds stāvoklis bija nenormāls. Nemaz nerunājot par to, ka tas kariķēja pašpārvaldes publisko cieņu.

Pašpārvalde tāpēc bija vairākkārt mēģinājusi dabūt savā īpašumā vai noteikšanā kā laikrakstu "Tēvija", tā arī "Rīkojumu Vēstnesi". "Tēvijas" koncesijas jautājums bija atkritis galīgi, bet sekmējusies arī nebija "Rīkojumu Vēstneša" lieta, kas gan bija pavirzīta diezgan tuvu labvēlīgam atrisinājumam, bet arī bija izjukusi pašu māju nevienprātības dēļ. Kad iekšlietu ģenerāldirekcijai ar visiem viņas iesniegumiem vācu iestādēs nebija sekmējies, pie lietas bija ķēries tieslietu ģenerāldirektors Valdmanis. Un viņam bija laimējies dabūt ģenerālkomisāra rakstisku piekrišanu, ka tieslietu ģenerāldirekcija var izdot "Rīkojumu Vēstnesi" nolūkā, lai tas pārvērstos par oficiālu latviešu likumu, rīkojumu un publicējumu kopojumu. Te jāpiezīmē, ka ģenerālkomisāra rakstiska piekrišana vēl nebūt nenozīmēja, ka šāds izdevums būtu varējis iznākt, jo ikvienu periodisku vai neperiodisku izdevumu koncesionēja izdevniecību pārvalde, kuŗas sēdekļi atradās gan Rīgā, bet tās darbības apmēri aptvēra visu tā saukto austrumu zemi un viņa bija pakļauta ne Latvijas ģenerālkomisāriātam, bet austrumu zemes valsts komisāram. Izdevniecību pārvalde nekatrreiz ievēroja to, ko vēlējās ģenerālkomisārs. Un tā tas bija arī ar "Rīkojumu Vēstnesi". Bet ģenerālkomisāra raksts katrā ziņā būtu bijis diezgan liels atbalsts "Rīkojumu Vēstneša" pārkoncesionēšanai.

Kad Valdmanis par saņemto ģenerālkomisāra rakstisko piekrišanu kādā sēdē bija informējis pašpārvaldes ģenerāldirektorus, Valdmana rīcībai bija radusies opozīcija. Kā man atstāstīja, tad oponents bijis saimniecības ģenerāldirektors, uzsverot, ka "Rīkojumu Vēstneša" izdevējam ir jābūt ne tieslietu, bet iekšlietu ģenerāldirekcijai. Šī iemesla dēļ opozīcijas pusē nosvēries arī iekšlietu ģenerāldirektors Dankers. Opozīcijas faktiskie iemesli bija tēmeļi pret pašu tieslietu ģenerāldirektoru Valdmani vispār un arī pret katru viņa eventuālu iespaida paplašināšanos bija noskaņota kāda aktīvistu organizācija. Valdmanis par opozīciju sarūgtināts bija atteicies no lietas tālākas virzīšanas. Bet pārējiem atkal nebija sekmējies.

Tādā stāvoklī atradās "Rīkojumu Vēstneša" lieta, kad ģenerālis Dankers ar visiem iesniegumiem un dokumentiem par tā līdzšinējo gaitu, to nodeva man. Ar nevienprātību pašu mājās un ar tai sekojošiem iesniegumiem lieta bija sabojāta un jau labu laiku iegulējusies. Visus rakstus izstudējis es gandrīz gribēju lietu nodot Dankeram atpakaļ kā nerealizējamu, bet tad es tomēr gribēju pamēģināt. Ne tamdēļ, ka es cerēju uz labvēlīgiem panākumiem, bet gan lai iegūtu zināmu praksi un pieredzi jautājuma kārtošānā vācu iestādēs. Labvēlīgā gadījumā man bija cerība pie departamenta izveidot pastāvīgu izdevniecību un nostabilizēt arī "Latvju Mēnešraksta" izdošanas lietu.

Vispirms bija jāiegūst jauna ģenerālkomisāra piekrišana, lai "Rīkojumu Vēstnesi" varētu izdot pašpārvalde. Es sāku par šo lietu runāt ar ģenerālkomisāriāta pārvaldes šefu landrātu Zommerlati, jo viņa kompetencē ietilpa arī rīkojumu publikāciju lietas. Zommerlate piekrita, ka pašpārvaldei ir vajadzīgs savs "Rīkojumu Vēstnesis", bet viņš ar ironiju piebilda, ka jautājums neesot izkārtots tamdēļ, ka pašpārvalde pate nav varējusi vienoties un izšķirties kuŗa no ģenerāldirekcijām lai būtu "Rīkojumu Vēstneša" izdevēja. Bet viņš solījās runāt ar ģenerālkomisāru. Un tiešām pēc dažām dienām es saņēmu jaunu ģenerālkomisāra rakstu, ka iekšlietu ģenerāldirektors var izdot latviešu "Rīkojumu Vēstnesi".

Bet, lai cik paradoksāli tas arī neizklausītos, ar šādu rakstu vien vēl neko nevarēja iesākt. Vēl bija jādabū arī koncesija. Kad ar attiecīgu iesniegumu pēc kon-

cesijas aizgāju uz izdevniecību pārvaldi, tās priekšnieks Šteinerts bija kategoriski pretim. Viņš atsaucās atkal uz Vācijas praksi, ka tur iestādes neizdodot nevienu izdevumu. Ģenerālkomisāra rakstam viņš nepiegrīza nekādu vērību. Kad aizrādīju, ka likumu krājumus, kam "Rīkojumu Vēstnesis" drīzāk pielīdzināms, nekā informatīva vai publicistiska rakstura izdevumiem, arī Vācijā neizdod privātas izdevniecības, Šteinerts atbildēja izvairīgi. Bet īstais iemesls gan bija cits. Un proti – tais ienākumos, ko deva "Rīkojumu Vēstnesis".

Formāli "Rīkojumu Vēstnesis" izdeva "Tēvija", bet faktiski abu šo laikrakstu izdevējs bija vācu sabiedrība "Ostland Faser" un liela daļa no ienākumiem aizgāja valsts komisāra preses šefa Dr. Cimmermaņa rīcībā. Vai viņam par šīm pravajām summām kādam bija norēķins jāsniedz, vai nē, nemāku sacīt, bet arnaudu dažādām preses, propagandas un varbūt arī citām vajadzībām Cimmermanis rīkojās diezgan plaši. Tie visi bija "Tēvijas" un "Rīkojumu Vēstneša" ienākumi. Dr. Cimmermanis bija tuvās un labās attiecībās ar pašu valsts komisāru Lozi, un Šteinerts aizstāvēja Cimmermaņa intereses. Vairākkārt Šteinerts uzsvēra, ka tas esot preses šefa viedoklis, ka "Rīkojumu Vēstneša" izdošanas kārtībai jāpaliekot līdzšinējai. Arī "Tēvijas" un "Rīkojumu Vēstneša" latviešu vadītājs un visa šī uzņēmuma nominālais sedzējs plkv.leitn. Kreišmanis materiāli bija ļoti labi situēts. Kā izdevniecības direktors viņš saņēma 1000 Rm lielu algu mēnesī, bez tam vēl 5% no ienākumiem, kas deva mēnesī 7000-8000 RM. Vēlāk šos procentus Kreišmanim gan atņēma, bet piešķīra grāmatu izdevniecības koncesiju, kas materiāli viņam bija pat vēl izdevīgāka. Materiālā ziņā Kreišmanis bija savas desmit reizes labāk situēts par pašpārvaldes ģenerāldirektoriem.

Kad pie Šteinerta neguvu nekādus panākumus, gāju atkal pie Zommerlates. Tas bija par lietu uztraucies un sacīja, ka izdevniecību pārvaldei esot koncesija jādodot. Lūdzu, lai tad viņš piepalīdz to izgādāt. Zommerlate solījās par lietu runāt un man paziņot. Pēc kādām dienām, kad Zommerlatem atkal apjautājos, viņš sacīja, lai ejot pie Šteinerta, viņš domā, ka nu lieta būšot kārtībā.

Šteinerts bija pavisam īgns, ka es ar viņa noraidošo atbildi nebiju licies mierā. Viņš sacīja, lai es labāk ejot sūdzēties par viņu pie paša valsts komisāra. Atbildēju, ka man nav nolūka sūdzēties, bet pašpārvalde ir man uzdevusi šo jautājumu nokārtot un man tas arī pie kautkāda atrisinājuma jānoved. Vēl jo vairāk tamdēļ, ka arī ģenerālkomisārs šai jautājumā atbalsta pašpārvaldes vajadzību. Es aizrādīju, ka lieta var nonākt tik tālu, ka pašpārvalde privātajam "Rīkojumu Vēstnesim" nedos nekādus rīkojumus publicēšanai un viņš vispār tad nevarēs iznākt. Šteinerts atbildēja, ka lietas galīgā izlemšana tomēr neatkarāties no viņa. Lai mēģinot vienoties ar līdzšinējo "Rīkojumu Vēstneša" izdevniecību privāti. Varbūt ka kādu saprašanos varēšot panākt. Ja pašpārvalde no savas puses iecelšot "Rīkojumu Vēstnesim" kādu jaunu redaktoru, tad atkritīšot arī tas, ko pārmetot tagadējam "Rīkojumu Vēstnesim" par tekstu un nepareizu rīkojumu tulkošanu. Teicu Šteinertam, ka pašpārvaldi šāds atrisinājums neapmierinātu un privāta runāšana ar "Rīkojumu Vēstneša" izdevniecību, nemaz nedomājot par vienošanos, ir zem pašpārvaldes cieņas un tā nevar notikt. Tad Šteinerts atbildēja, ka lietai jāeja uz Berlīni, lai tur to izšķirot.

Tomēr jau nākošajā dienā mani atkal aicināja pie Zommerlates, kur runāšot par "Rīkojumu Vēstnesi". Tur bija ieradies arī "Tēvijas" un "Rīkojumu Vēstneša" izdevniecību vadītājs Kreišmanis un tā kā viņš ļoti vāji runāja vācu valodu, tad viņam līdzī kā tuls bija "Tēvijas" sakarnieks ar vācu iestādēm cenzūras lietās Arvids Kroders. Bet arī šai apspriedē nekādu vienošanos panākt nevarēja, jo Kreiš-

manis nepiekrita, ka "Rīkojumu Vēstnesis" pārietu pašpārvaldes īpašumā. Un es savukārt nevarēju piekrist viņa propozīcijai, kas bija analoģiska Šteinerta ieteikumam. Tad kā pārsteigumu Kreišmanis paziņoja, ka Dankers pats gan piekrītot, ka "Rīkojumu Vēstnesis" paliek "Tēvijas" īpašumā, bet pašpārvalde ieceļ tikai vienu no redaktoriem un vienu pārstāvi izdevniecībā, par kādu laikam būšot Dankers pats. Šos abus cilvēkus tad pieklājīgi atalgošot. Es šādu paziņojumu apšaubīju un varēju atbildēt, ka pašpārvalde ir jautājumu uzdevusi nokārtot man un man nav zināms, ka tagad Dankeram būtu savādāks viedoklis nekā tas, kādu es pārstāvu.

Izrādījās, ka "Tēvijas" vīri ar Dankeru tomēr bija runājuši, tikai viņš mani par to nebija informējis. Bet ar Dankeru bija runāts ne tamdēļ, lai panāktu kādu pašpārvaldei pieņemamu vienošanos, bet gan izliktas lamatas, kurās Dankers bija iekritis.

Dankeram personīgi bija piedāvāta pārstāvniecība "Rīkojumu Vēstneša" izdevniecībā un par to diezgan pieklājīgs atalgojums. Bet "Rīkojumu Vēstneša" stāvoklis būtu palicis līdzšinējais. Dankers bija devis principiālu piekrišanu. Bet "Rīkojumu Vēstneša" izdevniecībā algotā amatā iesaistīdamies viņš arī būtu sevi sakompromitējis, it sevišķi vēl pēc "kustības", kas bija atklājusies ar "Latvju Mēnešrakstu" un ar citiem žurnāliem. Dankeram lietu tā apgaismoju un lūdzu "Rīkojumu Vēstneša" lietā, kamēr es to kārtāju un neesmu nobeidzis, bez manas ziņas neielaieties nekādās pārrunās un nepieņemt nekādu lēmumu. Dankers to atzina par pareizu.

Zommerlatem pa telefonu es varēju tikai apstiprināt un pastiprināt ar Kreišmani kopējā apspriedē izteikto viedokli. Tad arī Zommerlate sacīja, ka jautājumu neesot iespējams izšķirt Rīgā, bet to izlemšot Berlīnē.

Pēc tam apstiprinājās, ka ar Dankeru ievadītās separātsarunas tiešām bijušas lamatas, jo Šteinerts man aizrādīja, ka pašpārvaldi nemaz neinteresējot tik daudz "Rīkojumu Vēstneša" iegūšana savā rīcībā tūri principiāli, cīk materiāli, jo kādu materiālas dabas piesolījumu Dankers taču esot bijis ar mieru pieņemt. Un šāda veida motivētu paskaidrojumu, kamdēļ "Rīkojumu Vēstnesis" nav nododams pašpārvaldes rīcībā, preses šefs un izdevniecību pārvalde bija aizsūtījusi uz Berlīni. Ielaizdamies separātsarunās Dankers bija lietai izdarījis sliktu pakalpojumu. Atbildi no Berlīnes "Rīkojumu Vēstneša" lietā nevarēja tik ātri sagaidīt.

Šis jautājums kārtojās tai laikā, no janvāra beigām līdz maijam, kad vācieši bija ierosinājuši, lai latvieši uzstāda savu leģionu. Bet ar kādu prieku un kādu pamatojumu pašpārvalde lai sauc latviešus pie ieročiem, ja tai nedod pat tik daudz tiesību, kā izdot pašai savu "Rīkojumu Vēstnesi"? Tāpēc vācu centrālās iestādes Berlīnē bija sākušas izlaist baumas un itkā gatavojās latviešiem piešķirt politisku autonomiju. Kad es vairākkārt apvaicājos Zommerlatem, vai "Rīkojumu Vēstneša" lietā no Berlīnes vēl nav pienācis izšķirīgais lēmums, viņš man atbildēja, ka viņš cerot, ka drīz no Berlīnes pienāksot tādas ziņas, kas mums došot tiesības ne tikai pašiem lemt un kārtot tādus sīkumus kā "Rīkojumu Vēstnesis", bet arī daudz svarīgākas lietas.

Likās, ka Zommerlate pats ticēja tam, ko viņš man teica. Bet kad leģiona uzstādīšanas darbi bija jau sākuši kustēties, no Berlīnes nepienāca nekas, pat arī ne atbilde "Rīkojumu Vēstneša" lietā. Katrreiz, kad es apjautājos, man teica, ka atbildes nav.

Aprīļa vidū es uzskatīju lietu par nereālizējamu un sakārtoju visus dokumentus, lai nodotu tos archīvā. Tā kā lieta jau pašā sākumā bija likusies grūta, es

humora dēļ biju atzīmējis, cik reizes man par to bija nācies runāt, iet uz apspriedēm un rakstīt. Šīs lietas dēļ bija notikušas 42 personīgas sarunas vai apspriedes un iesniegti 7 raksti. Telefoniskās sarunas nebija skaitītas.

Maija sākumā mani pēkšņi lūdza ierasties valsts komisāriātā pie preses šefa, lai nokārtotu "Rikojumu Vēstneša" lietu. Tur bija ieradies arī Kreišmanis. Preses šefs paziņoja, ka viņš esot pilnvarots nokārtot ilgi iestāvējušos "Rikojumu Vēstneša" lietu, pie tam pašpārvaldei labvēlīgi, jo tai esot sava rikojumu publikācijas lapa vajadzīga. Tāpēc pašpārvalde varot uzņemties līdzšinējā "Rikojumu Vēstneša" izdošanu. Bet ievērojot, ka "Tēvijai" jau noorganizēts "Rikojumu Vēstneša" izplatīšanas un sludinājumu pieņemšanas aparāts un tai esot arī sava drukātava, apgādam jāpaliekot pie "Tēvijas". Arī ekspedēšanas darbu veicot tas pats "Tēvijas" personāls, un jauna kantora organizēšana prasīšot jaunu darba spēku, kas pie tagadējā darba roku trūkuma neesot pieļaujams. Visus ienākumus varētu dalīt uz pusēm, pusi pašpārvaldei, ja tai būtu kādi vispārderīgi mērķi, kur ienākumus izlietot, jo pašai pašpārvaldei, kuŗas visi izdevumi uzņemti budžetā, nekādu speciālu līdzekļu nevajagot, bet otra puse paliktu apgādam. Tāds esot Berlīnes viedoklis un lēmums. Vai es tampiekrīt?

Es redzēju, ka labākus rezultātus patlabanējos apstākļos panākt nebūs iespējams un tāpēc priekšlikumam piekritu ar iebildumu, ka apgāds pie "Tēvijas" paliek tikai pagaidām. Apstākļiem mainoties, pašpārvalde kā izdevēja varēja izvēlēties jaunu apgādu, kam nodot "Rikojumu Vēstneša" iespiešanu un izplatīšanu. Preses šefs šiem iebildumiem piekrita.

Praktiski tas nozīmēja, ka pašpārvalde varēja iecelt "Rikojumu Vēstnesim" redakciju un pilnīgi noteikt tā saturu un uzdevumus. "Tēvijai" palika tikai laikraksta iespiešanas un ekspedēšanas pienākumi, no kā ar laiku arī varēja atkratīties, un puse no ienākumiem.

Izdevējam piekritīgo ienākumu pusi es liku priekšā ieskaitīt Kultūras fondam, kas nozīmēja, ka Kultūras fonda ienākumi gadā varēja palielināties par apm. 60,000 RM. Jautājums gan nebija atrisināts pašpārvaldes labā simtsprocentīgi, bet zināms panākums tas tomēr bija. Principiālā vienošanās vēl bija jāietver tikai līgumā, ar kuŗu pašpārvalde kā izdevēja nodod "Rikojumu Vēstnesi" "Tēvijas" izdevniecībai apgādāšanai un izplatīšanai. Kad es par panākto vienošanos ziņoju Dankeram, viņš vispirms izteica nepatiku par vācu iestāžu rīcību, kas nav ievērojušas pašpārvaldes intereses simtsprocentīgi. Es Dankeram aizrādīju, ka pēc vācu prakses par izdevēja un apgādātāja tiesībām, "Rikojumu Vēstneša" īpašnieks skaitās pašpārvalde un vienīgā neērtība ir tikai tā, ka 50% no ienākumiem pagaidām ir jādod prom, bet pašreizējos apstākļos labākus rezultātus panākt nebija iespējams. Tad Dankers manu vienošanos par "Rikojumu Vēstnesi" akceptēja. Juriskonsults izstrādāja līguma tekstu un Dankers to atzina par labu, tāpat to akceptēja arī "Tēvijas" izdevniecība. Bet kad līgums bija galīgi izgatavots un es viņu devu Dankeram parakstīšanai, viņš to tūdaļ nedarīja, sacīdams, ka pirms parakstīšanas gribot ar līgumu iepazīstināt arī pārējos ģenerāldirektorus.

Man pirms ģenerāldirektoru padomes sēdes bija jāizbrauc uz Berlīni, lai caur Vācijas ārlietu ministriju mēģinātu dabūt no Francijas ārlietu ministrijas arhīva Parīzē to diplomātisko dokumentu norakstus, kas saistījās ar Latvijas drošības apdraudējumu 1923. gadā. Kad es atgriezos, ģenerāldirektoru apspriedē, kur es nevarēju klāt būt un lietu pareizi apgaismot, jautājums arī šoreiz bija izgāzts cauri. Es nebiju tādu rezultātu paredzējis, un atsevišķie ģenerāldirektori nebija pareizi un

pietiekoši labi par stāvokli informēti. Pret līgumu bija uzstājušies pāris cilvēku, un Dankers bija atkal piekritis opozīcijas viedoklim. Īstais iemesls līguma izgāšanai gan nebija tas, ka pagaidām 50% no ienākumiem aizgāja "Tēvijas" kasē, bet gan tas, ka otri 50% aizgāja tik nepraktiskiem mērķiem kā Kultūras fondam. Kad es paziņoju valsts komisāriātam, ka pašpārvaldes direktori panāko vienošanos "Rīkojumu Vēstneša" lietā neakceptē, bet vēlas to pārņemt savā rīcībā pilnīgi, man atbildēja, ka par tādu lietu nevarot būt runa un tāpēc viņi varot tikai nožēlot, ka paliekot spēkā vecais stāvoklis.

Sarunās vācu iestādēs pēc tam es aizvien atsaucos uz to apstākli, ka pašpārvaldei nedod iespēju izdot pašai savu "Rīkojumu Vēstnesi". Kad nomainījās Zomerlāte un viņa vietā nāca Bartens, arī viņš aktīvi iestājās, ka pašpārvaldei pilnīgi būtu jānodod "Rīkojumu Vēstnesis". Pēc ilgākām sarunām un pūlēm šādai nostājai izdevās pārliecināt arī valsts komisāra preses šefu Dr. Cimmermani, un tāpēc 1944. gada aprīlī, pa starpām jautājumu pārrunājot arī ar Berlīnes centrālo iestāžu pārstāvjiem, izdevās dabūt piekrišanu, ka pašpārvalde var beidzot pilnīgi pārņemt savā īpašumā, t. i. izdevniecībā un apgādā "Rīkojumu Vēstnesi".

Izdevniecību pārvalde gan tam negribēja piekrist, bet beidzot arī viņa bija spiesta izsniegt "Rīkojumu Vēstneša" izdošanai koncesiju pašpārvaldei. "Rīkojumu Vēstneša" izdošanai pie departamenta nodibināja apgādu, bet to koncesionējot izdevniecību pārvalde speciālā rakstā noteica, ka apgāds nedrīkst izdot neko citu, kā tikai "Rīkojumu Vēstnesi". "Rīkojumu Vēstnesim" iecēla arī jaunu redakciju, bet līdzšinējā "Tēvijas" izdevniecība atteicās turpināt "Rīkojumu Vēstneša" iespiešanu. Tāpēc tā iespiešanu un apgādu pārcēla uz agrāko valsts tipografiju. Apgādam darbību uzsākot un iegūstot pārskatu par "Rīkojumu Vēstneša" saimniecisko apgrozību, izrādījās, ka viņš dod daudz lielāku tīro atlikumu, nekā pirmoreiz vienojoties tā bija uzdota no agrākās "Rīkojumu Vēstneša" administrācijas.

Kultūras un sabiedrisko lietu apgāda departamenta apgādā "Rīkojumu Vēstnesis" varēja sākt iznākt tikai 1944. gada maija pirmajā pusē, kaut gan viņa pārņemšanas, resp. iegūšanas akcija bija iesākta jau 1943. gada janvārī. Tā tad viena pašā diezgan sīka jautājuma nokārtošana prasīja veselu gadu un trīs mēnešus ilgu laiku.

V.

LATVIEŠU LEĢIONS NACIONĀLPOLĪTISKĀ PERSPEKTĪVĒ

1. Nacionālās politikas prioritāte.

Otrā pasaules kara laikā latviešu leģionam ir bijusi ievērojama loma latviešu tautas likteņgaitās. Latviešu leģionāri bija lielākie zaudētāji šajā karā. Viņi zaudēja savu dzimteni, savu tautu, vairākus desmit tūkstošus kritušos un vairāki tūkstoši kļuva invalīdi. Bet ja arī tas vairogs, zem kura cīnījās latviešu leģionāri, nebūtu sadragāts, arī tad latviešu tautas un latviešu leģionāru drāmas pēdējais cēliens būtu rakstīts klasiskas traģedijas noformējumā.

Kaŗavīrs, kas savu veselību, savas asinis un savu dzīvību nesaudzē un nežēlo, lai tautas dzīvi sargātu un aizstāvētu, vienmēr ir bijis cildenākais pienākuma veids cilvēces vēsturē. Arī latviešu kaŗavīrs kopš seniem laikiem ir bijis savas tautas sasniegumu un slavas kaldinātājs, kas augstu godā tās karogu ir cēlis un turējis. Tā tas bija leģendārajos Viesturā un teiksmainajos Nameja laikos. Un kad mums pašiem bija sava Kurzemes hercogiste, Kurzemes cīnītāju karogs lepni plīvoja pār jūru plašumiem, un latvieši pat Afrikā un aizjūrās kolonijas dibināja.

Bet divos periodos latviešu kaŗavīru varonība un pašai ziedzība uzrāda nekad slavēt nebeidzamus un neaizmirstamus panākumus, kas saistās ar vienīgo laikmetu zem saules, kad latvieši ieguva savu neatkarīgo valsti. Tas pirmkārt ir latviešu strēlnieku cīņu posms, kad mūsu kaŗavīru slava latviešu tautas, toreiz vēl pakļautas tautas, vārdu uzsvieda pasaules ievērībā. Strēlnieku cīņas sagatavoja un palīdzēja nodibināt Latvijas valsti, ko ar smagiem upuriem latviešu kaŗavīrs aizstāvēja brīvības cīņās. Bet vai ar tādu pat pieeju varam runāt par latviešu leģionāru cīņu posmu, kad visa pasaule bija iejūkusi ģeopolitiskā viesulī? No militārā viedokļa neapšaubāmi jā! Tomēr ne militārais viedoklis vien nosaka kādas cīņas mērķi un jēgu. Kāda veca sentence saka, ka cīņas kara laukā ir tikai politikas turpinājums, bet ar citiem līdzekļiem. Tā tad galvenais ir tautas un valsts nacionālpolitiskās un dzīvības intereses, kas nosaka kara un cīņas jēgu un mērķi.

Un te nu rodas kardinālais jautājums: vai latviešu leģionāru cīņas jēga, kas būtībā bija iekļauta svešas varas kaŗvedības mērķos, līdzsvarojās ar latviešu tautas nacionālpolitiskajām interesēm? Jau ar otrā pasaules kara pēdējo posmu, kas bāzējās uz personīgo pieredzi un apsvērumiem un ar pēckara pirmo gadu archīvālām studijām, es nevaru šo jautājumu atbildēt pozitīvi. Šādus ieskatus esmu izteicis grāmatā "Neatkarības saulrietā" (1950) un brošūrā "Melnā vara" (1955), arī dažos periodikas rakstos.

Par latviešu leģionu tagad sarakstīti vairāki apcerējumi un pat grāmatas. Bet visos šajos sacerējumos runāts par leģionu tikai no militārā viedokļa. Nacionālpolitiskās intereses un nacionālpolitiskie mērķi atstāti pilnīgi nomaļus.

Šajā apskatā par leģionu no militārā viedokļa es negribu runāt nemaz, vai gandrīz nemaz. Es neesmu bijis kaŗavīrs un neesmu piedalījies arī leģiona cīņās. Tā

tad atkārtoti un definitīvi jāuzsver, ka šis apskats nav domāts kā vēsturisks pārskats par latviešu leģionu. Bet te gan būs apgaismoti daži līdz šim nezināti vai neminēti fakti, kas var iekļauties latviešu leģiona vēsturē. Tad, kad leģionu dibināja un ar iesaukumiem pastāvīgi papildināja, viens no visu svarīgākajiem jautājumiem, ar ko saskārās pašpārvalde, bija latviešu leģiona tapšana un cīņu sekas. Es esmu piedalījies apspriedēs un sarunās par latviešu leģiona likteni. Tas, ko Latvijas pašpārvalde par leģionu varēja teikt atklātībai un kā interpretēja tā nacionālpolitisko mērķtiecību, ir lielāko tiesu manis formulēts vai rediģēts. Arī latviešu leģionāru zvērasta tekstu es esmu rediģējis un palīdzējis noformulēt. Jautājums par leģiona tapšanu un nacionālpolitiskās cīņas jēgu tā tad man ir diezgan labi zināms, netikai no netiešās, bet arī tiešās pieredzes. Šo pieredzi es šai apskatā centīšos attēlot. Pie tam es runāšu netikai par to, kas notika fasādes priekšā, bet arī par to, kas norisinājās aiz fasādes un par ko līdz šim nav runāts.

Še vispirms jāievēro viens ļoti svarīgs apstāklis, ko mēs tagad zinām, bet leģiona tapšanas posmā nezinājām: Cīņas mērķis, ko leģionāriem itkā solīja un itkā rādīja, un uz ko viņus ticami, vai vismaz ticami, mudināja, un kas militārā cīņā ir primārais elements, bija fiktīvs (Sk. T.V. Nr. 10 un 11).

2. Pirmās apspriedes par latviešu leģionu.

Ierosinājums no vācu puses dibināt latviešu leģionu uz brīvprātības pamatiem nāca 1943.g. janvārī pēc Staļingrādas katastrofas. Bet sakarā ar Hitlera 8. 11. 42. runu, neoficiālās valodas taustīšanās nolūkos par to bija jau 1942.g. novembra beigās un decembrī.

Pirmais, kas par šo jautājumu ar latviešiem runāja, bija policijas ģenerālis un Latvijas ģenerālapgabala policijas vadītājs Šrēders, kuŗa vadībai bija pakļauti arī daži latviešu policijas bataljoni, kas ar ieročiem vēl bija palikuši no 1941.g. partizāņu cīņu laikiem, tad iedalīti vācu policijas vienībās un aizsūtīti uz Krievijas fronti. Augstākais SS un policijas vadītājs Ostlandē Jeckelns pats tad latviešiem vēl tādu godu neparādīja, ka viņš būtu ar tiem par leģiona dibināšanu ielaidies sarunās.

Latviešu policijas bataljonus vācu vienībās un vadībā 1943.g. janvārī bija apmeklējis Himlers un bez Hitlera pavēles, kas nāca krietni vēlāk, nosaucis par latviešu leģionu. Šrēdera uzdevums, liekas, būs bijis tikai paplašināt līdzšinējos latviešu policijas bataljonu kadrus, lai tos pastiprināti varētu raidīt cīņās.

Šrēders ar latviešu pašpārvaldes vadību vispirms nemaz nerunāja, bet viņš sasauca pie sevis apspriedi, uz kuŗu bija aicināts tikai pašpārvaldes personālietu departamenta direktors plkv. Silgailis, latviešu sporta organizāciju vadītājs R. Plūme un daži jaunatnes organizāciju pārstāvji. Sevišķi labās attiecībās Šrēders bija ar vāciešu iecelto sporta vadītāju Plūmi, kas sāktā galā lielā mērā bija bijis viņa padomnieks. Apmēram ap šo laiku laikrakstā "Tēvija" parādījās īss ziņojums, ka latviešu sporta vadītājs Plūme devies uz fronti. To varēja saprast tā, ka viņš iestāties armijā un devies uz kuŗa lauku. Bet pāris nedēļas pēc šī ziņojuma parādīšanās Plūme, kas Rīgā bija notārs, staigāja pa Rīgas ielām atkal civilā uzvalkā. Tad izrādījās, ka Plūme kopā ar policijas ģenerāli Šrēderi ir izbraucis tikai uz Krievijas pierobežas apgabaliem tā sauktās partizāņu akcijās. Uz augšminēto apspriedi arī plkv. Silgailis bija aicināts kā persona un ne kā pašpārvaldes pārstāvis.

Šai apspriedē Šrēders bija izteicis domu, ka no latviešu sportistiem, studentiem un agrākās armijas jaunākajiem virsniekiem varētu rasties diezgan prāvs brīvprātīgo kontingents, kas kopā ar jau esošajiem policijas bataljoniem, būtu izveidojams par latviešu leģionu. Viņš bija iedomājies, ka pietiks tikai izteikt vāciešiem vēlēšanos un uz apspriedi aicinātās personas darīs to zināmu tālāk, un latvieši bariem dosies pieteikties zaldātos. Bet plkv. Silgailis bija aizrādījis, ka tā ir tik svarīga lieta, par ko lemt un par ko var teikt tikai pašpārvalde. Pēc tam viņš bija informējis Dankeru, runājis ar Valdmani un dažiem virsniekiem.

Noskaņojums vispār bija tāds, ka latviešu karaspēku vajadzētu sākt izveidot. Bet uz vienprātības pamatiem vien nekas neiznāks. Jāizdara mobilizācija. Šim karaspēkam jābūt arī pilnīgi latviskam, ar latviešu vadību, ietērpu, komandas valodu u. tml. Bet mobilizāciju var izdarīt tikai tiesiska valdība un tāpēc kā priekšnoteikums tam būtu tas, ka vāciešiem jāatzīst Latvijas neatkarība, vai vismaz jādod latviešiem ļoti plaša politiska autonomija. Nākošajā apspriedē tas bija paziņots Šrēderam.

Tad ģenerālkomisārs aicināja pie sevis pašpārvaldes ģenerāldirektorus un pašpārvaldei oficiāli lika priekšā dibināt latviešu brīvprātīgo leģionu. No latviešu puses principā tam piekrita, bet tikai saskaņā ar jau minētajiem priekšnoteikumiem. Šajā apspriedē pie ģenerālkomisāra tad visi no latviešu ģenerāldirektoriem, kas bija izteikuši savas domas, uzsvēruši, ka latviešu saukšana pie ieročiem vai nu mobilizācijas vai brīvprātības veidā ir tik svarīga lieta, ko var darīt tikai tiesiska Latvijas valdība, vai latviešu tautas pārstāvība. Un lai to darītu, ir jāzin, par ko latvieši cīnīsies. Tāpēc jānokārto Latvijas jautājums.

Aktīvākais šai ziņā bija Valdmanis. Pirmkārt jau tādēļ, ka viņš bija veiklāks par pārējiem, labāk un ātrāk orientējās kā citi, un otrkārt tamdēļ, ka viņš jau novembrī vāciešiem bija iesniedzis plašāku memorandu ar virsrakstu "Latviešu problēma", kurā prasīja zināmu neatkarību. Šis Valdmaņa iesniegums īstenībā gan bija pārveidots un paplašināts kāds agrāks Viktora Deglava iesniegums. Un Valdmanis nu lielā mērā cerēja, ka tagad, kad vācieši vēlas lai latvieši uzstādītu savu leģionu, ar pretprasībām varēs realizēt to, ko viņš bija ieteicis savā iesniegumā.

Ģenerālkomisārs uz latviešu pretprasībām konkrēti neteica ne jā, ne nē. Un to viņš arī nebija kompetents darīt, jo viņam bija jāinformē tālāk par stāvokli savi uzdevuma devēji. Bet viņa personīgā izturēšanās bija itkā tāda, ka jautājums ir diskutējams un ka var gaidīt viņa labvēlīgu atrisinājumu, kas, protams, prasīs ilgāku laiku, jo tam ir jānāk paša Hitlera priekšā un tas nāks pats par sevi. Turpretim ar leģiona uzstādīšanu nevar ilgi gaidīt, jo stāvoklis frontē to prasa.

Pēc apspriedes pie ģenerālkomisāra visi ģenerāldirektori bija vienis prātis, ka apspriedē ir izteiktas svarīgas domas, kam var būt vēsturiska nozīme un tāpēc katram ģenerāldirektoram vajadzētu uzrakstīt to, ko viņš ir teicis protokolā un visus šos protokolus uzglabāt vēlākam laikam. Bet protokolu par saviem izteicieniem apspriedē pie ģenerālkomisāra noapaļotā veidā uzrakstīja tikai Valdmanis viens pats. Pārējie to neizdarīja un arī Valdmaņa protokols nenokļuva vis pašpārvaldes archīvā, kā bija domāts, bet gan atklātībā. Un tā Valdmanis viens pats izrādījās par Latvijas neatkarības prasītāju un aizstāvi vācu okupācijas laikā.

Diskusijas pēc šīs apspriedes latviešu pašpārvaldē un sabiedrībā par latviešu leģiona vajadzību vai nevajadzību bija diezgan dzīvas un plašas. Vairums ļaužu bija ieskatos, ka latviešiem savs karaspēks ir jāuzstāda un par to jāiegūst sava neatkarība. Bija arī ļaudis, kas sacīja, ka leģions ir jāuzstāda katrā gadījumā, ie-

priekš nenogaidot neatkarības došanu, bet gan to prasot un no tā neatkāpjoties, jo ne tikai Latvijas un latviešu nākotne vien tagad atkarājos no tā, kā turpmāk risināsies militārās operācijas austrumu frontē. Stāvoklis tagad nu esot tāds, ka latviešiem pašu dēļ ir jāiet vāciešiem palīgā. Es labi atceros, ka plkv. Plensners, vēlākais leģiona inspektora štāba priekšnieks uzrakstīja kādu rakstu ar virsrakstu "Tagad ir jāiet", kurā šo iešanas domu visiem latviešiem lika pie sirds. Es gan neatceros, vai šis raksts parādījās atklātībā un kur.

3. Latviešu prasības un hitleriešu solījumi.

Latviešu pašpārvalde izstrādāja un iesniedza vācu iestādēm nosūtīšanai uz Berlīni izlemšanai vairākus iesniegumus, kuŗos visos bija akcentēta Latvijas neatkarības doma un solīta tad arī savu asins upuru došana šinī karā. Vācieši visus šos iesniegumus pieņēma, bet katreiz aizrādīja, ka jautājums ir tik svarīgs, ko var izlemēt tikai pats Hitlers. Bet viņš esot tā aizņemts, ka pie viņa netiekot klāt šos jautājumus likt priekšā. Un pie tam viņš savā lēmumā gribot atrisināt vairāku mazo valstu jautājumus uz reizi kā veselu interešu kompleksu. Šis lēmums katrā ziņā būšot pozitīvs. (Tomēr pēc kara Vācijas federālajos arhīvos, nedz Nirnbergas dokumentos nekur nav izdevies atrast norādījumu, ka Hitlera 16.7.41. apspriedes lēmumi būtu anulēti vai nodots aizmirstībai Himlera slepenais austrumu plāns.) Un latviešu leģiona uzstādīšana, kauču arī pagaidām bez neatkarības, to varēšot tikai labvēlīgi veicināt. Bet kavēšanās ar leģionu aizkavēšot arī latviešu jautājuma labvēlīgu atrisinājumu vispār. Leģiona dibināšanai tad arī pašpārvalde principā piekrita.

Ka vācieši gatavojas dot latviešiem neatkarību vai plašu autonomiju, par to Rīgā un visā Latvijā sāka cirkulēt plašas baumas ļoti dažādos variantos. Latviešu pašpārvaldes iestādes vai personas nebija šo baumu avoti. Bet daudzas vācu civilās pārvaldes atbildīgās pārvaldes atbildīgās personas izturējās tā, itkā lielas un latviešiem labvēlīgas reformas stāv jau durvju priekšā. Man šķiet, ka daži šādus apstākļus tikai nolūcīgi tēloja, bet daži bija par reformām pārliecināti. Ģenerālkomisāriāta pārvaldes šefs Zommerlate man reiz telefoniskā sarunā paziņoja pat sensāciju (es vairs skaidri nezinu datumu, kad tas bija, bet cik atceros tā bija piektdiena 1943. g. februāra vidū): "Šodien priekšpusdienā," teica Zommerlate, "Latvijas politiskā pārkārtojuma jautājumu liek priekšā "fireram". Ģenerālkomisārs patreiz ir Berlīnē un rītā viņš ar Hitlera lēmumu izlidos uz Rīgu." Es jautāju Zommerlatem, vai rezultāti ir sagaidāmi mums pozitīvi vai negatīvi. "Esmu pārliecināts par pozitīvu iznākumu," teica Zommerlate. Es tūdaļ iegāju pie Dankera, lai viņu par šo sarunu informētu. Dankeram nekas nebija zināms, bet viņu šī lieta patīkami pārsteidza. Pēcpusdienā kādās darīšanās pie Zommerlates bija bijis personāllietu departamenta direktors Silgailis, un arī viņam Zommerlate bija izteicies, ka latviešu jautājumā gaidāms radikāls pagrieziens.

Šī informācija pašpārvaldes vadošos darbiniekus jūtami saviļņoja un iedvesa tiem diezgan lielas cerības. Bet nākošā dienā, sestdiena, nekā neatnesa. Mēs uztraukti, bet veltīgi gaidījām uz notikumiem. Gaidīja, ka Dankeru izsauks uz ģenerālkomisāriātu, lai viņam kautko svarīgu paziņotu. Bet nekāds aicinājums nenāca. Nebija arī zināms, vai ģenerālkomisārs ir vai nav atlidojis atpakaļ uz Rīgu.

Pēcpusdienā es piezvanīju Zommerlatem un par to apjautājos. Viņš atbildē-

ja, ka ģenerālkomisārs atlidojis neesot, jo atmosfairisko apstākļu dēļ lidmašīnas neesot varējušas lidot. Jautāju, vai viņam no Berlīnes nav kādas telefoniskas ziņas? Nē, nekā neesot. Tās varot gaidīt tikai pirmdien, reizē ar pašu ģenerālkomisāru.

Bet ģenerālkomisārs nepārradās arī pirmdien. Pirmdienas pēcpusdienā Rīgā gan ieradās ģenerālkomisāra palīgs Benners. Viņš bija braucis ar vilcienu. Bet Zommerlati saķert, kauču arī pa telefonu, neizdevās. Katrreiz, kad es zvanīju, sekretāre atbildēja, ka viņš esot apspriedē pie Bennera.

Tās pašas pirmdienas novakarē Nacionālajā teātrī bija sarīkots kāds ievērojams spēļu mākslinieku sarīkojums par godu spēļu divīzijas ievainotiem karavīriem, kas ārstējās Rīgas slimnīcās. Sarīkojums notika ģenerālkomisāra protektorātā. Tas bija svinīgs un tāpēc Nacionālā teātra telpas to dienu bija izgreznotas ar lauru kokiem un citiem zaļumiem. Šo greznošanos un lauru koku pievešanas darbu rīdnieki bija novērojuši un atmosfaira ar baumām par gaidāmo neatkarības atjaunošanu jau bija tik elektrizēta, ka Rīgā bija paklidušas skrejošas valodas, ka Nacionālajā teātrī notiks Latvijas neatkarības atjaunošanas pasludināšana. Departamentā ieradās daudz cilvēki, pat ļoti nopietni kultūras darbinieki, lūgt ieejas kartes uz Latvijas neatkarības atjaunošanas aktu Nacionālajā teātrī. Viņi bija pārsteigti, kad tiem paziņoja, ka Nacionālajā teātrī notiek gan kāds sarīkojums, bet tikai spēļu divīzijas karavīriem.

Uz šo spēļu sarīkojumu bija lūgti arī latviešu pašpārvaldes pārstāvji. Aizgāja iekšlietu ģenerāldirektora palīgs plkv. Kripēns, plkv. Silgailis un es. Mēs ar Silgaili gājām galvenokārt tamdēļ, lai sarīkojumā satiktu Zommerlati un dabūtu no viņa kautko tuvāk zināt par to, kā Hitleris izlēmis Latvijas politisko reformu lietu. Zommerlate sarīkojumā bija ieradies, bet kad tam piegāja klāt, viņš likās nevalīgs, nervozs un izskatījās pavisam nelaimīgs. Vispirms viņš nesāka runāt pats, lai teiktu kautko priecīgu. Jautāts, kā izlemta latviešu lieta, viņš galīgi nelaimīgs rādīdamies atteica, ka šoreiz nekas vēl neesot iznācis. Jautājuma pozitīva izkārtošana varbūt prasīšot dažus mēnešus laika. Tie, kas strādājuši reformām pretim, šoreiz izrādījušies stiprāki, nekā tie, kas viņas vēlējušies dot. Bet arī šais spēku attiecības nāksot radikālas maiņas, un pie tam uz labo pusi.

Bet patiesībā ar šādiem illūzionāriem solījumiem, ar baumām, kuŗu īstais avots bija ne vācu okupācijas pārvalde Rīgā, bet pati Berlīne. Hitlerieši bija panākuši savu: sabiedrībā bija radīts diezgan atsaucīgs noskaņojums latviešu leģiona uzstādīšanai. Latviešu pašpārvalde kādā iesniegumā, kuŗā gan bija izteikta doma par Latvijas neatkarību, tomēr principā bija apsolīta arī asins upuŗu nešana šīnī karā vācu pusē. Ar šādu solījumu vāciešiem pietika. Viņi prata to savā labā izmantot. Kāds fabrikas direktors Rīgā, kam bija diezgan tuvas attiecības ar SS aprindām un kas kādu laiku figurēja kā kandidāts pašpārvaldes saimniecības ģenerāldirektora amatam, bet kas pats šo amatu nepieņēma, zināja stāstīt vēl tuvākus apstākļus kā reformu projektu Rozenbergs pie Hitlera izgāzis. Atsaukdami uz Latvijas pašpārvaldes solījumu leģionu uzstādīt, viņš neesot ieteicis dot latviešiem lūgto neatkarību, bet gan pašpārvaldei par šādu lēmumu izteikt atzinību. Tas varēja būt arī Gestapo variants kā pagaidām izkūpējusi Latvijas neatkarība, ko baumu veidā bija radījušas vācu centrālās iestādes Berlīnē.

Latviešu pašpārvaldē leģiona uzstādīšanas jautājumā un neatkarības prasību realizācijā nebija pilnīgi vienotas un saskaņotas domas. Par vispārējiem principiem gandrīz lielu domstarpību nebija, bet praktiskā politikā ieskati jūtami dalījās un pašpārvaldes ģenerāldirektoru personālais sastāvs attaisnoja savu "politisko tālumniecību".

Rīcības un valodas elastība pieder politikas pamatprincipiem. Bet nozīme tai ir tikai tad, ja to izlieto savu mērķu neatlaidīgai sasniegšanai, sekojot tiem konsekventi soli pa solim. Bet mērķi tad ir arī pilnīgi skaidri jāapzinas un jāpārredz visi tie ceļi, kas pie mērķa noved. Par politiku mēdz teikt, ka tā esot iespējamību māksla. Tas nozīmē, ka starp to, ko politiķis vēlas un ko iespēj sasniegt, ir jābūt vienotājai līnijai. Ja no sprauštā un deklarētā mērķa pats atkal atkāpjas vienreiz un otrreiz, tad pretnieka spiediens būs aizvien lielāks, līdz tas realizēs visas savas intereses. Politiskā elastība pašas elastības dēļ aizvien noved pie politiska fiasko. Tā tas bija arī ar latviešu pašpārvaldes vadību, bet it sevišķi leģiona jautājumā. Leģiona uzstādīšanas laikā pašpārvaldē notika gandrīz nepārtrauktas sēdes, kurās bezgalīgi sprieda par daudziem un dažādiem jautājumiem, bet reti kad par ko vienojās un pie šīs vienošanās arī palika. Ja par kautko bija pieņemts labs lēmums, tad Dankers sarunās ar vācu pārstāvjiem uz šo lēmumu nepastāvēja un piekrita tā grozīšanai. Nereti arī pārējie ģenerāldirektori savās apspriedēs itkā apstākļu spiesti paši atkāpās no saviem lēmumiem.

4. Leģiona ģenerālinspektors.

Latviešu pirmā prasība bija, lai leģionam visa vadība no jaunākā virsnieka līdz augstākajam komandierim būtu latviešu rokās un tikai vispārējās virspavēlniecības ziņā tas būtu pakļauts vāciešiem. Arī komandas valoda lai būtu latviešu, tāpat formas apģērbi. Vācieši sākumā pat nepiekrita, ka rotas komandieri būtu latvieši, motivējot, ka latviešiem nebūšot piedzīvojušu virsnieku. Bet latvieši ar statistiskiem datiem varēja šo motivāciju apgāzt. Beidzot panāca vienošanos, ka latviešu vadība būs līdz pulka komandierim, pēdējo ieskaitot, pie kuriem būs tikai vācu sakaru virsnieki. Sākumā bija domāts latviešu leģionu uzstādīt vienas divīzijas apmērā. Un kad latvieši neatlaidīgi prasīja arī visa leģiona vadītāja amatā kādu latviešu virsnieku, vācieši arī beidzot tam piekrita, tikai štābs lai būtu ar vācu priekšnieku.

Latviešu leģiona vadītāju izmeklēja pašpārvalde, bet amatā apstiprināja, t. i. iecēla vācu bruņoto spēku virspavēlniecība. Šim amatam izvirzījās vairākas kandidātūras, bet kā nopietnākās apsvēra bij. Latvijas ģenerāļu M. Peniķa un R. Bangerska kandidātūras. Peniķis bija jau krietni gados un negribēja šo amatu uzņemties. Tad pašpārvalde nosvērās par Bangerski, kas strādāja tieslietu ģenerāldirekcijā kā referents, un kuŗu ieteica un aizstāvēja tieslietu ģenerāldirektors A. Valdmāns. Par Bangerska štāba priekšnieku iecēla plkv. A. Plensneru, bet par otro štāba priekšnieku un sakarnieku starp vācu un latviešu leģiona vadību kādu SS plkv. leitn. Tērmani, agrāko Baltijas vācieti no Saldus.

Ar leģiona vadības iecelšanu tad nu sākās arī karavīru vērvešana. Viss notika itkā uz brīvprātības pamatiem, kādā virzienā gāja arī attiecīga propaganda. Bet faktiski notika daļēji piespiesta iesaukšana un šo spaidu izlietoja darba pārvaldes, ar kuŗu starpniecību notika attiecīgo gada gājumu "brīvprātīgo" reģistrēšana. Latviešu leģionam bija vajadzīgi it sevišķi virsnieki, instruktori un tāpēc par tiem pašpārvalde pieņēma lēmumu, ka tie būtu iesaucami obligāti. Bet šī iesaukšana notika pa daļai arī tikai fiktīvā veidā, individuāli no Bangerska štāba ar rakstu aicinot katru iestāties leģionā. Šādai iesaukšanai galvenokārt bija morālisks raksturs. Ja aicinājumam nesekoja, sūtīja otro aicinājumu, trešo u. t. t. Dažreiz arī izdarīja uz aicināto tīri administratīvas dabas spiedienu. Bet ne jau absolūti visus agrākos virsniekus tā iesauca. Tā piem. bija arī pārrunas par Brūno Kalniņu, kuŗš demokrātijas lai-

kā kādus 12 gadus pēc neatkarības cīņām, kurās viņš bija piedalījies, bija paaugstināts par leitenantu. Viņu leģionā neiesauca, jo uzskatīja par politiski neuzticamu. Latviešu leģionā gribēja iestāties neatkarības cīņu leitenants un Lāčplēša kara ordeņa kavalieris Latvijas universitātes profesors Kārlis Ābele. Viņš divas reizes bija pie Bangerska leģionā pieteikties un lūgt, lai to uzņem armijā, bet leitenantu Kārli Ābeli nepieņēma. Ar saviem 48 gadiem viņš bija par vecu. Atsaucība iestāties latviešu leģionā, daļējus spaidus lietojot, bija lielāka, nekā vācieši sākumā bija domājuši latviešu leģionu izveidot. Un tāpēc jau pašā sākumā daļu no iesaucamajiem, resp. brīvprātīgajiem novirzīja vai nu uz speciālām vācu vienībām, vai uz vācu armijas izpalīgiem.

Formāli brīvprātīgo vervēšanas un iesaukšanas darbu pašpārvaldes pilnvarā darīja Bangerskis, bet faktiski visus šos jautājumus kārtoja vācu SS rezerves komanda (Ersatzkomando) Rīgā. Ne reti bija gadījumi, kad pēdējā izdeva rīkojumus un pavēles Bangerska vārdā un ar viņa parakstu, pašam Bangerskim par to nekā nezinot. Kad kādas nošīm pavēlēm nokļuva paša Bangerska rokās, viņš uzrakstīja kādu ziņojumu, ko aizsūtīja Jeckelnam, kas tagad kā galvenais teicējs bija uzņēmies latviešu leģiona lietu kārtošanu. Tas paskaidroja, ka ar to ir tikai domāts atvieglināt praktisko Bangerska darbu, ka tāda jau ir bijusi vienošanās (tikai nezina ar ko?) u. tml. Citreiz paskaidroja, ka ir noticis pārpratoms, kautko drusku pārkārtoja un pēc tam atkal turpinājās viss tāda pat veidā.

Par pārpratumu izrādījās arī Bangerska iecelšana. Sākumā, kamēr bija domāts, ka latviešu leģions būs vienas divīzijas apmērā, Bangerski ar rakstu iecēla par latviešu divīzijas komandieri. Bet kad karavīru vervēšanas darbi bija iesākti un daļa latviešu karavīru jau bija mundierā ietērpti, pēkšņi vācieši paziņoja, ka ar B. iecelšanu ir noticis pārpratoms. Nu Bangerskis faktiski palika itkā gaisā karājoties. Par latviešu divīzijas vadītāju iecēla kādu SS ģenerāli un viņam par štāba priekšnieku, īstenībā gan tikai par sakaru virsnieku un vēlāk divīzijas kājnieku priekšnieku, plkv. Silgaili. Bangerskis ar savu nelielo štābu apmetās iekšlietu ģenerāldirekcijas namā, nodarbojās ar plānojumiem un karavīru vervēšanu. Šo nenormālo stāvokli vācieši motivēja ar to, ka divīzijai vajadzēšot drīz doties uz fronti, tāpēc tai esot vajadzīgs atsevišķs komandieris, bet Bangerskim kā augstākajam latviešu leģiona vadītājam, esot jāpaliek Rīgā un jā rūpējas par rezervēm un citām tamlīdzīgām lietām. Bangerskis, kam bija piešķirts SS brigādes vadītāja un SS ieroču ģenerālmajora pakāpe, šādā stāvoklī jutās neērti un viņš jau runāja par uniformas novilkšanu un izstāšanos no latviešu leģiona.

Beidzot vācieši stāvokli nokārtoja tā, ka Bangerski iecēla par latviešu leģiona ģenerālinspektoru un paaugstināja par SS ieroču ģenerālleitnantu un SS grupas vadītāju. Arī Bangerska iecelšana par ģenerālinspektoru notika ļoti divaini. To neizdarīja ne mutiski, ne ar rakstu, bet "uzskatīja" par ģenerālinspektoru. Rakstiska Bangerska iecelšana par leģiona ģenerālinspektoru sekoja krietnu gadu vēlāk, 1944. gada aprīlī. Bet ģenerālinspektora pienākumi un uzdevumi kautkāda rakstā vai rīkojumā nav formulēti nekad. Tas viss nebija bez nolūka. Ar iecelšanu par SS ieroču ģenerālleitnantu Bangerskis tomēr bija par vienu dienesta pakāpi augstāks, nekā tas vācu ģenerālis, kas komandēja latviešu leģiona divīziju. Bet reizē ar to Bangerskis nu bija no latviešu leģiona vadības atbīdīts nost tikai formāli. Viņa uzdevums tagad bija itkā rūpēties par latviešu leģiona garīgo un morālisko stāju un to piederīgo materiālo aprūpi, bet galvenais, lai aizvien būtu svaigas leģionāru rezerves.

Leģiona ģenerālinspektora amats tā tad galvenokārt bija radīts tamdēļ, lai

viņš būdams latvisks institūts sekmīgi varētu vervēt latviešu dzīvo spēku vācu ieročiem. Tikko latviešu zēni bija iesaukti, viņi nokļuva vācu virspavēlniecības varā un leģiona ģenerālinspektora vara par tiem izbeidzās. Viņam nebija tiesību tos ne izvietot pa attiecīgām ieroču vienībām, ne pārvietot, nedz atvaļināt. Latviešu ģenerālinspektora postenis bija radīts tikai uz propagandiskiem pamatiem un arī šādiem nolūkiem. Militārā laukā viņa tiesības un rīcības apjoms bija pat vēl mazāks, nekā pašpārvaldes vadībai politiskā laukā.

Bangerskis iepriekšējā dienā bija bijis Rīgā un vēl pārbraucis. Pēc divu nakšu nekārtīgas gulēšanas bija devies pie miera. Pēc tam uz viņa vārda pienākusi telegramma ar pavēli sacelt garnizonu trauksmes stāvoklī. Adjutants nebija telegrammu atvēris, nedz arī modinājies ģenerāli, lai tam telegrammu nodotu. Bet otrā rītā apvērsums bija jau noticis un viss noritējis pavisam mierīgi. Lietu par pavēles nepildīšanu gan noskaidroja, bet tā palika bez sekām, jo Bangerskis nebija personīgi vainojams. No armijas viņu atvaļināja pēc maksimālā vecuma sasniegšanas, jo nevienam no tā saucamā demokrātiskā centra ģenerāļiem, kāds bija arī Bangerskis, nekādu pagarinājumu pēc maksimālā vecuma sasniegšanas nedeķa.

Kad Bangerski iecēla par leģiona vadītāju un vēlāk par ģenerālinspektoru, mūsu attiecības kļuva vēl labākas. Kamēr Bangerska štābs atradās iekšlietu ģenerāldirekcijas nama 4. stāvā, bet mans departaments aizņēma nama 6. stāvu, es bieži iegriezos pie Bangerska un mēs pārrunājām daudzus jautājumus. Tāpat viņš uzkāpa arī pie manis. Bangerskis mani ielūdza kā savās privātās viesībās, tā arī oficiālās svinībās, ko viņš sarīkoja kā leģiona ģenerālinspektors. Arī vairākas apspriedēs Bangerskis centās klāt pieaicināt mani. Viņš vairākkārt žēlojās, ka saviem tuvākiem palīgiem un līdzstrādniekiem nevarot pilnīgi uzticēties. Tie neizdarot lietas tā, kā viņš vēlētos. Šai ziņā viņš laikam bija kautko sacījis arī saviem štāba ļaudīm, jo reiz viņa štāba priekšnieks ar mazu ironiju man teica: "Nu, mūsu vecais jau jums tic vairāk kā Dievam."

raksta runa vai raksts visā pilnībā, ko es izdarīju personīgi, vai arī manas nevalas gadījumā, mana departamenta ierēdņi. Bangerskim patika tas veids, kā es runās un rakstos apstrādāju politiskos tematus. Ļoti traucējošs Bangerska kā ģenerālinspektora darbībai bija tas, ka viņš maz prata vāciski un man nereti nācās būt arī par tulku. Leģionam un viņa nozīmei pieaugot, pieauga arī Bangerska kā ģenerālinspektora svars, bet gan tīri politiskā nozīmē, it sevišķi pēc viņa sarunām ar Himleru. Tad es sarunās Bangerski ietekmēju vairākām politiskām akcijām, kas varētu pozitīvi skārt latviešu sadzīvi. Un tiešām Bangerskis pasāka vairākas lietas un iesniedza vairākus rakstus un memorandus.

Bet uz Bangerski liktās cerības neattaisnojās. Daļēji tas bija viņa rakstura īpašību dēļ, kaut viņš bija savā darbībā stingrāks un noteiktāks par ģenerāldirektoru Dankeru.

Kad Bangerskis ar Jeckelna un Himlera gādību bija iecelts par SS grupas vadītāju un SS ieroču ģenerālleitnantu, šis paaugstinājums viņam patika. Ar to vācu vadība bija izdarījusi veiklu diplomātisku vilcienu. Bangerskis vēl arvien bija un palika sirsnīgs latvietis, bet es vairs nevarēju atbrīvoties no iespaida, ka par latviešu lietu stāvēdams, viņš ne labprāt gribēja ielaisties tādā lietā, kas varētu būt vērsta pret vācu interesēm. Pēc paaugstināšanas Bangerskis par godu Jeckelnam un dažiem vācu ģenerāļiem kopā ar ģenerālkomisāru sarīkoja vakariņas. Savā uzrunā, ko viņš bija uzrakstījis un deva man izrediģēt un pārlabot, bija izteikta pateicība "fireram" par pagodinājumu, ko viņš Bangerskam ar paaugstināšanu par ģenerālleitnantu parādījis. Pēc šīs paaugstināšanas Bangerska nostāja iepretim hitleriešiem bija pielāvēgāka. Bet vaiņagu šai lietai uzlika tā saucamā Potsdamas komitejas prezidentūra pēc Himlera vēlēšanās un no viņa žēlastības. Latviešu Potsdama un Bangerska cenšanās šo komiteju pēckapitulācijas laikā izvirzīt par latviešu trimdinieku pārstāvību ievilka ēnu mūsu attiecībās. No mūsu illūziju politikas Barbarosas sākuma periodā Potsdamas laikā bija palikusi vairs tikai drupu kaudze. Uz šīs drupu kaudzes iedzīvināt Ribentropa-Himlera vēlēšanos bija kļūda. Vēl vairāk. Tā bija politiska negudrība. Ne lietuvieši, ne igauņi tā nerīkojās. Klāt nāca apstākļi, ka trimdas gadus ar Bangerski pavadījām vienā nometnē. Bet jau no laikiem ir bijis tā, ka trimda ar bēgļu dzīves saspiestību un pelēcību starp citām rakstura īpašībām atkailina arī veselīgo egoismu, un cildenību atstāj normālu laiku konveniencei.

5. Himlers: "Latvieši cīnās par savu neatkarīgu valsti."

Latviešu leģionu pēc tā saformēšanas vēl pilnīgi neapmācītu drīzi aizsvieda uz fronti. Kad par to sabiedrībā radās uztraukums, hitlerieši mēģināja lietu nostādīt tā, ka leģions aizsūtīts uz piefronti apmācībai, kas lai iespējami tuvotos īstai kaujas darbībai, bet tā vairāk bija tikai aizbildināšanās. Apmācības īstenībā izdarīja tā, ka latviešu divīzijas komandieris grafs Piklers pa atsevišķai rotai vai bataljonam bija piekomandējis vācu vienībām un tur tad nu apmācības nenobeigušie latviešu zēni bija sviesti viskarstākās cīņās un smagākās kaujās, tur, kur vācieši savējos nebija gribējuši laist un tāpēc, protams, cieta smagus zaudējumus. Tādā veidā sākumā no latviešu divīzijas pa vācu vienībām bija izsvaidīta latviešu rotu lielākā daļa un vācu vienību komandieri latviešu rotas vairs pat negribēja laist atpakaļ uz viņu divīziju.

Šis apstāklis radīja tādu neapmierinātību latviešos, ka nomierināšanas nolūkos latviešu divīzijas komandieri ģenerālmajoru grāfu Pikleru aizcēla uz citurieni, kaut gan notikuma īstais vaininieks bija Jeckelns. Jau līdz pavasarim latviešu divīzijas sastāvs bija skaitliski stipri vien sarucis un tam bija steidzami jārod papildinājumi.

Un atkal raksturīgi, ka reizē ar vajadzību pēc latviešu dzīvā spēka vācu ieročos, ar nepieciešamību izdarīt jaunus latviešu leģionāru vervējumus, arvienu par jaunu uzsildīja illūziju par Latvijas neatkarību: ja nu ne šodien, tad katrā ziņā parīt vai vistuvākā nākotnē. Latviešiem šāda illūzija patika un viņi ap to loloja savas cerības. Bet viņas radītāji un uzsildītāji tieši tamdēļ bija vācieši un pie tam tie, kas atradās visatbildīgākajās vietās.

1943. gada rudens pusē šo illūziju Rīgā atkārtoti uzsvēra Himlers un tā pēc tam kā ar spārniem skrēja pāri visai latviešu zemei. Himlers ieradās Rīgā sevišķi stingrā apsardzībā un kādu pusdienu uzkavējās Saeimas namā pie Jeckelna. Tur viņš bija izaicinājis pie sevis arī valsts komisāru Lozi un latviešu leģiona ģenerālinspektoru Bangerski. Pēdējam par tulku bija līdzī štāba priekšnieks. Kamēr Himlers ar Jeckelnu pusdienoja, Lozem, Bangerskim un Lietuvas ģenerālkomisāram bijis kādā telpā jāgaida, bet pēc pusdienām Himlers ar Jeckelnu iznākuši un visi kopējā telpā, bet pie atsevišķiem galdiem dzēruši kafiju. Himlers ar Bangerski runājis par latviešu leģionu. Izprasījis Bangerskim, kādas ir latviešu leģiona vajadzības, Himlers sacījis, ka tās apmierināšot. Tad Himlers teicis, ka latviešu leģions cīnoties labi un "firers" esot par to informēts un apmierināts. Bet latviešu leģionu vajagot palielināt līdz 2 vai 3 divīzijām. To pašu darīšot arī igauņi.

"Latviešu leģionāri cīnās par savu neatkarīgo Latvijas valsti, un to viņi arī iegūs," noteicis Himlers Bangerskim Jeckelna klātbūtnē. (Šo vārdu liekuļoto divkosību pierāda Himlera paša slepenais austrumu plāns un Hitlera 16. jūlija protokols.) Bet nepilnu gadu vēlāk (15. VII. 44.) Himlera vietnieks Jeckelns, kas šos sava šefa vārdus bija dzirdējis, tai pašā Saeimas namā paceltā balsī nekautrējās pateikt dažiem latviešu pārstāvjiem tieši acīs, ka ieroči latviešu rokās būtu noziegums.

Bangerska sarunu ar Himleru pēc viņa norādījuma štāba priekšnieks uzrakstīja protokolā. Es šo protokolu tiku lasījis un Bangerskis arī man personīgi atstāstīja savas sarunas saturu ar Himleru. No šīs Himlera sarunas ar Bangerski es gribēju iztaisīt politisku kapitālu – kādā informatīvā rakstā to publicēt kā oficiālu vācu deklarāciju par Latvijas neatkarību. Bet šādas informācijas parādīšanos atklātībā ģenerālkomisāriāts aizturēja, vispirms apšaubot Himlera izteicienu pareizību un pēc tam aprādot, ka, ja arī tie būtu pareizi, tik svarīgus un principiālus izteicienus nevarot publicēt bez Himlera ziņas un tāpēc informācija esot jāaizsūtot pašam Himleram apstiprināšanai. Ja viņš tai piekritīšot, to varēšot laist atklātībā. Bet nekāda atbilde šai lietā no Himlera štāba nepienāca. Un tomēr šie Himlera izteicieni nokļuva atklātībā, tikai ne Rīgā bet provincē. Viņus ielika Bangerskis kādā runā, ko iespieda latviešu laikraksts Daugavpilī un, ja pareizi atceros, tad arī "Kurzemes Vārds" Liepājā. Rīgā cenzūra šo Bangerska runu aizliedza publicēt. Tāpat par Himlera solījumu, ka Latvija iegūs savu neatkarību, bija runājis lauksaimniecības ģenerāldirektors Andersons kādā atklātā runā Tukumā, un šī runa diezgan plaši bija atreferēta Tukuma avīzē. No šiem trim atklātības avotiem informācija, ka Latvijai ir apsoluta neatkarība, izplūda pa visu zemi.

Latviešu leģiona papildināšanas un palielināšanas jautājums akūts kļuva tikai 1943. gada rudens pusē. "Brīvprātības" vai daļējas piespiedu mobilizācijas veids ne-

deva vairs vajadzīgos panākumus. Tāpēc vācieši lika pašpārvaldei priekšā izsludināt vispārēju mobilizāciju. Tas pats bija arī Igaunijā. Bet pašpārvalde atkal aprādīja jau vairākkārt paskaidroto un dažādos iesniegumos izteikto, ka mobilizāciju var izsludināt tikai kādas tautas suverēna vara. Un atkal no oficiāliem vācu avotiem un tieši no pašas Berlīnes nāca baumas, ka suverēnitāte un neatkarība latviešiem ir gaidāma. Šīs baumas sāka centrēties pat uz vienu zināmu dienu, uz 1943. gada 18. novembri, kad pagāja 25 gadi no neatkarīgās Latvijas valsts nodibināšanas. Jeckelns un ģenerālkomisārs atkal pielietoja vecos trikus, aizrādīdami, ka autonomijas jautājums nāks pats par sevi, bet tas iet vienu ceļu un mobilizācijas sagatavošanai jāiet otrs ceļš un lika saprast, cik skaisti būtu, ja mobilizācijai kā vaipagojums sekotu latviešiem neatkarība vai autonomija.

Bet visi šie apstākļi pašpārvaldi viņas beztiesiskā stāvoklī, bez latviešu suverēnitātes atzīšanas Latvijā no vācu puses, nevarēja piespiest izšķirties par mobilizācijas izsludināšanu, jo daži ģenerāldirektori, piem. Skujēvics un Kviesis un kontroles šefs Vanags, bija kategoriski pret to. Viņu pusē vairāk turējās arī Leimanis. Dankeram pašam sava noteikta viedokļa nebija, bet viņš vairāk bija nosvēries uz kompromisu. Viņam dažkārt piebalsoja Prīmanis un šad tad arī Leimanis. Bet tad, cik atceros, tas bija 13. vai 14. novembrī, par mobilizāciju izšķīrās arī Dankers.

6. Demonstrācijas un divi bumbu atentāti.

Divi iemesli pamudināja Dankeru padoties vācu prasībai un nosvērties par mobilizācijas izsludināšanu. Pirmais no tiem bija jau vairākkārt dažādos virzienos pasāktais vai vismaz "konfidenciāli demonstrētais" mēģinājums pārveidot pašpārvaldi un Dankeru nomainīt ar citu personu. Tas Dankeram nebija patīkami. Bet otrais iemesls bija Himlera štāba organizēta plaša demonstrācija, lai mēģinātu iespaidot atklātības domu par labu mobilizācijai un lai tai pašā laikā to izlietotu arī kādam politiskās bumbas atentātam pret pašpārvaldi.

Kad mobilizācijas jautājums pašpārvaldē suverēnitātes dēļ bija iesalis, man kādā novakarē piezvanīja Dresslers un sacīja, ka viņam esot vairāki jautājumi, kurus viņš gribētu ar mani pārrunāt. Vai es nevarētu pie viņa aiziet? Tas bija, cik atceros, 8. vai 9. novembrī. Viss ko Dresslers runāja bija nenožīmīgi sīkumi. Bet tad viņš beidzot iejautājās, vai latvieši nevarētu sarīkot kādu plašu strādājošo masu sapulci ar runām un atklātu demonstrāciju pret sabiedrotiem un krieviem, jo sabiedrotie esot Latvijas zemi un tautu iztirgojuši krieviem. Pēc viņa domām tas esot pašpārvaldes uzdevums un viņš brīnoties, kāpēc šis svarīgais jautājums neesot pašpārvaldē nevienam iekritis prātā, bet par to esot jādomājis viņam. Jautāju Dressleram, kad un kur šāds Latvijas iztirgošanas fakts ir noticis, jo cik es esmu sekojis ārējās politikas notikumiem, tad man šis apstāklis būs pagājis garām. Dresslers atteica, ka tas taču esot noticis Maskavas konferencē un tā esot visiem zināma lieta.

Atbildēju, ka pēc tā, kas par Maskavas konferenci un tās lēmumiem ir publicēts atklātībā, to gan nevar secināt. Gluži otrādi: krievu avīze "Russkij Vestņik" (vai "Dviņskij Vestņik"), ko izdeva vācu propagandas iestādes Latvijā, pēc Maskavas konferences bija teikts, ka Maskavā Staļins uz ceļiem nometies esot lūdzis Čerčilu un Ruzveltu, lai krieviem piešķir Baltijas telpu, bet veltīgi. Aizrādīju, ka šo informāciju krievu avīzē latvieši ir lasījuši, pārrunājuši un vēl atcerēsies un tāpēc demonstrācija un runas par tādu tēmatu, kādu ieteica Dresslers, radīs pārrunas un

piešķirs tai maz ticamības. Dresslers par šo aizrādījumu uztraucās, tūdaļ lika iesaukt Verhānu, tam šo faktu atstāstīja, lika to pārbaudīt un rūpēties, lai turpmāk avīzēs neiekļūtu tāda informācija, kas neatbilst patiesībai.

Tālāk es vēl Dressleram aizrādīju, ka Maskavas konference taču notikusi jau kopš krietna laika un latviešiem liktos divaini, ka uz šīs konferences lēmumiem, ja tie arī tādi būtu, reaģē ar atklātu demonstrāciju tikai tagad. Bez tam es vēl aizrādīju Dressleram, ka strādājošo sapulces un demonstrācijas pašpārvaldei nav iespējams sarīkot jau tīri tehniski, jo visas fabrikas un uzņēmumi nepieder pašpārvaldei, nedz ir pakļauti tās uzraudzībai. Par uzņēmumiem un strādniekiem tai nav absolūti nekādas rīcības, nedz noteikšanas, pat strādājošo kultūrālā un sociālā aprūpība, ko veic ārodsavienība, izņemta no pašpārvaldes pakļautības, un noteikšana par to ir tikai ģenerālkomisāram. Uz iebildumiem nekā neatbildēdams Dresslers tad jautāja, vai pašpārvalde šo lietu nevarētu uzņemt un vadīt kopā ar arodsavienību? Atteicu, ka nevaru pašpārvaldes vārdā atbildi dot, bet cik es apstākļus pārrēdzu, tad domāju, ka pašpārvalde šādai lietai diez vai gribēs piekrist. – Lai tomēr par to runājot ar Dankeru.

Bet kā vēlāk izrādījās, tad Dresslers bija mēģinājis tikai caur mani iztaustīt eventuālos pašpārvaldes un vispār latviešu atklātības ieskus šai lietā. Šo pasākumu, kam bija Berlīnes direktīvas, nemaz nebija domāts realizēt caur pašpārvaldi, bet gan caur strādnieku centrālo, t.s. arodsavienību, jo pēc pilnīgi vienas šēmas un vienā laikā šādu demonstrāciju ar tādu pat tematu izdarīja Latvijā un Igaunijā.

Es Dankeru par šādu iespēju tiku brīdinājis, informēdams viņu par sarunu ar Dressleru. Bet ne ar Dankeru, nedz kādu citu pašpārvaldes darbinieku nekas vairāk netika runāts.

Otrajā vai trešajā dienā pēc manas sarunas ar Dressleru, tas ir apm. 11. vai 12. novembrī, arodu savienība Ģildes lielajā zālē sasauca visu Rīgas fabriku, uzņēmumu un patstāvīgo iestāžu vadītāju un strādnieku pilnvarnieku sapulci kāda svarīga, kā bija teikts aicinājumā, jautājuma pārrunāšanai. Uz šo sapulci no departamenta neviens nebija aicināts, bet bija gan aicināts valsts bibliotēkas direktors un bibliotēkas darbinieku pilnvarotais arodu savienības lietās. Es domāju, ka šaisapulcē pārrunā nāks tas pats jautājums, par ko Dresslers bija runājis ar mani. Tas mani mazliet intriģēja un es uz Ģildi aizgāju kā valsts bibliotēkas direktors, kopā ar bibliotēkas darbinieku pārstāvi P. Priedīti.

Ģildes lielā zāle bija pārpildīta. Salasījušies bija vismaz kāds tūkstotis cilvēku. Pārrunu nebija nekādu, bet gan tikai lēmuma paziņošana un paskaidrojums kā tas tehniski izpildāms. Runātāju tribīnē vispirms kāpa arodu savienības vadītājs Roja un paziņoja to pašu, ko man bija teicis Dresslers. Sabiedrotie esot nolēmuši Latviju iztīrīt no bolševikiem, bet ko bolševisms nozīmējot, to latviešu tauta zinot ļoti labi. Latviešu tauta zinot tikai vienu mērķi un uzdevumu: cīņu pret bolševismu un tā iznīcināšanu. Un šai cīņā latviešu tauta arī došoties. Tāpēc latviešu strādnieki ar lielu sašutumu noraidot sabiedroto lēmumu par Latvijas nodošanu bolševikiem.

Lai pret Maskavas lēmumu protestētu un visai pasaulei parādītu, ko domā latviešu strādnieks, arodu savienība esot nolēmusi rīt Rīgā sarīkot plašu demonstrāciju, kurā piedalīšoties visu uzņēmumu strādājošie. Visi uzņēmumi darbus pārtraukšot un visi strādājošie no visām pilsētas malām izešot ielās, lai organizētā veidā dotos uz plašu protesta mītiņu Doma laukumā. Savu algu strādnieki saņemšot.

Pēc tam runātāju tribīnē kāpa arodu savienības Rīgas novada un "Līdumnieku" vadītājs Raitums un sniedza paskaidrojumus kā demonstrācija tehniski jāizkārto un kā tai jānotiek. Raituma paskaidrojumi bija tik neveikli formulēti, ka neviens nepalika noslēpums, ka šo dienu ir nolēmusi nevis arodu savienība, bet gan vācu augstākā vadība. Jo vairākiem simts uzņēmumiem gandrīz veselu darba dienu pārtraukt darbus un izvest vairākus 10,000 strādniekus uz ielas, to arodu savienība nevarēja nolemt. To nevarēja nolemt pat vācu civilā pārvalde Rīgā. Šai lietai bija vajadzīga arī vācu bruņošanās rūpniecības vadības piekrišana. Un ja nu tādu deva ne tikai no Rīgas, bet arī Igaunijas galvas pilsētas visiem uzņēmumiem un fabrikām, un arī dažās provinces pilsētās, tad tikai tamdēļ, ka aiz šādas rīcības slēpās svarīgi hitleriešu mērķi un cerība tos realizēt.

Raitums teica: "Kad nu šis svarīgais lēmums attiecīgā vietā mūsu labā ir pieņemts, tad mums jā rūpējas, lai demonstrācija spīdoši izdotos un lai tie, kam viņa ir domāta, to arī redzētu un dzirdētu. Tāpēc par demonstrācijas labu izdošanos ir atbildīgi visi uzņēmumu vadītāji personīgi un strādnieku pilnvarotie arodu savienības lietās. Visiem no rīta uzņēmumos ir jāierodas darbā un viena līdz divas stundas jānostrādā (jo no mājām, acīmredzot, neviens strādnieks uz demonstrāciju nebūtu gājis) un pēc tam darbi visos uzņēmumos jāpārtrauc un visiem strādniekiem organizēti slēgtās rindās jādodas ar karogiem un plakātiem uz Doma laukumu. Par kārtību gājienā un laukumā atbild uzņēmumu vadītāji un ieceltie desmitnieki. Doma laukumā būs plaša protesta sapulce un runas un tur nu (tā Raitums burtiski teica) demonstrāciju vadītājiem jā rūpējas par to, lai attiecīgās vietās sapulcējušies runātājiem izrādītu savu piekrišanu, nevis lai tikai mēmi un klusu ciešot runās noklausītos, jo tiem, kuŗu dēļ šāda demonstrācija tiekot rīkota, esot jādzirdot un jājūtot, ka aiz tā, ko teiks runātāji, stāv visi latviešu strādnieki. Tāpēc atsevišķo uzņēmumu demonstrāciju vadītājiem esot jā rūpējas, lai strādnieki neskopotos ar aplausiem un piekrišanas saucieniem. Tā nu tas esot vajadzīgs. Un ne tikai vajadzīgs, bet arī jāizdara."

Pēc šo paziņojumu noklausīšanās sapulce beidzās. Par šādu demonstrācijas rīkošanu arodu savienība bija paziņojusi arī pašpārvaldes ģenerāldirekciju vadītājiem atsevišķi ar lūgumu, lai visi ierēdņi, iestāžu un uzņēmumu darbinieki demonstrācijā piedalītos. Bet vairums no ģenerāldirektoriem deva saviem ierēdņiem privātu norādījumu uz demonstrāciju neiet. Neveiklā situācijā atradās vienīgi satiksmes ģenerāldirektors, kuŗam bija pakļautas arī dažas darbnīcas un fiziskā darba strādnieki dažos uzņēmumos. Viņš bija devis kompromisa norādījumu – daļai iet un daļai neiet. Es savām iestādēm un visiem darbiniekiem devu norādījumu demonstrācijā nepiedalīties, bet kas vēlas var gan uz demonstrāciju rēķina pārtraukt darbu un iet mājās.

Demonstrācijas dienā 13. novembrī tad arī pa visām pilsētas ielām, no visiem pilsētas rajoniem uz centru plūda organizētie demonstrantu gājieni ar karogiem un attiecīgiem uzrakstiem, gluži tāpat kā tas bieži bija noticis lielinieku laikā. Pie logiem un uz ielu stūriem ļaudis sastājās un ar izbrīnu vēroja kā samaksātiem fabriku strādniekiem bija pavēlēts darba dienā un pie tam ļoti nepatīkamā un lietainā laikā doties demonstrācijas gājienā. Pēc lielinieku laika, tā bija pirmā un vienīgā tāda veida demonstrācija Rīgā.

Kā goda viesi protesta mītiņā piedalīties bija lūgti ģen. Dankers, latviešu ģenerāldirektori un leģiona ģenerālinspektors Bangerskis. Ieradies gan bija tikai pēdējais un daži ģenerālkomisāriāta augstākie ierēdņi. Kā runātāji uzstājās atkal tikai

Roja un Raitums un visu latviešu strādājošo vārdā protestēja pret Maskavas konferences lēmumu – nodot Latviju un latviešu tautu bolševismam un pieteica latviešu tautas vārdā bolševismam nesaudzīgu cīņu līdz tā iznīcināšanai.

Doma laukumā šai dienā sprāga divas bumbas: viena apm. kādu stundupirms mītiņa iesākšanās, kad demonstrantu gājieni pa Rīgas ielām bija tikai sākuši virzīties uz Doma laukumu. Šī bumba bija neuzkrītoši ievietota kādā pie sienas piestiprinātā papīra tvertnē netālu no runātāju tribīnes. Viņas eksplozija, veselu stundu par agru, nogalināja četrus strādniekus, kas vēl strādāja pie tribīnes celšanas un vienu smagi ievainoja.

Otrā bumba eksplodēja mītiņa laikā. To savā runā pret latviešu pašpārvaldi meta Raitums. Runādams par latviešu brīvprātīgo leģionu viņš tad pārgāja uz pašpārvaldi un sacīja, ka tā esot vilcinājusies un vilcinājusies un tās lēmums (t.i. par mobilizācijas izsludināšanu) esot gaidīts un gaidīts, bet neesot sagaidīts. Tas nozīmējot, ka šī iestāde esot savu laiku pārdzīvojusi un jānovietoja mūzejā. Mazs ierēdnis arodu savienībā, tik svarīgā lietā kā latviešu tautas mobilizācijas jautājumā varēja sev atļauties par latviešu pašpārvaldi teikt tik nekorektus un izaicinošus vārdus. Morāliskā ziņā tā tiešām bija vairāk kā otras bumbas eksplozija šai mītiņā. Rojas un Raituma runas bija akceptējuši augstākā vācu vadība. Mītiņš bija arī pieslēgts radiofonam un bez tam vēl arī mītiņa runu un gaitas atreferējumu sniedza radiofons savā informācijas raidījumā. Mītiņa aprakstu ar pilnu runu tekstu un fotografiskām ilustrācijām sniedza arī visi laikraksti. Tūdaļ pēc mītiņa ļoti plašu informāciju par to ar daudziem uzņēmumiem vācu informācijas iestādes nosūtīja uz Berlīni.

Ar otrās bumbas eksplozīvo raksturu man vispirms nācās iepazīties diezgan īpatnējā veidā. Mītiņā es nebiju bijis, viņa pārraidījumu pa radio nebiju klausījies. Bet mītiņa dienas pēcpusdienā es biju aizgājis uz ģenerālkomisariātu, kur cenzēšanā atkal bija aizķērusies 18. novembra runa Rīgas operā. Manā klātbūtnē Verhans ar Dressleru sāka par jaunu runu cenzēt. Tai laikā Dressleram pa telefonu piezvanīja "Tēvijas" redaktors un, šķiet, jautāja, vai kādu vietu Raituma runā nedrīkstētu izlaist. Dresslers atbildēja, ka nē, jo nolemts esot runas iespiest visā pilnībā un arī radiofons esot tās jau pārraidījis. Redaktors vēl kautko sacīja un Dresslers viņam atbildēja, ka viņš apskatīšoties un atzvanīšot vēlāk. Tad Dresslers uz galdapameklēja kādu manuskriptu un pieaicināja pie sevis Verhanu. Viņi tur abi kādu vietu lasīja un klusu dažus vārdus savā starpā pārrunāja. Tad Dresslers ar manuskriptu pienāca pie otra galda, kur es sēdēju un jautāja, vai es esot bijis Doma laukumā? Atteicu, ka nē. Vai es esot dzirdējis mītiņa pārraidījumu pa radio? – Arī nē. Tad Dresslers man rādīja Raituma runā to teksta daļu, kas skāra pašpārvaldi un jautāja, kādas par to esot manas domas? Kad es attiecīgo vietu biju izlasījis, tā manie tikai pārsteidza, bet arī uztrauca un es atbildēju, ka pēc manām domām tā ir katastrofa.

Vai tiešām tā būšot, jautāja Dresslers jau arī manāmi uztraucies. Dresslers man bija rādījis runas vācisko tekstu. Es domāju, ka varbūt neesmu to īsti sapratis un tāpēc prasīju, lai dod man izlasīt runas latvisko tekstu. Tāda ģenerālkomisariātā nebija un tāpēc to steidzami izprasīja no vācu ziņu biroja pārstāvniecības Rīgā. Es uzmanīgi izlasīju visu runu. Vācisko tekstu es nebiju pārpratis un tāpēc sacīju, ka pašpārvaldes prestižu, kas savu mazo rīcības tiesību dēļ jau tā nav lielais, ar to, kas teikts šajā tik plaši izreklamētā runā, sagrauj galīgi. Pašpārvaldes darbs no tā var ārkārtīgi ciest un man gribētos pat domāt, ka pašpārvaldes di-

rektori par tādu uzbrukumu vilks konsekvences un savā amatā vairs nepaliks. Tādas es paredzu šīs runas praktiskās sekas. Pašpārvalde un arī latviešu sabiedrība šādu runu tikai ar īgnumu varēs nosodīt.

Mans acīmredzamais uztraukums par šo lietu un veids, kādā es to pateicu, atstāja diezgan nopietnu iespaidu uz Dressleru un Verhanu. Arī viņi bija mazliet uztraukušies un sāka spriest un gudrot kā lai šo lietu izlabo. Dresslers teica, ka nodaļa, kas skar pašpārvaldi īstenībā visa esot jāstripo, bet Verhans iebilda, ka to nevarēšot darīt, jo runas teksts jau esot pa radio pārraidīts un nosūtīts uz Berlīni, un šīs vietas izstripošana tikai "Tēvijā" došot iemeslu dažādām baumām un radīšoties neveikla situācija. Beidzot arī Dresslers piekrita Verhanam. Runu apskatījis es ieteicu to vietu, kas skāra latviešu pašpārvaldi un sākās ar jaunu atsevišķu nodaļījumu, savilkt kopā ar iepriekšējo nodaļījumu. Tekstā tad grozīts nebūtu nekas, bet uzbrukums pašpārvaldei neizceltos tik krasi, jo tas saplūstu kopā ar iepriekšējo nodaļījumu. Tas Dressleram patika un viņš piezvanījis pa telefonu "Tēvijai", deva tādu norādījumu. Tāpat piezvanīja arī uz vācu ziņu biroju Rīgā un deva tam norādījumu, lai provinces laikrakstiem izsūtāmajam runas tekstam divus nodaļījumus savelk kopā. "Tēvijā" runu tādā veidā arī iespieda, bet vācu tekstā tehniskais savilkums bija aizmirsts izdarīt, kāpēc vācu avīzē "Deutsche Zeitung in Ostland" uzbrukums pašpārvaldei sākās ar jaunu nodaļījumu un ar to tas izcēlās daudz asāk nekā "Tēvijā". Bet šis starpgadījums tā bija ietekmējis un citā virzienā noskaņojis Dresslera un Verhana domas, ka 18. novembra runas cenzēšana, kam iepriekšējā lasījumā viņi bija atraduši vairākas vāciem nevēlāmas vietas, pēc tam noritēja diezgan gludi un stripoti un pat nekoriģēti palika visi spēcīgie nacionālie motīvi. (Skat. "Tēviju" 1943. g. 19. novembrī.)

Sabiedrībā par šo mītiņu runāja daudz. Vēl jo vairāk tamdēļ, ka bumbas sprādzienam par upuri bija kritušas 4 cilvēku dzīvības. Domas un ieskatī par šo mītiņu bija negatīvi. Nosodoši un ar ironiju izteicās arī par Rojas un Raituma runām. Bet kas varēja būt šīs runas sacerējuši? Roja un Raitums paši savas runas nesarakstīja. Roja viņam uzrakstītās runas aizvien nolasīja ar pilnīgi nepareizām un ne-latviski aplaustām vārdu galotnēm, kaut gan stiprā un paaugstinātā balsī. Sākumā es domāju, ka runas ir saražotas vācu propagandas pārvaldē, bet pēc Dresslera un Verhana izturēšanās man likās, ka viņi gan iepriekš ir iepazinušies ar runu saturu, bet viņi paši tās rakstījuši nav. Šai laikā gadījās būt kādā sabiedrībā, kur bija arī "Laikmeta" izdevējs Freimanis. Arī viņš vispārējam noskaņojumam līdzī iedams, nosodoši izteicās par Raituma runu. Tad es jautāju Freimanim, kas gan ir šīs runas autors? Tas taču skaidrs, ka ne pats Raitums. Un balsi paklusinājis Freimanis atbildēja: "Žurnālists K." Tas man toreiz vēl bija jaunums. Iespējams tas bija, jo Freimanis katrā ziņā lietu zināja labāk un es viņam jautāju: "Kā tā, jo K. ir kara ziņotājs un atrodas dienestā?" Freimanis atbildēja: "Viņam ir liela rīcības brīvība un viņš ar Raitumu strādā kopā un šī nav vienīgā runa, ko viņš Raitumam uzrakstījis."

K. bija latgalielis. Latvijas laikā strādāja kā līdzstrādnieks dažos Rīgas laikrakstos. Ieguvis koncesiju "Laikmetam" Freimanis šī žurnāla redakcijā iecēla arī K., kas diezgan ilgu laiku bija žurnāla faktiskais redaktors. Freimaņa izdevniecības laikā K. bija arī "Daugavas Vanagu" redakcijā. Bet kad SS pārvalde sāka izdot ilustrētu laikrakstu fronteī un dzimtenei "Junda", K. iecēla tā redakcijā. No "Laikmeta" redakcijas viņš tad izstājās. K. nebija latviešu leģionārs, bet gan nēsāja tiem līdzīgu uniformu. Kādreiz K. gatavojās doties uz fronti, lai iegūtu mazliet kaujas stā-

žu, jo viņu esot paredzēts paaugstināt par virsnieku. Kad es iestājos departamentā, K. bija gribējis tikt tur par preses nodaļas vadītāju un netieši bija man šo vēlēšanos paziņojis. Visu apstākļu dēļ es netiešo piedāvājumu pieņemu tikai klusai zināšanai. K. vēlāk bija "Līdumnieku" literārais ideologs. 1944. gada augustā "Līdumnieku" ideoloģiju uzspieda pašpārvaldei. 13. novembra protesta mītiņā Raituma un Rojas runas tā tad bija nākušas no "Līdumnieku" ideoloģiskā avota, kura īstais vadītājs bija SD virsleitnants Šlezingers.

Rīkojums šādu vienveidīgu protesta demonstrāciju un mītiņu sarīkošanai Latvijā un Igaunijā nepārprotami bija dots no Himlera štāba, lai tos varētu izreklamēt ārpolitiskiem nolūkiem un, otrkārt, lai mēģinātu iespaidot latviešu un igauņu sabiedrisko domu par labu mobilizācijai. Un tā kā latviešu pašpārvalde ilgu laiku mobilizācijas lēmumam stādīja pretim prasību pēc neatkarības, tad demonstrācijas runātāju runās bija iemontēta bumba pret pašpārvaldi, lai to iebiedētu ietekmētu pieņemt vēlamo lēmumu. Visa šī lieta tā tad bija organizēta pēc Himlera štāba direktīvēm, un realizācijā liela loma piekrita štāba Rīgas nodaļām.

Bet reizē ar to jāpiemin delikātais jautājums, kas bija organizējis to bumbas atentātu, kas Doma laukumā sprāga stundu pirms demonstrācijas sākuma un prasīja vairāku cilvēku dzīvības. Par to toreiz Rīgā cirkulēja divas versijas. Pirmā – oficiālā – skaļa un atklāta, ka to ir darijuši komunistu aģenti, lai demonstrāciju izjauktu. Otra versija, kas par šo bumbu cirkulēja klusi bija tāda, ka tas nav komunistu, bet gan citu ieinteresētu organizāciju roku darbs savu nodomāto mērķu sekmīgākai sasniegšanai. Iemeslu šai versijai deva tas apstāklis, ka mītiņa īstais sākuma laiks jau iepriekšējā vakarā Ģildes sapulcē bija paziņots, bet bumba nesprāga, kad uz tribīnes un pie tās kā goda viesi atradās daudzi ievērojami hitlerieši un viņiem tuvu stāvošie latviešu organizāciju vadītāji. Bumba sprāga stundu pirms tam un, no demonstrāciju rīkotāju mērķa un viedokļa raugoties, vajadzīgais efekts ar to tika panākts.

Nelaimīgos strādniekus, kas pie tribīnes strādāja un kādu nejauši garāmejošu skolnieku, kas krita atentātam par upuri, apbedīja ar lielu godu un skaļu propagandu.

Izmeklēšanu atentāta lietā vadīja SD, kas izsludināja arī prāvu atlīdzību vainīgo uzrādītājiem. Pēc laba laika vainīgais tika itkā atrasts un notiesāts. Tas esot bijis kāds komunistu terrorists. Ievērojot Gestapo metodes citos līdzīgos gadījumos, nav izslēgts, ka par šo bumbas atentātu patiesa var būt kā viena, tā arī otra versija.

Bet tā absolūtā vienaldzība, ar kādu Dankers un daži ģenerāldirektori uzņēma pret pašpārvaldi mesto bumbu, bija tiešām apbrīnojama. Toreiz tā vēl pārsteidza. Mītiņa dienas vakarā, sestdienā, plkv. Silgailis savā dzimšanas dienā mājās bija sarīkojis viesības. Uz tām bija ieradies leģiona ģenerālinspektors Bangerskis ar vairākiem sava štāba virsniekiem, latviešu leģiona divīzijas komandieris grafs Piklers - Burghaus, izglītības ģenerāldirektors Prīmanis, darba departamenta direktors Reinhards u.c. Šai vakarā starp citu pārrunāja arī mītiņu Doma laukumā un Raituma runu. Pret to izpaudās sašutis noskaņojums un doma, ka nu pašpārvaldei tomēr esot jārikojas pret to. Reinhards piem. izteicās, ka tas būtu diezgan svarīgs iemesls, lai pašpārvalde prasītu arodu savienības pakļaušanu sev, jo savienība kārto tikai latviešu strādnieku lietas, bet noteicējs par viņu ir vienīgi ģenerālkomisārs un ģenerālkomisāriāts. Ja arodu savienības pārstāvis mītiņā ir atļāvis tādu izlēcie-

nu pret pašpārvaldi, tad visi bija tajās domās, ka šī iemesla dēļ arī tiešām arodu savienību varēs izņemt no ģenerālkomisāriāta pakļautības un to pārņemt pašpārvalde, pakārtojot to darba departamentam.

Pirmdienā es iegāju pie Dankera, griezu viņa vērību uz Raituma runas tekstu kas skar pašpārvaldi un sacīju, ka tas manuprāt ir tāds izlēciens, kam nevar klusu ciešot pāriet garām. Pašpārvaldei katrā ziņā būtu jāvelk noteiktas un nepieņemamas sekas. Dankers izlasīja avīzē iespiesto runas tekstu un pēc tam labu brīdi nekā neteikdams skatījās laukā pa logu. Un tad viņš sacīja: "Bet kā lai to izdara, jo arodu savienība taču nav mūsu iestāde?" – "Tieši tas būtu iemesls," es atkārtotu Reinharda domu, "lai prasītu arodu savienības iekļaušanu pašpārvaldē. Un šīs prasības nekavējoša izpildīšana, kā arī tūlītēja arodu savienības vadības atstādināšana no amata būtu minimālākais gandarījums, ko varētu saņemt pašpārvalde." – "Jā, tas būs gan jādara. Es likšu šo jautājumu priekšā ģenerāldirektoriem," noteica Dankers.

Bet pēc tam Dankeram bija dots atkal cits padoms, vai arī viņš bija izpratis īsto nolūku, kas slēpās aiz sarīkotās demonstrācijas un Raituma runas Doma laukumā mītiņā. Ne Dankers, nedz kāds cits ģenerāldirektors par šo jautājumu vairs nerunāja. Kad arodu savienība sarīkoja plašas atentāta upuru bēres un kļuva zināms, ka tajās ieradīsies un viņagu noliks ģenerālkomisārs pats vai tā palīgs un citi atbildīgi vācu iestāžu vadītāji, arī Dankers lika pasūtīt viņagu un kā pašpārvaldes pārstāvi ar to uz bērēm aizsūtīja iekšlietu ģenerāldirektora palīgu plkv. Pommeru. Cik man prātā, tad arī vēl kāda cita pašpārvaldes ģenerāldirekcija vai atbildīga iestāde šais bērēs reprezentējās ar viņagu. Tāda bija norobežošanās no arodu savienības, kamēr nav atcelta tās vadība un tā nav iekļauta pašpārvaldē. Bet tas jau arī īstenībā bija sekundārs jautājums.

Kā galvenais jautājums dienas kārtībā tomēr bija un palika latviešu mobilizācijas izsludināšana, ko ar visu šo pasākumu bija gribēts ietekmēt. Un arī Dankers tagad par to izšķīrās galīgi, motivējot, ka stāvoklis frontē ir tiešām sācīspasliktināties un par mobilizācijas vajadzību bija atskanējušas balsis arī no citu latviešu pusēs. Tomēr Dankera izšķiršanās nebija vēl visas pašpārvaldes vienošanās un piekrišana šai lietai, jo daži ģenerāldirektori palika pie savas prasības pēc neatkarības. Tāpēc jautājumā panāca pa daļai kompromisa atrisinājumu. Mobilizāciju nolēma, bet pirms tās izsludināšanas vācu valdībai bija iesniedzams memorands ar prasību pēc neatkarības.

7. Mobilizācija.

Mobilizāciju izsludināt nolēma kādā latviešu atbildīgu darbinieku sanāksmē Rīgā. Uz šo sanāksmi bija aicināti visi Rīgas iestāžu vadītāji un no provinces steidzīgi izsauca visu pilsētu galvas, apriņķu vecākos un policijas priekšniekus. Vienojās, ka Dankers sanāksmē paziņos lēmumu par mobilizāciju un motivus, kālab tā nolēmta. Sanāksmi nolika 16. novembrī universitātes aulā, bet par šai gadījumā nolēmamo pašpārvaldes deklarāciju nevarēja tik lēti vienoties un tāpēc vēl īsi pirms sanāksmes universitātē ģenerāldirektori sapulcējās un sprieda par deklarāciju to koriģējot. Šī iemesla dēļ vācu cenzūra ne ar pašpārvaldes deklarāciju, nedz ar ģenerāļa Bangerska runu, ko viņš sanāksmē sacīja, nevarēja iepazīties un tāpēc tās cen-

zēja pēc nolasīšanas, bet pirms publicēšanas. Abas runas bija uzņemtas arī lentā noraidīšanai radiofonā un cenzētas tika arī šīs radio plates.

Sanāksme atstāja svinīgu un ļoti nopietnu iespaidu, jo lēmums par mobilizāciju nozīmēja, ka ikviens latvietis spēka gados tagad tiek spiests nest savus asins upurus vācu ieročos un vācu uniformā. Ka latviešu pašpārvalde prasa un no Vācijas sagaida savas neatkarības atzīšanu, tā Dankera mutē palika tikai svinīga deklarācija.

Brašu un vīrišķīgu iespaidu atstāja ģenerālis Bangerskis, savu runu nolasot, kuras daļu viņš bija uzrakstījis pats, bet lielāko daļu tā štāba priekšnieks pulkvedis Plensners. Ne tikai sava toņa un priekšnesuma dēļ, bet it sevišķi sava noteiktā un skaidri izteiktā pārliecības pilnā satura dēļ. Bangerskis paziņoja, ka ar pašpārvaldes lēmumu mobilizācijas realizācija uzdota viņam. Tad viņš atklāti paziņoja noteikumus, pēc kādiem viņš mobilizāciju izdarīs. Ka viņš būs vienīgais noteicējs par mobilizācijas veidu un kārtību. Nekādu iejaukšanos no citas puses (bija domāta vācu Ersatzkomando) viņš necietīs. Ja viņam neļaus rīkoties kā viņš ir paredzējis un kā to prasa latviešu tautas intereses, viņš no mobilizācijas izdarīšanas atteiksies.

Bet visi ar mobilizāciju saistītie tālākie notikumi rādīja, ka Bangerskis nespēj nekā daudz realizēt no tā, ko viņš bija teicis. Viss gāja tāpat pa vecam. Visu noteica Jeckelns un Ersatzkomando un ar Bangerski gandrīz nemaz nerēķinājās. Kad hitleriešu rīcība bija kļuvusi pavisam neciešama, viņš aprobežojās ar vieglu protestu vai paskaidrojumu iesniegšanu, bet lietas gaitā tas maz ko grozīja. Viņa vīrišķīgās runas nolasīšana palika tikai skaista deklarācija.

Tai pašā 16. novembra vakarā pēc svinīgā akta universitātes aulā pašpārvalde visiem pilsētu galvām, apriņķu vecākiem un apriņķu priekšniekiem sarīkoja banketu. Tajā Valkas apriņķa vecākais, agrākais zemnieku savienības deputāts demokrātiskajā Saeimā A. Gailītis visu apriņķu vecāko, pilsētu galvu un visu apriņķa priekšnieku vārdā izteica ģenerālim Dankeram pateicību par pašpārvaldes lēmumu izsludināt vispārēju mobilizāciju. "Šādu lēmumu visa latviešu tauta no Latvijas pašpārvaldes jau ilgi gaidīja," teica A. Gailītis.

Bet kad lēmums par mobilizāciju bija izsludināts un viņu sāka pakāpeniski realizēt un, protams, nevarēja vairs domāt par tā atsaukšanu, no vācu puses netieši solītā un baumu veidā uzsvaidzinātā neatkarības illūzija izkūpēja kā dūmi. Šis lēmums, liekas, bija pēdējais, ko hitleriešiem tādā veidā no latviešiem vajadzēja panākt. Latvijas un latviešu saimnieciskā izmantošana bija aizsniegusi maksimālās iespējas, un asins upuru maksimumam hitleriešiem nu arī rokās bija labvēlīgs Latvijas pašpārvaldes lēmums. Un to izmantot bez jebkādam kompensācijām viņi prata pietiekoši labi. Netiešajiem vācu solījumiem un pašpārvaldes iesniegtai prasībai pēc suverēnitātes bija ne vairāk kā vienkāršas papīra strēmeles vērtība. Šai sakarībā var tikai atzīmēt, cik neveikli vēlāk hitlerieši argumentēja latviešu prasību un šķietamo vācu solījumu nerealizēšanu. Kā ģenerālkomisāra vietnieks Dr. fon Borke kādā sarunā vēlāk man izteicās, tad šoreiz bijuši vainīgi latvieši paši un tāpēc, ka viņi prasību pēc neatkarības (gan tikai lūguma veidā) iesnieguši pirms lēmuma publicēšanas par mobilizāciju. 16. novembrī jau agrā rītā ģenerālis Dankers devās pie ģenerālkomisāra vietnieka Dr. fon Borkes, lai tam iesniegtu Latvijas pašpārvaldes prasību pēc neatkarības. No Borkes Dankers tūdaļ brauca uz universitāti, kur viņam bija apspriede vēl ar pārējiem ģenerāldirektoriem un pulkst. 11 tad universitātes aulā sākās svinīgais akts.

Borke sacīja, ka šāda Dankera un pašpārvaldes rīcība bijusi kļūda un nāku-

si latviešu interesēm par ļaunu. Vācijas valdībā esot sirsnīgi Latvijas neatkarības interešu aizstāvji, bet daži arī tik pat sīvi pretinieki, un tāpat tas esot arī Rīgā. Kad Dankers viņam iesniedzis memorandu, viņš Dankeram jautājis, vai tā iesniegšana neesot mazliet par agru, vai nevajadzētu ar to vismaz 2 dienas pagaidīt. Ar to viņš Dankeram gribējis teikt, lai Dankers latviešu pašpārvaldes memorandu par Latvijas neatkarību tūdaļ vēl neiesniedz, bet gan tikai pēc tam, kad būs kļuvis zināms pašpārvaldes lēmums par latviešu tautas mobilizāciju. Bet Dankers neesot viņa aizrādījumu sapratis.

Nepieņemot Dankera memorandu viņš neesot varējis un viņam par tā saturu tūdaļ esot vajadzējis informēt valsts komisāra politiskās nodaļas vadītāju Trampedachu, kas bija Baltijas vācietis. Pēdējais vai raušus izrāvis Borkem no rokas Dankera memorandu un ar lidmašīnu tūdaļ devies uz Berlīni, kur visi latviešu neatkarības pretinieki esot lietu nostādījuši tā, ka latvieši mobilizāciju vēl nav izsludinājuši, bet jau tur vāciešus itkā draudu stāvoklī. Neatkarības piešķiršana tādā gadījumā tiktu iztulkota kā ar draudiem panākta un kā Vācijas vājuma un nespēka zīme.

Visu to Latvijas neatkarības pretinieki esot likuši svaru kausos un savupā nākuši. Es nezīnu vai Borke tā runājot mani turēja par naivu, vai pats gribēja spēlēt naivā lomu. Man jau bija mēles galā to joviālā tonī pateikt viņam acīs, bet nodomāju, ka šī lāga vīra kaitināšana nekādu labumu nedos, jo viņa nolūks taču acīmredzot bija lai šāda vientiesīga notikumu interpretācija kļūtu zināma pašpārvaldei.

Visu ziemeļu, kad fronte aizvien tuvāk malās latviešu zemei, tā samala arī ļoti daudzas latviešu dzīvības, un tāpēc mobilizācija no mierīgās dzīves izrāva aizvien jaunus latviešu vīru gada gājumus, ko svieda uz kaujas laukiem. Uz pavasara pusi, kad ziņas no frontes pienāca aizvien sliktākas, un latviešu divīzijas sastāvs sāka kļūt aizvien retāks, latviešu leģiona ģenerālinspektora štāba priekšnieks plkv. Plensners, kas bija paveicis galveno leģiona uzstādīšanas organizatorisko un ideoloģisko darbu, kādā rezignētā brīdī reiz izteicās, ka latviešu leģiona uzstādīšana tomēr laikam esot bijusi kļūda un visi nestie upuri laikam gan būšot pilnīgi veltīgi.

Latviešu leģionāru liktenis bija tiešām skumja traģisma pilns. Vēl traģiskāks un sūrāks, nekā pārējo latviešu tautas locekļu liktenis. Viņi domāja un ticēja, ka viņi cīnās par latviešu tautas eksistenci, par tās labāku nākotni, par neatkarīgu Latvijas valsti. Bet viņi smagi pievīlās, jo viņu ticība izrādījās par tik pat tukušu illūziju kā ziepju burbuļi. Tāpēc kā visraksturīgākie un pareizas izpratnes radīti jāmin latviešu laikraksta "Londonas Avīzes" vārdi: "Leģionāri bija latviešu karavīru goda un slavas nesēji šai karā. Tas bija spēks, ar ko latviešu tauta būs lepna arvien. Leģionāri ir mūsu tautas labākie dēli, kam netrūka drosmes, bet kuŗu spēkus nelietīgi valkāja sveša mūsu tautai naidīga vara." (Citāts no "Latviešu Vēstneša" 22. 12. 45.)

8. "Karavīru palīdzība".

Kad latviešu leģiona formēšanas darbi bija jau pilnā gaitā, ģenerālkomisārs ierosināja plašu naudas līdzekļu vākšanas akciju latviešu leģiona vajadzībām, acīmredzot pēc norādījuma no Berlīnes, jo līdzīga lieta notika Igaunijā. Šo ziedošanas akciju plaši propagandēja kā tie latviešu laikraksti, kas atradās vācu rīcībā, tā arī Rīgas radiofons, kas bija vācu GMBH. Raksturīgi, ka arī galveno summu ziedotāji

bija vai nu okupācijas iestādes, vai arī tām tieši pakļautie samnieciskie uzņēmumi. Noslēgumā lielāko summu šim mērķim deva kāds plašs koncerts Rīgas operā, kurā sarīkot bija uzdots austrumu zemes raidītāju grupai, protams, ar latviešu izpildītājiem māksliniekiem. Kopsumma šim mērķim tad arī sanāca prāva.

Centrālajām vācu iestādēm ar ziedojumu vākšanas ierosināšanu un ietekmēšanu latviešu leģionam par labu bija divi nolūki: pirmkārt, tā bija laba leģiona lietas propaganda un, otrkārt, ar to bija radīta zināma kustība, lai ziedojumu veidā latviešu tauta dotu līdzekļus leģionāru un to piederīgo aprūpes vajadzībām, un ar to būtu mazāk apgrūtināta Vācijas kara kase. Arī latvieši savukārt varēja šai lietā būt ieinteresēti, jo pēc tik plašas ziedojumu akcijas ievadīšanas varēja spriest, ka radīs kādu jaunu iestādi un, ja latviešiem izdotos saņemt tās vadību savās rokās, tā kā leģiona palīgorganizācija varētu izvērsties par diezgan iespaidīgu sabiedrisku faktoru. Bet arī hitleriešiem ar šo jaundibināmo organizāciju bija savi nolūki, jo kļuva zināms, ka viņas virsvadībai radīs goda kuratoriju, kurā ietilps ģenerālkomisārs, divi vācu ģenerāļi, Bangerskis un Dankers.

Arī nosaukumu šai organizācijai diktēja hitlerieši. Latviešiem piemērotu nosaukumu neatlāva ne sameklēt, ne lietot. Kamēr vēl Kaŗavīru palīdzības statūti nebija vēl publicēti, hitlerieši to sauca par Soldatenhilfswerk, analogiski vācu līdzekļu vākšanas organizācijai Winterhilfswerk (ziemas palīdzība). Lettisches Soldatenhilfswerk vēlāk pārvērtās par Soldatenhilfe un šis nosaukums tad arī vienkārši bija jāpārtulko latviešu valodā – Kaŗavīru palīdzība. Tāpat tas bija Igaunijā un arī ar Tautas palīdzību, kāds vārds bija tulkots no vācu Volkshilfe.

Kādas pāris reizes es biju pieaicināts pārrunās par Kaŗavīru palīdzības organizēšanas jautājumu. Tur es novēroju, ka pēc vadoša iespaida Kaŗavīru palīdzībā ļoti cenšas Reimersa ielai tuvu stāvošas aprindas.

Kaŗavīru palīdzības dibināšanu publicēt bija nolemts ar lielu propagandas aktu pēc pieminētā koncerta Rīgas operā. Ģenerālkomisārs tad sarīkoja savā dzīvoklī svinīgu aktu, ko pārraidīja radiofons. Uzmanā ģenerālkomisārs savāktos ziedojumu summu nodeva Dankeram, paziņojot, ka nodibināta Latviešu kaŗavīru palīdzība un šī summa nāk viņas rīcībā. Ar naudas nodošanu pašpārvaldes vadītājam ārēji gribēja simbolizēt, ka gādību par latviešu kaŗavīriem nodod latviešu pašu rokās. Ģenerālkomisāra uzruna bija diezgan plaša. Dankeram bija viņam jāatbild. Dankers mani lūdza, lai es izgatavojot viņam atbildes runu. Šo runu pēc maniem norādījumiem sastādīja departamenta darbinieki.

Latviešu kaŗavīru organizācijas komitejas cenšanās dabūt jauno organizāciju savā praktiskā vadībā vaļņagojās sekmēm. Šī komiteja bija nodibinājusies pie iekšlietu ģenerāldirekcijas jau labu laiku pirms leģiona – brīvprātīgo kaŗavīru, vai t. s. policijas bataljonu organizēšanas darbam. Viņas priekšgalā atradās Gustavs Celmiņš un arī darbinieku vairākums bija pērkoņkrustieši.

Tie tad arī visi iebūvējās Kaŗavīru palīdzības pārvaldē, atskaitot vienīgi Pērkoņkrusta priekšnieku Gustavu Celmiņu, kurš personīgi Reimersa ielā jau bija kritis nežēlastībā. Totiesu par Kaŗavīru palīdzības faktisko vadītāju ģenerālsekretāra amatā kļuva Pērkoņkrusta vadītāja vietnieks Andersons, kurš repatriācijas laikā bija dzīvojis un darbojies Vācijā. Par Kaŗavīru palīdzības nominālo priekšnieku zināmas vienības dēļ iecēla Tautas palīdzības priekšnieku, kurš ar agrāko organizācijas politisko līniju un mērķiem sapratās labi. Kaŗavīru palīdzības kuratorija figurēja tikai deklaratīvi un arī tikai tās nodibināšanas laikā. Latvieši pret Kaŗavīru palīdzību bija atsaucīgi un šīs organizācijas kontos saplūda prāvi naudas līdzekļi.

9. "Daugavas Vanagi".

"Daugavas Vanagi", kā tagad saucas kāda trimdas organizācija, sākumā bija nedēļas laikraksts, ko nodibināja A. Freimanis kopā ar A. Ratenieku. Preses un iespieddarbu lietas militārās pārvaldes uzdevumā Rīgā tad vēl kārtoja Dr. Gebelsa agrākais personīgais referents Dr. Rike. Viņš laikraksta idejai piekrita un telefoniski izprasīja arī Berlīnes atļauju. Šīs telefona sarunas laikā ir radies "Daugavas Vanagu" nosaukums. Laikraksta izdošanas vajadzību motivēja ar to, lai frontes cīnītājiem, galvenokārt latviešu policijas bataljoniem, būtu lasāmviela. Un otrs motīvs bija, ka A. Freimanis, gribēdams pilnīgi nodrošināt savā īpašumā žurnālu "Laikmets", tā tīro peļņu solīja ieguldīt "Daugavas Vanagos". Tā A. Freimanis kļuva par "Daugavas Vanagu" pirmo izdevēju.

Bet organizācijas centram likvidējoties un latviešus iesaistot vācu policijas vienībās, radās jauna organizācija – Latviešu karavīru organizācijas komiteja, kuras priekšnieks bija Pērkonkrusta vadītājs G. Celmiņš. Šī komiteja darbojās iekšlietu ģenerāldirekcijas paspārnē un arī tā gribēja dabūt savā rīcībā vai iespaidā fronteī domātu laikrakstu. Jaunai koncesijai nebija cerību. Tāpēc "Daugavas Vanagiem" iesākās rivālītaes.

To rezultātā manam departamentam kā izdevējam laikrakstu piekāra tikai kompromisa veidā, lai neitrālizētu nesaticīgo grupu pretenzijas. Šī paša iemesla dēļ "Daugavas Vanagiem" iecēla jaunu redaktoru – departamenta preses un literātūras daļas priekšnieku Z. Krastiņu. Dabīgi būtu bijis, ka noteikšana par frontes laikrakstu būtu atradusies militāro iestāžu vai organizāciju rokās. "Daugavas Vanagus" departaments izdeva apmēram gadu. Bet kad daļas vadītājs redaktors no departamenta šķīrās, iestādes sakari ar avīzi bija vairs tikai nomināli.

Formāli mans departaments gan bija atbildīgs par avīzes saimniecību, bet par saturu līdzī runāt nevarēja. Tā veidošanu pilnīgi noteica vācu SS iestādes. Šīm iestādēm un dažām latviešu organizācijām kopā ar redakciju – pēc pārmaiņām departamentā – bija acīmredzama vēlēšanās no tā izdevniecības atbrīvoties. Tam bija jāatrod iemesls. Tāds arī drīzi vai nu nolūcīgi, vai arī nejauši radās.

"Daugavas Vanagu" redakcija bija sarīkojusi kādu vakaru, uz kuru departamenta pārstāvis nebija ielūgts, nedz departaments par to informēts. Šai vakarā gan bijis ielūgts Pērkonkrusta priekšnieks, kas ieradies sava sekretāra pavadībā un nosēdināts goda vietā. Viņš bija sacījis tur arī runu, kuras saturs bija nokļuvis hitleriešu ausīs, tas bija radījis lielu uztraukumu un lietā tika ievadīta izmeklēšana.

Par to vispirms sāka pratināt mani, jo departaments bija "Daugavas Vanagu" izdevējs. Tikai ar šo izjautāšanu es uzzināju, ka šāds "Daugavas Vanagu" vakars bijis. Tāpēc es varēju viegli atbildību no sevis novērst. Bet šo runas starpgadījumu ieinteresētas personas centās izlietot, lai "Daugavas Vanagus" departamentam atņemtu (tas liecināja par šī gadījuma nolūcību). Un tiešām "Daugavas Vanagus" departaments vairs nevarēja paturēt. Tie bija jānodod kādai karavīriem tuvu stāvošai iestādei vai organizācijai.

Sakarā ar šādu lēmumu, kas bija pieņemts apspriedē, kur bija piedalījušies latviešu leģiona vāciskie propagandas vadītāji, Gestapo un valsts komisāriāta preses nodaļu pārstāvji, pēc "Daugavas Vanagiem" roku izstiepa Karavīru palīdzība. Tā tad

nu bija dabūjusi Dankera piekrišanu, ka "Daugavas Vanagi" jānodod tās īpašumā. To man paziņoja Dankers ar rakstu, tajā starp citu aizrādot arī uz iepriekšminētās apspriedes vispārējo lēmumu, ka "Daugavas Vanagi" nododami kādai karavīru tuvu stāvošai iestādei vai organizācijai. Dankera izpratnē tā bija Karavīru palīdzība. Viņš rakstā arī pieteica viņam ziņot, kad šis lēmums būs izpildīts. Šai norādījuma izpildīšanā es ievēroju tikai vispārējo lēmumu, bet ne Dankera izpratni. Vispārējā lēmumā neviena organizācija nebija saukta vārdā. Dankera rakstā vārdā sauktās organizācijas daži vadītāji man un manam departamentam vairākos citos gadījumos bija sagādājuši nepatīkšanas, tāpēc man nebija vēlēšanās šīs organizācijas citu vadītāju rokās iespēlēt plašu frontes laikrakstu.

Tā kā "Daugavas Vanagiem" bija paredzama īpašnieka maiņa, avīzes kantori ievadīja revīziju, lai konstatētu kādā mantiskā stāvoklī laikrakstu varēja aizdot projām. Viņu uzturēja galvenokārt no publiskiem ziedojumiem. Kamēr laikrakstu revidēja, kas ilga apmēram divas nedēļas, es paskaidroju Dankeram, ka nav iespējams to nodot. Pa to laiku es ieteicu ģenerālim Bangerskim kā latviešu leģiona ģenerālinspektoram pieprasīt "Daugavas Vanagus" sev, jo viņš bija lūdzis atļauju latviešu frontes laikraksta izdošanai, bet nebija saņēmis. Tad Bangerskis iesniedza rakstu Jeckelnam, aizrādot arī, ka departaments ir ar mieru nodot viņam "Daugavas Vanagus".

Un tiešām pa "Daugavas Vanagu" revīzijas laiku Bangerskis dabūja piekrišanu uzņemties izdot karavīriem domāto nedēļas laikrakstu "Daugavas Vanagi". Karavīru palīdzība varēja uzņemties tikai laikraksta iespiešanas un izplatīšanas pienākumus. Tad es ar rakstu ziņoju ģenerālim Dankeram, ka "Daugavas Vanagus" esmu nolēmis nodot latviešu leģiona ģenerālinspektoram, jo attiecīgajā lēmumā sacīts, ka tas jānodod kādai latviešu karavīriem tuvu stāvošai iestādei. Latviešu karavīru palīdzība par to bija sašutusi, un kad es iecēlu komisiju, kas izdarītu laikraksta nodošanu latviešu leģionam un tā saimnieciskās lietas Karavīru palīdzībai, uz ko bija aicināts arī Latviešu karavīru palīdzības pārstāvis, pēdējā tādu nesūtīja, un tāpēc laikrakstu ar visu tā kasi, kurā skaidrā nauda atradās 90,000 RM, nodeva latviešu leģiona ģenerālinspektoram. Bet avīzes saimniecisko vadību un ekspedēšanu pēc tam no ģenerālinspekcijas pārņēma Karavīru palīdzība. Krastiņš, kas tagad bija padots leģiona ģenerālinspektora štābam, neilgu laiku vēl palika kā "Daugavas Vanagu" atbildīgais redaktors, bet pārceļot "Daugavas Vanagu" iespiešanu uz Berlīni, uz SS štābu, Bangerskis par avīzes redaktoru un savu pārstāvi Berlīnē iecēla virsleitnantu Hugo Vitolu, bet Krastiņu, kas bija tikai kaprālis, ieskaitīja štāba kancelejas darbā. Vēlāk viņu no štāba atcēla un norīkoja kādiem speciāliem uzdevumiem.

VI.

ASTOŅPADSMITĀ NOVEMBŅA 25. GADSKĀRTA

Neatkarības atgūšanas vai autonomijas illūzija, ko tik veikli prata uzburt Berline un ar savām dažādajām pārstāvībām kultivēt Rīgā, lai latvieši izsludinātu vispārēju mobilizāciju, deva tikai vienu pasākumu – iespēju puslīdz godīgi nosvinēt Latvijas nodibināšanas 25 gadu jubileju.

18. novembra svinības 1941. gadā bija pilnīgi aizliegtas un 18. novembri tikai "atšķaidīja" ar Tautas palīdzības atklāšanas aktu Rīgas Latviešu biedrībā un ar Vācijas austrumministrijas iekārtas publicēšanu 4 mēnešus post factum. Arī 1942. gadā 18. novembra plašāku atceri latviešiem sarīkot bija aizliegts. Bet 1943. gadā mūsu valsts nodibināšanas 25. gada dienas svinības izdevās sarīkot ļoti plaši visā Latvijā un izvērst par spīdošu nacionālisma un tautas vienības demonstrāciju. Un arī tad to varēja panākt tikai zināmā mērā kontrabandas veidā, izmantojot okupācijas pārvaldes Rīgas iestāžu apjukumu.

Latvijas valsts nodibināšanas 25 gadu jubilejas svinību sarīkošanu es ierosināju jau oktobra sākumā, lai būtu pietiekami laika visu sagatavot svinību norisei. Pašpārvalde šo ierosinājumu akceptēja un izraudzīja centrālo 18. novembra svinību komisiju, kurā mani iecēla par priekšsēdi. Komisija izstrādāja 18. novembra svinību programmu un pēc akceptēšanas iesniedza to okupācijas iestādēm apstiprināšanai. Programmā bija paredzētas svinības Rīgā un provincē. Rīgā bija paredzēta vainagu nolikšana Brāļu kapos, svinīgs akts pie Brīvības pieminekļa, dievkalpojumi un vakarā akts ar koncertu Rīgas operā. Priekšpusdienā akti bija sarīkojami visās iestādēs un uzņēmumos, pēc kam ierēdņi atbrīvojami no darba. Līdzīgā veidā 18. novbris atzīmējams arī visās provinces pilsētās un lielākos lauku centros. Rīgā bez tam vēl bija paredzēta latviešu leģionāru parāde. Bet programmu izstrādāt un izpildīt jau nebija grūti, Visgrūtākais bija dabūt okupācijas iestāžu piekrišanu šādas svinības sarīkot.

Kad izstrādāto programmu es aizvedu un personīgi iesniedzu ģenerālkomisāriātam, to uzņēma ļoti vēsi. Atbildi es lūdzu dot iespējami drīzi, jo svinību sarīkošanai bija vajadzīgs zināms laiks, it sevišķi sazinoties ar provinci un visas paredzēto koncertu programmas sagatavojot un iestudējot. Bet kā jau tas bija parasts, atbildi man nevarēja tūdaļ dot. Tomēr zināmus rezultātus man apsolīja trīs dienu laikā. Pēc trīs dienām es telefoniski apjautājos, – nekas nebija izšķirts. Nākošā dienā arī vēl nekas nebija, bet aiznākošā dienā paziņoja, lai ierodoties ģenerālkomisāriātā paredzēto programmu pārrunāt. Vai 18. novembra svinības varēs sarīkot, tas vēl principā nebija izlemts, bet lai varētu vispār par šo jautājumu runāt, iesniegtā programma esot jāreducē. Gandrīz par nediskutējamu okupācijas iestādes uzskatīja darba pārtraukšanu pašpārvaldes iestādēs un citos latviešu uzņēmumos, jo 18. novbris neiekrita svētdienā, bet darbdienā. Tāpat noraidīja aktu pie Brīvības pieminekļa un leģionāru parādi. Varētu būt runa tikai par kāda koncerta un dievkalpojuma sarīkošanu. Ja programmu reducētu, tad varētu arī principā runāt par 18. novembra atzīmēšanu.

Es aprādīju, cik ievērojama nozīme 18. novembrim arvien ir bijusi latviešu tautas dzīvē, bet it sevišķi tas būs šogad, kad paiet 18. novembra 25. gadskārta. Svinību atļaušanu latviešu tauta uzņemt labvēlīgi, bet aizliegums novestu pie slepenām demonstrācijām. Programmas reducēšanai es nepiekritu, bet vispirms prasīju 18. novembra svinības atļaut principā un tikai pēc tam varētu būt runa par programmu kā tādu. Vienošanos šai apspriedē nevarēja panākt arī principiāli, bet man sacīja, ka jautājumu likšot priekšā Berlīnē, lai tur to izlemj.

Nedēļas laikā tomēr nebija nekādas atbildes un arī nekādas skaidrības, pat grūti bija paredzēt, vai ir cerības atļauju saņemt vai nē. Tādā neziņā jau bija atnācis 20. oktobris. Provinces iestādēm bija dots mājiens 18. novembra svinību sarīkošanai gatavoties, bet uz viņu atkārtotiem pieprasījumiem nekā konkrēta nevarēja pateikt. Arī koncertu izpildītājiem Rīgā un provincē bija vajadzīgs laiks. Tie bija gan jau izraudzīti un ar nepacietību gaidīja, kad varēs sākt koncerta programmu iestudēt. Tā kā no ģenerālkomisāriāta nekādu atbildi nevarēja sagaidīt, es devu norādījumu paredzētās programmas Rīgā un provincē sākt sagatavot, jo labāk bija sagatavot programmas par velti un saņemt 18. novembra aizliegumu, nekā dažas dienas iepriekš dabūt atļauju un sasteigti un neorganizēti ar vāji sagatavotu programmu aizpildīt 18. novembri.

Tikai novembra pirmajās dienās man kautko nenoteiktu personīgi paziņoja, ka principā laikam 18. novembra svinības varēšot sarīkot. Kad es jautāju par paredzēto programmu, nekā konkrēta paziņot nevarēja, tikai sacīja, ka vācu iestādes šinī gadījumā būšot "augstsirdīgas, bet ne sīkumainas".

Formālo atļauju 18. novembra svinību sarīkošanai no ģenerālkomisāra es saņēmu tikai 9. novembrī. Par programmu bija noteikts, ka pašpārvaldei ir atļauts neorganizētā veidā ierasties Brāļu kapos un nolikt vainagu, iepriekš npublicējot laiku, kad tas notiks. Atļauti bija arī dievkalpojumi baznīcās un svinīgs koncerts operā ar uzrunu. Līdzīgā ierobežotā veidā bija atļautas arī 18. novembra svinības provincē. Šīs atļautās programmas robežās tad arī sāka svinības oficiāli organizēt un programmu izpublicēja. Departamenta sarakstīto uzrunu operā apņēmās nolasīt ģen. Dankers un pašpārvalde bez tam vēl nolēma sarīkot nelielu banketu ģenerāldirektora un citiem izcilākiem latviešu sabiedrības pārstāvjiem, uz kuru neaicināt nevienu vācu pārstāvi. Bet kad programmu izpublicēja, savīļojums par 18. novembra svinībām latviešos bija ārkārtīgi liels. Uz svinīgo koncertu Rīgas operā, kas varēja dot vietas apmēram 1700 apmeklētājiem, departamentam bija vairāk nekā 20,000 pieprasījumu pēc ieejas kartēm.

13. novembrī man pēkšņi no ģenerālkomisāriāta piezvanīja Dresslers un sacīja, ka uz departamentu esot slēgtā aploksnē izsūtīts kāds raksts 18. novembra svinību lietā. Šo aploksni lai netaisot valā, bet gan ar kurjeru lai sūtīt atpakaļ. Kad jautāju, kas šai rakstā teikts un vai 18. novembra lietā ir kādas pārgrozības, Dresslers atbildēja tikai netieši, ka varbūt varēšot svinības sākumā pieteiktās programmas robežās vēl paplašināt, bet par to sekošot jauns raksts. Es tūdaļ apjautājos departamenta kancelejā un pie kurjeriem, bet nekāds raksts tur nebija saņemts. Tas apstāklis, ka kāds raksts bija izsūtīts un to prasīja aploksni neatverot atpakaļ, liecināja, ka tam ir bijis jābūt diezgan un mums šķietami nepatīkamu saturu, jo 18. novembra svinības atļautas jau bija. Tā tad atļauju šis raksts nesaturēja. Programmas paplašinājumu arī nē, jo par tādu Dresslers itkā pieteica otru rakstu.

Runa tā tad varēja būt vai nu par svinību sašaurinājumu, vai pat aizliegumu. Es gribēju rakstu dabūt rokā un aploksni atvērt. Es būtu aizbildinājies, ka tā

ir tikusi kancelejā atvērta, pirms Dresslers man piezvanīja, un es nepaguvu to kancelejai par to pateikt. Tāpēc es aizsūtīju kurjeri uz ģenerālkomisāriātu ar uzdevumu, lai viņš tur itkā citā lietā būdams, ieietu ekspedīcijā un apjautātos, vai nav kādi sūtījumi departamentam, kas pagemami līdz? Tā tas tika dažkārt praktizēts. Bet nekāda sūtījuma nebija. Šis nevēlāmais raksts tā tad bija jau uzķerts pirms izsūtīšanas no ģenerālkomisāriāta, jo arī pa pastu šāds raksts departamentam nepienāca. Bet arī otru pieteikto rakstu departaments nesaņēma.

15. novembrī es piezvanīju Dressleram, to aizrādīju un jautāju kā tad ir ar 18. novembra svinību programmas paplašināšanas iespējām? Dresslers lūdza mani aiziet uz ģenerālkomisāriātu, kur tad šo jautājumu varēšot galīgi pārrunāt. Es tūdaļ aizgāju un visi kungi nu bija vairāk nekā vēligi.

Par svinību programmu vienojāmies, ka vispirms 18. novembrī visās Latvijas pilsētās un lielākos centros ēkas karogos ar latviešu nacionāliem karogiem. Brāļu kapos varēja ierasties un vainagus nolikt bez pašpārvaldes arī citas iestādes un organizācijas. Tikai pa ielām "lai netraucētu satiksmi" nedrīkstēja iet organizēti gājieni. Iestāžu un organizāciju locekļi varēja Brāļu kapos sapulcēties individuāli un pie kapiem vai kapu teritorijā izvērsties gājienā, lai tad vainagus aiznestu uz svētā altāra vietu Brāļu kapos. Tāpat no kapiem prom nevarēja doties slēgtie gājieni, bet turpat visiem atkal vajadzēja izklist. Pie tam avīzēs varēja arī paziņot, ka pašpārvalde tādā un tādā laikā noliks vainagus. Vainagu pašpārvaldei neoficiāli bija atļauts nolikt arī pie Brīvības pieminekļa, gan par to iepriekš npublicējot, lai nerastos lie-la ļaužu drūzmēšanās, kas "traucētu satiksmi". Goda sardzi pie Brīvības pieminekļa neatļāva nostādīt. Bet gan visās iestādēs, kas vēlējās, varēja sarīkot 18. novembra piemiņas aktus. Darba pārtraukšanai iestādēs negribēja piekrist, iebilstot, ka tas radīšot sarūgtinājumu tajos strādniekos, kas strādā fabrikās un saimnieciskos uzņēmumos, jo tur darbus darbdienā nedrīkstot pārtraukt bez brunošanās rūpniecības vadības piekrišanas, bet par to lai es runājos ar Dr. Borki, un viņš kā saimniecības daļas galvenais vadītājs šo lietu varbūt ierosināšot. Pozitīvā gadījumā tad darbus varēšot pārtraukt arī iestādēs.

Tāpat man piekrita, ka vakarā svinīgajā koncertā operā pēc Dankera uzrunas nav jāspēlē un jādzied vācu himnas, jo šis ir tīri latvisks sarīkojums. Arī 18. novembra runa bija labvēlīgi izcenzēta un tā nerādīja vairs nekādus šķēršļus. Man palika iespaids, ka visi ģenerālkomisāriāta atbildīgie vīri gaida kādus izšķirīgus notikumus, kas viņiem var izņemt varu no rokām. Tāpēc viņi ir ļoti vēligi un piekāpīgi pret latviešu nacionālajām svinībām. Bet tā kā nekas vēl pilnīgi skaidrs nav izlemts un paziņots, tad viņi baidās arī aiziet mazliet par tālu. Ka šoreiz tas būtu bijis teātris un tikai izlikšanās, tāds iespaids tiešām nepalika.

Lai vēlāk nerastos kautkādi pārpratumi es lūdzu šo paplašināto programmu par kādu vienojāmies man apstiprināt arī vēl rakstiskas atļaujas veidā. Un šādu rakstu ar programmas papildinājuma atļāvumu es tiešām arī saņēmu. Arī Borke solīja parūpēties par to, lai 18. novembrī, vismaz pēcpusdienā darbus varētu pārtraukt arī visi saimnieciskie uzņēmumi un fabrikas. Leģiona vadība bez tam vēl nolēma to pāris latviešu rezerves bataljonu parādi, kas atradās Bolderājā. Mazas bažas vēl radīja vienīgi tas apstāklis, ka nebija atļauts pie Brīvības pieminekļa nostādīt leģionāru goda sardzi, jo bija sagaidāms, ka gar Brīvības pieminekli drūzmēsies daudz tautas, noliks vainagus un tāpēc nebija izslēgta zināma provokācijas iespēja no latviešiem nelabvēlīgo elementu puses. Goda sardze būtu bijis zināms biedinājums no jebkāda šāda veida pasākuma atturēties. Es pārrunāju jautājumu ar latviešu polici-

jas vadītājiem, un tā bija tādās pat domās. Tāpēc es lūdzu policijas vadību norīkot pie Brīvības pieminekļa policijas sardzi, ja iespējams Latvijas aizsargu uniformās, bet tā, lai viņa ar šautenēm bruņota itkā atgādinātu goda sardzi.

18. novembra svinību noskaņu jau agrā rītā stundā iezvanīja visu baznīcu zvani Rīgā un nacionālo karogu lepna plīvošana. Visi ierēdņi un darbinieki ar pacīlātu jūtoņu devās uz savām darba vietām. Pie Brīvības pieminekļa kā no granīta izcirsti sardzē stāvēja Latvijas aizsargi. Pulkstens 10 visi pašpārvaldes ģenerāldirektori un citi atbildīgie ierēdņi ieradās Brāļu kapos. Visa Aizsaules iela un laukums Brāļu kapu priekšā bija organizāciju un delegāciju pilns, kas sakārtojās gājienam uz svētā altāra vietu un ar pašpārvaldi priekšgalā tad nu visu iestāžu un organizāciju delegācijas slēgtā gājienā devās pie kritušajiem varoņiem, kur ar uzrunām nolika daudzus krāšņus vainagus.

Atpakaļbraucienā bija maza apstāšanās pie iekšlietu ģenerāldirekcijas un tad visa pašpārvalde ieradās pie Brīvības pieminekļa, kur bez jebkādas uzrunas klusējot nolika vainagu. Brīvības ielā gar apstādījumiem abpus piemineklim jau stāvēja dziļa ļaužu siena, un pie pieminekļa klājās vainags pēc vainaga, un ziedu klēpis pēc ziedu klēpja. Ar vainagiem nāca delegācija pēc delegācijas un nopietni, svinīgi un klusi kā baznīcā nolika puķes pie staltā pieminekļa, kas nesa lepno uzrakstu "Tēvzemei un Brīvībai". Tikpat nopietni kā delegācijas ar svētsvinīgu bijību izturējās arī visa milzīgā ļaužu jūra, kas nepārtraukti plūda garām Brīvības piemineklim. Baigā ļaužu klusēšana un bijīgais svētsvinīgums runāja savu iespaidīgo valodu. Šī bija vislielākā grandiozākā spontāna nacionālisma demonstrācija visā Latvijas vēsturē.

No Brīvības pieminekļa pašpārvalde devās uz Doma laukumu, kur notika improvizēta divu latviešu rezerves bataljonu parāde. Apkārtējās ielas ap Doma laukumu bija ļaužu pilnas, bet laukumā ielaida tikai retus goda viesus un ap tribīni apkārt stāvēja tikai nedaudzi latvieši. Turpretim visi vācieši - valsts un ģenerālkomisāriāta galvenie ierēdņi un vācu policijas pārstāvji bija sapulcējušies uz Rīgas Biržas sabiedrības nama balkona, no kurā Doma laukumu varēja labi pārredzēt un tie ar sakniebtām lūpām vēroja latviešu leģionāru parādi, ko pieņēma leģiona divīzijas komandieris grafs Piklers, kurš sacīja arī uzrunu. Tāpat uzrunu teica arī šīs divīzijas kājnieku priekšnieks latviešu pulkvedis Silgailis. Latviešu zēni soļoja braši, bet vācu SS uniformas, kādās tie bija ietērpti, latviešu skatītāju sirdīm nelika pukstēt sevišķi silti.

Pulkstens divpadsmitos visās iestādēs notika svinīgi akti par 18. novembra nozīmi un pēc tam darbiniekiem atļāva iet no darba mājās.

Tas, ka ierēdņus pēc pusdienas atbrīvos no darba, bija kļuvis zināms arī daudzos uzņēmumos un tāpēc uzņēmumu vadītāji un strādnieku pārstāvji zvanīja uz departamentu un lūdza, vai arī uzņēmumos nevarētu pārtraukt darbu, vai vismaz nevarētu par to parūpēties. Bet Dr. Borke, kuram es par to biju zvanījis iepriekšējās dienās un arī 18. novembra priekšpusdienā, nebija varējis dabūt bruņošanās rūpniecības vadības piekrišanu darbu pārtraukšanai saimnieciskos uzņēmumos. Tā strādnieku sarūgtinājums daudzajos telefona zvanījumos departamentam izpaudās ļoti liels.

Beidzot ap pusdienas laiku man izdevās dabūt Dr. Borkes piekrišanu, ka viņš ar savu atbildību atļāva pārtraukt darbus visos saimnieciskos uzņēmumos un fabrikās, atskaitot tās, kas ražoja tieši kara materiālus. Bet nu bija grūtības visiem uzņēmumiem šo lēmumu pazīgot. Tiem, kas paši zvanīja uz departamentu, to pateica, bet apzvanīt visus uzņēmumus, ar kuriem departamentam nebija tieša kon-

takta un sameklēt to telefonus, nebūt nebija viegli. Tāpēc es iedomājos, ka šo darbu varētu ļoti labi izdarīt arodu savienība, kurai bija liels darbinieku aparāts un tiešs kontakts ar visām darba vietām un kuņas uzdevums arī bija strādnieku aprūpība.

Es piezvanīju arodu savienības vadītājam Rojam, pasacīju, ka ar ģenerālkomisāra piekrišanu pusdienas laikā visos uzņēmumos un fabrikās, kas neražo kara materiālus, strādniekus var atlaist uz mājām, nesamazinot par to viņiem dienas algu. Es lūdzu Roju ar arodu savienības aparātu to visiem uzņēmumiem paziņot. Roja, kurš aizvien pret mani bija bijis visai laipns, todien lielā uzpūtībā, par kautko apvainojies atbildēja, ka viņam esot pilnīgi pretēja informācija un tāpēc viņš to nevarot darīt. Sacīju, ka nevaru dot viņam nekādu rīkojumu, bet gan strādnieku interesēs pasaku viņam pilnīgi oficiālu apstākli, un tā ir viņa darīšana, vai viņš to izpilda vai nē.

Iespējamību robežās departamenta ierēdņi visiem uzņēmumiem un fabrikām šo informāciju, pēc Rojas atteikšanās, centās paziņot. Bez tam daudzi to uzzināja arī savstarpēji viens no otra. Bet daži uzņēmumi un darbnīcas tomēr šo iespēju nebija uzzinājuši un strādnieki nostrādāja visu dienu.

Pēcpusdienā bija pašpārvaldes rīkotais svinīgais dievkalpojums luterāņu katedrālē – Doma baznīcā Rīgā. Dievkalpojumi bija arī citās baznīcās. Mani iznākt no baznīcas sagaidīja ziņnesis un sacīja, ka man tūdaļ esot jāierodoties ģenerālkomisāriātā. Ģenerālkomisāriātā mani jau sagaidīja Dresslers un ģenerālkomisāra adjutants, politiskās nodaļas vietnieks Grosmanis un Verhans no propagandas nodaļas. Būdams labā gara stāvoklī es cerēju, ka būs kāda priecīga vēsts un tāpēc diezgan joviāli jautāju, kas viņus pēcpusdienas stundā un pie tam svētku dienā vēl saista pie iestādes? Kā atbilde uz manu vaļīgo jautājumu vispirms bija demonstratīva klusēšana. Un tikai tā man lika vērīgāk uz abiem vīriem paskatīties un es ievēroju, ka tiem ir ļoti nopietnas sejas. Tikai pēc kāda laiciņa Dresslers mani pagodināja ar atbildi, teikdams, ka tie esot šīs dienas notikumi, kas viņus vēl aizturot dienesta vietā un ka tamdēļ esot bijis jāierodas arī man. Es nezināju kā notikumi bija ritējuši tur, kur es pats nebiju klāt un par kādiem nopietniem starpgadījumiem es ziņas vēl nebiju saņēmis, bet Dresslera un Verhana izturēšanās liecināja, ka ir atgadījies tiešām kautkas ārkārtīgs. Pēc Dresslera frāzes es arī sāku baidīties, ka kautkur vaļā būs pasprukusi kāda provokācija. Jautāju, kas tad sevišķs ir atgadījies? Un atkal ar atbildi mani pagodināja tikai pēc brīža klusēšanas. Tad Dresslers teica:

"Sevišķs ir tas, ka jūsu svinības notiek tā, kā nebija atļauts."

Pēc šādas atbildes es varēju atvieglotāk uzelpot, jo nu es sāku situāciju saprast. Pavisam nopietnā tonī es teicu, ka tas gan laikam būs pārpratoms, jo līdz šim viss ir noritējis taisni tā kā bija atļauts un kā mēs bijām norunājuši.

"Nē," pavisam asi atcirta Dresslers, "goda sardze nebija atļauta, un tā tomēr pie Brīvības pieminekļa ir nostādīta."

"Runa bija par leģionāru sardzi," es sacīju, "ko tiešām neatļāva un tādas tur arī nav. Bet pie tās ļaužu drūzmas, kāda šodien plūda gar Brīvības pieminekli, kārtību tur ieturēt bija vajadzīgs un tāpēc es lūdzu policijas vadību pie Brīvības pieminekļa nostādīt policijas sardzi, un tāda tur tiešām arī bija. Bet ar to taču nav izdarīts nekāds pārkāpums vai nekārtības. Tādas gan varbūt būtu varējušas rasties, ja pie pieminekļa nebūtu bijusi policijas sardze. Es nedomāju, ka vācu iestādes būtu vēlējušās," es to teicu pavisam asi, "lai 18. novembrī pie Brīvības pieminekļa būtu varējušas rasties kādas nekārtības."

"Tās ir tikai tukšas izrunas," piebilda Grosmans. "Goda sardze pie Brīvības pieminekļa bija un nevis policijas, bet gan agrāko aizsargu goda sardze."

Atbildēju, ka apģērbu trūkuma dēļ policisti visā Latvijā vēl bieži valkā bijušos aizsargu formas tērpus, kas nav aizliegti un pat latviešu policijas augstākais vadītājs plkv. Pommers valkā agrāko Latvijas armijas formas tērpu. Pie Brīvības pieminekļa es lūdzu nostādīt policijas sardzi, neinteresējoties par viņas ietērpu, bet visā pasaulē policijas sardzi neuzskata par militāru goda sardzi.

"Jā, bet pārkāpums tomēr paliek pārkāpums, jo atļauta šī sardze nebija un par to tad nu būs vēl jārunā," noteica Dresslers.

"Tas, kā redzu, ir interpretējuma jautājums," es atbildēju, "kurā mūsu viedokļi nesaskan. Bet kas vēl ir pārkāpts?" es jautāju.

Atbilde skanēja: "Gājieni."

Organizētā veidā tie neesot bijuši atļauti, bet tomēr notikuši un kādas studentu organizācijas esot pat no kapiem nākušas mājās organizētā veidā. Izrādījās, ka tiešām dažas iestādes un organizācijas puslīdz organizētā veidā prāvākos baros bija devušās uz Brāļu kapiem un tāpat arī no tiem atgriezušās.

Es varēju atbildēt, ka esmu devis norādījumu un to varu arī pierādīt, atturēties no organizētiem gājieniem uz un no kapiem mājās nākot. Ja nu tas tomēr ir noticis, tad par nožēlošanu norādījumi nav izpildīti.

"Bet," es jautāju tālāk, "vai ar to ir izdarīts kāds noziegums vai citādi kādi atklātības traucējumi?"

"Nē, tādu ziņu nav. Bet arī tā ir un paliek atkāpšanās no norunātās un atļautās programmas, kas liecina, ka uz jums nevar palaisties (tas bija diezgan stipri sacīts) un jūsu īstais nolūks ir tikai ulmanisma augšāmcelšana."

Apvainojumu, ka uz mums, tas ir latviešiem nevarot palaisties, es pagaidām atstāju nereagētu, jo es nezināju, kas vēl nāks, tāpēc jautāju, kur tad ir šais svinībās kultivēts ulmanisms?

Tas esot noticis pašpārvaldes mitekli iekšlietu ģenerāldirekcijā, atteica komisārs Dresslers. Un šoreiz viņam bija zināmā mērā taisnība.

18. novembra darbinieku akts visai iekšlietu ģenerāldirekcijai notika direkcijas aktu zālē un tā tehniskā sarīkošana bija uzdots Skrēberam kā ģenerāldirekcijas sekretāriāta vadītājam. 17. novembra vakarā man uz māju piezvanīja Dankera adjutants Kuplis un sacīja, ka Skrēbers aktu zālī dekorējot gribot sarīkot mazu pārsteigumu. Zāle tiekot noslēgta un pirms akta tajā nevienu neielaidīšot, bet viņš esot redzējis, ka aktu zālē pie sienas tikušas pakārtas prezidenta Kārļa Ulmaņa un ģenerāļa Baloža ģimenes un apvītas ar nacionāliem karogiem. Pie otras sienas esot novietots liels Latvijas valsts ģerbonis. Viņš domājot, ka šinī momentā tāds telpu dekorējums nebūtu īsti piemērots, bet negribējis Dankeram par to vēl ziņot, iekams neesot runājis ar mani.

Teicu adjutantam, ka šie akti būs pilnīgi iekšēji, un ka tādas iestādes, kur ir neliels un pilnīgi uzticams personāls, pret tādu telpu dekorējumu nekā nevar iejūst. Bet vai visā iekšlietu ģenerāldirekcijā, kurās visi departamentu un iestāžu darbinieki piedalīsies, ir tik uzticams personālais sastāvs, par to man grūti spriest un Dankeram, kam aktā būs jārunā stāvēt zem Ulmaņa bildes, varbūt vēlāk tamdēļ var rasties mazas nepatīkšanas ar vācu iestādēm, pie tam Dankeram pašam, cik zinu, ar Ulmani bija diezgan saspīlētas attiecības, it sevišķi pēdējā laikā, un es domāju, ka tāds telpu dekorējums varētu nepatikt arī viņam pašam. Tāpēc es teicu adjutantam, ka viņš darītu pareizi, ja grieztu uz šo parādību Dankera vērību. Lai

Dankers rīkojas kā grib, bet vismaz lai viņš zin kādā izdekorētā telpā viņš ieies uzrunāt sapulcējušos darbiniekus. Vai adjutants Dankeram bija kautko sacījis un vai Dankers bija kautko darījis, es nezinu.

Bet otrā dienā aktu zālē ieejot es redzēju viņu izgreznotu tāpat, kā man to bija attēlojis adjutants. Kad aktu zālē direkcijas darbinieki bija sapulcējušies, tur ienāca arī Gustavs Celmiņš, kas iekšlietu ģenerāldirekcijā strādāja kā tulks, bet Ulmaņa ģimetni ieraudzījis viņš palika stāvam pie durvīm, drīzāk gan nostājās ārpus durvīm, jo durvis uz koridoru bija vaļā. Dankers zālē ieejot un savu uzrunu sākot, telpu dekorējumu nelikās nemaz ievērojam.

Bet starp akta dalībniekiem bija bijuši cilvēki, kas lielā steigā bija par šo dekorējumu informējuši vācu iestādes un trīs stundas vēlāk no manis par to prasīja jau paskaidrojumus. Es varēju atbildēt, ka neesmu šīs telpas dekorējis, ne arī iekšlietu ģenerāldirekcijas aktu sarīkojis, bet gan viņa iegājis reizē ar ģenerāli Dankeru un tad dekorējumu pirmo reizi redzējis. Kā atbildību par to var prasīt tikai no Dankera kā no iekšlietu ģenerāldirektora.

Divdesmit trīs gadus vēlāk kāds tautietis man norādīja uz kādu Rīgā valsts izdevniecības izdotu grāmatu par latviešu bēgļiem brīvajā pasaulē un man to nodeva. Šīs grāmatas 180. lappusē bija ievietota fotokopija no denuncijas raksta, ko lielinieki ieguvuši ģenerālkomisāriāta archīvā par Ulmaņa un Baloža ģimetni novietošanu iekšlietu ģenerāldirekcijā. Denuncijas raksts ir adresēts ģenerālkomisāriātā Dressleram un parakstīts 2.12.43. Tur teikts, ka Ulmaņa un Baloža ģimenes savās dienestā telpās novietojis Skrēbers 9.11.43. Acīmredzot papriekšu ir bijusi mutiska denunciacija un pēc tam rakstiska, kuŗā, lai neizskatītos ka denuncē 18. novembra svinības, par ģimenes novietošanas dienu minēts ne 18.11., bet 9.11, un ne direkcijas aktu zālē, bet Skrēbera darba telpā. Abi šie apstākļi ir nepatiesi. Es neatceros, ka Skrēbera darba istabā kādreiz būtu redzējis Ulmaņa un Baloža ģimenes. Ja tās tur bijušas, tad varbūt tikai īsi pirms tam, vai pēc tam un sakarā ar 18. novembri. Bet denunciacijai tas nav svarīgi. Svarīgs ir pats denunciacijas fakts. Un vēl kas – es pazīstu netikai abus raksta autorus, bet arī viņu parakstus (faksimili). Abi viņi ir latvieši. Viens Hitlera repatriants, kas pieslējās vāciešiem, otrs – aktīvs latviešu darbinieks trimdā. (?)

Nākošais jautājums, ko ģenerālkomisārs man pārmeta, bija sprediķis Doma katedrālē. Tas esot bijis pilnīgi nacionālšovinistisks, nemaz neesot tikuši pieminēti vācieši, kuŗiem pateicoties latvieši no boļševisma jūga atbrīvoti un tagad varot savus svētkus svinēt un tml. Jāievēro, ka tieši no baznīcas mani izsauca uz ģenerālkomisāriātu, bet kad es tur aizbraucu, tur jau sprediķa saturs bija sīki zināms. Es šodien pat vairs neatceros kādi mācītāji dievkalpojumā toreiz piedalījās. Archibīskaps Grīnbergs, ja pareizi atceros, gan vadīja liturģiju. Es varēju atbildēt, ka par to, kas notiek dievkalpojumā un ko mācītāji runā baznīcā, es tiešām nevaru ne atbildēt, nedz arī kādus paskaidrojumus sniegt.

Jā, bet viss liecinot, kādā garā notiekot arī šīs dienas svinības un cik lielā mērā tās esot izlēkušas ne tikai no programmas un atļautības robežām, bet arī no pieklājības, teica Dresslers.

Dažādie tirdinājumi un apvainojošie izteicieni mani diezgan dziļi aizvainoja un sasāpināja. Es redzēju, ka pēc tam, kad divas dienas atpakaļ bija izņemta vispārējā mobilizācija un hitlerieši savus nolūkus bija panākuši, ir iestājies atkal politiskā ziņā pagrieziens uz slikto pusi. Bija arī iespējams, ka par 18. novembra

svinību atļaušanu tik plašos apmēros ģenerālkomisārs no Berlīnes bija saņēmis pārmetumus un tagad tie nu vērsās pret mani kā pret šo svinību ierosinātāju un atbildīgo vadītāju.

Mana saruna ģenerālkomisāriātā ilga vairāk par stundu. Tā bija diezganasa un Dresslers ar Verhanu to nobeidza pat ar zināmiem, gan tikai netieši, pret mani izteiktiem draudiem. Ģenerālkomisāriātu es atstāju dziļā sarūgtinājumā, jo līdz šim viss bija noritējis gludi un lielā nacionālās pašapziņas un apvaldīšanās disciplinā. Un tomēr par to man bija jāpiedzīvo nepatīksmas. Bet ja turpretim vakarā vai naktī kautkur Rīgā vai provincē notiek kāds neparedzēts starpgadījums, vai tīša provokācija, tad es zināju, pret mani nekādas žēlastības nebūs. Bet viss bija noritējis kluši un mierīgi, nekur nebija bijušas nekādas sadursmes, pat nekādi starpgadījumi.

Koncerts Rīgas operā noritēja ļoti svinīgi un sirsnīgā pacilātībā. Tikai satiksmes policija bija saņēmusi rīkojumu reģistrēt visus tos automobiļus, ar ko uz koncertu operā bija ieradušies apmeklētāji.

Naktī pēc 18. novembra es nevarēju pie sevis naktī atsaukt miegu. Ne to nepatīksmu un sarūgtinājuma dēļ, kas bija jāpiedzīvo ģenerālkomisāriātā un kas, likās, vēl nebija galā, arī ne to pāris šnabju dēļ, kas bija iebaudīti banketā pēc koncerta. Miegu pie manis nelaida gulbju dziesma. 18. novembrī es biju dzirdējis gulbjus dziedam. Latvijas neatkarības atgūšanas illūzija bija izskanējusi gulbju dziesmā. Tā bija pēdējā valsts pastāvības domai. Un tāpēc arī tā bija tik sāpīgi skaista.

Kara gadu pieredžu turpinājums
nākamā grāmatā:

ZEM BARBAROSAS ŠĶĒPA

Ž. Unāma kara gadu pieredzes un atmiņas turpināsies 2. grāmatā

ZEM BARBAROSAS ŠĶĒPA

Šīs otrās grāmatas saturs ir šāds:

I.

LATVIEŠU PAŠPĀRVALDE MAIŅU DZIRNAVĀS

1. Dankers
2. Kviesis nomaina Valdmani
3. Zāgars – Leimanis. Skujevics – Miežis. Kontroles šefs
4. Dankers vai – Kviesis – Bangerskis – Silgailis

II.

KULTŪRAS APLOKOS

1. Kultūras fonds
2. Mākslas saloni
3. Izstādes
4. Mākslas akadēmija un mākslinieku kooperatīvs
5. Rīgas teātri
6. Jelgavas teātris. Sadursme ar Zemgales komisāru
7. Mazajos teātros
8. Rīgas un Liepājas operas
9. Latviešu grāmatniecība un grāmatu apgādi
10. Staļina gada literārie aktīvisti un vācu cenzūra
11. Aspazijas bēres
12. Latviešu kultūras darbu pēdējā parāde

III.

UZ BEIGU PUSI

1. Frontes stāvoklis un tā liecības
2. Latviešu leģionāru zaudējumi. Izvairīšanās no iesaukšanas
3. Šāviens un plauka
4. Skats uz rietumiem
5. Mantas uz Vāciju
6. Helmutš Zindermans Rīgā
7. Divas vācu ministrijas meklē lektoros ārzemēm
8. Latviešu tautas neaizsūtītā vēstule somu tautai
9. Saruna ar Vācijas sūtni

IV.

"LĪDUMNIEKS"

1. "Līdumnieka" nodibināšana
2. Kādiem nolūkiem izdeva laikrakstu "Līdums" ?
3. Provokācija ar Kārli Skalbi
4. Traģikomēdija ar "Līdumnieka" nodaļām un kā SD uz to reaģēja
5. "Līdumnieka" ideoloģija pašpārvaldē
6. Kāda neparasta intervija

V.

STĀVOKLIS LATVIJĀ PĒC KRIEVU VASARAS OFENSĪVAS SĀKUMA

1. 22. jūnijs 1944. gadā
2. Latviešu evakuācijas plāni
3. Civīlo vāciešu un mantu evakuācija no Rīgas
4. Hitlerieši izvāc latviešu kultūras vērtības
5. Evakuējamo latviešu kultūras darbinieku slepenie saraksti
6. Kādiem latviešiem jūlijā atļāva izbraukt uz Vāciju
7. Himlera vietnieks Jeckelns: "Ieroči latviešu rokās ir noziegums."
8. Kā ministrs Einbergs prasīja Latvijai armiju un kā viņu samala SS kaulu dzirnavās
9. Pēdējā saruna ar Kārli Skalbi
10. 28. jūlijs un izbraukšana no Rīgas

VI.

PĒDĒJAIS CĒLIENS

1. Liepājā
2. Pret krievu tankiem ... baumas
3. "Latviešu aizsardzības spēku pavēlnieks"
4. Aizsargu ieroči
5. Evakuācijas plāns - atvilktnē, propaganda uz galda
6. Zviedrijas braucēji
7. Pie jūras komandanta
8. Hitleriešu plāni Latvijā
9. Pašpārvaldes iesniegums ziemeļu frontes virspavēlniekam
10. Aizbraukšana no Liepājas un apcietināšana
11. Arestants

Pēcvārds

"Karogs vējā" aptver pieredzes un atmiņas par divām okupācijām Latvijā. Tas ir laikmets no Latvijas inkorporācijas Padomju savienībā (5.8.40.) līdz vācu okupācijas laika pirmajam posmam – 18.novembrim 1943.g. Kara gadu pieredzes un atmiņas turpināsies nākamā grāmatā "Zem Barbarosas šķēpa". Tur būs apgaismoti citi notikumi Latvijā autora pieredzē, tāpat būs arī vēl konkrētāka un plašāka saskarsme ar citām personām, kas pieminētas pirmajā grāmatā "Karogs vējā".

Autors

Apgāda aicinājums

Autors savā lielajā vēsturiskā darbā daudzos gadījumos norāda uz personām nozīmīgās un svarīgās situācijās nenosaucot tās viņu vārdos. Lūdzam autoru nākamajā sējumā pateikt visu taisnību, kas bija un kas notika, paskaidrot par pirmā sējuma mīklainajām personām.

Lūdzam visus pārējos latviešus pievienoties, lai turpmākai vēsturei būtu pieejama patiesība, kas notika Rīgā kara laika Latvijā, kas izšķīra nevien Latvijas un visu mūsu likteņus, bet kas varēja arī ietekmēt visa kara norisi.

Autora adrese: Ž. Unāms, 29 Oldenburg, Rennplatzstr.91, Germany.

Apgāds

Latviešu LITERĀTŪRA - MĀKSLA - VĒSTURE

Drs. P. Šmits un H. Biezais

LATVIEŠU TAUTAS TEIKAS UN PASAKAS, 15 sējumos

Rūdolfā Blaumaņa

KOPOTI RAKSTI, 12 sējumos, jaunā izdevumā

Zeiboltu Jēkaba RAKSTI, 5 sējumos

J. Jaunsudrabiņa - ZAĻĀ GRĀMATA, I. II.

SLIŅĶU VIRSNIEKS

Aspāzija DRĀMA - LIRIKA - PROZA, 6 sējumos

Annus, Ivānovs, Silmalis - JĀNIS ROZENTĀLS, gleznu mape

LATVIEŠU VĒSTURE DZEJĀ UN GLEZNĀS, 6 sējumos

1. Dzintarjūras vasara
2. Asinis un uguns
3. Svešos ceļos un pajumtē
4. Izkaisīti pasaulē
5. Jaunā audze
6. Dzeja dzimtenē

Dr. Edgars Andersons

Cross Road Country - LATVIA

LATVIA - Past and Present, vol. 1 sec. ed.
volume 2 in printing

J. Kronlīna - 379 BAIGĀ GADA DIENAS, aizvesto piemiņai

A. Rupaņa vēst. rom. triloģija - MĀRA MOSTAS, 3 sējumi

A. Rupaņa - ARCHEOLINGVISTIKA, I. II.

Ž. Unāma kara laika atmiņas - KAROGS VĒJĀ, I. sēj.

ZEM BARBAROSAS ŠĶĒPA, II. sēj.

Endzelīns, Mīlenbachs, Šturma - SINONĪMU VĀRDNĪCA

J. Vītols un J. Melngailis - 50 Latvian Folk Songs

sak. E. Eglīte un O. Kleine - KLAVIERU SPĒLE

Kārļa Ieviņa romāni - CĪŅA AR SIEVIETI

SAULES DĀRZĀ

DVĒSEĻU RĒGI ZVAIGŽŅU KALNĀ

SUDRABA BIRZS

1911-12 - 1912-13 - 1913-14 - 1914-15

1915-16 - 1916-17 - 1917-18 - 1918-19

1919-20 - 1920-21 - 1921-22 - 1922-23

1923-24 - 1924-25 - 1925-26 - 1926-27

1927-28 - 1928-29 - 1929-30 - 1930-31

1931-32 - 1932-33 - 1933-34 - 1934-35

1935-36 - 1936-37 - 1937-38 - 1938-39

1939-40 - 1940-41 - 1941-42 - 1942-43

1943-44 - 1944-45 - 1945-46 - 1946-47

1947-48 - 1948-49 - 1949-50 - 1950-51

1951-52 - 1952-53 - 1953-54 - 1954-55

1955-56 - 1956-57 - 1957-58 - 1958-59

1959-60 - 1960-61 - 1961-62 - 1962-63

1963-64 - 1964-65 - 1965-66 - 1966-67

1967-68 - 1968-69 - 1969-70 - 1970-71

1971-72 - 1972-73 - 1973-74 - 1974-75

1975-76 - 1976-77 - 1977-78 - 1978-79

1979-80 - 1980-81 - 1981-82 - 1982-83

1983-84 - 1984-85 - 1985-86 - 1986-87

1987-88 - 1988-89 - 1989-90 - 1990-91

1991-92 - 1992-93 - 1993-94 - 1994-95

1995-96 - 1996-97 - 1997-98 - 1998-99

1999-00 - 2000-01 - 2001-02 - 2002-03

2003-04 - 2004-05 - 2005-06 - 2006-07

2007-08 - 2008-09 - 2009-10 - 2010-11

2011-12 - 2012-13 - 2013-14 - 2014-15

2015-16 - 2016-17 - 2017-18 - 2018-19

2019-20 - 2020-21 - 2021-22 - 2022-23

2023-24 - 2024-25 - 2025-26 - 2026-27

2027-28 - 2028-29 - 2029-30 - 2030-31

2031-32 - 2032-33 - 2033-34 - 2034-35

2035-36 - 2036-37 - 2037-38 - 2038-39

2039-40 - 2040-41 - 2041-42 - 2042-43

2043-44 - 2044-45 - 2045-46 - 2046-47

2047-48 - 2048-49 - 2049-50 - 2050-51

2051-52 - 2052-53 - 2053-54 - 2054-55

2055-56 - 2056-57 - 2057-58 - 2058-59

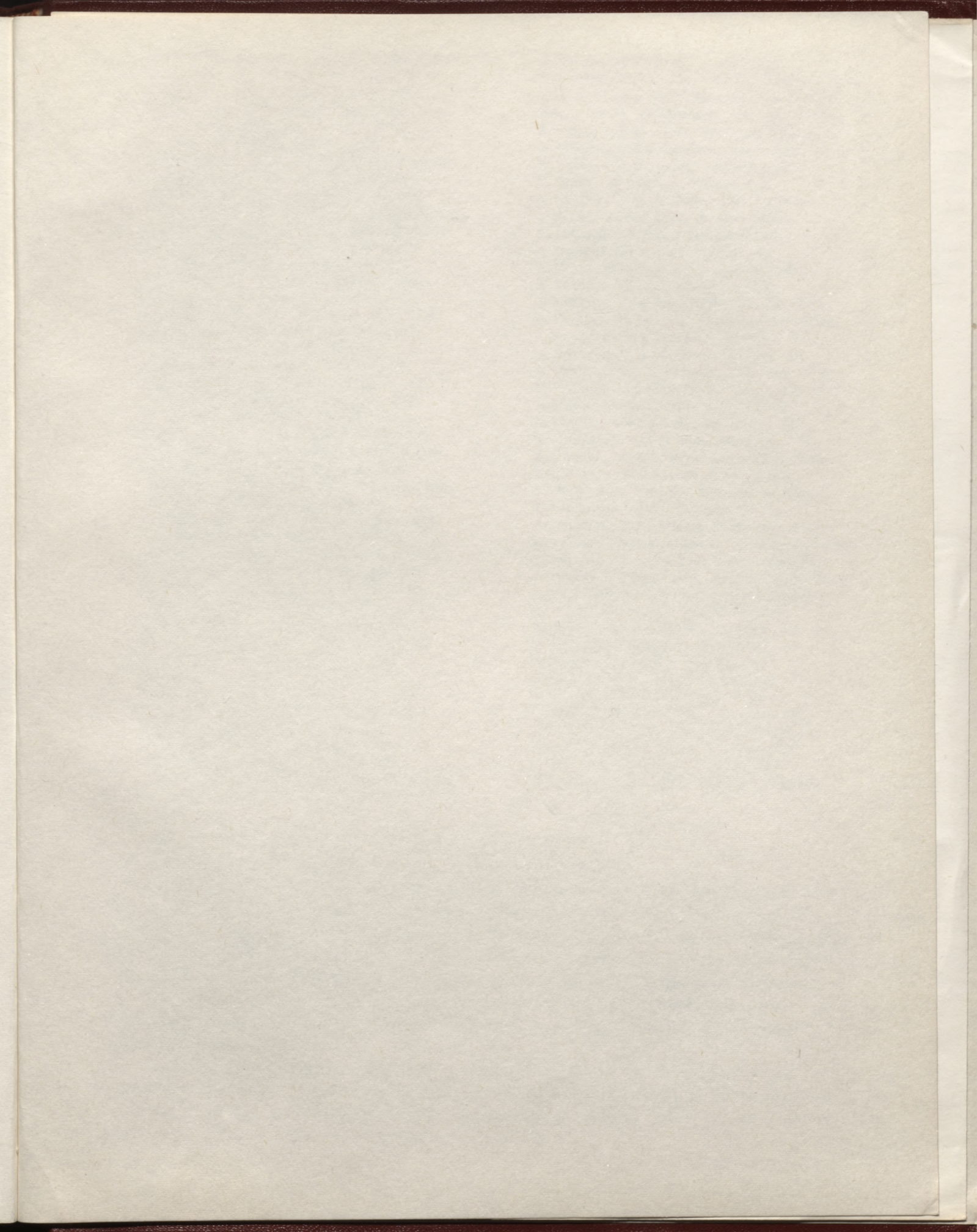
2059-60 - 2060-61 - 2061-62 - 2062-63

2063-64 - 2064-65 - 2065-66 - 2066-67

2067-68 - 2068-69 - 2069-70 - 2070-71

2071-72 - 2072-73 - 2073-74 - 2074-75

2075-76 - 2076-77 - 2077-78 - 2078-79



VĒSTĪJUMS LATVIEŠIEM

Kā jau zināt, tad izsūtot pēdējo TEIKU un PASAKU sējumu priecājamies, ka nu drīz liels darbs būs nobeigts, jo atlikuši vairs tikai 2 sējumi. Bet – mums jāatzīstas mūsu negodā, ka varbūt tas tā arī paliks, jo palicis pārāk maz to cilvēku, kas par tām samaksā korekti un laikā.

Tagad nu ir tikai divas iespējas, kā šo darbu nobeigt. Pirmais – ja šie cilvēki paši samaksā par saņemtajām grāmatām kopš divi un vairāk gadiem. Otrs – ja kāds cits samaksā viņu vietā.

Varbūt nebūtu liela nelaime, ja tas paliktu tikai latviešu aizkrāsnē vien. Bet Teikām un Pasakām stāv "standing order" gandrīz no visām lielajām universitāšu un publiskajām bibliotēkām. Tās neizbēgami lasīs par šo mūsu godu publicējumos grāmatās.

Ja kāda no zemākajām adresēm būtu nepareiza, laipni lūdzam paziņot pareizo.

A. Abolins, 394 St. Raphael, Sudbury, Ont.
V. Abrams, 16 Manor Rd., Broomall, Pa.
S. Airis, 9 Mortimer, Babylon, N. Y.
A. Aistrauts, 120 Warrington, Rochester, NY
A. Aizstrauts, 739 Harvard, Rochester, NY
Irma Alksne, 16 Indian Tr., Toronto, Ont.
Anna Amolins, 37 High View, Roxbury, Mass.
Z. Andersons, 52 Page, St. Catherines, Ont.
I. Andrejsons, 1355 Danforth, Toronto, Ont.
K. Ansins, No. 43rd, Seattle, Wash.
L. Apelis, 308 E. 242, Bronx, NY
Anna Apinis, 1705 Baird, Madison, Wis.
Dr. K. Apinis, Sedro Wooley, Wash.
Rasma Arins, 1020 Peninsula, San Mateo, Cal.
Milda Asars, 1693 No. Astor, Milwaukee, Wis.
A. V. Atvars, 422 Silvertone, Toronto, Ont.
J. Auzins, 258 Westmoreland, Toronto, Ont.
J. Auzins, 919 California, SW, Grand Rapids, Mich.
J. Avotins, 1625 Homecrest, Kalamazoo, Mich.
G. Avotnieks, 5182 Division, Wh. Bear Lk. Minn.
A. Azacs, Gen. Builders, Melville, NY.
J. Babris, 108 S. Patton, Arlington Hts, Ill.
V. Bacans, 1420 Hamilton NW, Gr. Rapids, Mich.
L. Balens, 3235 154th, Flushing, NY
E. Balins, POB 162, Accord, NY
Ilga Balodis, Hospital, Sedro Wooley, Wash.
P. Balodis, 4851 8th ave, Sacramento, Cal.
I. Baltausis, 98 Hunter, Albany, NY
N. Baltgalvis, 3853 14th So. Minneapolis, Minn.
M. Bardins, 2141 Horton SE, Gr. Rapids, Mich.
J. Barlots, 253 Orchard, Elizabeth, NJ
Alf. Bars, Rt. 3, Pen Yan, NY
Elza Baums, 29 Prospect, Bloomfield, NJ
G. Bebrekarklis, 25 Moraine, Brockton, Mass.
J. Beldavs, 5305 Des Sapiens, Montreal E., Q.
Z. Belte, Melros Delicatessen, Toronto, Ont.
Im. Bergis, 713 Shubert Dr. No. Kamloops, BC

Z. Bergmanis, 2167 Rice, Ottawa, Q.
H. Bernsons, 340 Craft, Pittsburgh, Pa.
A. Berzins, RR 5, Mt. Forest, Ont.
J. A. Berzins, 330 West ave, Newport News, Va.
K. Berzins, 8 Rainsford, Toronto, Ont.
L. Berzins, 3627 Hoover St. Kalamazoo, Mich.
M. Bērziņš, 145 Brokline, Worchester, Mass.
L. Berzins, 225 Parkside ave, Brooklyn, NY
Sophia Berzins, 225 Parkside, Brooklyn, NY
M. Bets, 4122 E. Broadwav, Des Moines, Iowa
R. Bets, 654 W. Rittenhouse, Phila. Pa.
J. Bicolis, 645 Park, Oreange, NJ - ALAs kult.
P. Birzgalis, 2225 E. 19th, Cheyenne, Wyo.
A. Birznieks, 54 Van Wagner, Poughkeepsie, NY
Z. Blumenau, 3 Westland, Rochester, NY
I. Blumfelds, 30 Garnock, Toronto, Ont.
Jul. Blums, 42 Park, New Rochelle, NY
A. Bogdanovics, 142-4 Joralemon, Brooklyn, NY
K. Bogdanovics, 1747 72nd, Brooklyn, NY
Ed. Brants, 1135 W. Wyoming, Phila. Pa.
E. Brants, 76 Fulton, Toronto, Ont.
M. Brempelis, 3924 Oakhurst, Mountain View, Cal.
Vija Brende, 415 N. Harvey, Oak Park, Ill.
H. Briedis, 140 Kensington, Colonia, NJ
A. Brivmanis, 194 Vaughan, -301, Toronto, Ont.
E. Broders, 248 Withrow, Toronto, Ont.
A. Brusilis, 135 Essex, Brooklyn, NY
Leo Buda, 48 Fuller, Albany, NY
A. Bulderis, 817 Eurika, Lansing, Mich.
J. Bumeisters, 1200 Jericho, New Hyde Pk. NY
I. Bundulis, 1842 Phelan, Bronx, NY
Im. Burgelis, 4724 No. 20th, Milwaukee, Wis.
Dr. E. Busch, 157 W 57th, Brooklyn, NY
Janis Buss, 7228 Rhobell, Houston, Texas
J. Calitis, 537 Berkeley, Tacoma, Wash.
A. Celmins, 48 Clarck, Newton, Mass.
O. Celmins, 1347 W 89th, Cleveland, Ohio

V. Cerbulis, 40 Park, New Rochelle, NY
 J. Cerins, 5828 Ralston, Indianapolis, Ind.
 E. Cerpins, 2022 Grove, Hempstead, NY
 Zanis Cibis, 6054 26th NE, Seattle, Wash.
 E. Cimbulis, 2852 Burnswick So. Mnplis, Minn.
 A. Cirulis, 2417 So. Euclid, Berwyn, Ill.
 B. Dambergs, 173 Patricia, Willowdale, Ont.
 K. Dicmanis, 1462 Graverley, Vancouver, BC
 Z. Draugs, 1337 S. Palm, Anaheim, Cal.
 K. Dreiskins, 3931 St. Mary, Lincoln, Nebr.
 Emma Drivins, 260 Webster, Rochester, NY
 Lid. Druva, 732 Vine, St. Joseph, Mich.
 V. Dudelis, 2715 28th ave SW, Calgary, Alta
 M. Dumpe, 105 Garden, Langstaff, Ont.
 Sigr. Dzenis, 100 Hawthorne, Bloomfield, NJ
 K. Duduks, 319 Carey, Chicago Hts, Ill.
 B. Dulevskis, Green St. Millis, Mass.
 M. Dzilna-Gustins, 81 West, New Britain, Conn.
 R. Egle, 1950 Andrews, Bronx, NY
 R. Eichenfelds, 230 W. Flournoy, Oak Park, Ill.
 J. Esmits, 407 Boulder, Ronkomkoma, NY
 J. Ezerosis, 17 St. Cuthbert, Montreal, Q.
 E. Fisers, 73 Ferris, Toronto, Ont.
 A. Francis, 548 Geneva, St. Catherines, Ont.
 O. Freidenbergs, 31 N. Forest, Rockville Ctr. NY
 K. Frizendorfs, Box 4197, Dearborn, Mich.
 A. Fuksis, RFD 1, Box 107, So. Coventry, Conn.
 M. Gagainis, 274 Iglehart, St. Paul, Minn.
 J. Gaigulis, 474 Bay Bridge, Brooklyn, NY
 I. Gailitis, 9708 B. Formosa, Dallas, Texas
 A. Galeja, 40 Gladmore, Rexdale, Ont.
 A. Gaujenieks, 3400 Wayne, Bronx, NY
 J. Gedrovics, 390 Fairview, Quakertown, Pa.
 M. Gerge, 223 Willow, Toronto, Ont.
 P. Gipters, 583 Oxford, London, Ont.
 A. Girupnieks, 833 Steers, Kalamazoo, Mich.
 V. Goba, Rt. 1, Collingwood, Ont.
 M. Grabis, 1210 SW 25th, Miami, Fla.
 H. Goldmanis, 4365 Winnifred, So. Burnaby, BC
 N. Grauduss, 215 Lexington, Dayton, Ohio
 V. Gravitis, 106 Forest Hills, Jamaica Plain, Mass.
 Er. Grinbergs, 11 Tamarack, New Hartford, NY
 J. Grinbergs, 754 Logan, Toronto, Ont.
 J. Grinblats, 215 W 91st, New York
 A. Grins, 166 Higsburry, London, Ont.
 K. Grinvalds, 464 Main, Torrington, Conn.
 Vera Grotuss, 46 E. Madison, Springfield, Ohio
 J. Grundmanis, 4501 34th So., Minnplis, Minn.
 J. Gross, 2054 24th, San Francisco, Cal.
 N. Hartmanis, 104 Chester, Toronto, Ont.
 A. Herbsts, 19 McIntosh, Poughkeepsie, NY
 V. Ikaunieks, 469 No. Pkway, Uniondale, NY
 K. Indans, 5335 Argyle, Vancouver, BC
 Elza Irbe, 106 Haven ave, a-57, New York
 Jul. Izaks, 180 Remsen, New Brunswick, NJ
 R. Jankus, 47 Playter, Toronto, Ont.
 E. Jansons, 241 Drewry, Willowdale, Ont.
 Z. Jaunzeme, 4420 High, Lincoln, Nebr.
 J. Jerumanis, 35 Neulist, Port Washington, NY

L. Jurgenbergs, 702 Portage, Kalamazoo, Mich.
 Dr. A. Jurkans, Box 156, Greystone Park, NJ
 A. Kabucis, 11 Oakley, Brantford, Ont.
 A. Kalacis, 58 Bilque, Manchester, Conn.
 E. Kalejins, 1064 So. Clarkson, Denver, Colo.
 J. Kalnietis, 1356 Edwards, Cleveland, Ohio
 Dr. A. Kalnins, Washburn, N. Dak.
 A. Kalnins, 600 Broad, Meriden, Conn.
 E. Kalnins, 1764 Norfolk, St. Paul, Minn.
 J. Kalnins, POB 1, Carlton, Vic. Australia
 O. Kalnina, 2432 E. 3rd, Long Beach, Cal.
 P. Kalnins, 120 Cordova, Toronto, Ont.
 V. Kalnins, 2856 Webb, New York.
 V. Kalnins, 206 Somersset, New Brunswick, NJ
 V. Kalnins, 29 E 57th, New York
 Dr. Z. Kalnins, 184 S. Hawthorne, Winston Salem, NC
 J. Kanepajs, 105 Lien, Toms River, NJ
 H. Kaneps, 71 Prospect, Nutley, NJ
 A. Karins, 2114 Shipley, Wilmington, Del.
 A. Karklis, 37 Hillview, St. Catherines, Ont.
 Z. Karlsons, 4 Radarick, Rochester, NY
 J. Karnitis, 689 Pine, New Brunswick, NJ
 M. Katlapa, 18 Drake, Barrington, Ill.
 V. Kiegelis, 6029 Columbia, Hammond, Ind.
 G. Kikauka, 99 Herkimer, Hamilton, Ont.
 A. Kirsis, 2914 14th So., Seattle, Wash.
 Dr. A. Kivuls, 515 E. 16th, Brooklyn, NY
 L. Klavins, 3786 Oxford D, Montreal, Q.
 V. Klegeris, 40 Hawthorne, Manchester, Conn.
 A. Klekeris, 10 Garnock, Toronto, Ont.
 K. Klenerts, 667 7th, Hamilton, Ont.
 J. Klimanskis, 224 Keystone, Blackwood, NJ
 B. Klims, 1660 Pitkin, Brooklyn, NY
 B. Klints, 1834 Phelan, Bronx, NY
 R. Klints, 80 4th, Brentwood, NY.
 Janis Kops, 120 Stone Church W, Hamilton, Ont.
 E. Krastins, 264 Mary, Stratford, Conn.
 A. Krasts, State Rt., Magnolia, Del.
 Kr. Krasts, 6866 Plainview, Detroit, Mich.
 Edg. Krebs, 1645 E. 276th, Euclid, Ohio
 A. J. Kreslins, 485 Bronx River, Yonkers, NY
 J. S. Kreslini, 3052 Bainbridge, a-5A, New York
 E. Krumins, 28 Willoghby, St. Marie, Ont.
 S. Krumins, 2357 Prospect, Bronx, NY
 P. Kubulins, 940 Bensch, Lansing, Mich.
 J. Kucinskis, 8520 Ft. Hamilton, Brooklyn, NY
 B. Kulnieks, 1238 Broadway NW, Gr. Rapids, Mich.
 M. Kunaus, 476 Balliol, Toronto, Ont.
 Irina Kupcs, 414 Abington, E. Meadow, NY
 V. Lacis, 5527 Virginia, Shreveport, La.
 I. Lakstigala, 100 Franklin, Morristown, NJ
 V. Lambergs, 67 Randolph, Canton, Mass.
 L. Landovska, 3970 Plamondon, Montreal, Q.
 Nik. Lapkass, 501 Main, Suisan City, Cal.
 J. Lasis, 7 Virginia, Port Washington, NY
 J. Lasmanis, 3307 W. Galena, Milwaukee, Wis.
 K. Laube, 124 Springtime, Lewittown, NY
 A. Lavkinaitis, 14 Clayburn, St. Catherines, Ont.
 E. Lazda, 93 Glencrest, Toronto, Ont.

H. Lazdins, 9 Montgomery, St. Catherines, Ont.
 V. Lazdins, 2679 Decatur, Bronx, NY
 R. Lejens, 303 Milburn, Baldwin, NY
 J. Liepa, 666 E. 42nd, Seattle, Wash.
 J. Liepins, 32 6th, Brentwood, NY
 K. Liepins, 2355 Prospect, Bronx, NY
 A. Liepins, 1540 S. 21st, Lincoln, Nebr.
 J. Liepa, 3054 Meade, Denver, Colo.
 J. Lieljuris, 135 E. 38th, Vancouver, BC
 H. Linde, 7625 Montana, Hammond, Ind.
 J. Lomanis, 6 Locust Hs., Beacon, NY
 Z. Longworth, 528 Riverside, New York
 K. Lote, 78 Faith, Downsview, Ont.
 L. Ludiga, 393 S. Cleveland, St. Paul, Minn.
 I. Lusi, 12745 Audrey, Garden Grove, Cal.
 I. Maneks, 5321 Urbandale, Des Moines, Iowa
 K. Matisons, Sheridan, Ill.
 F. Matiss, 20726 15th So., Seattle, Wash.
 M. Mauce, 6813 34th NE, Seattle, Wash.
 Dr. J. Maurins, 4961 Queen Mary, Montreal, Q.
 Wm. Mayers, 62 Eglewood, Dover, Del.
 L. Mazkalnins, 170 Evelyn, Toronto, Ont.
 E. Mednis, 365 Millwood, Toronto, Ont.
 A. Meiers, 117 Court, Brooklyn, NY
 J. Melbardis, 11815 Jasper, Edmonton, Alta
 J. Miglenieks, 8 Bowland, Sudbury, Ont.
 G. Mikelsons, 50 Dewson, Toronto, Ont.
 L. Brivkalns-Moruss, 1040 Unsworth, Burl., Ont.
 H. Moors, 320 Park, New York
 J. Muiznieks, 710 S. Grant, Tacoma, Wash.
 A. Muncis, RFD 4, Huntington, NY
 R. Muskats, 103 Keele, Toronto, Ont.
 J. Naruns, 4623 28th, Detroit, Mich.
 Z. Neilands, 547 So. Wayne, Columbus, Ohio
 J. Neimanis, 2444 De Voe Ter., Bronx, NY
 O. Neimanis, 19 Oak, New Brunswick, NJ
 V. Neimanis, 1357 McKinley SW, Canton, Ohio
 M. Nigals, 329 Park, Newark, NJ
 M. Norvelis, 3627 7th ave, Vancouver, BC
 J. Norvels, 370 23 a Ave, Ile Perrot N., Q.
 P. Oborenko, 3710 Sequvia, Baltimore, Md.
 Leont. Ogsts, 3756 W 25th, Cleveland, Ohio
 Z. Olukalns, 53 Wilmington, Rochester, NY
 A. Osis, 620 Potter, Kalamazoo, Mich.
 A. Osis, 1411 So. I. - F, Tacoma, Wash.
 Fr. Osis, 4201 N. Odell, Chicago, Ill.
 J. Otvars, 4618 Peachtree, Louisville, Ky.
 A. Ozers, Pointe au Chene, Q.
 A. Ozolins, 611 Argyl, Brooklyn, NY
 A. Ozolins, 1044 S. Elmora, Elizabeth, NJ
 B. Ozolins, 90 Alcine, Toronto, Ont.
 E. Ozolins, 2121 Seaview, Tacoma, Wash.
 O. Ozolnieks, 12 6th, Brentwood, NY
 A. Ozols, 49 Doane, Manchester, Conn.
 J. Ozols, Beck Sanatorium, London, Ont.
 L. Ozols, 200 E. 38th, Hamilton, Ont.
 L. Ozols, 885 Aviation, Port Credit, Ont.
 L. Ozols, 11529 118th, Jamaica, NY
 L. Pakalns, 143 Mountain View, Longview, Wsh.

N. Paleja, 60 Elmwood, Waterbury, Conn.
 M. Paudrups, 531 Davis, Kalamazoo, Mich.
 A. Paupe, 119 Burns, Somerset, NJ
 J. Pelse, 120 Harding, Hickville, NY
 A. Pelsis, 2857 N. Farwell, Milwaukee, Wis.
 I. Petersons, 330 N. 41st, Milwaukee, Wis.
 J. Petersons, 4149 Donna, San Diego, Cal.
 J. Petersons, 2786 Bainbridge, Bronx, NY
 M. Petersons, 4112 W. Portland, Seattle, Wash.
 R. Petersons, 2679 Decatur, Bronx, NY
 A. Piebalgs, 828 S. Rose, Kalamazoo, Mich.
 J. Pillanders, 58 Poplar, Closter, NJ
 E. Pilskalns, 115 Bidwell, Rochester, NY
 P. Pipasts, 769 39th, Ville la Salle, Q.
 J. Plostnieks, 724 C Wollcott, Phila. Pa.
 V. Pocs, 1901 Ave Pl., Brooklyn, NY
 S. Pokornijs, 216 W. Vine, Kalamazoo, Mich.
 H. Polis, 3724 Adams, Kalamazoo, Mich.
 Dr. I. Pone, Martin, Mich.
 N. Postiljons, 30 N. Main, Ipswich, Mass.
 J. Priede, 8628 S. Laverne, Oak Lawn, Ill.
 A. Prieditis, 428 N. Carver, Greensburg, Ind.
 A. Priednieks, 477 Chalmers, Detroit, Mich.
 S. Princis, 340 E. 198th, Bronx, NY
 N. Priverts, 116 Benson, Toronto, Ont.
 H. Pukinskis, 3151 Channel, Ventura, Cal.
 E. Pukitis, 27 Leggett W, Toronto, Ont.
 A. Pulins, 40 Harriet, N. Babylon, NY
 P. A. Pupurs, 903 S. 47th, Phila. Pa.
 A. Purins, 1069 Fell, San Francisco, Cal.
 J. Purins, 32 W. Lena, Freeport, NY
 R. Putnins, 330 E. Main, Belleville, Pa.
 B. Raikovskis, 62 Langley, Toronto, Ont.
 A. Raisters, 3013 Palo Verde, Palo Verde, Cal.
 A. Ratnieks, 1509 Albany, Albany, Cal.
 E. Reimanis, 2466 W 15th, Vancouver, BC
 Z. Reineks, 4114 Spokane, Cleveland, Ohio
 A. C. Reins, 7319 Pacific, Hollywood, Cal.
 A. Reks, 7 Gladiola, Mansfield, Ohio
 J. Repša, 52 Aberfoyle, Toronto, Ont.
 B. Ritins, 132 Claremont, W. Babylon, NY
 A. Rolavs, Rt. 3, Box 474, Shelton, Wash.
 A. Rozenbergs, 2319 29th, Minneapolis, Minn.
 I. Rozenbergs, 3853 1st So., Minneapolis, Minn.
 M. Rozuleja, 10 Huntington, Brockton, Mass.
 V. Rusevics, 1329 Howard, Kalamazoo, Mich.
 F. Rutkis, 51 Albany, Toronto, Ont.
 A. Ruslevics, 3018 Cribbon, Cheyenne, Wyo.
 Fr. Rutkis, 3714 Holly, Seattle, Wash.
 A. Rullis, 701 Stevens, Tacoma, Wash.
 D. Rutmane, 3921 St. Mary, Lincoln, Nebr.
 St. Sakins, 76 Harrison, Freeport, NY
 G. Salins, 199 Baldwin, Glen Ridge, NJ
 R. Salna, 65 Wheeler, Toronto, Ont.
 V. Samils, 2763 N. 47th, Milwaukee, Wis.
 H. J. Saukants, 3035 SW Grace L., Portland, Ore.
 V. Saulitis, 1531 Westwood, Lakewood, Ohio.
 A. Seglija, 5101 S. 39th, Omaha, Nebr.
 V. K. Seglins, 2057 N. 78th, Seattle, Wash.

G. Seiberts, 571 Brioux, Peterborough, Ont.
 V. Semeiks, 165 Mansion, Coxsackie, NY
 E. Semenovs, 59 Marmont, Toronto, Ont.
 K. Senbergs, 68 President, Hempstead, NY
 T. Silis, 3190 Waverly, Palo Alto, Cal.
 A. Silis, 218 Dolph, Mankato, Minn.
 H. Silkalns, 5 Virginia, Port Washington, NY
 V. Simanis, 79 Dearborne, Toronto, Ont.
 M. Skujnieks, 325 So. 7th, Richmond, Ind.
 E. Slaukstins, 2857 N. Stowell, Milwaukee, Wis.
 V. Smerlings, 2801 18th NW, Washington, DC
 K. Smiltens, 3237 W 16th, Vancouver, BC
 E. Smiltiņa, Box 84, Onoway, Alta
 E. Smiltnieks, Rt. 1, Farm Maxwell, Ont.
 P. Smirnovs, 500 Leon, Riverside, NJ
 E. Smits-Burroghs, 160 Cabrini, New York
 Vera Soper, 13622 Goult, Van Nuys, Cal.
 J. Spirgis, 240 E. 76th, New York
 A. Sprincis, 10421 148th, Jamaica, NY
 H. Sprukts, 73 Middleville, Northport, NY
 A. Stalbe, 119 Terrace, Hempstead, NY
 M. Standish, 39 Walford, Toronto, Ont.
 Rasma Stankevics, 1101 Kelly, Bronx, NY
 T. Staprans, 2420 Greenway NE, Salem, Ore.
 A. Steins, 2340 Penn, Indianapolis, Ind.
 J. Stiebris, 11402 Garden Vily, Puyallup, Wsh.
 In. Stotts, 15040 86th, Jamaica, NY
 A. Straubergs, 7824 33rd NW, Calgary, Alta
 M. Straumanis, 902 Murphy, Rolla, Mo.
 L. Straume, 349 Carlton SE, Gr. Rapids, Mich.
 A. Strazdina, 24231 51st, Dougalston, NY
 V. Strazds, 4130 Parkside ave, Phila. Pa.
 S. Sturans, 2801 18th NW, Washington, DC
 J. Sulcs, Box 511, Grafton, N. Dak.
 E. Supulnieks, 1057 N. Oakley, Chicago, Ill.
 A. Tamanis, 40 Watson, Dundas, Ont.
 K. Tannis, 54 Wolfrey, Toronto, Ont.
 J. Taperts, 77 Humbercrest, Toronto, Ont.
 H. Tarksis, 10961 159th, Edmonton, Alta
 H. Taurins, 1507 10th, Neptune, NJ
 P. Tenders, 10 Fisk, Newington, Conn.
 A. Timbra, 16527 85th, Jamaica, NY
 A. Tralmaks, 1214 Brownel, Kalamazoo, Mich.
 E. Treilons, 1204 Ramsey, Sudbury, Ont.

R. Treija, 46 Radford, Toronto, Ont.
 A. Treize, 39 Terrace, Newton Highlands, Mass.
 Rev. N. Trepsa, 190 Hollywood, Bronx, NY
 Rev. J. Turks, 903 Hazard, Kalamazoo, Mich.
 R. Turks, 10943 116th, So. Ozone Pk., NY
 P. Ubelis, 1666 Brentwood, Brentwood, NY
 E. Udris, 237 Ovington, Brooklyn, NY
 V. Uiska, 37 Walker, Toronto, Ont.
 A. Ungurs, 2416 N. Alder, Tacoma, Wash.
 J. Upenieks, 184 Kent, St. Paul, Minn.
 L. Urbaitis, 80 Duke, Hamilton, Ont.
 A. Urdzins, 47 B ave, Noranda, Q.
 A. Uzans, 5667 Oak Gr., Oakland, Cal.
 A. Vanags, 523 5th, Brooklyn, NY
 J. Vanders, 3247 Walnut SW, Seattle, Wash.
 A. Veidins, 13 Revere, Jamaica Plain, Mass.
 J. Veinbergs, 18 Rockland, Trenton, NJ
 A. Veveris, 7112 Grey, So. Burnaby, BC.
 L. Veriks, 1312 N. Arcadia, Colo. Spr., Colo.
 M. Verners, 10 Washington, Hempstead, NY
 V. Wilks, 17 Mapleside, Hamilton, Ont.
 A. Vilums, 4661 Jarvis, Riverside, Cal.
 J. Vilumsons, 937 N. 65th, Phila. Pa.
 K. Vingris, 3028 N. Park, Indianapolis, Ind.
 Karlis Virs, 350 Arcade, Ventura, Cal.
 I. Vitols, 2537 33rd So., Minneapolis, Minn.
 L. Vitols, 45 Indian, Toronto, Ont.
 A. Volfarts, 702 Wallace, Kalamazoo, Mich.
 R. Zallapa, 3133 E. Calhoun, Minneapolis, Minn.
 E. Zarina, Rd. 4, Box 256, Quakertown, Pa.
 J. Zeibots, 35 Rossmore, Jamaica Plain, Mass.
 J. Zeidlickis, 75 Albemarle, Hempstead, NY
 P. Zelcs, 509 Hudson, Hartford, Conn.
 K. Zeltina, 4111 Colorado, Indpolis, Ind.
 L. Zemgals, 45 Sunset, Ottawa, Ont.
 E. Zemitis, 75 Cedar, Babylon, NY
 M. Zibergs, 126 Kent, Hamilton, Ont.
 E. Ziedins, 251 W 98th, New York
 J. Ziedins, 4513 W 170th, Cleveland, Ohio
 I. Ziemele, 60 Brewster, Staten Island, NY
 Ruta Zirba, 340 Clark, Janesville, Wis.
 K. Zirnitis, 89 Kenneth, Toronto, Ont.
 M. Ziverts, 9137 110th, Richmond Hill, NY

Kā varēja rasties tik liels nemaksātāju skaits?

Iemesli tam ir dažādi, bet pats galvenais ir šis:

Cilvēki saziēdo ALAi desmitiem tūkstošiem dollārus, un ALAs pr-ks P. Lejiņš trimdā kā vienīgo red. apbalvojis no šīs naudas K. Rabāci (sk. V. Irbe, LATVIA, Toronto) par sekmīgu apgāda LATVU GRĀMATA apkaŗošanu, jo tas rakstīja Bruklinas skandālapā vārdu pa vārdam "nepasūtiniet un nemaksājiet" par L. G. izdevumiem. Lasiet Jaunajā kalendārā, ko agrākais preses b-bas pr-ks saka par Baigā gada funkcionāru.

Visās zemēs bez izņēmuma pastāv visādi fondi un institūti, kas šādos izdevumus uztura un atbalsta. Pie latviešiem tas ir drusku citādāk. Liekas, ka te nekādu komentāru vairāk nevajaga.

Ar labu nekas nav līdzējis. Vēl mēģināsim cīnīties, bet ja nu neizdodas, tad ziniet iemeslu. Nēģeriem nedomājam prasīt, lai tie dara latviešu lietas. Pēc jaunā gada šo sarakstu attiecīgi labotu un papildinātu publicēsiem vienā no jaunajām grāmatām. Pēc tam arī LATVIA – Past and Present otrā sējumā.

Apgāds – LATVJU GRĀMATA

201-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA



0301054364

F. Friss bio. rom. REMBRANTS, I-III. kops.

Ģētes rom. - GARA RADINIEKI, I. II. kops.

LATVIEŠU BALETS

Dostojevskā - NOZIEGUMS UN SODS, 2 sēj.

Dr. D. Bīskapa - JAUNO SIRŽU SAPNĪ

K. Ieviņa rom. - CĪŅA AR SIEVIETI
SAULES DĀRZĀ
DVĒSEĻU RĒGI SAULES KALNĀ
SIDRABA BIRZS

A. Niedras rom. - KAD MĒNESS DILST
SIKSPĀRNIS

J. Ezergaila mon. - ANDRIEVS NIEDRA

A. Niedras rom. MAIJA PURENE, I. II.
PIE AZANDAS UPES
MEŽA JAUNAVA
UGUNĪ

B. - Upīša PASTARIŅA DIENAS GRĀMATA, 3 sēj.

V. Plūdoņa - DAIĻDARBU IZLASE

Fr. Dziesmas - LĪVZEME

S. Lazdiņas rom. SADEGUŠIE SPĀRNI, 2 sēj.

I. Grebzdē - IEVA
KĒVES BĒRNS DŽIGA

DZINTARA GREDZENS, mīlas stāsti

A. Austriņa - CĪRUĻU PUTENIS

L. Zamaičas rom. DIREKTORS KAZRAGS

KAMOLIŅŠ, lielo un mazo tautas dz. izlase



KAROĢS VĒJĀ